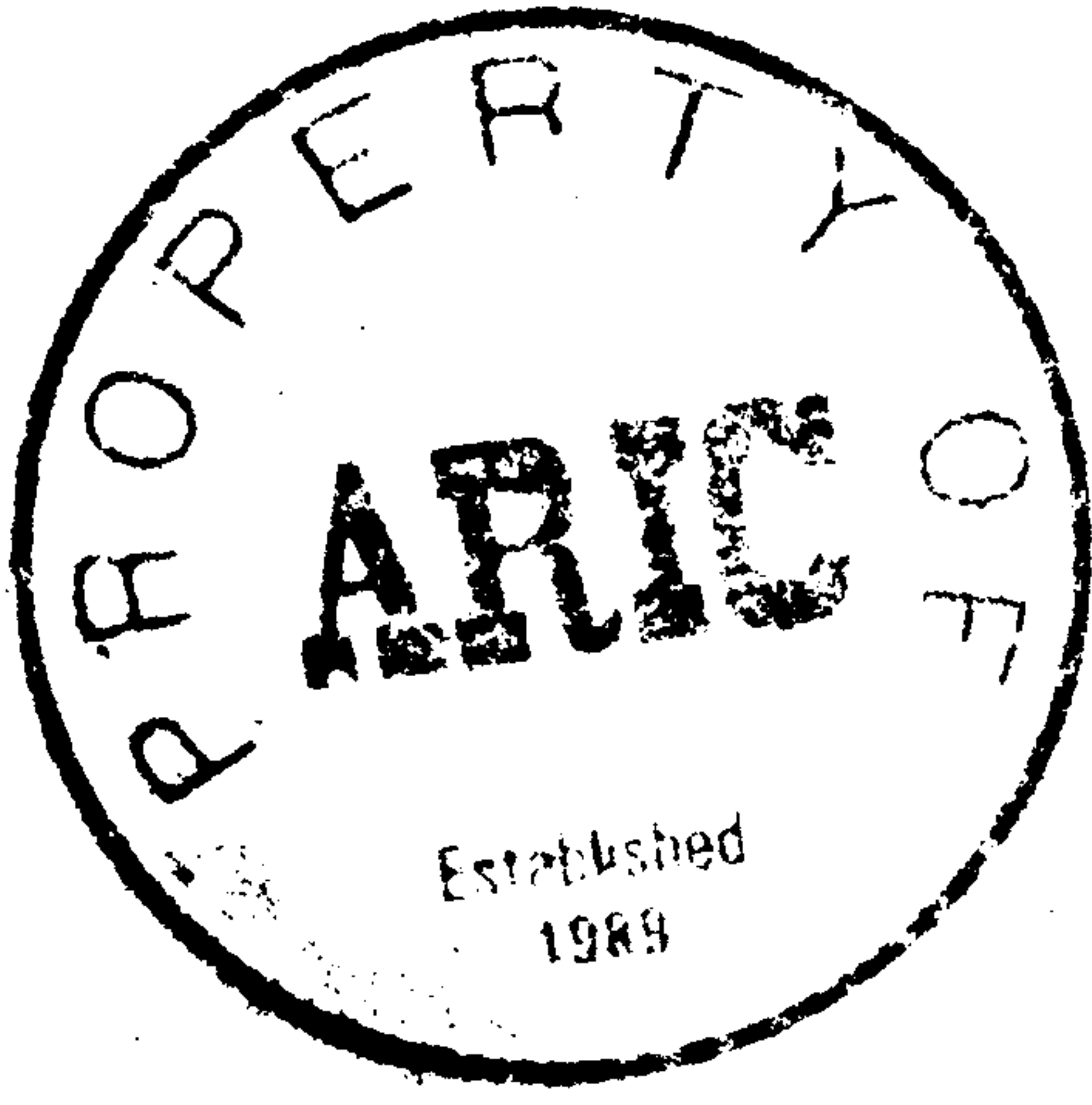

The image shows a vertical stack of books on the right side, with a solid blue background on the left. The books are of various colors and thicknesses, creating a textured, layered appearance. The text 'Ketabton.com' is overlaid in the center of the image.

Ketabton.com

افغانستان

تاریخ په رڼا کې

لیکوال
استاد احمد علي کهزاد

ژباړن
اورنگزیب ارشاد

+۹۲-۹۱-۲۵۶۴۵۱۳

کتاب پېژندنه

نوم:	افغانستان د تاريخ په رڼا کې
ليکوال:	استاد احمد علي کهزاد
ژباړن:	اورنگزيب ارشاد
خپرونکی:	دانش خپرندويه ټولنه
چاپ نېټه:	مارچ ۲۰۰۱، کب ۱۳۷۹
چاپ شمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
کمپوز:	جاوید احمد همیم - کفایت الله جواد
چاپ ځای او کمپوز:	دانش کتابتون - ډهکی - نعلبندي
تيليفون:	قصة خوانی - پېښور
	۲۵۶۴۵۱۳

E-mail: danish2k2000@yahoo.com

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د خپرنډوی یادښت

خوښ یو چې یو ځل بیا د گران افغانستان د یوه نومیالي تاریخپوه (بناغلي علي احمد کهزاد) د څو کاله پخوانۍ پوهنیزې هڅې (افغانستان در پرتو تاریخ) پښتو ژباړه (افغانستان د تاریخ په رڼا کې) تر چاپ وروسته خپروو او تاسې خوږو مینه والو ته یې وړاندې کوو.

دا غوره او ارزښتمنه هڅه د پښتو لیکوال و ژباړن بناغلي اورنگزیب ارشاد په قلم سرته ورسېده چې په خپل وار د پښتو ژبې او کلتور د ودې او پراختیا په برخه کې یو ګټور کار ګڼل کېږي. موږ د دغه کتاب بناغلي ژباړن ته پر کوروداني ویلو سربېره د نورو ښو هڅو او بریالیتوبونو هیله ورته کوو او له بناغلي تاج الدین عاجز نه هم مننه کوو چې د متن په بیا کتنه کې یې خپل هر اړخیز زیار وګاله.

په پای کې هیله من یو چې د دغه نوي ګام اوچتېدا تر ډېره د درنو لوستونکیو لوست تنده ماته کړي او په خپل وار سره مو د زموللی فرهنګي بن یو نوی غاټول شي.

مننه

دانش خپرنډویه ټولنه

لړليک

مخکنه	سرليک	کڼه
۱	قره کمر	۱
۵	هزارسم	۲
۸	هیرمند او ارغنداو سیمه	۳
۱۲	مندپگک	۴
۱۵	مندپگک	۵
۱۹	پنجوايي	۶
۲۲	شمشېر غار	۷
۲۶	آريايي کور	۸
۲۹	ويدي سندرې او افغانستان	۹
۳۲	آريا اويجه	۱۰
۳۵	سوما-يا- هوما	۱۱
۳۸	دمينې يوه لرغونې تاريخي کيسه	۱۲
۴۱	دافغانستان موسيقي	۱۳
۴۵	پاراداتا يا پيشداديان	۱۴
۴۸	ياما دطالع دلمر زوی	۱۵
۵۱	رينې، اريايي روحاني حکيمان اوشاعران	۱۶
۵۴	زردبست او دبلخ داسپه کورنۍ سره	۱۷
۵۷	زراتشترا، سپين تمان اوبلخ	۱۸
۶۱	کاتا - کاټياس	۱۹
۶۳	داوېستا دنظره دافغانستان د خاورې لرغونتوب	۲۰
۶۶	په اوېستا کې دغرونه يادونه	۲۱
۷۰	دسکندر دتېرېدلو لار	۲۲
۷۳	په افغانستان کې دسکندر دتلو لار	۲۳
۷۶	په اسيا کې ديوناني هڅوب دمرکزيت له نظره	۲۴

۷۹	دافغانستان نجیبه طبقه اریاسپه یاسواران	۲۵
۸۲	دسکندر مقدوني په مقابل کې مقاومت	۲۶
۸۵	سکندر په عامیانه داستانونو کې	۲۷
۸۷	دسکندر او جنگیز دلنیکرو په مقابل کې د...	۲۸
۹۰	دهریرود په سیمه کې دسکندريې ښار	۲۹
۹۴	سکندري سار یا سکندري کلاه	۳۰
۹۷	اویوتیدم باختري یوناني پاچا	۳۱
۱۰۰	دکاپیسی - باگرام دښار په پلان کې دیوناني	۳۲
۱۰۳	پروان یا جبل السرج کې دقفقاز سکندریه	۳۳
۱۰۶	په افغانستان کې یوناني میتولوژي	۳۴
۱۰۹	په پخواني افغانستان کې دیوناني لیک دود رواج	۳۵
۱۱۱	په افغانستان کې یوناني لویی سکې	۳۶
۱۱۴	مرکزي اسيا او چین ته دافغانستان دگریک او...	۳۷
۱۱۷	په لرغوني افغانستان کې دموسیقی درې آلې	۳۸
۱۲۰	په لغمان او کندهار کې داشوکا دبرلیکونه	۳۹
۱۲۴	په کندهار کې داشوکا د دبرلیک کشف	۴۰
۱۲۸	په افغانستان کې دپودیزم خپریدل	۴۱
۱۳۱	شابهار	۴۲
۱۳۴	په افغانستان کې بودايي مبلغین	۴۳
۱۳۷	کوشانیان دافغانستان په تاریخ کې	۴۴
۱۴۰	کجولوکد فیزس	۴۵
۱۴۳	کنیشکا تاریخي پاچا او امپراطور	۴۶
۱۴۶	سور کوتل	۴۷
۱۴۹	هخامنشیان او دتاریخ پرمخ دافغانستان خاورې	۴۸
۱۵۲	بغلان	۴۹
۱۵۵	دبغلان ارزښت دلرغون پیژندنې له نظره	۵۰
۱۵۸	سره کوتل نړیوال هنري باخترمقام تثبیت کړ	۵۱
۱۶۱	دکنیشکا عبادت ځاي	۵۲
۱۶۴	دکنیشکا مجسمه	۵۳
۱۶۷	هغه استوپه چې بنسټګر یې کنیشکا دی	۵۴

۱۷۱	ديوناني اوباخترې هنري مکتب يوناني او	۵۵
۱۷۴	افغانستان د گريک اوبودیک مجسمه توپنې مکتب	۵۶
۱۷۸	د سره کوتل کتيبې پر پر ډبرينو خښتو يوناني توري	۵۷
۱۸۱	افغانستان درو حانيونو له خوا په چين کې	۵۸
۱۸۴	خروشتي ليک دود	۵۹
۱۸۸	بلخ کوچنی شاهي ښار (شاه وران) يا (راجا گريه)	۶۰
۱۹۱	نوبهار معبد (عبادت ځاي) يا - ناواويهارا	۶۱
۱۹۴	د بلخ نوبهار يا ناواويهارا	۶۲
۱۹۷	د ورينمو لار اودهغې په اوږدو کې د افغانستان ...	۶۳
۱۹۹	اياتکار زرينان يا د دقيقې بلخي د شاهنامې منبع	۶۴
۲۰۲	نيسا	۶۵
۲۰۵	ساکیان، سکستان، سجستان، سيستان	۶۶
۲۰۹	تخار - تخاري - تخارستان	۶۷
۲۱۳	کاپيسي - بگرام	۶۸
۲۱۷	د کاپيسا ښار	۶۹
۲۲۰	د کاپيسي وروستی ورځې	۷۰
۲۲۳	(سريکه اويهارا) معبد يا (شالوکيا) اوياهم ...	۷۱
۲۲۶	په بکتریان کې ناهیده اودهغې (عبادت ځای)	۷۲
۲۲۹	وارا	۷۳
۲۳۲	د "زراسپه" يا "آزر اسپه" ښار	۷۴
۲۳۵	تخاري ژبه د باختر او تخارستان د خلکو آرنی ژبه	۷۵
۲۳۸	باخترې يا بلخي ژبه اود سره کوتل د ډبرليک	۷۶
۲۴۲	کابل اود تاريخ په دورو کې يې پخواني نومونه	۷۷
۲۴۵	بودايي کابل	۷۸
۲۴۸	د کابل شاوخوا بودايي پاتې شوي ودانۍ	۷۹
۲۵۱	کابلي رتبيل شاهان	۸۰
۲۵۵	برهمني واکمني ياهند او کابلي شاهي	۸۱
۲۵۸	د کابل پخواني ديوالونه	۸۲
۲۶۲	د کابل لمنو کې د اباديو پراخوالي ستراتيژي	۸۳
۲۶۵	د چکري منار	۸۴

۲۶۸	خم زرگر	۸۵
۲۷۲	جبل السراج (دهندو کش ور)	۸۶
۲۷۵	دلوگر تاریخي او جغرافیایي موقف	۸۷
۲۷۸	استوپه یا توپ	۸۸
۲۸۱	توپ دره	۸۹
۲۸۴	بامیان دسیاحت او نړۍ گرځیدنې له نظره	۹۰
۲۸۷	صلصال و شاه مامه	۹۱
۲۹۱	دسرخ در اژدها	۹۲
۲۹۳	دبامیانو زمریان یا شاه شکاری	۹۳
۲۹۷	دبامیانو د ((جي)) په سمخه کې یو بودايي کتابتون	۹۴
۳۰۱	د ککرک تنګی "لس متری مجسمه"	۹۵
۳۰۴	ضحاک بنار	۹۶
۳۰۷	په پخواني افغانستان کې د لمر پرست د قانون سوابق	۹۷
۳۱۳	مرنجان غونډۍ د کابل د بنار په منځ کې یوه	۹۸
۳۱۶	د تپه مرنجان بودايي معبد او هغه نتایج چې	۹۹
۳۲۰	يعقوب لیث صفاري او د کابل زرین اوسیمین بتان	۱۰۰
۳۲۳	پایتاوه	۱۰۱
۳۲۶	میرزکه اومسکو کاتو مجموعه یې	۱۰۲
۳۳۰	سجاوند او شهرت یې په اسلامي دور و او	۱۰۳
۳۳۳	دسکاوند بت خانه	۱۰۴
۳۳۷	د ارزگان دبرلیک	۱۰۵
۳۴۰	سمنگان	۱۰۶
۳۴۴	دهندو کش تهذیب	۱۰۷
۳۴۷	پخوانی نورستان د قانون له نظره	۱۰۸
۳۵۱	تور پوشان نورستاني او امیر تیمور کورگان	۱۰۹
۳۵۵	د پخواني نورستان د خلکو د خدایانو ډولونه	۱۱۰
۳۵۸	ننګرهار او ځینې پخواني بنارونه یې	۱۱۱
۳۶۱	د چغان غونډۍ	۱۱۲

پای

قره کمر

په جگو سیمو کې د سمخمشتو د ژوندانه بهیر

دلرغونیو د برینو پېرونو د ژوندانه لومړني منځي هغه پړاو رانښيي چې پوهان یې په جگو سمخو کې د بشري ژوندانه پېر بولي. په جگو سمخو کې د ژوند کولو له پاره د لوړو غرونو لمنو ته اړتیا ده. زموږ د هېواد جغرافیایي چاپېریال رانښيي چې هاغه مهال انسان د غرونو په لمنو او کمره کې بڼه استوګنځي لرل. په تېره بیا د هندوکش شمالي لمنې چې له ارتو درو او ناوو سره نښتې وي، د دواړو ژوند له پاره خورا وړ ښکارېږي.

په افغانستان کې «قره کمر» په لوړو ځایونو کې د غار اوسېدونکیو د ژوند څرګندویي کوي او هغه چا چې پر دغه غار د څېړنې زیار ګاللی امریکایي «ډاکټر کارلتن کون» دی، چې له تاریخ نه په وړاندې دوره کې تخصص لري.

قره کمر د ایبک (سمنګان) په (۸) کیلوميټري کې د پلخمری او تاشقرغان ترمنځ د هغه کلي ترڅنګ پروت دی، چې د (سرکار) په نامه یادېږي او د هغه غره د لمنې په جنوب ختیځه برخه کې واقع دی، چې پر نوموړي کلي شمالي خنډې (ایبک) حاکم دی. د دغه غار لوړوالی د سیند له سطحې څخه (۲۳۰۰) فټه او له ښېرازي سیمې څخه (۴۵۰) فټه دی، چې لږ تر لږه ۱۲۵ متره کیږي.

په دې ترتيب د غار د لوړوالي او د ښېرازي سيمې له مخې په اسانۍ
سېره کولای شو، چې د هغې د اشغال تاريخ په لوړو غارونو ژوند کولو، په
هغه رديف کې ولولو.

د غرونو په لوړو او اوچتو برخو کې د هغوی د اوسيدلو علت له
دارونکيو حيواناتو څخه ويره، هواره سيمه تر نظر لاندې نيول و ښکار
څارل و تعقيبول وو.

داکتر کون د قره کمر د غار په پراخه پېمانه تر نظر لاندې نيولو په اړه
وايي: "له هغه ځايه يې ترڅو ميلو پورې پلنه دره لیده او د ښکاريانو لپاره
ډېر مساعد ځای ځکه و، چې خپل ښکار به يې تر لرې پورې ښه ليدلای او
څارلای شو.

د غار مخه د جنوب په لور ده او ټوله ورځ د لمر په وړانگو روښانه او
تودېږي. همدارنگه اوبه يې هم نژدې دي او حيوانات يې ډېر لږ شاوخوا
کې تگ راتگ کوي، پرته له دې گټو او ښېگڼو په پخوانۍ زمانه کې، چې
دا غار د ژوند ځای و د سون مواد يې هم په شاوخوا کې ډېر پېدا کېدل.

د غره د ډېرو جوړښت له نرمو کاڼو شوي او د ځمکني پوريز جوړښت
په (ژورسيک) طبقې پورې اړه لري.

د امريکايي پوه له څېړنو څخه داسې څرگندېږي، چې د قره کمر غار د
"نيمې کاسې" ښه لري. د غار ځمکه په بېلا بېلو يونونو پوښل شوی و،
چې ډېر ژور يې نسواري رنگ درلود او په مخ باندې يې تقريباً درې د
رسوبي پوړونه ليدل کېدل او اوس د دې طبقو مخ خړ رنگه خټو نيولی
دی، همدارنگه په نوموړي غار کې د اوسپنې په دوره کې هم استوگنه
شوې او د قره کمر اوسېدونکيو په دې دورو کې د اوزو رمې درلودې او د
رمو په ساتنه او شپونتوب بوخت وو او د ديوالو هغه برخې، چې تراشل
شوي او ځينې پرچې ترېنه پرېوتې پورته خبره تائيد وي.

د قره کمر د غار د خاورې په ټولو طبقو کې د ژوند او ژواک ښې
ښانې ښکاري د حيواناتو هډوکي او له تېږونه د کار جوړې شوې وسيلې
يې هم څرگندې وې، نو کولای شو دا ادعا وکړو، چې نوموړی غار په
لرغوني زمانه يا د تېږو د دورې په اوږدو کې د اوسېدلو يو مصئون او
خوندي ځای و، مگر د تېږې د نوې دورې څه ښې ښانې پکې نه شته.

د قره کمر په غار کې د ژوند د دغو دورو تشخیص ډېر ارزښت لري، ځکه چې په ځانګړې توګه د تېږو لرغونې دورې پورې اړه لري او اوس په افغانستان کې دغه یواځینې ځای دی، چې د غرو په لوړو غارونو کې د تېږې د پخوانۍ دورې د ژوند پړاوونه موږ ته راپېژني.

د «ډاکټر کارلټن کون» د څېړنوله مخې موندل شوي اثار د کار له وسیلې، اور لګونکې ډبرې، د حیواناتو هډوکي، ایره او سکرو څخه عبارت دي، د دغوله مخې کولای شو په نوموړي غار کې د ژوند څلور دورې وټاکو. دا ښکاره ده، چې پناه وړونکي او د غار د څلورو دورو اوسېدونکي ښکاریان وو.

د قره کمر د لومړۍ دورې اوسېدونکيو، چې د ژوند اثار او نښې یې د ځمکې په نسواري رنګه پوړ کې پیدا شوي د تېږو ډېر ابتدايي لوبښي درلودل، چې طبیعي بڼې ته یې لاس نه دی وروړل شوی او دې ډول بېلګو ته په اروپا، امریکا او اسیا کې په معموله علمي اصطلاح «ډموسټرین» د دورې د کار وسیلې وایي او د (نه اندرتال) ټیپ د انسانانو له وسایلو سره اړه پیدا کوي دغه وسیلې د قره کمر په شاوخوا د غره په لمنو کې هم لیدل شوي دي او له امکانه لرې نه ده، چې یا د قره کمر اوسېدونکيو هلته، اچولي وي او یا د غار تر اوسېدلو د وړاندې دورو یادګار وي.

د قره کمر د غار اوسېدونکيو د خپل ژوند په دویم پړاو کې، چې د دوی د ژوند دریمه برخه څرګندوي ډبرین چاقوګان ډېر زیات درلودل، چې د غار لومړۍ طبقې د رسوباتو په نیم متر ژورتیا کې یې څو زر دانې لیدل شوي دي، په دې مرحله کې په ښکار کې ډېر ماهر شوي او د باکر په ډبره یې د اور بلول زده کړي وو او خپل غار یې په اور تودولو د هغوی لوبښولا تر دا وخته طبیعي بڼه درلوده او نه درنو اوربلوونکيو ډبرو (پنډوباګر) او تېرو ډبرو څخه یې کار اخیسته.

د قره کمر د غار د دریمې دورې د اوسېدونکيو د ژوند سویې له دویمې دورې سره زیات توپیر نه درلود. د تېږو د وسیلو په وروستنۍ دوره کې د تېږو د منځنۍ دورې (مزدلې ټیک) د وسیلو سره ورته والی لیدلی شوی دی، سره له دې چې د غار د رسوباتو ښکتنې پوښ کې د خاورینو کلاسي لوبښو ټوټې او کودرې لیدل شوي، خو آرتي لامل یې دادی، چې د قره کمر په غار کې د ژوند ابتدايي دورې (له باکري تېږو څخه د کار وسیلې

جوړول) د حساب له مخې د لرغوني زمانې له لور پر او سره سمون خوري او د اوسني وخت د تجزيې د سنجش له مخې، چې د (۱۴ نمبر کاربن) د غار د سکرو پرچې چې په فيلاد لږيا او شيگاگو کې پېدا شوي. د غار ډېره پخوانۍ هستوگنه، له نن څخه دمخه ۵۰ او ۳۰ زره کاله وړاندې زمانه څرگندوي او څرنگه، چې د غار د بنکتنۍ برخې د ځينو پخوانيو سکرو د توتې د کيمياوي تجزيې له مخې (۱۰۵۸۰) کاله وړاندې زمانې سره پرتله کيږي. کولی شو ووايو، چې له نن څخه (۱۰۰۰۰) کاله وړاندې بنکاريانو په قره کمر کې ژوند ژواک درلود په افغانستان کې د ۱۴ نمبر کاربن تجزيه د تيږو پخوانيو، منځنيو او نويو دورو سره بڼه موافقت څرگندوي، ځکه چې د لس زره کالو په شاوخوا کې د لويديزې اسيا په زياترو برخو کې په غارونو کې د ژوند دوره پای ته رسېدلې او د تيږو نوې دوره پيل شوې ده نو دې پايلې ته رسيږو، چې لس زره کاله وړاندې د هندوکش بنکاريان د غرونو له ډېرو لوړو پناه ځايونو څخه راوتلي او د هوارو سيمو او سترو سمسورو درو په لور يې يون کړی دی.

هزار سم

د تیرو له لرغونې دورې څخه تر اسلامي دورې پورې

د کاروانونو د پخوانۍ لارې په اوږدو کې، چې بلخ یې له بامیانو او کابل سره تړه د هغې په شمالي برخه (هندوکش په شمال کې) موږ پوره مهمه نقطه درلوده، چې د هغې اهمیت، جغرافیایي موقعیت د کاروانونو د لارې بېلوالی. د سمخو پاتې شونې د «مگالیت» شته والی (هغه غټې ډبرې، چې پر ځمکه به یې ښخولې او د بشر د پخوانیو ودانیو نښې نښانې دي) د تیرو د دورې د کار وسایل او د رنگه لعاب دارو تیګرونو توتې څرګندوي. دا نقطه «هزار سم» نومېږي او څرنگه چې (سم) د (سموچ) لنډون دی کولای شو هغه ځای ته (هزارسموچ) یا زر سمخی ووايو.

(هزار سم) د جغرافیایي جوړښت له مخې یوه فرعي دوره ده، چې د خلم د درې په ښکتنۍ برخه کې واقع او دهغې کارواني لارې پر سر ده، چې مخکې مو یاده کړه.

دوه مهم بودایي مرکزونه په شمال کې د ایبک تخت رستم یا سمنگان او د هندوکش په جنوب کې بامیان هغه منځنۍ نقطه ده، چې د دې ستر غره د لړۍ په زړه کې ځای لري.

(هزارسم) دهغه سمخو نوم دی، چې د دې درې ابادي د یو «بودایي ښار» په توګه خاطرې راپادوي، چې تراوسه د درې په اوږدو کې کتار، کتار پاتې دي او د بودایي خلکو د اوسېدلو استوګن ځایونه وو، چې د هغې زمانې د ځینو رنگه انځورنو نښې نښانې اوس هم په ځینو سمخو کې له منځه نه دي تللي.

(هزارسم) له بودايي عصر نه وړاندې (د لومړۍ پېړۍ له پيل نه د اوومې زيردې پېړۍ تر نيمايي وروسته) هم استوگنې او ودانۍ درلودې او د هغو دورو پاتې شوني اثار يې د خيرنې وړ دي.

د ايتاليايي لرغون پېژندونکي پلاوي له خپرونو څخه چې د ۱۹۴۱م کال د مني په موسم کې يې هلته ترسره کړې وې داسې څرگندېږي، چې هزارسم او د هغې فرعي درې د تېرو له لرغونو دورو څخه تر اسلامي دورې د مغلو له يرغل څخه دمخه د هندوکش له مهمو او آبادو مرکزونو څخه گڼل کېده. د هغو مطالعاتو له مخې، چې په غارونو کې په ژوند پورې اړه لري د (پاله او لي تیک) دوره يا لرغونې دتيږودوره (هزارسم) يا (قره کمر) د دواړو ساحې د جغرافيايي موقعيت د نژدېوالي له مخې او همداشان په لوړو ساحو کې د غارونو د موقعيت له مخې ډېر سره ورته والی لري او د چاقوگانو په شکل او د تېرې نوکې لرونکې وسيلې او يو ډول وړو نسبتاً گردوغاښورو وسيلو شته والی د «پليستوين» د تېرو پر لرغونې دورې ژوند پورې اړوندې نښې نښانې دي. ايتاليايي پلاوي عقیده لري، چې د «هزارسم» گارې د دې دورې د خلکو داستوگنې او د حيواناتو د ښکار لپاره ډېرې مساعدې او برابرې وې، ځکه چې دا غارونه په لوړو برخو کې پراته وو او اوسېدونکي يې د حيواناتو د یوناڅاپي بريد نه په امن کې وو او د ښکار لپاره سارايي ژوي په نږدې څلورو خواو کې ډېر لږ پېدا کېدل.

د غارونو په نژدې لمنو کې ځينې ځانگړې د کار وسيلې لکه د يو څيز يا ځای د سوري کولو لپاره وسيله، د هډوکو يا لرگيو د پرې کولو وسيلې ليدل کېږي، چې کېدای شي دتيږو په نوې دوره پورې اړه ولري او د دوی د فراغت له دورې سره يې اړه او ارتباط هم لري نه ښکاري. له دې څخه داسې معلومېږي، چې په هندوکش کې ښکاري اوسېدونکي د تېرو د لرغونې دورې تر تېرولو وروسته له لوړو غارونو څخه ښکته راغلي او د درې په منځنيو هغو ځايو کې، چې اوبه کول او خړوبول يې اسان وو په کرونده بوخت او خپل ژوند يې پيل کړی دی.

د ايتاليايي پوه په گروهه «هزارسم» له هغه وخته د يو واړه کلي يا ښار بڼه غوره کړه، چې کاروانونو د هندوکش په دواړو خواو ځانته لارې

پرانستي او د غرونو په زړونو کې مرکزي اسيا او دهند شمال او جنوب
خواته وخوځيدل.

د «هزارسم» په موقعيت مو وړاندې د کاروانونو د لارو بېلوالي ته
نغوته وکړه، له هزارسمه رستم تخت، سپر کوتل، بغلان او قندوز په
لوري لارې همدارنگه له رستم پلازخه يعني له سمنگان څخه خلم، بلخ او
له هزارسمه د باميانو او کابل پر لور هم لارې تللې وې. دا او همدا راز
نورې لارې د درو په کرلېچونو او د هندوکش پ کوټنو تېرې شوې او د
کاروانونو له هغو پخوانيو لارو سره، چې د هند او چين ترمنځ وې يو ځای
کېدلې.

ايتاليويانو «هزارسم» د بوديزم په دوره کې د يو لوی ښار په توگه
پېژندلی، چې د وړو فرعي درو په گډون يې «۳۵۰۰۰۰» مربع متره
پراخوالی درلود.

لکه څرنگه چې په مختلفو دورو کې د ژوند ښې ښانې لکه دطبيعي
غارونو په بڼه (مگاليت) يا دهغو سترو طبيعي ډبرو په ډول، چې توپل شوي
او د دايرې په شکل په ځمکه کې ښخې دي، همداراز هغه سمخې چې
شمېر يې سلگونو او زرگونو ته رسېږي او هغه له تېرېدو شوي سترې
چارديوالي او کنډرې او بالاخره د خټو پخې ودانۍ ټولې دلته موجودې دي
د تېرېدو لرونې او اوسنۍ دورې نه نيولې د جستو تر دورې پورې د
ژوند ټول پړاوونه او تر هغې وروسته د کروندې تر وخته او بيا تر هغې، چې
د کاروانونو لار خلاصه شوه له هغه مهاله د بودايي دين تر خپرېدو او بيا تر
اسلامي دورې پورې، دا ټول هله مطالعه کولای شو چې د چنگيز يرغل د
هغه ځای ښکلا او پرتم نسکور او ړنگ کړ.

د هير هند او ارغنداو سيمه

تر تاريخ دمخه د ژوند او استوگنې يو مرکز

څو کاله کږې، چې له تاريخ نه دمخه دورو باندې د افغانستان د جغرافيايي موقعيت په هکله څلور ځوانيدې څېړنې شوي دي، چې يو خوا د سند په سيمه کې د (اندوس مدنيت) او بله خوا د شمال په لور په هغو غونډيو کې، چې د آمود سيند په بڼې غاړه کې پرتې دي د (انومدنيت) همدارنگه دريمه خوا، د ايران په خاوره کې، د (سيالك او جبال مدنيتونه) او همدارنگه نور کشف او موندل شوي دي دغه مهال د افغانستان د خاورې هغه نقشه، چې د لرغونپوهنې په پلټنې پورې اړه ولري (له تاريخ نه دمخه دوره) يې سپينه پاتې وه.

له نيکه مرغه (۲۲) کاله وړاندې د ۱۹۳۶ زېږدي کال فرانسوي پروفيسور هاکن د همغه وخت افغانستان ته د کېندنو يا سپرلو لپاره ولېږل شو. د پلاوي مدير (پروفيسر گيرهمن) په همکارۍ، چې د قبل التاريخ متخصص و او هغه وخت يې په ايران کې کار کاوه د لومړي ځل لپاره يې د قبل التاريخ دورې د پلټنې کار د هيرمند په سيمه يا په بله وينا په افغاني سيستان کې طرح کړ او د «(نادعلي)» په شاوخوا کې، چې د (زرنګ) يعنې د سيستان د پخوانۍ پلازمينې يوه برخه خرابې کنډوالۍ

پکې هم شاملې دي په دوه غونډيو سورداغ او سپين داغ کې کېندنې پيل کړې.

په لومړۍ ياده شوې غونډۍ کې چې نژدې ۳۰ متره يې له سمسورې ځمکې څخه لوړوالی درلود، د غونډۍ د سطحې په لومړيو لس مترو کې زر کلن (ترمخريږدي پخواني) اثار او نښې نښانې پېدا شوي. سره له دې، چې د کېندنو کار د ځينو عواملو له امله پاتې شو، خو معلومه شوه، چې د هيرمند په سيمه کې هغه معنوي غونډۍ له تاريخه وړاندې پېر نښې نښانې دي.

د افغانستان په خاوره کې هغه سيمې چې انسانانو ته د غارونو له ژوند نه را وروسته پکې د ښکار او ژوند لارې چارې برابرې وې او د ژوند لپاره اوبه و هوا او د زراعت لپاره يې له مساعده خاوره لرله، درې لويې سيمې دي. لومړۍ سيستان يا د هيرمند د (ارغنداب په ګډون) دويم د باختري سيمه چې په دې دواړو لويو سيمو کې ستر سيندونه هيرمند او امو له خپلو مرستيالو سره جريان لري او ښې حاصل خېزې او پراخې کروندې يې خړوب کړي او نسبتاً توده هوا يې د نباتاتو په وده او د حيواناتو په روږدولو او روزنه کې ډېره مرسته کوي.

که چېرې د لرغوني تاريخ غږ ته غوږ شو د تېرو زرگونو پېړيو له منځه د زاړه مدنيت د کاروانونو اواز غوږونو ته رارسېږي.

په دې دوه پراخو ساحو کې له تاريخ نه وړاندې د اوسېدلو د ځايونو د تثبيت لپاره يوازې په افغاني سيستان کې ګام پورته شوی، د دې ترڅنګ د هيرمند د مرستيالو سيمه يعنې په (ارغنداب) او (ترنک) کې هم تریو ځايه کار شوی او همدارنګه دا کار د فرانسوي پلاوي او د هغه پلاوي له خوا، چې د امريکا د نيويارک طبيعي تاريخ د موزيم د بشري پېژندنې د څانګې له خوا ټاکل شوی او په (۱۹۴۹)، (۱۹۵۰)، (۱۹۵۰)، (۱۹۵۱) افغانستان ته راغلی وو او د افغاني واکمنو د موافقې او اجازې پر اساس يې کار پيل کړ او دا کار يې په يوه لويه ساحه کې، چې د ((فراه)) او ((جودين)) نه نيولې تر ((پنجوايي)) او د کندهار جنوب پلو ته حتی د (ترنک) تر سيمې پورې يې د قبل التاريخ د اوسېدنو ځايونو د تثبيت کار ترسره کړ، له دې څېړنو نه معلومه شوه، چې په دې سيمو کې داسې نقطې شته، چې کولی شو د قبل التاريخ د ژوند پاتې شوني نښې نښانې ورڅخه پېدا

کړو، سره له دې چې د سيستان هغوبادونو، چې د حذر له سواحل نه رالوزې او هغه رسوبات، چې د هيرمند سيند او مرستيالان يې د هوارې ځمکې پر مخ هوار کړي او د پخوانۍ زمانې د اوسېدونکيو ځايونه يې توږلي او يوه برخه يې پټه شوې ده. سره له دې په لاندې درې ځايونو کې يې ډېرې نښې نښانې موندل کېږي:

لومړی: د هيرمند هغه سيمو کې، چې له پخوا زمانې وچوبه ده او دا سيمه د لويديز چاربرجك سره نښتې او په سيمه ايزې اصطلاح کې ورته (روديبابان) وايي.

دویم: د (فراه) او شاوخوا سيمو کې.

درېم: د کندهار په شاوخوا او يا په ټولې هغه سيمه کې، چې د ارغنداو او ترنگ ترمنځ ده.

د قبل تاريخ څېړنې په دغه درې يادو شويو لويو سيمو کې د خاورې په کتنې سره محدودې پاتې نه شوې، بلکې له ۱۹۵۰ او ۱۹۵۱ کال څخه راپدې خوا، چې ۸ کاله تېر شول، په څو نورو سيمو کې چې پورته سيمو پورې اړه لري لکه (سيد کلا غونډۍ)، (نوراني غونډۍ)، (موراسي غونډۍ) او د (منډيگک تپه) مقدماتي هڅې پيل شوې او همدا راز د (منډيگک غونډۍ) چې د کندهار شمال لويديځ پلو په ۵۰ کيلومتري کې پرته ده، پدې وروستيو ۵ کالو کې په ډېره لويه پيمانه کېندنې او سپړنې روانې دي، چې په همدغه مجموعه کې به دهغې په اړه نورې مقالې هم ولولۍ.

سيد کلا غونډۍ د کندهار ختيځ پلو په ۹ ميلۍ کې د زراعتي ځمکو په منځ کې پرته ده او (موراسي غونډۍ) د کندهار جنوب لويديځ خواته په ۱۲ ميلۍ کې د (پنجوايي) په کلي کې واقع ده. له دغو غونډيو څخه په ابتدايي او مقدماتي هڅو کې خاورين کلاسيکي لوبښي لاس ته راغلي دي. دغه د سيد کلا د غونډۍ نه په لاس راغلي خاورين لوبښي او د موراسي غونډۍ کشف شوي لوبښي د څرخ په واسطه جوړ شوي دي. دغه ډوله مجسمې د (سند) د مدنيت په وادۍ کې هم سابقه لري او په کويته (ژوب دره) کې، چې په بلوچستان کې واقع دی هم په لاس راغلي دي.

همدارنگه د دوه کوپو لرونکو غوايانو مجسمې ځينې په سيد کلا غونډۍ (کندهار) او يو څه يې په کويته او د ((سند په سيمه کې)) کشف

شوي دي نوله دې څخه څرگندېږي، چې له تاريخ وړاندې زمانه کې د هيرمند او ارغنداو او همدارنگه د سند د سيمې د مدنيت ترمنځ اړيکي ټينگې دي، چې هنري او فرهنگي صبغه يې ښکاره او څرگنده ده.

د (منډيگک) غونډۍ، چې د کندهار شمال لويديځ ته پرته ده او له تاريخ دمخه دورې اثارو لپاره پکې کيندنې ادامه لري، دا څرگندوي، چې د ارغنداو له تاريخه وړاندې مدنيت د ځينو توپيري ټکيو په لرلود سند وادۍ له مدنيت څخه لرغونتيا لري.

لنډه دا چې د خاورې له مخې څېړنو او هڅو، چې په هيرمند او ارغنداوکې منځ ته راغلي څرگنده کړې، چې دا د افغانستان د سيستان دا دوه لويې هيندونه له تاريخ نه وړاندې دوره کې د بشر د ژوند لپاره په ځانگړې توگه د (نيولي تیک) په دوره يعنې د تيرې په نوې دوره کې ډېره مساعد وو او افغاني سيستان د يو منځني فرهنگي ځای په توگه د سند د سيمې، آمو سيند او ختيځ ايران د غونډيو ترمنځ د ارتباط نقطه گڼل کېدله او د دې اړيکو عوامل تر ډېرې اندازې له هغو غونډيو څخه چې موږ يې نومونه واخيستل، کشف شوي دي.

۱۶/۲/۱۳۳۷

منډيگک

ديارلس ځله يو پر بل (سرپر سر) ودانۍ د پېنځه زره

کلن ژوند نښې نښانې

تل د خلکو له ژبو او رو او په مقالو کې لولو، چې افغانستان پېنځه زره کلن تاريخ لري. دې خبرو ترڅو کالو وړاندې ډېر اندي اړخ درلود. څه د خلکو په نقل قول او يو څه په اريايي سرودونو، اسطورو او په نيمه تاريخي او نيمه افسانوي اقوالو متکي وې، خو له دې څو کلونو راپدې خوا زموږ اتکا علمي اړخ پېدا کړی دی او د افغانستان د يوې سيمې په يوه غونډۍ کې، چې د منډيگک په نوم يادېږي داسې نښې نښانې په لاس راغلي دي، چې د پېنځه زره کلونو تاريخي پړاو او تر تاريخ دمخه زمانه کې د افغانستان اوسېدونکيو د ژوند د يوې گوښې څرگندويي کوي.

منډيگک هغه غونډۍ ده، چې له هوارې برخې نه تقريبا ۳۱ متره لوړوالی لري او د کندهار شمال لوديځ پلوته په ۵۰ کيلو مترې کې د کشک نخود په سيمه کې د شاه مقصود د غره په خوا کې پرته ده.

که يې په يو پراخ چوکاټ کې راوښودا لويه غونډۍ د دوه لويو سيندو (ارغنداب او هيرمند) ترمنځ سيمه کې پرته ده، چې په همغه پلويې ترڅنگ د کشک نخود سيند، چې دا يو سيلابي خوړ دی، چې زياتره وخت وچ او کله کله په باراني موسم کې څپانديږي.

په يوه گوښه کې د منډيگک د غونډۍ ننی موقعيت انسان له جېرانتيا سره مخامخوي، خو په لرغونو او تر تاريخ دمخه دورو کې دا ځای حتما د دوو خوړونو د تگ لوري په منځ کې د کاروانونو د تگ لارې پر سر او په مجموعي ډول د دوه سترو رودخانو هيرمند او ارغنداب ترمنځ دغه ټوله ساحه يو له هغو ساحو څخه ده، چې تر تاريخ دمخه يې افغانستان کې د ژوند و ژواک مهم مرکز گڼلی شو.

د کیندلو له پیله، ان تردا خو ورځې وړاندې پورې چې د فرانسوي لرغون پېژودونکي او د قبل التاريخ متخصص ((موسیوکزال)) له خوا یې د کیندلو پای اعلان او د کیندلو یوولس پړاوونه په پرله پسې ډول د (منډیگک) په غونډۍ کې ترسره کړل او پنځلس پوړیزه ودانۍ یې په مختلفو وختونو کې پرله پسې کشف کړه.

د منډیگک د غونډۍ ۳۱ متره لوړوالی په حقیقت کې د پنځلس گونو مختلفو ابادیو له لږوالي یا (ښوېدلو) په وجه صورت نیولی، چې د ۳ زره مخزېږد یوکلونو په اوږدو کې پرله پسې ابادې شوي، دزېږدي په حساب، ۳ زره کاله وړاندې ۱۳ طبقې ابادۍ پرله پسې په مختلفو وختونو کې منځ ته راغلي او له ۲ زره کالو راپدېخوا نوموړې غونډۍ خوشې پاتې ده.

په بله وینا افغانستان په ټوله اسلامي دوره کې یاده شوې غونډۍ شپږه او له خلکو خالي پرته وه ان تر اسلام ۴ سوه کاله وړاندې هم هلته ژوند ندی شوی او هلته د ابادۍ ټول وختونه دزېږدي له ۳ زره کلو وړاندې وختونو پورې اړه لري.

د کندهار د منډیگک د غونډۍ د قبل التاريخ مدنیت ټول د برونز او جستو په دوره پورې اړوند دی، ځکه چې د اشغال په دې وروستۍ دوره کې، چې د ابادۍ او ژوند شواهد د غونډۍ پر مخ بڼې د اوسپنې د دورې ډیر واړه او ناڅیز آثار په لاس راغلي.

په غونډۍ کې د لومړۍ او پنځلسمې مرحلې ترمنځ د ارغنداو او هیرمند د سیمې اوسیدونکیو په خپل ژوند کې مختلفې دورې په بدلون سره تېرې کړي دي. خښته یې اختراع کړې او بیا یې په لمر کې وچه کړې ده او د خښتو د دیوالونو په جوړولو مشغول شوي، ورو ورو په ترتیب سره یې د خټو د لوبڼې پیدا کړي دي د خاورینو لوبڼو پخولو کې یې نورهم زیار وکښی او ورباندې ښه نقشونه لکه د حیواناتو او مرغانو انځورونه (چې دا مخصوصاً د قبل التاريخ د دورې و، (چې نن ورځ هغه نسل له منځه تللی) منځ ته راوړل.

د منډیگک په غونډۍ کې د ژوند په لومړیو دورو کې ځینو خلکو مالداري او کوچیانې ژوند لاره او بیا وروسته ځای پر ځای او مستقر ژوند پیل کړی او بیا پخه پیل شوې ده. آبادي، همدا راز یې تر ۸ یا ۹ نورو

مرحلو دوام کړی. په همدې ترتیب د تیږو او خټو لوښیو غوره والی موندلی او په ۸ یا ۹ مرحله کې د تپې اشغال عالي درجې ته رسېدلی. د دې مرحلې لوښي د (کوټه) بلوچستان د قبل التاريخ له لوښیو سره ډېر ورته والی لري، د غونډۍ د شپږمې مرحلې د اشغال نه وروسته د (مس او جست) فلزاتو شواهد وکتل شول د مشهورې کیمیاوي تجربې له مخې د ۱۴ نمبر کاربن په اصول، چې په امریکا کې یې صورت نیولی د منډیګګ د غونډۍ د ژوند کونکیو د ژوند مرحله له ۲۶۲۵ م ز سره سمون خوري.

وروسته له هغې، چې د منډیګګ غونډۍ د اتمې دورې د ودانۍ تقریبا ۲۰ متره د سمسورې سیمې له سطحې لوړ شوې وه، یوه نوې دوره یې په مجلله توګه منع ته راوسته، چې د هغې لویې ودانۍ د جوړښت نښې نښانې په ځینو جوړې شوي لویې ستني یې د پام را اړونې وړ دي، چې ۳ زره کاله وړاندې تر میلاد د دې ودانۍ موجودیت د لرغون پېژندونکیو د هېښتیا لامل ګرځېدلی.

د منډیګګ غونډۍ پرته له انځور لرونکیو لوښیو او څیزونو، چې د حیواناتو او مرغانو انځورونه پرې ښکېل شوي، د حیواناتو وړې مجسمې او مخصوصا د ښځو هغه مجسمې (هیکل) هم کشف شوي دي، چې (الهه مادر) (دمور رب النوع) یا مع بانو په نامه ته د نمانځنه عبادت کیدو.

له دغو مجسمو نه د یوې په غاړه کې یې غاړکۍ یا (ګلوبند) دی او په هغه زنځیر کې چې د دواړو سینه پو په منع کې یې څرېدلی دی یو ډول ګاڼه هم لیدل کېږي.

د ۳۰۰۰ کاله وړاندې تر میلاد په وروستیو او ۴ زره کالو وړاندې د ۳ زریزې په اخر او د څلورمې زریزې په پیل کې د دغو ګاڼو موجودیت د ارغنداو د سیمې د قبل التاريخ د خلکو د مدني ژوند پراخوالی څرګندوي او معلومیږي، چې د افغانستان اوسېدونکي او د (موهنجودایرو)، چې د سند په سیمه کې واقع دی ۵ زره کاله وړاندې یې د ژوند (د قبل التاريخ دوره) په یوه شان تېره کړې ده او امکان لري، چې د منډیګګ تپه خپله د قبل التاريخ دورې لږ څه دمخه پړاوونه تري څرګند شي.

منډيگل

د برونز (مفرغ) د زمانې د نښو نښانو له کشف کېدلو پسې، چې د تېرې پېړۍ په اوږدو کې د ختيځ په بېلابېلو برخو کې منځ ته راغلي او هغه هڅې، چې له پنځوس کلو راهيسې د هند په نيمه قاره (هند او اوسني پاکستان) کې يې پدې دورې پورې اړوندې ترسره شوي دي، انتظار کېده، چې يوه ورځ به په افغانستان کې هم پدې برخه کې کشفیات وشي.

د کيندنو د پلاوي پخواني فرانسوي مدير ((موسيو گيرشمن)) له هغو لومړنيو هڅو نه وروسته، چې پر ۱۹۳۶ کال يې د افغانستان د سيستان په نادعلي کې وکړې، پورتنۍ مفکوره ډېره پياوړې شوه، خو له ۱۹۵۰ کاله وروسته، چې د کندهار سيمې له تاريخه وړاندې د سروې لپاره په پام کې نيول شوې وې وڅيړل شوې او پکې يو مهمه غونډۍ کشف شوه، چې په علمي ډول يې کيندنې په څلورو مرحلو کې خلاصه کوو.

دا غونډۍ ((منډيگل)) نومېږي او هلته د بشر اوسېدلو له وروستي تاريخ نه درې زره کاله تېر شوي، نوموړې غونډۍ ته په دغه اوږده زمانه کې باد او باران مخروطي بڼه ورکړې او د ارغنداو د درې په خوا کې په موازي ډول او د کندهار ګرځک د سړک په ۲۰ ميلۍ کې او تقريباً په همدغه فاصله د کندهار د ښار په شمال ختيځ کې په څو سوه مترۍ کې يو خوړ پروت دی، چې پرته له سيلابه وچ دي.

البته دا خبره ډېره د حيرانتيا وړ ده، چې يوه غونډۍ چې د سوداګرۍ له لارو لرې او په داسې يوه نقطه کې، چې د ښار جوړونې او ابادۍ لپاره مساعده نه وي پرته ده؟ خو که چېرته د موسم په وجه مهاجرتونه او د قبایلي کوچيانو حرکت پام کې ونیول شي، نو ښکاره ده چې د غونډۍ په شاوخوا

کې د شپې تېروني لپاره د ډېرو تورو خېمو د درلودلو کافي ځای شته، چې سهار ترې کډه کېږي، نو بيا په هغه سيمه کې د خلکو د اوسېدلو هېڅ ډول نښې نښانې نه ښکاري، نو هېڅ شک نه شته، چې دلته به د قبایلي کوچیانو د عنعنوي لارو نه يوه لاره او د کاروانیانو د تېرېدو ځای و او همداراز د پخواني وخت نورې نښې نښانې هم شته او د هيرمند په غونډۍ کې هم همدغه مفکوره ثابتېدلې شي. کوچيان خلک، چې پخپله او د هغوی څاروي، چې گياه او څرخای ته اړتيا لري، نو د همدې اړتيا له مخې تل د غرونو او هوارو ځمکو ترمنځ په حرکت کې وي په پورتنیو يادونو سيمو کې يې همېشه تگ راتگ درلود.

شک نه شته، چې نن ورځ په دغو حدوداتو کې د کرنې ځمکه لږه ده او هغه هم د کارېز په اوبو خړوبېږي، مگر په هغه پخوانۍ زمانه کې، چې منډيگک اباد د خلکو استوگنځی و د خپلې اړتيا وړ اوبه يې له خوږ څخه ترلاسه کولې.

د کيندنو د لومړۍ دورې په دوران کې د يوې لومړۍ هڅې په ترڅ کې څرگنده شوه، چې نوموړې غونډۍ د ابادۍ ۱۳ بيلا بېل پړاونه تير کړي، چې د څلور زرم کال له پيل نه د لومړي زرم کال تر پيل پورې دا ټوله دوره په برکې نيسي.

د نوموړې غونډۍ د اشغال د وروستۍ دورې اشار د زېرمه ځای په بڼه راڅرگند شول، چې د هغې ديوالونه ټول د پخسې نه جوړ وو. هغه ځای، چې پکې د غلو دانو زيرمه د مستطيل په شکل احاطه شوې ښکارېدلې سره له دې، چې دا زيرمه ځايونه کوچني وو، خو په ماهيت او اصل کې که ورته فکر وشي له هغو زيرمه ځايونو سره پوره ورته والی لري، چې په (هرپه) (د اندوس په حوزه = سند) کې کشف شوي دي. نوموړي زيرمه ځايونه د ځمکې دوه درې پوړونه نيولي دي او د غونډۍ پر اشغال پر يوې اوږدې دورې دلالت کوي. ډبرينې تېره څوکې نېزې، د جستو درې نوکې نېزې، په ميچنغوزو کې د اېښودلو لپاره د خټو مخصوص غونډاري ثابتوي چې د غونډۍ اوسېدونکيو د خپل زيرمه ځای د ساتنې لپاره دفاعي وسايلو ته لاس ور وړ. د جستو د نېزو او داسې نورو نښو نښانو له مخې د منډيگک د غونډۍ وروستۍ دوره ته د ميلاد نه مخکې د لومړي زر کالو له پيل څخه يعنې له نن نه درې زره کاله وړاندې زمانه بللې شو.

د زیرمه ځای له پورونو ښکته د ژوند په اوږده جریان کې د کوم فعال ژوند د دورې څه نسبې ښانې نه ښکاري او داسې څرگندېږي، چې د منډیګک غونډۍ د یوې مودې لپاره تشه پاتې شوې او که چېرته پکې استوګنه شوې هم وي، نو موقتي وه او دهغې نسبې ښانې هم د ایرو، د اوربلونې له ځایونو او داسې نورو نه معلومېږي. وروسته بیا د نورو ابادیو له نسبو ښانو څخه څرګندېږي او موږ ته ښیي، چې د منډیګک غونډۍ د خپل ژوند په اوږدو کې د خپل عمر ډېرې مهمې دورې تېرې کړي دي.

هغه کنډواله، چې دلته ورسره مخامخ شوي یو د یوې لویې ودانۍ پاتې شوني ده، چې دا له خامو خښتو جوړه او د وخت په تېرېدو یې نیمه مخروطي بڼه غوره کړې او په باندینۍ خوا کې یې فیل پایي لري، چې حتی نن ورځ هم ورته ډېر ارزښت ورکول کېږي او مخصوصاً د عمارت شمالي اړخ ته، چې ډېرې فیل پایي یې تراوسه پاتې دي له دې څخه د ودانۍ لویوالی ډېر ښه څرګندېږي.

متأسفانه، چې د کیندنو د اوسنۍ وضعې له مخې د دې ودانۍ اصلي هویت او پېژندنه نشو کولی، ځکه چې تراوسه، چې کوم اثار په دې ودانۍ کې لاس ته راغلي هغه د جستو چاقوګان دي، چې د جستو تبغ او د هډوکي لاستی لري او ډېرې ښایسته د (تیګري) ټوټې دي، نو له همدې امله دومره اټکل کېږي، چې دا څیزونه د کوم نظامي هدف او غرض په خاطر نه دي جوړ شوي او همدارنګه د استوګنې کوم عادي ځای هم نه و، که چېرته له پخې خټې څخه جوړې د مور رب النوع مجسمې ماتو ټوټو باندې استناد وکړو، نو کولای شو، چې نوموړي ځای ته د یو عبادت ځای نسبت وکړو، مګر دا قضاوت هم مخکې له وخته دی، د اور کوټې ماته شوې مجسمه له هغو اثارو سره ورته والی لري، چې په (بلوچستان) او لرې د سند په سیمه کې پیدا شوي دي.

دا پرتیمینه ودانۍ د دیوالونو او فیل پایو په مخ په سپین رنګ، رنګ کړی شوي اثار هم لري او داسې ښکاري، چې په بېلا بېلو وختونو کې څو ځله رنګ شوي وي.

لنډه دا چې د منډیګک د غونډۍ بېلا بېل پوړونه له لاندې نه پورته خوا ته په لاندې ډول دي.

د ځمکې له منځ نه پورته پلوتنه تر ۹ پورو پورې د نیمه کوچیانو د ژوندانه نښې نښانې لیدل کېږي او داسې څرگندېږي، چې یوه موده د منډیګک د غونډۍ لومړني اوسېدونکي مالدار او نیمه کوچیان وو د کورونو د جوړښت ډول یې په پخسه آباد و او بیا د لومړي ځل لپاره خښتې او هغه هم خپلې خښتې څرگندېږي او تر دریو لاندینیو پورو پورې ادامه لري.

ختین لوبني په لومړي پور کې ساده او په ابتدايي ډول وو او وروسته یې محسوسې ترقۍ احساس کېږي او لوبني یې له پخې خټې څخه جوړ بڼکلي کېږي او په تدریج سره ډېر بڼه کېږي تر هغې وروسته ډېر بڼکلي نقش او انځور لرونکي خټین لوبني راڅرگندېږي. د حیواناتو، الوتونکو، گلانو د جګو جګو بڼکرو غرڅه، د بڼکلو او پېچلو بڼکو والا فیل مرغ او داسې نور انځورونه په جګو پایه لرونکو جامونو لیدل کېږي. خټین انځور کړای شوي لوبني له اتم پور څخه وروسته ډېر پېدا کېږي او همدارنګه یې په نهم پور کې شمېر ډېر زیاتېږي او دا لوبني له هغو لوبنیو سره ډېر ورته والی لري، چې په کوپته کې کشف شوي دي.

فلزات جست اوس له شپږم پور څخه پیل کېږي د هغو ازموینو له مخې، چې د ۱۴ نومره وړانګې په واسطه یې د پنځم پور له سکرو یې منځ ته راغلي د نوموړي پور تاریخ ۲۶۲۵ م ز کال ته یې نسبت کېږي. د دې پور له کنډوالو څخه د یوې لویې ودانۍ نقشه څرگنده شوه، چې شرح یې تاسو دمخه ولوستله او د هغې تاریخ د کشف شوو نښو نښانو په بنا د دریمې زرمې دویمه نیمایي ګڼلې شو، دا ستره وداني هم په تدریج سره په راتلونکو دورو کې ړنګه شوې ده او نوي را رسېدلي خلک پر غونډۍ استوګن شوي، چې د هغوی زیرمه ځایونه په دریو پورو کې د منډیګک د غونډۍ په ښکتنۍ برخه کې ترسترګو کېږي. په همدې ترتیب ویلې شو، چې د منډیګک غونډۍ هغه آبادي ده، چې له پېنځه زرو نه تر دوه زرو کلو وړاندې د لرغنداو په سیمه کې د جستو (برنزو) د دورې ژوند له ضمني بدلونونو تر څنګ څرګندوي.

پنجوايي

له کندهار ښاره جنوب لويديځ خواته لس کړوه لرې يو شمېر کلي پراته دي، چې د (پنجوايي) په نوم يادېږي، اوسنۍ پنجوايي هغه سيمه ده، چې ډېره ښېرازه، سمسوره او حاصل خېزه ده او مېوې غلې دانې پکې ډېرې دي. په ځانگړې توگه د انگورو باغونه يې ډېر شهرت لري، مگر که کيسو، داستانونو او تاريخي ماخذونو او سربېره پردې د لرغون پېژندونکي څېړنو ته پاملرنه وکړو وينو، چې تقريبا له ۵ زرو کلو وړاندې دا کوچنۍ سيمه، له زراعتي ځمکې نه نيولې د غره تر غارونو پورې چې دا سيمه يې د جنوب له خواراچاپېره کړې د ارغنداو رود تر غارو (کين خواته) يو انساني استوگنځای دی او تر تاريخ وړاندې او تاريخي دورې يې په بېلا بېلو وختونو کې تېرې کړي دي. ښايي ډېرو لږو خلکو د (شمشېر غار) او (تور غار) نوم او همدارنگه د (مراسمي غونډۍ) نوم اورېدلی وي.

شمشېر غار او تور غار د لرغونې زمانې دوه غارونه دي، چې د پخوانيو خلکو د استوگنې ځايونه وو. د لومړي ځل لپاره پر ۱۹۳۰ کال هغه وخت، چې د زير کاروان پلاوی افغانستان ته راتلو، يوه ورځ مې له پروفيسر هاکن سره يو ځای شمشېر غار وليد، عام خلک د دې غارونو په باره کې عجيبې کيسې کوي د سرو زرو د خښتو او د هغه څرخ په باره کې چې په پرو کې يې چرې ترلي خبرې کوي او هلته ورننوتل هم ناشونی کار بولي.

غار ته تر ننوتلو وروسته يوه ستره گرده احاطه راځي، چې د وخت په تېرېدو د ځينو موادو د ويلې کېدو په وجه او يو ډول اهکي مواد په ديوالونو راڅڅېدلي، چې ډېر عجيب غونډې شکلونه يې جوړ کړي دي، چې طبعاً يې ځايي خلک له حېرانتيا سره مخامخ کړي او هغې ته په علمي اصطلاح کې «گلفهشنګ» او «شفشاهنګ» وايي وروسته له هغې په ۱۹۵۱ ز کال کې موسيوديو يوتن پوه، چې لرغون پېژندونکى و او د نيويارک د طبيعي تاريخ د وګړو پوهنې د پلاوي غړى و دې غارونو ته ورنشوت او هلته يې تر کيندنو وروسته له کوشاني دورې څخه نيولې تر نن پورې د ژوند د مختلفو دورو نښې نښانې ترلاسه کړې.

تور غار، چې نسبتاً ښکته واقع دى د پنجوايي د خلکو له خوا بند کړاى شوى، ځکه چې د هغوى يو شمېر ماشومان هلته ورک شوي دي. دا غارونه ډېر اوږده دهليزونه لري که چېرته څوک پکې ډېر وړاندې ولاړ شي لاره ورڅخه ورکېږي. له دې غارونو څخه حتماً په هغه دوره کې کار اخيستل شوى، چې موږ يې د غارونو دوره بولو او لکه څرنگه، چې په تاريخي دورو کې هم ورځنې کار اخيستل شوى نو همدا وجه ده، چې د تېرو د دورې د ژوند نښې نښانې يې پاتې شوي نه دي.

فیرمسرويس امريکايي د همغه پلاوي رئيس، چې وړاندې يې ما يادونه وکړه په همدغه ۱۹۵۱ ز کال کې د پنجوايي له غونډيو څخه په يوه غونډۍ کې چې «مراسي غونډۍ» يې بولي لنډې کيندنې وکړې او ويې ويل، چې پنجوايي د لرغونتيا د تثبيت له نظره ډېر ارزښت لري، ځکه چې له دې غونډۍ نه د لومړي ځل لپاره له پخې خټې د مور ربه النوع (مع بانو) يا الهه مجسمې په لاس راغلي.

لکه څنگه، چې ټول پوهېږو، چې دا الهې د اولې تيك په ۹ مه دوره يا د تېرې په نوې دوره کې د ټولې پخوانۍ دنيا د قبرس او بهر روم له سواحلو نه نيولې تر هند او چين پورې مشهورې وې او د سند له سيمې (موهنجوديرو) او (هرپه) او بالاخره د کندهار له شمال غرب د (منډيګک) له غونډۍ نه يې بيلګې په لاس راغلي. په هر حال ويلی شو چې هغه خلک چې له مودو راهيسې د پنجوايي د غرونو په غارونو کې اوسېدل بالاخره له غارونو نه د غرونو لمنو ته راښکته شوي او د ارغنداو کين پلوت په غاړو ځنډو کې په بزګرۍ بوخت شوي دي او پنجوايي يې يو استوګنځى و او د

بزرگري کسب او کار به يې هلته کاوه، پنجوايي د هغو اوسېدونکيو له وخته، چې هزاره کاله وړاندې پيل کېږي تراوسه پورې يوه حاصل خېزه سيمه ده.

د «اشوکا» د ډبرليک کشف په اوسني کندهار کې د چهل زينې په گاوند کې، چې له پنجوايي نه ډېره فاصله نه لري، رانښيي چې د دريمې مخزېږدې پېړۍ پرمهال هغه ځای کې، چې د کندهار د زاره ښار کنډوالي پرته دي، اباد و او خلک به پکې اوسېدل او دارغنداوکينې پلو غاړو کې له ابادو سيمو څخه يو همدغه ځای و.

دموريا پاچا يا (اشوکا) په زمانه کې حتما په دغه ځای کې ابادي وه او له ښو نښانو څخه داسې ښکاري، چې اسکندريه ارا کوزی او يا کېدای شي د يونانيانو يو ستر ښار به همدغلته جوړ شوی وي.

په اسلامي دورو او د دې عصر په ماخذونو کې هغه عربي دي او که فارسي، هر ځای چې د «رخد» يا «رخج» نوم راغلی دی، نو خامخا هلته پنجوايي هم ياد شوی دی او دا يو بشپړ طبيعي کار دی، ځکه چې پنجوايي د «رخج» له ډېرو مهمو کوچنيو کليو څخه شمېرل کېږي ابوالفدا په خپل تقويم البلدان کې پنجوايي په دوه ښو (پنجوان) او پنجوايي ياد کړی او هغه د رخج له ښارونو څخه شمېري. په داسې حال کې چې ابن حوقل د رخج سيمه له سجستان (سيستان) سره څېرمه گڼي او پنجوايي د هغو له ښارونو څخه يو ښار گڼي. همدارنگه له پنجوايي نه د هغولويو او وړو لارو ټاکنه، چې د «بست» او «غزني» پر لور تللې وي، له موږ سره به دنورو ډېرو ابادو سيمو او ځايونو په پېدا کولو کې ډېره مرسته وکړي.

په پای کې دا يادونه کوو، چې د افغانستان سويلي لاره، چې د ارغنداو له غاړو څنډو څخه د غزني او ملتان پر لار د سند وادی پر لور تلله ډېر ارزښت يې درلود، چې متاسفانه تراوسه يې موږ د هغې رښتينې اهميت ته پوره پاملرنه نه ده کړې.

شمېر غار

له کلو راپدېخوا طبيعي غارونو د پلټنې لپاره د يو شمېر بېلا بېلو پوهانو پام ځانته رااړولی دی، د دې پام اړونې علت ښکاره دی، ځکه چې ټول پوهېږو په غارونو کې طبيعي غارونه په هر ځای او د ټولې ځمکې پر مخ او په ځانگړي توگه د بشري ژوند په لرغونو دورو کې د انسانانو استوگنځايونه او پناه ځايونه شمېرل کېږي د نړۍ په ډېرو ځايونو کې د زړو کيسو له مخې غارونه د خارق الطبیعه مخلوقاتو د اوسېدلو ځايونه وو، په همدې خاطر ډېرو کيسو او اسطورو غارونو ته د تقدس او سپېڅلتيا جنبه ورکړې.

په غرنیو هېوادونو لکه افغانستان کې طبيعي غارونه ډېر دي، چې د هغو د نومونو د فهرست جوړول او د موقعيت ټاکل يوه په زړه پورې موضوع ده، چې په راتلونکو بېلا بېلو شرايطو کې به د مطالعاتو او څېړنو لپاره لازې چارې برابرې کړای شي.

تجربو ښودلې ده، هغه غارونه چې د بشري عمر په يوه دوره کې د انسانانو استوگنځايونه وو د عرف په لحاظ د عوامو په منځ کې د نوم او

نښان لرونکي گرځېدلي لکه، چې ډېر ښه او څرگند مثال يې همدغه
(شمشېر غار) دی.

په همدې ډول د (قره کمر) غار د سمنگان په شمال کې د (هېبک) يا
(ايبک) يا د چهل تن او چهل ستون غارونه او داسې نور.
شمشېر غار کندهار ته په ۱۵ ميلۍ لويديځ-سويل لويديځ او د
پنجوايي د کلي په ۳ ميلۍ کې شمال-شمال ختيځ ته واقع دی او ورته ډېر
نژدې کلی ((بادوان)) نومېږي، چې د ارغنداو درود خاني شرقي غاړې ته
پروت دی.

شمشېر غار د عمومي جغرافيايي موقعيت له مخې د افغانستان د
سويل لويديځ ته د يوې دښتي سيمې په څنډه کې، چې (ريگستان) يې بولي
واقع دی.

(دوري) رودخانه، چې تقريبا د ۳۰ ميلو په واټن د پنجوايي جنوب
لويديځ پلوت ته د ارغنداو رودخاني ته لورېږي. د کندهار د غرنۍ کاريزي
ځمکې او دښتې د لمنو ترمنځ بيلونکي حد دی. دا نيمه دښتي او شگلنه
دښته په حقيقت کې د هغې پراخې ځمکې يوه برخه ده، چې د (تار) يا سند
دښتې د هند او د پاکستان له لويديځ نه پيل شوې او د افغانستان له سويل
لويديځو سيمو نه تېرېږي او د ايران کوير لوط هم په برکې نيسي دا دښته په
پخوانيو وختونو کې لکه د اوس په څېر وچ بيابان نه و تر يو حده د
استوگنې وړ او په ځينو برخو کې يې ابادۍ درلودلې.

شمشېر غار د پنجوايي په شاوخوا غارونو کې تر ټولو ښه ښکاري د
ارغنداو له غاړو نه تقريبا ۱۰۰ متره جگوالی لري همدا راز د غره له بېخ
نه د غار تر خولې پورې ورختل ۱۳-۳۰ دقيقې وخت نيسي.

اصلا شمشېر غار درې پوښل شوې برخې لري او که چېرته په ځانگړې
توگه وشمېرل شي، نو مجموعا پېنځه پناه ځايونه پکې څرگندېږي. د
لومړي پناه ځای اوږدوالی ۱۶ متره دی او پلنوالی يې په دوه مختلفو برخو
کې ۱۱ مترو ته رسېږي او لوړوالی يې د غار د خولې نه پرته، چې ډېر
تنگ دی ۲ مترو ته رسېږي.

دويم پناه ځای ۱۷ متره اوږدوالی او ۱۳ متره سور لري او لوړوالی يې
د ۶ مترو په شاوخوا کې دی، وروسته له دالان څخه د ۱۱ مترو په
اوږدوالي دريم پناه ځای راځي، چې دا د دې غار تر ټولو لويې پناه ځای

دی د دې پناه ځای اوږدوالی ۳۵ متره، پلنوالی یې ۲۵ متره او لوړوالی یې ۱۰ مترو ته رسېږي. همدارنگه پېنځم پناه ځای د څلورم له احاطې نه ۴ متره لوړ او خوله یې دومره تنگه ده، چې په مشکله پکې تگ راتگ کېدای شي.

د هغو څېړنو او کیندنو له مخې، چې پر ۱۹۵۱ز کال د نیویارک د طبیعي تاریخ د موزیم د لرغون پېژندونکي هیئت غړي مستر لوی له خوا په شمشېر غار کې ترسره شوې ثابت شو، چې دا غار د (پلیوسن) په دورو کې په ځمکنی پور کې جوړ شوی دی او تر تاریخ دمخه دورونو کې ترېنه کار نه دی اخیستل شوی، نو کولای شو، هغې ته یو تاریخي غار ووايو، ځکه چې د هغو شواهدو له مخې، چې په لاس راغلي د مسیح د زمانې په پیل او یا ۱۳۰۰ کاله وروسته له مسیح نه تر مغلو پورې او که داسې ووايو، چې تر ۱۲۲۲ م کال پورې پکې د بشر د ژوند نښې نښانې لیدل شوي دي.

په شمشېر غار کې د تاریخي کرونو لوژۍ له نظره د لاندې دورو نښې نښانې لیدل شوي دي:

۱- لومړۍ کوشاني دوره: دا دوره سل کاله وړاندې تر میلاده پیل او سل کاله وروسته تر مسیح پورې دوام کوي.

او هغه ټیکرونه، چې د ټاپې په واسطه ښکلي کړای شوي د دې دورې څرگندونه کوي.

۲- دویمه کوشاني دوره: له مسیح نه وروسته له ۱۰۰ څخه تر ۳۰۰ کلو پورې د ټیکر رنګه ټوټې او د ټیکر نورې هغه ټوټې، چې سور رنګ ته ورته وي دا دوره راپېژني هغه د اوسپنې درې کنجه جوړې شوې وي چې تېرې څوکې یې درلودلې او زیاتره (سیستي) قومونو پورې اړه لري هم له دې پور نه پیدا شوي دي.

۳- درېمه کوشاني ساساني دوره: د دې دورې وخت له ۳۰۰ څخه تر ۷۰۰ کلو پورې دی.

د ساساني دورې له یو څه پرمختګ سره د ټیکري مخصوصې ټوټې او د دې دورې د ښارونو مخصوصه انځورګري د ساساني دورې په ټاکنه کې هېڅ شک منځ ته نه راوړي.

۴_ لومړۍ اسلامي دوره: له ۷۰۰ څخه ۱۲۲۲ میلادي کال پورې:
د سلجوقيانو د عصر یو شمېر مخصوص ټيکري رانښيي، چې شمشېر غار
د مغلو تر دورې پورې د خلکو د اوسېدو ځای و او په وروستیو دورو کې
په پرله پسې ډول هلته خلک نه دي اوسېدلي او داسې نښې نښانې هم نه
شته، چې د وروستیو وختونو ښکارندويې وکړي. د ټيکر لعاب داره رنگه
انځورګري شوې پارچې، چې هغه په ځانګړې توګه د اسلامي دور کېدې
شي څرګندوي، چې د اسلامي دورې په لومړۍ پېړۍ کې هم شمشېر غار د
خلکو د اوسېدو ځای و، په شمشېر غار کې د یو شمېر شین رنگه ټيکرو
شته والی، چې هغه د مغلو تر هجوم وړاندې د غلغلي په ښار کې هم لیدل
شوي د پورتنۍ نظریې په رښتینولۍ کې مرسته کوي.
له همدې امله شمشېر غار د مسیح له پیل نه تر ۱۲۲۲ کال پورې ۱۴
یا ۱۵ پېړۍ دخلکو د اوسېدلو ځای و او د کندهار د ښار ترخوا د یو
تاریخي غار په توګه (د نښو نښانو له مخې) هلته د خلکو ژوند د
افغانستان د تاریخ د مختلفو دورو د کوشانیانو له لومړۍ دورې څخه د
مغلو تر وروستۍ دورې پورې راپېژني.

اریایي کور

د ژبې د ورته والي له نظره

یو له هغو مهمو موندنو څخه چې د ۱۸ مې پېړۍ په دویمه نیمايي کې وشوې د گډ کور کشف دی، چې یو شمېر اریایي قبایل په تېره هغه، چې په لرغونو دورو کې په هند، ایران او نورو ګاونډیو هېوادونو کې تیت شوي دي. لکه د ورونو په څېر خوا په خوا او د یوې کورنۍ د غړو په شان یو ځای اوسېدل.

۱۷۶۱ کال ته د دې مفکورې د پېدا کېدو او د دوی د یو مرکز موندنې نسبت ځکه کولی شو، چې پردغه کال یو تن فرانسوي مبلغ، چې (انکیتل ډوپرون) نومېد له فرانسې نه هند ته راغلی او هلته یې وروسته له ډېرو پلټنو او څېړنو او له پارسي پوهانو سره تر تماس نیولو وروسته د اوبستا متن مطالعه کړ او ۱۷۷۱ کال کې د لومړي ځل لپاره د هغې ژباړه د اروپا علمي ټولنې ته وړاندې کړه، په نتیجه کې دې علمي ټولنو وکتل، چې د دې کتاب د ژبې یعنې (زند) او په هند کې د پخواني سنسکرېټ د ژبې ترمنځ ورته والی موجود دی. همدغه کال ته نژدې په ۱۷۶۷ کال هم یو تن فرانسوي پوه، چې د (کورودو) په نوم شهرت لري یو مکتوب یې د فرانسې د ادبیاتو او ادبي اثارو د ساتنې اکاډیمۍ ته ولیکه او د لومړي

خل لپاره يې د سنسگرېټ، يوناني او لاتيني کلماتو ترمنځ د ورته والي موضوع ښکاره کړه.

د اوبستا د ژباړنې او څرنگوالي او له سنسگرېټ سره يې د ژبې د ورته والي يو پلوت ته او د اروپايي پخوانيو ژبو له يوناني، لاتيني او بيا يې له هندي سنسگرېټ ژبې سره ورته والی له بله پلوه د اروپا په علمي ټولنو کې عجيبه غږ پورته کړ، چې په پای کې يې يوه بې ساري او جبرانونکې موضوع منځ ته راوړه او هغه اروپايي پوهان، چې د اسيا په برخه کې څېړنې کوي نوموړې موضوع ته لا ډېر متوجه شول.

په دې وختونو کې د سرويليم جونز انگرېز له خوا (د بنگال اسيايي شاهي انجمن) يوه ټولنه په کلکته کې تاسيس شوې وه، چې د تاريخي څېړنو په لړ کې يې افغانستان ته هم ډېر خدمتونه کړي دي، پر ۱۷۸۶ کال د نوموړي انجمن مؤسس، چې ډېر کلونه يې د رياست دنده پر غاړه درلوده د يوې وينا په ترڅ کې څرگنده کړه، چې د سنسگرېټ، يوناني ژبو، لاتيني او حتی جرمني او سلتې ژبو ترمنځ ډېر نژدېوالی او ورته والی موجود دی. خو کاله نور هم د دې ختيزو او لوديديزو ژبو د نژدې والي په هکله کانفرانسونه ورکړای شول او بيانې واورول شوې. ترڅو چې د ۱۹ مې پېړۍ په پيل کې په علمي دلايلو (فيلولوژي) ثابت شو، چې دا نژدېوالی او ورته والی خامخاشته او کومه نتيجه، چې ترې تر لاسه شوه دا وه، چې د سنسگرېټ، زند، يوناني، لاتيني، جرمني او سلتې ژبو ويونکي يو د بل خپلوان دي او لکه د يو کور د غړو په شان، چې يو ځای اوسېږي دغه ژبې به هم يو ځای اوسېدلې وي.

تر دې وروسته پوهان د هند، جرمن يا اريايي قومونو د گډ کور د پېدا کولو په لټه کې شول، چې بيا يې پدې برخه کې بېلا بېلې نظريې ورکړې چې دلته د هغو نظريو له سپړنې نه تېرېږو.

په دې کې شک نه شته، چې د دې اريايي گډ کور په باب د لويو قومونو په مفهوم د (هند او جرمن) په اړه بېلا بېلې نظريې موجودې دي او په لومړي قدم کې دا دواړه يو له بل نه لرې پرتې سيمې له مرکزي اسيا او د قطب شمال له نژدې سيمو څخه نيولې د خزر تر غاړو، د قفقاز غرونو او د دانيوب او بالکان تر څنډو او نورو ځايونو کې پرتې وې، چې هره يوه نظريه په دلايلو ولاړه ده. که چېرته د دې گډ کور ساحه لږه راکوچنۍ کړو يعنې د

هغو خلکو د کور په پلټنه کې شو، چې په پخوانیو لومړیو متونو کې یې ځان د (آریا) او (ایریا) په نوم یاد کړ او یا په بل عبارت د هغو اریایي قبایلو د ګډ کور پلټنه وکړو، چې په افغانستان، هند او ایران کې تیت شوي په هغه صورت کې به د مسئلې حل ته متفق او ډېر وړاندې شو، ځکه چې دغه ډله اریایي قبایل له ژبې ورته والي پرته ډېرې کیسې، اسطوري، حماسي ادبیات او نور ډېر مشترک څیزونه لري او سربېره پردې (ویدی) او (اویستایي) ادبیات داسې پارچې لري، چې تر ډېره ځایه د هغو ګډه مبداء سره نژدې کوي، په دې کې هېڅ شک نه شته، چې د افغانستان خاوره د دوه هېوادونو هند او ایران په منځ کې واقع ده او په دې کې هم شک نه شته، چې همدا اوس کم ترکم په شلو اریایي ژبو د همدغې خاورې د غرونو په بېلو بیلو څانګو کې خبرې کېږي، چې یو شمېر یې سنسګرېټ اویستایي ژبو پورې اړوندې او نېلې او حتی داسې لهجې هم شته، چې تقریباً په مساوي ډول له واړو شاخونو سره ژبنی پېوستون لري.

نولکه څرنګه، چې «مکس مولر» فرانسوي خپل نظر څرګند کړ د باختر سیمې د هندوکش شمال پلوت ته د آمو د سیند سیمه او که تردې یې په پوره او پراخه مانا ووايو د سردریا او د آمو د سیند ترمنځ پرته سیمه هغه ځای دی، چې کولای شو د سنسګرېټ او زند د ژبني ورته والي له نظره د هغې ډلې قبایلو شریک کور مېدا یا مرکز وګڼو، چې په افغانستان، هند او ایران کې خواره شوي دي.

ویدی سندرې او افغانستان

(د جغرافیایي خاطرو له نظره)

افغانستان یو تاریخي او لرغونی هېواد دی، په تاریخي دورو کې که له ۱۰۰۰-۲۰۰۰، ۱۰۰۰-۱۵۰۰ او یاله ۲۰۰۰ نه پورته هم لږ شو تر کومه ځایه، چې لاسوندونه له موږ سره مرسته کولای شي نو زموږ د خپل هېواد په ځینو برخو کې ځینې نښې نښانې گورو، چې د بشر په خاطر کې د دغه هېواد لرغونی پس منظر رانښيي، خو متاسفانه یا له نېکه مرغه، چې تاریخ په یو ځای کې ودرېږي نو هغه د رسم الخط د څرگندېدو وخت دی او وړاندې تر هغې، چې خط او کتابت موجود نه و هغې ته له تاریخ نه وړاندې یا قبل التاريخ زمانه وايي.

زموږ په هېواد کې تراوسه د تاریخي او تاریخ نه دمخه دورې حدود څرگند او روښانه نه دي، موږ یوه بله دوره هم لرو، چې په هغې کې لا خط اختراع شوی نه دی، خو د خلکو حافظې دومره قوي او پیاوړې دي، چې د خلکو د غټو کتابونو مفاهیم او مندرجات لکه د یو معنوي میراث په توګه د ورسپارلې دندې په ډول له یو نسل نه بل نسل ته لېږدولي. دا دوره د افغانستان په پخوانیو دورو کې ډېره اوږده، غني او له هنګامو ډکه وه. داستانونه، اسطوري، سندرې، سلالې، رومانونه او ویاړلې حماسې په همدې دوره کې منځ ته راغلې، چې پکې یوه دوره وروسته د هغو خاطرو انعکاس ثبت او ترننه رارسیدلی ددغې نالیکلې او غیر کسبي دورې خاطرو ته (نیمه تاریخي دوره) یا (اسطوره یې دوره) او یا هم (حماسي داستاني دوره) وايو.

دا دوره ډېره پیاوړې، ژوره او اساسي دوره وه ځکه چې د ادب ستره ساحه او زموږ تاریخ له ټول پراخوالی سره پکې نغښتی دی. دلته له ډېرو خاطرو سره کار نلرم او غواړم، چې یوازې په ویدي سندرو کې د افغانستان د جغرافیې د ځینو برخو یادونه وکړم.

ویدی سندرې عبارت له یو لړ موزونو غږونو، ځوانو او تازه ترانو او منظمو څخه دي، چې زرګونه کاله وړاندې اریایي قبایلو هغه په خپلو

کورونو کې ویلي او بیا یې له یادولو وروسته سینه پر سینه یو بل ته ترهغه پورې انتقال کړي خو چې قلم ولیکلې، ثبت شوې او د کتاب بڼه یې خپله کړه.

(وید) یا (ویدا) په سنسکرت کې د اریایي مهاجرو د (مقدسې پوهې) او د (عبادت سندرې) مانا درلوده او د وخت له غوښتنو سره سمې پکې د طبیعي منظرو د ښکلا او د اریایي ارباب الاتواعو ستاینې شوي دي. دې سندرو ډېره مفصله لري درلوده، چې لومړۍ او پخوانۍ برخه یې له منځه تللې او یوازې د هغه وخت د خاطرو برخه پکې پاتې ده، چې مهاجري پرگنۍ د هندوکش په شاوخوا کې ځای پر ځای شوي او بیا وروسته د شمېر په ډېرېدو سره د مرکزي افغانستان له غرونو رانېکته شوي د وخت په تېرېدو په طبیعي لارو یعنې خورونو تللي او (سپینه سندهو) یعنې (هفت دریا) یا پنجاب ته یې مخه کړې ده.

((شمالي تریڼ)) نوم، چې په ویدي سندرو کې یې مومو د (بلهیکا) نوم دی. باید ووايو، چې ټول څېړونکي په ګډه سره دا بلخ او باختري بولي او پر همدې بناء د هندوکش سویل پلوت ته د (کوبها) رود ته رسېږو، چې عبارت د کابل له سیند څخه دی د رودونو په سندره کې د ((کوبها))، چې د لویې رودخانې په ستاینه کې (سندهو) یعنې (سند) ویلی شوی او د سرود په پنځم او لسم جز کې داسې راغلي: "ای سندهو تو! لومړی خپلې څپاندې اوبه د تریشتاما، راسا او کوبها له سیندونو سره ګډوې او بیا په خپله هماغه تګلاره د ګوماتې (ګومل) او کرومو (کرم) په لور پرانیزی." لکه څنګه چې په دې پارچه کې لیدل کېږي پرته د کابل له رودخانې د اندوس یا سند نور مرستیالان لکه (ګومل) او (کرم) هم یاد شوي دي. په یوه بله سندره کې (ماروټ) ته، چې د باد د رب النوع خطاب ورته شوی وايي:

"ای ماروته له اسمانونو او د هوا له منځ نه نژدې راشه ډېر ژر مه څه، مه پزېږده، چې د (راسا) (کرومو) او کوبها د اوبو جریان ودرېږي او مه پزېږده (سندهو) سند جریان تم شي راشه، چې له تانه ګټه پورته کړو" په سندره کې وروسته له بلخ او د کابل سیند نه لږ څه د سویل پلوت ته د (کرم) یا (کرومو) سیند لیدل کېږي. د (کرومو) سیند د (کرم) له سیند څخه عبارت دی، د کرم دره د کابل د درې په څېر یوه طبیعي لاره ده، چې د سویلي افغانستان له غرونو څخه د جنوب په لور خلاصه شوې او دا سیند د سند د سیمې ښی خوا ته غاړې خړوبوي او لکه، چې مو د سیندونو په

سندره کې ولیدل د کورمو د سیند نوم له کابل سره یو ځای یادشوی. د کرم په دره کې نن سبا توري، وزیر، مسعود، دروېش خېل، احمد زي او اتمان زي قومونه اوسېږي. د دې سیمې اوبه د سپین غره له سویلي خوا څخه سرچینه نيسي، دا دره یوه له هغو درو څخه ده، چې ښه آب و هوا، ښکلا او ډېرې میوې لري.

همدارنگه په ویدي سندرو کې د (گوماتي) یعنې د (گومل) د سیند یادونه هم شوې (گوماتي) او (کرومو) یعنې گومل او کرم همېشه یو ځای یاد شوي او د افغانستان د نقشي له مخې چندان فاصله هم نه لري، اریایي مهاجر وړاندې تر دې، چې د (سندهو) له سیند نه ورتېر او پنجاب ته ورننوځي ډېره موده یې د (کابل) (کرم) او (گومل) د سیندونو ترڅنګ سیمو کې تېره کړې او هلته یې ډېرې سندري ویلي دي. همدارنگه د افغانستان په ختیزو سیمو کې هم ځینې سیمې شته، چې په سندرو کې یې یادونه شوې ده لکه: (راسا) چې معمولاً هغه د کونړ سیند تعبیروي او په ویدي سندرو کې یې څو ځله یادونه شوې ده. دا سیند د رودونو په سندره کې د کابل د سیند په مرستیالو کې یاد شوی دی لکه څنګه چې یې موقعیت د سوات او کابل سیندونو ترمنځ ښودل شوی، نو ځکه ښې ښانې راښيي، چې دا (راسا) د کونړ سیند دی، چې د کابل د سیند له سترو مرستیالو څخه ګڼل کېږي.

همدارنگه په ویدي سندرو کې د څو نورو سیندونو یادونه هم شوې لکه (سوتي) (تريشاما) او (اتي تابها) چې یو یې د سوات د سیند یادونه ده او دوه نور یې د کابل د سیند کوچني مرستیالان شمېري. همداراز یو بل رود د (سراسواتي) په نوم راغلی، چې یو شمېر یې (اراویتي) یا ارغنداو سیند بولي، پرته له دې په ویدي سندرو کې د یوې بلې سیمې یادونه هم شوې، چې هغه (ګندهارا) ده، چې ټوله ختیزه سیمه د کابل له درې څخه تر پېښور پورې ده او (ننګرهار) د دې علاقې د زړه حیثیت لاره، چې د افغانستان ختیځ ولایت یې احتوا کړی دی. په همدې ترتیب ښکاره څرګندېږي، چې ویدي سندرو له بېلا بېلو سیمو نه په ځانګړې توګه د افغانستان د ختیزو او سویلي سیندونو یادونه کړې ده او داسې ښکاري، چې د دې سندرو ویونکي په ډېر ښه ډول د خپل جغرافیایي موقعیت څخه خبر وو او ډېر معلومات یې لرل.

۲۷/۴/۱۳۳۷

آريان اويجه

يو له ډېرو مهمو مسايلو څخه چې ټوله اريايي ټولنه، هندي او ايراني ټولنه او په عمومي ډول هندي او اروپايي ټولنه ډېره ځانگړې دلچسپي ورسره لري اريايي پالنځي (روزنتون) يا زانگو ده. اريايي زانگو يا استوگن ځای هغه موضوع ده، چې له کلونو کلونو راهيسې يې د ختيځ او لويديځ د ډېرو پوهانو پاملرنه ځانته رااړولې ده او د هغې په باره کې بېلا بېل موضوعات منځ ته راغلي.

تر هرڅه لومړی بايد دا څرگنده شي، چې اريايي استوگن ځای يا زانگو څه شي دی؟ ځکه چې هند او اروپايي قومونو د يوې سترې بشري ټولنې په توگه د تاريخ په اوږدو کې تر پېداېښت او پراختيا وروسته مختلف مرکزونو درلودل، چې لږترلږه يې يو د (لومړنۍ زانگو) او پاتې نور يې د سترو ځانگو په توگه گڼلای شو.

د هند او اروپايي قومونو د لومړۍ زانگو يا ټاټوبي په اړه د ختيځ او لويديځ د يو شمېر پوهانو ترمنځ د نظر اختلافات او د يو شمېر نورو ترمنځ د نظر يووالی شته دی، دا زانگو له مرکزي آسيا نه نيولې د خذر تر جنوب، بالقان او د دانيوب ترسيمې پورې مختلف ځايونه ټاکلي، چې دلته يې يادونه له دې مقالې نه دباندې ده.

د استوگن ځايونو له سترو څانگو نه يوه همدا د اريايي ټولنې څانگه ده چې د هند و ايراني) په شهادت يې نوموړی د (آرنا) يا (ايريا) په نوم يادول او ډېر په افغانستان، هند او ايران کې ټيټي شوي دي، چې په اويستا کې دغه د اريايي قومونو استوگن ځای (آرياناويجه) ياد شوی دی. په بل عبارت په (ونديداد) کې د اوستا له ډلې نه اويستايي لومړې قطعه ځمکه د اريايي ميمون له ۱۶ قطعو ځمکو نه يوه همدا ده، چې (آريانا ويجه يا آريا نم ويجو) ورته وايي. پوهانو د آريانا ويجه د قلمرو د ټاکنې په باب ډېرې څېړنې وکړې او بېلابېل نظريات يې وړاندې کړل، خو په غالب گومان، چې د دې ځمکې د سهې موقعيت د ټاکنې وسيله پخپله اويستا ده، ځکه چې د شپاړس گونو خاورو د ترتيب او هغو اشارو له مخې، چې د اويستا په بندونو کې ورته شوي، داسې څرگندېږي، چې (آرياناويجه) هغه قطعه ځمکه وه، چې نسبتاً لوړه او له ځينو رودخانو سره نښتې، چې نوم او نښان يې د يو شمېر ځانگړنو سره موجود دی، نو د دې مطالبو په پام کې نيولو سره کولی شو، چې دا قطعه ځمکه د اکسوس (آمو دريا) درو د سرچينې ته نژدې او يا داسې ووايو، چې د اکسوس، ايکزارت يا امو سيند او سردريا ترمنځ د فرغاني په سيمه کې تثبيت کړو.

د اويستا په يوجز (ونديداد) کې د (آرياناويجو) موقعيت د (وانوهي ديتيا) او بل (وانگوهي) چې دا د ژبو پېژندونکيو او پخوانۍ جغرافيه پېژندونکيو د څېړنې له مخې د ((يتيا)) په اصل کې د سيند نوم و او همدارنگه يې (وانگوهي) قانون او (داد) ترجمه کړې، هغه نوم چې د دې دواړو کلمو له ترکيب نه جوړ شوی داسې مانا ورکوي. د (ديتيا) سيند چې له هغې خوا نه قانون، عدل او انصاف منځ ته راغلی، چې دا قانون د زر تشري دين او د عدل و انصاف يې د واکمنو واکمني يې تعبير کړې ده، چې دا دواړه تعبيره ډېر په ځای او حقيقت ته نژدې دي، لکه څرنگه چې د زرتشتري دين، عدل او انصاف د آمو سيند ته نژدې په بلخ کې د واکمنو له خوا منځ ته راغلی په همدې وجه څرگندېږي، چې (آرياناويجه) د آمو د سيند غاړو څنډو ته ډېر واټن نه لري.

يو تن بندهاش د يولي غرونو لکه د کودو راس غر او يو شمېر سيندونه چې له آرياناويجه څخه تېرېدل لکه (دايي تيك) او (دراگا) نومونه اخيستل همداراز بندهاش د (دايي تيك) د سيند په باب وايي، چې دا

سیند له (ایران وچ) نه راغلی او د غرنیو سیمو له منځ نه تېرېږي. وړاندې وایي، چې د (درگاه) رودخانه په آریانا ویجو کې ده او د هغې پر غاړو د زرتشت پلار پورو شپه استوگنه کوله.

د دې څرگندونو په اساس، چې د (دندیداد) او (بنداهش) له خوا شوي بنکاره څرگندېږي، چې د آمو سیند د رودخانې سیمه د (آریانا ویجه) د خاورې په ټاکلو کې مهمه ونډه لري. که چېرته د دې دوه سیندونه په پام کې نیولو سره یوه ژوره کتنه وشي د (دیتیا) او (دراگاه) چې عبارت د (آمو له سیند) او (سردریا) څخه دي، نو په دې اساس کولی شو، چې د دوو یادو شورودخانو ترمنځ اریایي لومړۍ قطعه ځمکه او د هغوی استوګن ځای (آریانا ویجه) په فرغانه کې وټاکو.

په دې کې شک نه شته، چې که چېرته یوازې په (دیتیا) یعنې آمو سیند باندې تکیه وشي د یادې شوې خاورې مرکز به لا ډېر د دې رودخانې سیمې ته او حتی د کین پلو غاړو ته د بکتریان په خاورو کې قرار ومومي، خو لکه څنګه چې دوه سیندونو د آریانا ویجه له خاورې سره نژدېوالی درلود او وروسته د لومړۍ ټوټې ځمکې څخه په ۱۵ نورو قطعو کې هم د آریایانو د حرکت او مهاجرت په ترتیب سره یادونه شوې ده. لکه (سغده) (مورو) (بخدي) او نور، چې عبارت ترې سغدیان د مرو سیمه او بلخ دي، نو د تحلیلي منطق له مخې ویلی شو، چې دا روزنتون یا زانګو او ټاټوبی له هغې (فرغانې) څخه عبارت دی.

د افغانستان په شمال کې د هندي او ایرانی اریایي ټولنې استوګن ځای (آریان ویجه) له دې ټوټه ځمکې سره تل په تماس او ورته ډېره مساعدې وه. همدارنګه په اریایي منابعو، داستانونو او اسطورو کې یې مهم نقش بنکاره او څرګند دی.

سوما - يا - هوما

اريايي خوندور او قوي شربت، چې بوټي يې د افغانستان په
غرونو کې ډېر شنه کېږي.

يوه ډېره په زړه پورې موضوع، چې د اريايانو د ژوندانه په لومړۍ دوره
کې د هغوی د ژوند په گڼو اړخونو لکه ټولنيزې چارې، دود، عادات او
حتی مذهب پورې اړه لري او که ووايو، چې د افغانستان له غرونو سره يې
اړيکې هم بې ربطه نه دي. هغه يو ډول خوندور قوي شراب دي، چې د
(ويدي) او (اويستايي) عصر اريايانو په يو ډول پېژندل. دې شرابو څو
ترکيبونه درلودل، چې تر ټولو مهم ترکيب يې په غره کې يو خودرويه بوټی
و، چې عصاره نومېده او دوه نور ترکيبونه يې په ډېره پېمانه شيدې او
گبينه وو. پورته ياد شوی بوټی ته يې اصلا (سوما) ويلی، چې همدا کلمه
په اوستا کې د (هوما) په بڼه راغلې، لکه چې موږ د لغت پوهنې د قانون
له مخې پوهېږو، چې د (ويدي) ژبې د (س) توري په اوستا کې په (ه)
اوښتی، نو ويلی شو، چې د (هوما) حرف همغه (سوما) دی او سوما هغه
غرنی بوټی دی، چې د لوړو غرونو په لوړو څوکو کې راتوکيږي. په همدې
وجه د سوما بوټی د ټوکېدلو د محل په خاطر، چې اوستا کې يې بادونه
شوې د افغانستان لپاره يو خاص ارزښت لري، ځکه چې د اوستا په
برخه کې، چې (هوم يشت) نومېږي او د (هوما) د شرابو ستاينه پکې شوې.

وړاندې له نورو مطالبو څخه يې داسې څرگندېږي، چې د (سوما) يا (هوما) بوټی د افغانستان په ټولو غرونو کې او په ځانگړي ډول په هغو غرونو کې، چې (د گوربت له الوتنې څخه هم پورته وي) چې مطلب ورڅخه د هندوکش لوړه څوکه ده، شين کېږي. له دې سره سره د ويدې سندرو له يادونو او په اوښتا کې تر ليکلو وروسته دې نتيجه ته رسېږو. هغه وخت چې اريايان د هندوکش دواړو خواو ته اوسېدل او په هغه دوره کې، چې د افغانستان له لوړو غرونو څخه يې يو پلو او بل پلو ته هجرت کاوه د سوما بوټي يې د افغانستان په منځنيو غرونو کې موندل او د هغې له ځانگړي خاصيت نه يې خبر وو، چې د شيدو او گبينه تر گډېدلو وروسته يې ترې شراب جوړول.

هغه پوهان، چې د اريايي ټولنې (هند و ارياني) د ټاټوبي د څرگندولو لپاره يې هلې ځلې کړي د افغانستان په غرونو کې يې د اريايانو د اوسېدلو له دلايلو څخه يو همدغه د سوما يا هوما د گياه موجوديت دی. په دې کې شک نه شته لکه څنگه چې د سوما شراب اريايانو کارول او د هغې په خوړلو ورته خوښي حاصلېدل او په عين حال کې د مستي او نشې سبب هم گرځېدل.

اريايي شاعرانو يا (ريشي) په سندرو کې د سوما د بوټي ټولول د ښکلو جينکو په گوتو د هغه بوټي شکول او په لويو او هوارو کاهو يې د هغې شيره ايستل ښودلي، د شيرې صافول يې د پسونو له وړيو جوړې ټوټې نه او بيا يې په پخو خټينو لوبنو کې تر اچولو وروسته اوبه، شيدې او گبينه ورسره گډ کړي، چې دا بيان هغوی په ډېره ښکلا او شاعرانه ژبه کړی دی.

معمولاً به نجونو او ځوانو ښځو شپې د سپوږمۍ په رڼا کې د غرونو په لمنو کې د سندرو په ويلو د سوما بوټي ټولول، د ويدې د دورې شاعرانو به د سوما قوت بڅبونکي بوټی له ځوان غوايي (سخوندر) سره ورته باله او بيا د هغې شيره يې له اوبو سره د گډولو پر مهال د ځوان غوايي په چمن کې د ورگډېدلو سره تشبيه کوله، کله چې به يې سوما له شيدو او گبينه سره گډ کړ، نو يو ډول زېړه، شيره يې يا سپوږمۍ ته ورته رنگ به يې پېدا کړ، خو تر خوړلو وروسته به يې چې په بدن کې ورته کومه خوشالي پېدا کړه، نو په شاعرانه تشبيهايي انداز کې يې هغه اسماني شربت باله او

د هغه شربت له څكلونه به يې د خوړ او ارزښتمند ژوند انتظار كاوه او له همدې امله يې هغه د (ارتيا) يا تل پاتې خوشالۍ په نوم ياداوه او داسې تصور يې كاوه، چې د دې په څكلوبه د خيال په حال كې د يامايا (جمشيد) ترخوا رسېږي، جام وجم چې څومره زموږ په ادبياتو كې شهرت لري هغومره يې تر تاريخ دمخه دوره كې زموږ په ذهنيت، زړو او افكارو فكر مندي او زموږ پر چاپېريال يې اغېز درلود. د همدې لرغونتيا له مخې څو زره كاله كېږي، چې (جام) و (جم) په خپلو كې پېوست او دواړو نومونو زموږ د زرگونو كلو تاريخ نيولې او خوندي كړي دي.

په ځينو ويدي سندرو كې يې ((سوما)) د سپوږمۍ په مانا هم راوستې او داسې فكر يې كاوه، چې سپوږمۍ اصلاً له شيدونه ډك يولونې دي او په همدې خاطر ډيره سپينه رڼا لري. اريايانو تصور كاوه، چې د ځمكې خلكو د خوښۍ د محفل په څېر په اسمانونو كې هم د نوراني زراتو او ستورو له خوا محفلونه جوړېږي او د هغوی په عقیده د سپوږمۍ په كره، كره د وړكتوب وجه دا وه، چې له اسماني لويې كاسې نه د سوما مشروب څښل كېدل يا خوړل كېدل ترڅو د كاسې څنډه، چې د سپوږمۍ نړۍ دوره وي هم له سترگو پناه كېدله او بيا به لمر د ساقې نقش غوره كړ او بيا به يې لويه اسماني كاسه له سومانه ډكه كړه.

په هر حال د ويدي سندرو په مجموعه كې د سوما په نوم سندره او د اوېستا په يشتونو كې د (هوما) په نامه يوه يشتي موجوده ده او دا د اريايانو په پخوانيو افكارو كې د هغې ژوره اغېزه څرگندوي، چې د دواړو دورو او دواړو عصرونو اريايانو دا بوټي او دا خوشالونكي او خونددور مشروب پېژانده او د دې بوټي د پېدا كېدلو منبع او د شين كېدلو ځای د ټولو د ويناو له مخې د افغانستان غرونه وو او لكه څرنگه چې په دې غرنیو سيمو كې شيدې او گبينه ډېر و او دي، نو ځكه د دې مشروب جوړول د افغانستان په غرونو كې د اوسېدونكيو اريايانو په منځ كې ډېر دود و او تل به يې جوړاوه.

د مینې یوه لرغونې تاریخي کیسه

((زریادریس)) او ((اوداتیس))

د افغانستان ادبیات له لرغونیو زمانو راپدېخوا دوه لوي او برجسته مخونه لري، یو حماسي اوبله د مینې یا عشقې. د افغانستان د ادبیاتو تاریخ د (ویدی) له لرغونې زمانې راپدېخوا، چې اریایانو د دې خاورې په غرونو کې ژوند پیل کړی وروسته تر هغې یې په سلگونو او زرگونو کلونو کې دا اغېزه څرگنده کړې او لکه څه رنگه، چې اولسي ادب پر لیکلي ادب لرغونتیا او لوړوالی درلود، نو ځکه د کلونو په اوږدو کې یو شمېر جنگي، حماسي او عشقي سندرې د عامیانه شعرونو په بڼه او تصنیفونو په څېر لکه د غږ انگازه (انگې) ژبه په ژبه او غږ په غږ تر موږ رارسېدلي دي. په هغه مرحله کې، چې اریایانو د افغانستان د غرونو په لمنو کې ژوند کاوه ډېر ښکلا خوښونکي، مینه پال او خیال پروره وو، چې ښکلا کې ژوند بخښونکي او بدرنگي یې لکه د یوې درنې تیرې او یا له یو دروند گرز سره، چې د انسان په سر ولږېږي، ورته باله. په اریایي سندرو کې د مینې کیسې ډېرې دي، چې د هغو خاطرو او د تاریخي پېښو صحنې په څو ښکلیو درو لکه د کابل، کرم، گومل او سوات کې تراوسه پاتې دي، چې په هغو کې یوه د دوه مینو کیسه ده، چې یو یې زریادریس او بله واداتیس نومېږي، لومړی یې یو قوي او د ښکلي اندام لرونکی ځوان، دویمه ښکلې او ښایسته پېغله وه، چې د هغو د مینې د کیسو انعکاس د

مقدوني سکندر د تشریفاتو رئیس (فارس مي تن لن) د څلورمې مخزېږدې پېړۍ په اوږدو کې زموږ غوږونو ته رارسوي.

باید هېر نه کړو، چې د دې دوه مینو نومونه تر زیرې څلور پېړۍ وړاندې زموږ د هېواد په ادبي ماخذ کې له منځه نه دي تللي، لکه څرنګه، چې په ویدي سندرو کې (اوداتیس) د یوې معشوقې په توګه د (ګومل) په وادی کې یاده شوې او همدارنګه د (زریادریس) نوم د (زیران) په بڼه په اوبستا کې راغلی، د (یاتکارزیران) حماسي منظومه ده، چې د هغې متن د (پهلویک) یا (پهلوی اشکاني) په ادب کې په لاس لرو او د قیقي بلخي د هغوی خاطر په خپلو حماسي شعرونو کې زموږ غوږونو ته رارسوي.

د سکندر د تشریفاتو رئیس (فارس مي تن لن) لیکي، چې د قوي ځوان او ښکلې پېغلې (زریادریس) او (روداتیس) چې دا پېغله د ساس د قبیلې د پاچا لور ده، د دوی دواړو د مینې کیسې د خلکو په منځ کې ډېر شهرت لري. د دې داستانونو اصلي بڼه داسې ده چې:

(زریادریس) او (اوداتیس) دواړو یو بل په خوب کې لیدلي و او یو په بل مین شوي وو او د سوزونکې مینې په لرلو یو د بل د پیدا کولو هڅه او لټه یې کوله. ډېره موده وکړېدل یو بل یې ولټول، خو سره ویې نه لیدل تردې پورې، چې (زریادریس) هغه ښکلې څېره چې په خوب یې لیدلې وه، هېره کړې وه، چې بالاخره د خوشالۍ په یوه غونډه کې په یو ناڅاپي توګه په داسې حال کې، چې ډېرې ښکلې جامې یې اغوستي وې خپل مطلوب ولید.

فارس د تشریفاتو رئیس لیکي، چې د (زریادریس) او (اوداتیس) د مینې کیسه په اسیایي قومونو کې ډېر شهرت لري او د دې دواړو عاشق او معشوق تصویرونه کولی شو د عبادت خانو په تاخچو کې د سلطنتي ماڼۍ په دیوالونو او همداراز کولی شو په کورونو کې پیدا کړو. (فارس) د تشریفاتو رئیس، چې کله له سکندر مقدوني سره د افغانستان خاورې ته داخل شوی و د هغو کلونو په اوږدو کې چې د مقدوني سوبمن زموږ په خاوره کې په حرکت و دا ښکلې داستان یې اورېدلی و، له دې څخه څرګندېږي، چې د پخوانۍ دورې (ویدي) د مینې د کیسو انعکاس، چې په افغانستان کې د سکندر تر حملې سلګونه کاله دمخه په غرونو کې منځ ته راغلی او کیسې یې د خلکو په ژبو وې.

هغه کسان، چې د لرغونو ادبي او تاریخي دورو له کیسو رزمي او عشقي کیسو سره اشنایي لري، پخپله پوهېږي، چې د یو شمېر داستانونو پیل لکه (خسرو او شیرین) (ویس او رامین) (لیلی و مجنون) او نور څومره د تاریخ ژورو ته رسېږي. زموږ په هېواد افغانستان کې حماسي او عشقي ګیسي ډېرې پخوانۍ دورې لري، چې د هغو ډېر شمېر په اوبستایي او ویدي دورونو کې او بیا تر هغې وړاندې هم د لرغونتیا له مخې تر تاریخ دمخه دورو پورې اړه لري. لکه څرنګه، چې حماسي داستانونه دقیقې او فردوسي په څلورمه پېړۍ کې راټول کړي او بیا یې د نظم په بڼه ویلي د اوبستا او همدارنګه په ویدي سندرو کې یې، چې ترې یادونه کړې هغه عشقي کیسي هم ډېره لرغونتیا لري او هغه څه، چې یونانیانو د دریمې او څلورمې مخزېږدې پېړۍ په اوږدو کې اورېدلي دي، کولای شو دا د هغو کیسو انعکاس وګڼو، چې په پخوانیو دورو کې د خلکو په منځ کې معمول او دود وې او دا چې ویل شوي دي، چې (اوداتیس) د (ساس) د پاچا لور ده، له امکان نه لرې نه ده. (کیدای شي)

ساس یا ساك قبيله عبارت له اسکایانو څخه وه، چې له مرکزي اسیا نه افغانستان ته راغلي وو، لکه څرنګه چې تعبیر کوو، چې (زریادریس) د بلخ شهزاده دی دا هم له امکان څخه لرې نه ده، چې بلخي شهزاده سره د ځوان بلخي او د سکایانو د پاچا لور ډېرې مینې دومره شهرت پیدا کړی وي.

لکه څرنګه، چې د باختریانو جنګونه له تورانیانو سره او اسمایان د هغوی پهلوانان ګڼل شوي په فارسي ادبیاتو کې ستره پاڼه لري او هېڅ له امکان څخه لرې نه ده، چې د عشق او مینې په نړۍ کې هم یو باختري ځوان له یوې اسکایي شهزادګۍ سره مینه کړې وي او د مینې او عشق داستان یې لکه په کوم ډول، چې وویل شو منځ ته راغلی وي.

د افغانستان موسيقي

د بشر د لطيفو او ښكليو احساساتو اظهار، چې د ذهن په پرله پسې بدلون سره د متصرفه صنايعو د بېلا بېلو څانگو په بڼه منع ته راغلي (موسيقي) ده، چې د شعر، انځورگرۍ، مجسمه جوړونې او معمارۍ پر عكس وزن او قافيې قلم او رنگ، خښتو او ډبرې ته اړتيا نه لري او د ژوند د خوشاليو د ننني جذبات دي، چې له انسان پرته په حيوان او الوتونكيو هم اغېزه لري. كولای شو، چې موسيقي تر شعر او موزونه وينا لومړۍ وگڼو، ځكه امير خسرو بلخي دهلوي موسيقي ناوې او شعر د هغې زيور گڼي او ښكلې ناوې بيا گانې ته هم اړتيا نه لري.

سره له دې، چې د موسيقي غږ له شعر او موزونې خبرې څخه ښكلې او زړه راښكونكې دي، د انساني پوهې او فهم بنسټ، چې په حيواني شعور باندې حكومت كوي د ښې خبرې په جوړولو يعنې شعر له موسيقي سره، موسيقي يې له يوې بې مانا نغمې څخه يوې مانا لرونكې نغمې ته بدله كړه. موسيقي د شعر په چوكاټ كې او شعر د موسيقي په پرده كې د بشري ذهنيت د مدنيت په بدلون كې هغه پړاو دی، چې په عمومي ډول تاريخ له هغې څخه خاطرې اخلي او په افغانستان كې دا پړاو ډېر ستر او تاريخي پيل لري، چې زموږ د هېواد او گاونډيو هېوادونو د موسيقي بنسټ پرې ولاړ دی.

لكه څرنگه چې افغانستان د ژبو، دينونو او د (هند او ارياني او مركزي اسيا) ټولنې فرهنگي مركز بلل كېږي، نو بيا داسې هم ويلی شو، چې (اريائي سندرې) چې د لومړي ځل لپاره د افغانستان د غرونو په لمنو كې راپېدا او بيا يې پراختيا او پرمختيا وموندله، نو بيا ((اريائي

موسيقي)) هم همداسې دروگنه او دا موسيقي د ((باختر موسيقي)) په نوم يادولی شو، چې د هغو د پايښت ځای د هندوکش لمنې دي او انعکاس يې په کلاگانو د غرونو په لمنو او د سپين غره په درو کې هم خوندي پاتې دي.

اريایي باختري موسيقي د هندي، ايراني او مرکزي اسيا د موسيقي پيل يا بنسټ دی، دې موسيقي خپله لومړۍ او ابتدايي بڼه (عبادتي موسيقي) او يا (مذهبي موسيقي) وه او له سندرو سره يې د اريايانو په کورونو کې پرمختيا کړې او بيا له مهاجرو سره، چې هند او ايران ته تللي لېږدېدلې ده. دې موسيقي د (ويدي) په وخت کې يوه بڼه درلوده او بيا يې په اوښتايي عصر کې بدلون موندلی او د هغې موسيقي لومړی رنگ او تاثير په هند او ايران کې د نويو ښوونځيو لپاره لاره پرانستله. (ويدي) سندرو د ياما پاچا په وخت کې، چې په بلخ کې د اريايي واکمنو لومړی پاچا پېژندل شوی د موسيقي په بڼه او (گاتونه) چې بل شکل يې (کات) او (گات) دی، چې د موسيقي د يوې پردې مانا يې درلوده او دا په باختر کې د زرتشتي پېر په موسيقي کې د پراوونو د بدلون څرگندويي کوي.

د ډنمارک د بشر پېژندنې د هئيت څېړنو ثابته کړې ده، چې تراوسه هم په نورستانيانو کې چې د هندوکش د اريايانو وارثين دي يو ډول (گيتار) له يو ځانگړي غږ سره شته، چې لرغونتوب يې له څلورو زرو کالو څخه اوږي او يو چينايي داستان هم د دې څرگندوی دی، چې يونيم زر کاله وړاندې تر ميلاد يوه مخصوصه شپېلۍ (توله) د باختر له خاورې چين ته راوړل شوه دا نظريات څرگندوي، چې باختر د يو مرکزيت په حيث د موسيقي د يو مهم ښوونځي په حيث د اسيا په زړه کې ځای لري او د دې ښوونځي تاثير که هغه په هند او ايران کې وي او که په چين يا مرکزي اسيا کې ثابت او څرگند حقيقت دی.

د باختر مذهبي يا عبادتي موسيقي په هند کې همغه شان مذهبي پاتې شوه، مگر په ايران، مصر، هخامنشي او ساساني کې موسيقي ځانته درباري بڼه خپله کړه او په افغانستان کې اريايي مذهبي موسيقي (حماسي موسيقي) سره په فرعي ډول د سکندر مقدوني تر راتللو پورې پاتې وه. په افغانستان کې د يونانيانو تر يرغل او هلته تر استقرار وروسته پوره دوه پېړۍ يې زموږ موسيقي ته (د ډراماتيکي موسيقي) بڼه ورکړه او له

نڅا سره د گډې موسيقي بنسټ يې کېښود، چې هغې ته (کونسرت بالت) وايي لکه چې د هغې موسيقي ځينې برخې د کوشانيانو د وخت مجسمه جوړونکيو هم ساتلې وې.

د بودايي دين له خپرېدو او د کوشاني ځواکمنې امپراتورۍ تر رامنځ ته کېدو وروسته په ځانگړې توگه په درېيو لومړيو پېړيو کې، چې د کوشانيانو د فتوحاتو لمن تر هند او مرکزي اسيا پورې وغځېدله، نو موسيقي درې ځانگړې خواوې پېدا کړې:

الف: درباري موسيقي.

ب: مذهبي موسيقي.

ج: ولسي موسيقي.

په دې درې واړو مذهبي او نورو بودايي موسقيو، چې ارام او نرم روح يې درلود د بودايي دين له خپرېدو سره يې عموميت پېدا کړ او په ډله ايزه بڼه ساز او اواز ډېر شو او خلک يې د يوې داسې گوشه گيرۍ خوا ته راښکول، چې د کنيشکا امپراتوري ووپرېده، چې مبادا دا خلک ټول تارک دنيا نه شي، چې بالاخره به له کور او ژوند نه لاس ومنيځي، په نتيجه کې د پټو عکس العملونو او د شهزاد گانو له خوا د ساساني ايران موسيقي ته نژدې ورته، چې درباري بڼه يې درلوده. همدارنگه هنري ارامه مذهبي موسيقي، د افغانستان درباري موسيقي او ولسي موسيقي يې هيڅاني بڼه ځانته غوره کړه او د (بالقونو د کنسرت) ډېرې ډلې جوړې شوې.

د اسلامي دورې په پيل کې درباري موسيقي تقريباً له منځه تللې ده، خو کليواله يعنې (فولک سانگ) موسيقي په يېو هيڅاني روح ژوندۍ او باقي پاتې شوه.

همغه شان، چې اسلامي نويو ادبياتو په لومړيو درې څلورو هجري پېړيو کې ورو، ورو نوې او تازه بڼه پېدا کړه، موسيقي هم ورسره په خپله ولسي بڼه ژوندۍ شوه او بيا يې ورو، ورو دربارونو ته لاره وموندله.

د غزنويانو له پرتم نه په ډکه دوره ۵-۶ هجري پېړۍ کې چې له ۱۱-۱۲ مسيحي پېړۍ سره برابره ده بيا د (رزم) او (بزم) د روح له ژوندي کېدو سره حماسي او بزمي موسيقي د عاميانه يا کليوالي موسيقي تر څنگ راژوندۍ شوه مطرب غږونکي رامشگر او نڅاکوونکي د چنگ او بانگ غږ له ډول او سلطاني سرنې سره پورته کړ او د نڅا له خوږلنۍ نه ډک غږ د

شاهي ودانۍ له کړکيو څخه په لوړ اواز ووت، چې انعکاس يې د شاعرانو له ذهنونو وتلو خبرو او د هغه وخت د ليکوالانو له اثارو څخه زموږ غوږونو ته رارسېږي.

د غزنويانو فتوحاتو که هغه په هند او ماورالنهر کې وو او که په ايران کې، يو ځل بيا د افغانستان د موسيقۍ غږونه مخصوصاً د هغې درباري موسيقي يې له هندي، ايراني او د مرکزي اسيا له موسيقيو سره هم غږې کړه او په هند کې د غوريانو فتوحاتو او د اسلامي جذباتو پېدا کېدنې په هندوستان کې د قوالي موسيقۍ بنسټ کېښود. په هېواد کې د مغلو فتوحاتو موسيقۍ ته نوې ښکلا او ځلا ورکړه او دې موسيقۍ له خپلې افياقي جنبې د موسيقۍ له نوو او مروجو الاتو سره د چين په لور نوې خپرونې وکړې او د هرات د تيموريانو په دوره کې د موسيقۍ متقابل نفوذ او اغېزې د افغانستان د بابر د لمسيانو په زمانه کې، چې د مغلو د سلطنتي پلازمېنه او مرکز له افغانستانه د هندوستان زړه ته ولېږدول شونو يو شمېر اهنگونه زموږ له سيمې هند ته لاړل او همدارنگه يو شمېر هندي اهنگونه له هند نه افغانستان ته راغلل، مگر زموږ کليواله موسيقي د يو شمېر ولسي اساساتو له مخې ځای په ځای پاتې او دوام يې وکړ. په هند کې موسيقۍ د مذهبي اړخونو له توپير نه پرته د مجلسي او قوالي جنبو په پياوړتيا سره دوام وکړ او هلته يې د مذهبي ايجاباتو او غوښتنو له مخې ډېره وده وکړه، مگر په افغانستان کې يې له کليو او د غرونو په لمنو کې له اوسېدونکيو پرته اورېدونکي پېدا نه کړل.

افغاني موسيقي چې د تاريخ له پيل نه يې روزنه موندلې او د غږنيو خلکو په ازاد چاپېريال کې يې د وخت په تېرېدو سره عبادتي، رزمي، درومي يوه برخه او درباري بڼه خپله کړې، چې د پنځه زره کلن تاريخ په اوږدو کې ليدل شوې له مقابلو تاثيراتو سره، چې د گاونډيو هېوادونو لخوا منځ ته راغلي په خپله اولسي افغانستاني بڼه تراوسه د هېواد په ځينو برخو کې موجوده ده، د هغې له مخې چې هر کله وغواړو د خپلې ملي موسيقۍ بنسټ کېښودلی شو.

پاراداتا یا پشدا دیان

د اجتماعي ژوند د بدلون یوه ستره دوره

د بشري ټولنې د ځینو برخو زړښت او د لرغونتوب نسبې د هغوی لرغونی نسل دی، چې د لرغونې زمانې وخت یې تاریخ نه شي مشخص کولی، مگر د هغه وخت تاریخي قبیلې یا کورنۍ او د بېلابېلو تاریخي دورو د پاچاهانو نومونه او کارنامې یې ډېرې مشهورې دي.

سره له دې، چې زموږ هېواد افغانستان د جغرافیایي ساحې له حېشه وړوکی دی، مگر د هغه ژور تړون له مخې، چې له اریایي قبیلې او نژاد سره یې لري د تاریخي عنعنو او اسطورو په لرلو سره د بشري ټولنو په منځ کې یوه ستره ځانګړتیا لري.

اریایي ټولنه لاپه هغه وخت کې، چې هندي او ایراني ځانګې ترې نه وې بېلې شوې او ټول په یوه کور کې، چې هغه د هند او ایران ترمنځ د افغانستان په شمال همدارنګه د هندوکش په شمال کې، د امو سیند په شمال کې هغه سیمه، چې د سردریا او امو سیند ترمنځ واقع ده، چې فرغانه په (اریانم ویګو) کې یا (اریاناویجه) یا (اران وچ) چې د ټولو مشترک زېږن ځای دی اوسېدل او له ځان سره خاطرې لري، چې کولی شو د خاطرو په نوم یې یادې کړو.

د هند و اریاني ټولنو د ژوند دوره په یوه دوره، یو وخت او یو زمان کې وه، چې د هغوی د پړاوو ټاکل له شګونو څخه خالي نه دي. د افغاني، هندي او ایراني قبیلو ګډو اریایي نېکونو هغه وخت، چې یې لاهجرت ته تن نه ورکاوه او د امو سیند په سیمه او یا یې په شمالي او جنوبي سیمو فرغانه یا باختري کې اوسېدل او د نیمه مالدارۍ او نیمه بزګرۍ په کار بوخت وو، د کورنیو او پاچاهانو په اړه خبرې او بحث کوي، چې د هغوی

خاطرو او د هغوی د کارنامو خاطرو تر ننه پورې زموږ د حماسي ادبیاتو برخه تشکیل کړې ده.

ویدی او اوبستایي سندرې، چې دواړه د دې ټولنې د پېداېښت په ځای کې چې د افغانستان شمال او سویل دی پیل شوي او کومې خاطرې، چې د دې سیمې په سیندونو، خوړونو او غرونو کې موجودې دي له خپلمې د دې پاچاهانو نومونه اخلي.

د ډېر تعجب ځای دی، چې دا پاچاهان په متفرق او خواره واره ډول یاد شوي نه دي، بلکې ډله، ډله او کورنۍ، کورنۍ یاد شوي دي. تر ټولو پخوانۍ پاچایي کورنۍ، چې زموږ په اسلامي دورونو کې فارسي ادبیاتو هغوی د پیشدادیانو او حتی د بلخ د پیشدادیانو په نامه یاد کړي هغه د (پاراداتا) کورنۍ ده. که دا کلمه تجزیه کړو په هغې کې دوه برخې پېدا کولی شو یوه (پارا) چې د مخکې په مانا ده او بل (داتا) چې د (داد) د کلمې لومړی شکل دی، نو سمدستي څرگندېږي، چې (پیشدادیان) ترجمه او یا عین هغه پخوانۍ (پاراداتا) د (بلخي) په صفت یاد کړی وي پر غلطه نه دی تللی، ځکه په هغو دورو کې چې اوبستا په خپل ځلنده باب کې د (پاراداتا) یادونه کوي، نو بلخ د (بخدي) په نامه او د لوړو بهرغونو لرونکي ښار په توګه یې ستاینه کوي.

د پاچاهانو کورنۍ یا قبيله (پاراداتا) عبارت و له:

۱- هوشیانغا ۲- څمه او روپا ۳- (یما) یا (یاما) ۴- تريتونا او نور، چې په فارسي ادبیاتو کې هغه په هغو نومونو، چې موږ ترې خبر یو په لاندې ډول پېژنو:

۱- هوشنگ ۲- ظهواث ۳- جم یا جمشید ۴- فریدون او نور.

په دې کې شک نه شته، چې د (پاراداتا) کورنۍ د واکمنۍ دوره د اجتماعي ژوند د بدلون او مراتبو له نقطه نظره، د اریایي ټولنې (هند او اریاني یا باختري) پر هواره ځمکه او ښار اوسېدنې له زمانې سره برابره ده په بل عبارت د غار اوسېدنې دوره او (پاله اولي تیک) او (نه اولي تیک) دورې یعنې د تیرې پخوانۍ دوره تېره شوې او اریایانو د اموسیند سویل پلوت ته د باختر په سیمو کې په بزګرۍ، کلیوالي او ښاري ژوند پیل کړی و، مګر تر اوسه یې د بشري ژوند د لومړنیو اختراعاتو لکه اور او داسې نورو خاطرې د هغوی په ذهن کې وې.

انسان که د اوښتا د پښتونو هغې سلسلې ته، چې د (پاراداتا) له پاچاهانو څخه بحث کوي په غور سره وگوري د کلماتو له منځ او طرز تفکر څخه د یوې بشري ټولنې ځانگړنې، د ژوند د اړتیاوو پېدا کول، د ښار نشینۍ، د کښت او کروندگرۍ او د مملکت دارۍ د یوې دورې پیل کتلای شي.

وبه ویني، چې خلک تازه پر ځمکو ځای پر ځای شوي د کلاگانو او کلیو په جوړولو بوخت دي، په ځمکو کې شلغم شیندي او ونې کري او د ژوند ټولو ټولنیزو اړتیاوو ته پاملرنه کوي، د ونو د ډولونو همداراز د څارویو او الوتونکیو په ډولونو او ښه کولو یوازې کوښښ نه کوي، بلکې پدې هم بوخت دي، چې خپله وینه، نژاد او تخم صاف، پاک او بې الیشې وساتي. د (پاراداتا) یا (پیشدادیانو) کورنۍ له څو پاچاهيو څخه جوړه وه، چې ښایي د واکمنۍ ټوله دوره به یې له سلو یا دوه سوو کلو څخه نه اوړي. مگر ټول پوهېږو، چې اسطوري په کومه اندازه لکه چې ما څرگندې کړې، د دې کورنۍ د هر یو پاچا لپاره یې څو سوه کاله او یا یو زر کاله د عمر اوږدوالی او یا د سلطنت د دورې نسبت ورکوي، چې دا پخپله د اریایانو او په ځانگړې توگه د باختري ټولنې د اریایانو په ډېر ښه صورت د ډېرو ښو افسانوي تخیلاتو په حقیقت ولاړ د ټولنیز بدلون پوړونه راښيي، چې کېدای شي څو زره کاله یې په برکې نیولي وي. دا چې د اوښتا د پښتونو څو لنډې پانې په حقیقت کې د تاریخ څو زره پانې دي، چې په فکر کولو، استدلال او منطق سره کولای شو (چې د دې هرې کلمې او هرې کرښې په شرح کې رسالې او غټ کتابونه یې په شرح او اجتماعي تحول د (هند او اریاني) ټولنې چې یو پلوته د بحیره خذر سواحل او ایران دی او بل پلوته زموږ د وطن د غرونو په لمنو کې چې له هغه ځایه د هند خاورې ته تیت شوی ولیکو تدوین او مطالعه یې کړو، نو کولای شو د ټولنیز بدلون د هرې کلمې او کرښې په شرحه کې یې غټ غټ کتابونه ولیکو، همدغه د (هند او اریاني) ټولنې، چې یو پلوته د بحیره خذر لړۍ او ایران پروت دی او بل پلوته یې زموږ د غرونو په لمنو کې چې له هغه ځایه د هند خاورې ته خواره شوي ډېر څه لیکلای تدوین او مطالعه کولای شو.

۱۳۳۷/۹/۱۴

ياما

د طالع د لمر زوی

(د اريايي ژوند د بدلونې د دورې يو ممثل)

سره له دې، چې افغانستان د لرغونتيا له مخې خوزه کلن تاريخ او تر هغه دمخه دورو د مشخص تاريخ په لرلو سره سره ډېرې نورې اوږدې دورې هم لري، چې پر هغې يې بايد هر اړخيزې څېړنې وشي، دا ډېر د خوښۍ ځای دی، چې د دې هېواد ډېرو لريو، پخوانيو او تر تاريخ دمخه دورو مطالعه هم تر ډېره حده په هغو منابعو ولاړه ده، چې ډېر ارزښت لري. په دې کې شک نه شته، چې هر هېواد تر تاريخ دمخه د داستانونو او اسطورو دورې لري، مگر په جرئت سره ويلی شو، چې د افغانستان، ايران او هند د اسطورو، داستانونو او حماسيو دورې ډېرې پراخې او مستندې دي. د اسلامي دورو ادبياتو، تاريخ او کيسو د (جم) او (جمشيد) د نامه خو څو ځله يادونه کړې. د اريايي دوه لومړيو منابعو يعنې (ويدي) سندرو او اوښتا کتاب هغوی د (ياما) يا (يما) په نوم پېژني او په حقيقت کې د ټولې اسلامي دورې معلومات او منابع له همدغو دوه منابعو څخه سرچينه نيسي. ويدي سندرو هغه د (ياما) په نامه او د اوښتا کتاب هغه د (يما) په نوم ياد کړي. لومړۍ منبع د هغه پلار د «ويواسوات» او دويمې منبع د

«ویوانگارا» په نامه یاد کړې دی او هغه یې د (طالع لمر) ترجمه کړې او بېستا هغه (یما کشابته) او ویدا (یاماراجان) بللې، چې د دواړو مانا (یاما بادشاه) کیږي. یاما په اوېستا او ویدا کې د څلېدونکي نور شېندونکي، نوراني، نورورکونکي او وړانگې لرونکي په مانا یاد شوی او جمشید د دوه ترکیبي کلمو په صورت کې دا پخوانی مفهوم په اسانۍ سره افاده کوي.

د یاما په باره کې د (ویدا) او (اوېستا) د معلوماتو روح تقریبا یو شان دی که له جزویاتو څخه ورتېر شو داسې څرگندېږي، چې یاما لومړی رئیس، لومړی لارښود او لومړی مشر او د اریایي طبقې، چې دهند او اریانا ټولنې وې لومړی پاچا و او په قوي احتمال د اکسوس سیمې ته د دې ټولنې د قومونو د رسېدلو پر وخت او په هغه سیمه کې یې ځای په ځای کېدلو د هغه او د هغه د نیکونو او لمسیانو خاطرې په ډېره اندازه په (بخدي) یا (بلخ) کې سره غونډې شوي او د یو لړ بلخي پاچایانو سلسلې خارجي بڼه غوره کړې ده. هغه کسان، چې په (ویدی) او (اوېستایي) متونو کې د تاریخي مدارجو د تثبیت له نظره وارد دي په اسانۍ سره پوهېږي، چې (یما) یا (یاما) د زردشت زمانې او عصر په پرتله ډېره لرغونتیا درلوده. د زردشتي خلکو د خبروله مفهوم او خدای ته یې له مناجاتو څخه په ډاگه څرگندېږي، چې د (یاما) دوره د زردشت له دورې ډېره پخوانۍ او لرغونې ده.

که د (ویدا) او (اوېستا) کلماتو او اصطلاحاتو ته پاملرنه وشي په اسانۍ سره څرگندېږي، چې (یاما) او دهغه عصر د دوه منابعو له نظره د اریایي یا بشري مدني تاریخ له لومړۍ عقلاني دورې سره سمون خوري. د اوېستا د مندرجاتو له مخې موږ ټول پوهېږو، چې څنگه (یاما) کرنې ته پاملرنه وکړه او همدارنګه د ونو د ډېرولو، ایبارۍ او د انسانانو د بڼه نسل د ډېر والي لپاره مقررات او همدارنګه د مرغانو او حیواناتو د نژاد له پاره پاملرنه او د لومړي ځل لپاره یې د ابادۍ بنسټ کېښود.

دا ډول معلومات دومره عمومي او افاقي اړخ لري، چې په یوناڅاپي ډول د بشري دورې لومړۍ دورې او د اجتماعي ژوند لپاره یې اخیستي ګامونه پکې ترسترگو کېږي او یا لږ تر لږه د اریایي ټولنې د ژوند نظامي خاطرې په فکر کې راځي.

د ((ياما)) د کارونو پیل او دهغه زمانې د کارونو تفصیل په حقیقت کې د اریایي قبایلو د ژوند د لومړۍ دورې تاریخچه ده او منطق هم همداسې حکم کوي، چې باید (ویدی سندرې) او د (اوپستا) مندرجات، چې دواړه د اریایي دورې پخوانۍ اولومړنۍ منابع گڼل کېږي، د دې ټولنې د ژوند د لومړیو دورو شرح ده. البته دا خبره د افغانستان د لرغوني تاریخ په دورو کې د ډېرې پاملرنې وړ ده، چې (ياما) او د هغه دوره، چې هر څومره عمومي او افاقي اړخ ولري، نو بیا هم زموږ د هېواد په شمال د باختريه سیمه کې د بلخ له ښار سره بې اړیکي ونه ده، هغه صفات، چې نوموړی (ياما) یې لري د بلخ لومړنۍ پاچایي شمېرو، ځکه چې هغه له ډېرو قدرمنو پاچاهانو څخه چې بلخي پيشدادیان یې بولي دی او پيشدادیان همغه د (پاراداتا) کورنۍ یا قبيله ده، چې لغوي مانا یې کټ مټ (پيشدادیان) کېږي.

نو همغه (ياما) یا (يما) چې وروسته د اسلامي دورو په دري ادب کې یې د جمشید په نوم شهرت ترلاسه کړی او د ده مربوطه زمانه یوېلو افاقي او عمومي اړخ لري او له بل پلوه د ځانگړیو خصوصي اړخونو په لرلو سره زموږ خاورې او هېواد سره اړیکې پېدا کوي.

د (ياما) د وخت مطالعې د افغانستان، ایران او اریایي نړۍ د اسطوره یي دورو په تاریخ کې ډېر ارزښت لري، چې که چېرته یې په جزیاتو لیکل وشي، نو ډېر پنډ کتابونه به ترې جوړ شي. په افغانستان، هند او ایران کې د اریایي تاریخ ټینګښت او خپرېدل په همدغه عصر او زمان پورې تړلي دي او ټول هندي، افغاني او ایرانی ادبیات، رزمي او حماسي کیسې له همدغه لرغونیو اوسېدونکیو څخه الهام اخلي.

نو ویلی شو، چې د (ياما) د وخت او پخپله د (ياما) یا (جمشید) مطالعه تر تاریخ دمخه خلکو، د ژوندون د اریایي د لومړۍ دورې، د هند و اریانۍ ټولنې د بدلون پړاوونه سره په خپلو کې تړي او روښانوي.

دینې، اریایي روحاني حکیمان

او شاعران

اریایي ټولنې د خپل ټولنیز ژوند له مراتبونو نه په یوه مرتبه کې، چې له هغې نه یې په زرگونو خاطري د سندرو په قالب کې پرېښي د خپل ژوند په یوه حساب سره پراو کې ور داخل شوي، چې د هغې مطالعه ټولې (اریایي) ټولنې یا هند او اروپایي ټولنې ته له هر اړخه ډېر ارزښت لري. د اریایي ټولنې لومړی ځای او لومړی روزنتون، چې هر ځای وي هغه به وي، خو کله چې دوی د سندرو لرونکي کېږي، د سندرو په شهادت د هندوکش د غرونو په لمنو کې که هغه شمال پلوت ته وي او که سویل پلوت ته، ژوند کاوه. د اریایي سندرو مجموعه، چې د پوهانو او څېړونکیو د مطالعې له مخې یې طبقه بندي شوي په جزویاتو او کتابتونو یې ووېشلې، چې تر ټولو پخوانۍ ته (ریګ وید) وايي. د سندرو همدغه او نورې مجموعې په اتفاقي ډول او یا د کوم فرمایش له مخې منځ ته نه دي راغلي او د هېڅ یوه شاعر شاعرانه انداز پکې مشخص نه دی.

که د مجموعو ځینې برخې د یو ټاکلي شاعر او یا د هغه کورنۍ ته نسبت وکړو، نو کولای شو ووايو، چې که دا سندري د یو شمېر اروپایي شاعرانو د ذهن پېداوار وي، نو د وخت په تېرېدو سره دومره تکرار شوي، چې د یو ټولنیز تصنیف بڼه یې غوره کړې، چې په عمومي ډول یې شاعران معلوم نه دي او د یوې ټولنې یا یو قوم مال گڼل کېږي، له دې سره سره د

دې سندرو موجد يا بنسټگر، موسس او يا يې ويوونکي هغه شاعران وو، چې په مربوطه زمانه کې يې د (ريښې) په نوم ياد کړي.

په دې کې شک نه شته، چې د (ريښې) د کلمې اسانه ترجمه (شاعر) دی، خو دا شاعران د اوسني شاعر د کلمې په مفهوم يوازې شاعران نه وو، بلکې د زمانې په هکله يې پوره پوهنه لرله او کافي اطلاع به يې درلوده، د علم او فضل په درياب کې ډوب له نبوغ سره يې د روحانيت لاره نيولې و ښه فقيه عالم به و او په ټولنه کې به يې لکه د يو لارښود په څېر د ټولنيز او قومي اصولو په رڼا کې خلکو ته لارښوونه کوله او هر وخت به په کورونو او کليو کې گرځېدل، خلکو ته به يې د لارښوونې ترڅنګ نصيحتونه هم کول. همداراز د کورونو له منځ نه نيولې تر کليو او قبيلو پورې د دې ټولو ټولنيزې لارښوونې په رېښه يا شاعر پورې مربوطې وې.

تر کومه ځايه، چې له ويدي سندرو نه څرګندېږي، د (ريښې) کلمې د مفهوم جامعيت موږ ته اجازه راکوي، چې (ريشي) د (حکيم) او (حکيم فرزانه) ترجمه کړو.

همدارنګه کولای شو، چې دا کلمه (روحاني) او يا (سپېڅلې روحاني) ترجمه کړو او همدغه شان د ټولنيز نقش له نظره په اسانۍ سره کولای شو دا کلمه لارښود او لارښوونکی هم تعبير کړو. په حقيقت کې همدغه مانا او ټول مفهومونه د (ريښې) په کلمه کې ورګډ دي او دا ريښې هغه خلک وو، چې د يوې کورنۍ له دننيو لاجو او شخړو نه نيولې بيا د کلي د ملک تر ټاکلو، په اريايي جامعه کې د قوم د ملک تر ټاکلو پورې په همدغه پورې اړه درلوده او تردې لويو ټولنيزو مسايلو کې لکه جنگونه او مهاجرتونو او نورو کې يې وينا او ګډون ډېر اغېزمن و. په همدې خاطر، چې هغوی روحاني، اجتماعي او اداري اړخ درلود، نو ځکه يې په اريايي ټولنه کې نقش ډېر مهم او ارزښتمند و، نو درناوی يې پر ټولو لازم او ضروري گرځېدلی وو.

لکه څنګه، چې مې پورته ورته اشاره وکړه اريايي شاعران يا (ريښې) که په لومړيو دورو کې د افرادو په ډول وو، نو وروسته د کورنيو په شکل رامنځ ته شول.

لکه څنګه چې د اريايانو اجتماعي وظيفه د کورنيو دننه د معنوي سیراث زده کړه وه، نو اريايي مشرانو هڅه کوله، ترڅو د معنوي ميراث د

زده کړې ترڅنگ د کورنیو په منځ کې د مادي میراث زده کړه هم نسل په نسل ور زده کړي او دلته (ریښې) یا شاعرانو ډېر کوشش کاوه ترڅو د دوی زامن او لمسیان داسې وروزي، چې معنوي میراث په دوی کې خوندي شي.

تر کومه ځایه، چې د اریایي سندرو له مطالعې څخه څرگندېږي (ریښې) یا شاعران ډله، ډله او یا کورنۍ کورنۍ یو ځای ژوند کاوه. همدې ته په کتنه د (ریښې) هر جز د ریښې د یوې ډلې او یا یوې کورنۍ پورې مربوط بولي.

له دې سره سره د (ریښې) د کتاب لس جزو، په عمومي ډول د یو رنگ خواصو لرونکي نه دي او تر کومه ځایه، چې ادبي او لغوي څېړنه شوې په شپږ جزونو کې، چې له دویم څخه تر اووم پورې د ګډو عواملو په لرلو مشهور دي، همدغه مشترک عوامل، چې په دا شپږ جزونو کې په نظر، راځي، مدققین یې دې ته اړ کړي، ترڅو دې شپږ جزونو ته د کورنیو چارو کتاب ووايي. دا اصطلاح د اریایي کورنیو د ټولنیزې روزنې له روح سره برابره ده، ځکه د شاعرانو کورنیو هڅه کوله ترڅو هغه شعرونه او سندري، چې د کورنۍ پلرونو ویلي دي سینه په سینه خوندي کړي او په دې ترتیب د دې لپاره، چې د سندرو ویونکي بېلابېل کسان وو، خو په یو کور کې د ګډ ژوند په وجه هغه ګډې ځانګړتیاوې په هغوی کې پاتې دي. په هر حال (ریښې) یا روحاني حکیمان هغه اریایي منش شاعران وو، چې د اریایي فرهنگ له مخې ټولنیزې رهبرۍ او ټولنیز ژوند ته د خلکو تمایل هم د دوی دنده وه. دوی د اریایي قومونو د رئیسانو، سردارانو او ملکانو ترڅنگ ډېر ممتاز، محترم موقعیت او مقام درلود، د اریایي ټولنې په منځ کې د دوی په باره کې هغه څه، چې ورته پاملرنه شوې دا معلومات زموږ لاس ته رارسېدلي دي او د پخواني افغانستان د تاریخ یو منځ یې د اریایي سندرو په یو نظر روښانه کړی دی.

زردبنت او د بلخ له اسیه کورنۍ

سره د هغه اړیکې

زردبنت، زردهشت، زرتبنت او زوراستر دا ټول په مختلفو صورتونو کې ثبت په بلخ کې د یو مشهور حکیم، د سیمې د رئیس، مصلح، ټولنیز او مذهبي شخصیت نوم دی، چې د لرغونې زمانې په ختیځ او لویدیځ کې یې شهرت درلود د ده د ستر شخصیت د لرلو په وجه د لرغونې زمانې بېلا بېلو قومونو لکه ایرانیانو، هندیانو، یونانیانو او رومیانو په منځ کې په مختلفو بڼو ځان ښکاره کړی او د هغو لپاره یې ډول، ډول داستانونه او کیسې منځ ته راوړي، که د اریایي قبایلو په (ویدی) او (اوپستایي) دورو کې د فکري، اجتماعي، ادبي او لساني تاریخ بدلون ته په غور وکتل شي څرګندېږي، چې زردبنت هم د ویدي عصر د هغو حکیم مشربو شاعرانو په سلسله کې راځي، چې ریښې به یې بلل او نوموړی وروستی ریښې ګڼلی شو، ځکه چې د اوپستا عصر د هغه په کتاب او د هغو په اجتماعي او مذهبي اصطلاحاتو پیل کېږي.

په ویدي عصر کې بلخ، کاپیسا او کندهار یعنې په افغانستان کې د هندوکش شمالي او سویلي ولایتونو لویې لویې ریښې یا شاعران لیدلي دي، که څه هم د دې ریشي یا شاعرانو ظاهراً دنده د شعر ویل او یا سندرې ویل وو، مګر هغوی په عین حال کې حکیمان، عالمان، پوهان، عاقلین، شریف، په نژاد پاک د ټولنې مصلحین او د قوم لارښودونکي وو او بېلا بېلو برخو کې د هغوی کارنامې په ویدي سندرو کې اورو. زردبنت د مراتبو له نظره د همدغو ریښې یا د وخت د حکیمانو، عالمانو او عاقلینو وروستی شخص دی، چې د کنشاسب د واکمنۍ په وخت، چې د اسیه

کورنی د شاهانو له جملې څخه یو زر (۱۰۰۰) کاله وړاندې تر میلاد په بلخ کې راپېدا شوی دی.

د زردبنت د کورنۍ اړیکې او کورنی تړون د بلخ له اسپه کورنۍ سره زموږ د هېواد په لرغوني تاریخ کې یوه ډېره په زړه پورې سلسله ده، چې د هغې روښانول د دې ټولنیز مشر او مصلح په انتساب کې یو وړوکی شک هم نه پرېږدي.

د زردبنت یا زراتشترا نوم له دوه کلمو (زر) او (زرد) نه مرکب ده، چې هغه دواړه تراوسه په دري ژبه کې یو ته (طلایي) او بل ته (زرد) یعنې ژېړ ویل کېږي. په دویمه کلمه کې د (اشتر) یا شتر نوم روښانه دی او په همدې ترتیب د هغه نوم له مخې په اصطلاحی ژبه هغه د (صاحب اشترزرد) یعنې د زېړ اوبښ څښتن او (صاحب اشتر طلایي) یعنې د (طلایي اوبښ څښتن) ویلی شو.

د زراتشترا د خسر نوم (فراشتر) و، چې لومړۍ کلمه (مقدم) او دویمه (اشتر) یعنې اوبښ ترجمه کولای شو، چې په اصطلاحی ژبه ورته (صاحب اشتر اهوړ) ویلی شو، چې په دې دواړو نومونو کې په ښکاره ډول د (اشتر) یعنې اوبښ کلمه په نظر راځي. له زردبنت سره په ډېرو تړلو نومونو کې د (اسپ) او (اسپه) کلمې د پام وړ ګرځي، چې لومړۍ یې په دري کې د اس اوسپې لپاره یو ډول ویل کېږي او دویمه د پښتو په ژبه کې صرف د اسپې لپاره ویلی شو.

نو د زردبنت پلار پوروش او مور یې د غددو نومېده دا هغه دي، چې د نسب سلسله یې اسپه کورنۍ پورې تړون لري او اسپه کورنۍ په بلخ کې د ډېرو نجیبو او باشرفو خلکو له ډلې نه شمېرل کېدل، چې د ډېرو رمو او اسونو، اوبښانو د ګلو په لرلو یې د باخت په ټولو برخو کې شهرت او قدرت ترلاسه کړی او بالاخره یې د قدرت او اعتبار په وجه د بلخ له پیش دادیانو څخه وروسته او (ګاوي) کورنۍ څخه وزارت او سلطنت ته ورسېدل.

په اوستا کې د اسپه کورنۍ د نوم ډېره یادونه شوې او هغه کسان، چې له دې کورنۍ څخه پاچاهي ته رسېدلي دا دي:

(اروات اسپه) د تندو اسپو څښتن، (وسیست اسپه) یا (ویشت اسپه) د بیدارو اسپو څښتن، چې دا دواړه په وروستو دورو کې د (لهر اسپ) او دویم یې د (ګشتاسب) په نومونو ښه پېژنو.

زردبنت په بلخ کې د اسپه کورنۍ د دویم پاچا ویشناسپه یا کشتاسب په وخت کې د یو مصلح او لوی ټولنیز او مذهبي شخصیت په توګه رامنځ ته شوی دی، خو لکه څرنګه چې د هغه د زېږېدلو نېټه معلومه نه ده، نو د هغه د زمانې لپاره یې لوړه نېټه یو زر کاله وړاندې تر میلاده ټاکلې ده، چې موږ هم د پخواني افغانستان د کروڼولوژۍ په تاریخ کې دا نېټه منلې ده. وروسته له دې، چې زردبنت په خپلو مذهبي اصلاحاتو او اجتماعي رفرم په لرلو سره وکړای شول، چې د بلخ د پاچا کشتاسب په دربار کې شهرت ترلاسه کړي، چې وروسته له هغې څخه یې د کشتاسب له وزیر (جام اسپه) او د هغه له ورور (فراشتر) سره د خپلوی اړیکې ټینګ کړل، هغه په دې ډول، چې پورته وویل شول د (فراشتر) لور یې ځانته واده کړه او خپله یوه لور یې، چې (پوروچيست) نومېده لکه د نکاح په ډول بلخي وزیر جام اسپه ته ورکړه، چې د دې خپلویو په وجه یې د بلخ د اسپه کورنۍ او قبیلې له مشرانو سره ډېر نژدې اړیکې ټینګ کړل.

د دې کتنو له مخې څرګندېږي، چې زردبنت بلخ یا د باختر سیمې ته له کومې بلې سیمې څخه نه دی راغلی، بلکې اصلاً د بلخ د نجیبو کورنیو له ډلې څخه دی او نیکونه یې د سیمې د سردارانو او شریفو خلکو له جملې څخه وو، چې د پسونو د رمو او اوبنانو او اسونو د ګلود لرلو په وجه یې ښه پېژندويي او ډېر شهرت شوی و او د بلخ د پاچا گشتاسب له وزیر او د هغه له ورور سره د ده د خپلوی اړیکې په بلخ کې د ده د کورنۍ د نجابت ښه ثبوت دی.

زردبنت په ټولو متونو او (ګاتا) کې، چې هغه په اوستا کې د ده د ویناو تر ټولو پخوانۍ مجموعه ده د (سپنتمان) په صفت یاد شوی دی، چې په هغې کې د پښتو د (سپین) په کلمې باندې یو ناڅاپي سترګې لګېږي او دا ترکیبي صفت یې (سپینه تومنه) یعنې سپین ناد یا (سپین لمنی) ترجمه کړی دی، چې په اصطلاحی صورت یې (پاک نهاد)، (پاک دامن) او یا (پارسا) ترجمه کولای شو او دا صفت د هغه په څلورم نیکه کې د اسم خاص په توګه راغلی، چې پخپله زردبنت ته د یو کورني رنگ په نوم ارزښت لري.

۶/۲/۱۳۴۱

زراتشتر، سپين تمان او بلخ

د اسلامي دورې په ډېرو تاريخي او ادبي متنونو کې خوځوځله د بلخ او زرتشت د نوم يادونه شوې، داسې يو شمېر ختيځ پوهان شته، چې د هغه د زېږېدنې ځای آذربايجان رابښي، مگر يو ډېر شمېر کسان شته، چې وايي نوموړی په بلخ کې زېږېدلی او پخواني اريايي د باختر د سيمې ديني قوانين، رسم او رواج د ده له خوا منع ته راغلي.

تر کومه ځايه، چې د زرتشت د نسب او نیکونو په هکله له څېړنو او د اوېستا له شهادتونو څخه څرگندېږي داسې ښکاري، چې د (گاتا) ويونکي نیکونه نسل په نسل په باختر کې اوسېدل او د زور بلخ په ډېرو نجیبو کورنيو کې شمېرل کېږي. همدارنگه د يوې درنې کورنۍ د سوابقو په لرلو او د خپلو نوو افکارو د تبليغ او اصلاحاتو په راوړلو او همدغه شان له باختري وزيرانو سره د خپلوۍ اړيکو دی برقرار ساتلی.

د زردبنتي دين د تبليغ او د پاچاهۍ دربار د ټاکنې په ځای کې، چې دغه تبليغ په هغه ځای کې صورت نيولی، هېڅ څوک او هېڅ يوه پخوانۍ او اوسنۍ منبع شک نه لري، ځکه چې ټول په دې متفق دي، چې يو د عبادت کولو دين، چې اصلاً دا قانون د (مزدیسنا) په نوم يادېده په بلخ کې د گشتاسپه په دربار کې د زرتشترا له خوا څرگند شو. له (گاتانو) نه

څرگندېږي په هغه سيمه کې، چې خلک يې لکه د کوچيانو په څېر په صحرا کې گرځېدلي او ژوند ژواک يې هم لکه د کوچيانو وو او اريايي دين هلته رواج او سابقه درلوده او خلکو مختلفو څيزونو ته عقیده درلوده او ډېر معتقد وو، فديې او قربانۍ ته يې ډېر ارزښت ورکاوه، زرتښت هلته خپل دين ظاهر او څرگند کړ.

مدقينو وروسته تر مطالعو دا وموندله، چې دا سيمه د هندوکش په شمالي سيمو کې د بخدي، باختريش او يا د بکترين سيمه ده. لکه څرنگه، چې د کشتاسپه په عصر او دربار کې د نوي دين په موضوع خبرې کوو، نو بايد پوه شو، چې د زراشترا معاصر پاچا کشتاسپه څوک و؟ او چېرته يې سلطنت درلود؟

زراشترا په اوښتا کې له (ويشتاسپه) سره داسې خبرې کولې، چې فکر کېږي گواکې له يو ژوندي پاچا سره گرېږي.

ځينې شرقي او غربي څېړونکي د کشتاسپه په ټاکنه کې تېروتي دي هغوی کشتاسپه د داريوش پلار ويشتاسپه بولي.

اوس نو پخپله د داريوش په اعتراف، چې وايي پلار يې اصلا پاچاهي نه ده کړې او اوښتا قطعاً د هخامنشي نسل نه پېژني، نو ويلی شو، چې ويشتاسپه د زرتښت معاصر دی او زرتښت د هغې پاچاهۍ ملاتړی دی، چې پايتخت يې بلخ، له باختريش نه تر سيستانه يې حکم چلېده او د بلخ د (اسپه) شاهي کورنۍ غړی و، چې اوښتا هغه د (لوی کی ويشتاسپه) په نوم ياد کړی، دقيقې د بلخ پياوړی ړوند او ناکام شاعر د کشتاسپه دربار نه د زرتښت د لارې پېدا کولو په باب داسې وايي:

چويکچند گاهي برآمد برين - درختي پديد آمد اندر زمين
زايوان کشتاسب تا پيش کاخ - درختي کشتن بيخ و بسيار شاخ
همه برگ او پند و پارش خرد - کسی کز چنان برخورد کی مرد
یکی باک پيدا شد اندر زمان - بدست اندرش مجمر عود و پايان
خجسته پی و نام او زرد هشت - که اهریمن بد کنش را بکشت
به شاه جهان گفت پیغبرم - ترا سوی یزدان همی رهبرم

وړاندې مو وويل، چې د (گاتها) له لارښوونو نه څرگندېږي، چې زرتښت په سيمه کې نوی دين اعلان کړ، چې هلته خلک زيات شمېر ارباب الاتواعو ته عقیده درلوده. دا همغه د ويدي عصر اريايي ارباب الاتواع دي، چې په

افغانستان کې د اریایانو په خپرېدلو معمول شوي و او زراتشترا، چې د ویدي دورو وروستی ریښي (شاعر)، حکیم، عاقل او پوه دی، چې په پخوانیو معتقداتو کې یې اصلاحات راوړي په هغو ټولو ارباب الاتواعو یې د باطل کېدلو کرښه رابښکله او د یو واحد ذات پرستش یې اعلان کړ.

دا سمه خبره ده، چې اریایانو یوه موده په افغانستان او په ځانګړې توګه په باختري کې ټولو نوراني عناصرو ته شخصیت ورکړی او هر یو ته په یو مقام قایل شوي دي او بیا د اوښتايي دورې توحید پرستی ته هم وروسته له هغې د (مهر و اناهیتا) بودايي دین نمانځنه که هغه د هندوکش په سویل کې و او که په شمال کې، معمول شو. مګر د اسلامي وروستیو دورو مورخینو او لیکوالانو پخواني سوابق د هغو له بېلونکیو ځانګړنو سره توپیر ونشو کړای، لکه چې له وشتاسپه نه وړاندې یو شمېر بلخي پاچاهان یې ستوري پرست یاد کړي او یو شمېر نورو لیکوالو د بودايي نسبتا وروستیو دورو بودايي معبد د بلخ له پخوانیو داشونو (اورځایونو) سره نه دی توپیر کړی، همدلته ترېنه موضوع ګډه شوې ده.

دقیقي په خپلو شعرونو کې د کشتاسپه د پلار لهراسپ د زړښت او زوی ته یې د تخت او تاج د سپارلو او همدارنګه خپله لهراسپ د بلخ په معبد کې د معتکف کېدلو په اړه پارچې لري او په هغو کې اشاره کوي، چې لهراسپ (لمر) ته په عبادت کولو لکه څنګه، چې د جمشید لاره او دود و مشغول شو، وړاندې تر کشتاسپه، ویشتاسپه او زرتشترا نه په بلخ کې دود و.

د زرتشترا نوم یې په مختلفو اسلوبونو تجزیه او ترجمه کړی دی. معمولادا کلمه له دوو توکو (زرتَه) او (اشترا) څخه مرکبه ګڼي، چې د (ژیراوبن لرونکی) او یا د ګړندي اوبن روزونکی یې ترجمه کړی. د زراشترا د خسر نوم (فراشترا) و هغه یې فرا یعنی مقدم او (اشترا) یعنی اوبن (شتر) ترجمه کړی او هغه په اصطلاحی ډول د (ښه لازوي اوبن څښتن) ترجمه کړی د (اسپه) یا (سپنټه) یا (سپنتمان) صفت په پښتو کې په عین شکل د (سپین) په مانا پاتې دی او د هغې مانا (سپینه کورنۍ) او (سپینه تومنډه) ده، چې په اصطلاحی ډول کولای شو، هغه د سپېڅلي اروا خاوند ترجمه کړو.

د (پاک) او (خجسته پی) صفتونه، چې موږ د دقیقې په شعرونو کې ولیدل، غالبا د همدغې کلمې ترجمه ده.

د زردبنت د پلار نوم (پوروش) د نیکه نوم یې (سپیتمان) او د غور
نیکه نوم یې (هیچت اسپه) و، چې له هغه نوم څخه یې کورنی نوم اخیستی
دی. د هغه د نیکونو په نوم کې د (اسپه) له کلمې څخه څرگندېږي، چې د
بلخ له مشهورې اسپه کورنۍ سره اړیکې لري او د بلخ له یوې نجیبې
ټولنې سره اړوندېږي د همدغو اړیکو پر اساس وروسته تردې، چې د دین
تبلیغ یې وکړ او اصلاحات یې راوړل د اسپه کورنۍ له وارثینو سره یې
خپلوي وکړه.

همدارنگه د بلخ د پاچا گشتاسپه د وزیر (جم اسپه) د ورور (فراشتر)
لور یې ځانته واده کړه او خپله ځوانه لور (پورچيست) یې د بلخ د پاچا
وزیر (جم اسپه) ته ورکړه دا ټول اړیکې داسې ثابتوي، چې زرتشترا نسل په
نسل په بلخ کې اوسېدلی، په همدغه ښار کې پېدا شوی او همدلته یې
تبلیغ پیل کړی او بالاخره په همدغه ښار کې د تورانیانو د یوې حملې په
ترڅ کې وژل شوی دی.

۱۸/۲/۱۳۳۷

گاتا_ گات ياس

يو له هغو لرغونو کتابونو څخه چې د حکيم او پوه (زراتشتر) له خوا په بلخ کې منځ ته راغلی (اوبستا) ده، چې له (ويد) نه وروسته يې دويم اريايي کتاب گڼلی شو، اوبستا پر پېنځو برخو وېشل شوی دی:
۱_ لینا، ۲_ ويسپرد، ۳_ ونديداد، ۴_ يشت او خورده اوبستا.

د اوستا لومړي اوولس (۱۷) فصلونه (لینا)، چې له (گاتا) څخه عبارت دی، دا د اوبستا پخوانۍ او اصیله برخه تشکيلوي او هغه د زراتشتر خپلو خبرو عبارت بولي.

په دې کې شک نه شته، چې اوبستا په دغه موجوده بڼه کې تازه او نوی د ساسانیانو پر وخت منځ ته راغلی او لومړی منشور کتاب دی. پوهان په دې عقیده دي، چې اوبستا لومړی لکه د (ويدي) مجموعې په څېر منظوم ليکل شوی او ټول په نظم ويل شوی و. د اوبستا له نورو برخو سره د گاتا اساسي توپیر دا دی، چې (گاتا) منظوم دی او د اوبستا نورو برخو خپل شعري رنگ د لاسه ورکړی او د نثر په ډول راپاتې دی. باید په یاد ولرو هغه آثار او کتابونه، چې د اريایانو د ژوند د لومړۍ دورې او تاریخ ته يې نسبت کېږي ټول په منظوم شکل وو، خو د وخت په تېرېدو سره يې وزن او قافیه زیانمنه شوې منظوم کلام د منشور بڼه خپله کړې او خپل ارزښت يې له لاسه ورکړی، لکه چې له اوبستا نه پرته د یو بل کتاب درک هم لرو، چې په مسیحي درېمه پېړۍ او یا ترهغې دمخه يې منظومه بڼه درلوده او وروسته د ساسانیانو پر وخت يې منثوره بڼه خپله کړې دا اثر عبارت دی له (یاتکار زریران) یا (یادگار زریر)، چې په (برشوي) یا پهلوي پارتي اشکاني ژبه منځ ته راغلی و، چې بیا وروسته د ساسانیانو په دوره او حتی په شپږمه هجري پېړۍ کې په پهلوي ساساني ژبه منځ ته راغلی، چې بیا تقریباً په عين بڼه بلخي شاعر دقيقي د څلورمې هجري پېړۍ په اوږدو کې په دري ژبه وکښ، نو ویلی شو، چې د (گاتا) او د اوستا د نورو برخو توپیر په دې کې دی، چې (گاتا) منظوم او نوره برخه منثوره ده.

پوهان باوري دي، چې يشت يعنې د اوبستا څلورم جز، چې د دې کتاب يوه بله برخه ده د هغې د اوسنۍ بڼې د شعري ترکیب روح هم احساسولی شي، لکه څرنگه، چې د وخت په تېرېدو سره د دې ډول اثارو ډول، ډول ترجمې، تفسیر او تعبیرونه منځ ته راغلي، لږ لږ د کلماتو په

کمېدو او ډېرېدو سره او د يو شمېر نورو کلماتو د گډون په وجه يې شعري بڼې بدلون موندلی دی.

په هر حال (گاتا) په اوپستا کې يوازینی منظومه مجموعه ده او دا د گاتا کلمه د لغوي مانا له نظره (سندره) ترجمه شوې ده، د دې کلمې اصلي تلفظ (گات) دی، چې د دې ترڅنگ (گاس) شوی او بيا په دري ژبه (گا) شوی دی، چې د ظرف زمان، ظرف مکان او د موسيقۍ د اهنګ په مانا هم راغلی دی.

د اکثرو پوهانو په عقیده (گاتا) د اوپستا ډېره پخوانۍ برخه ده او د هغې لرغونتوب، د کلام ترکيب، شکل، ماهيت او د کلماتو قیافه ثابتوي. یو تن له فرانسوي ختيځ پېژندونکي (دارمستېر) په دې عقیده لري، چې د (گاتا) اکثره لغات د (زند) په عاميانه ژبه کې له منځه تللي، ځکه چې بايد هېر نه کړو، چې د اوپستا او ورسره د (گاتا) ژبه د (زند) او يا د (اوپستا ژبه) گڼي.

د (دارمستېر) په عقیده د (گاتا) اکثره لغات د زند په عاميانه ژبه کې له منځه تللي، مگر د اريايي سندرو په مجموعه کې د (ويدي) ژبې ورته کلمات او کورنۍ يې پاتې دي، چې دانه يوازې د (گاتا) د لرغونتوب پړاونه او مراتب ثابتوي، بلکې بله مسئله هم تائيدوي، چې د (ويدي) سندرو ويونکي او هغه کسان، چې په (گاتا) ژبه يې خبرې کولې، سره خوا پر خوا اوسېدل او حتی په يوه سيمه کې يې گډ نژادي، فرهنگي او ادبي پيل درلود.

(گاتا) د تاريخ، ادب، اخلاقي او فلسفي افکارو له نظره يوه حلقه ده، چې د ويدي عصر د ادبي اثارو ډېرې برخې اوپستا ته مربوطوي. داسې څرگندېږي، لکه چې د ژبې او ادب له نظره دواړه ارتباط لري همدغه شان يې د ويونکيو ترمنځ هم ډېر نژدې اړيکي موجود وو.

(گاتا) له پنځو منظومو څخه جوړه ده، چې هره يوه يې فصلونه لري، چې هغې ته (ها) وايي او بيا هره (ها) په قطعاتو او مصرو وېشل شوې، چې هرې قطعې ته (وجس تشتي) او هرې يوې مصرعې ته (فسمن) وايي، چې کولای شو (وجس تشتي) د خبرو پارچه ترجمه کړو او قطعه د دې مفهوم د افادې لپاره بهرینه کلمه ده. همدارنگه (فسمن) د اندازې او مقياس په مانا ده او په ادبي مفهوم يې هم ديوتا کلي مقياس څو کلمې په برکې نيولې او د دې ادبي مفهوم (مصرع) افاده کولای شي.

له دې سره سره (گاتا) د ۲۳۸ قطعو او ۸۹۴ مصرعو لرونکې ده.

د اوپستا له نظره د افغانستان د

خاروي لرغونتوب

د افغانستان خاوره ډېره پخوانۍ او لرغونې ده. د دې خاورې د لرغونتيا د پورونو د افق په پس منظر کې سوونه پېرې او زرگونه کلونه نغښتي دي.

تاريخ حافظه د دې لرغونې خاورې د ډېرو لومړيو دورو پېژندگلوي په ياد نه لري ترکومه ځايه، چې په اسطورو او داستانونو د لرغونو پاچاهانو او نومياليو پهلوانانو په حماسيو او رزمي کارنامو پورې اړه لري موږ ته يې يو شمېر خاطرې را رسولې دي، چې د هغو مطالعه يو ځانگړی او په زړه پورې بحث دی.

د هغو پخوانيو منابعو په ډله کې، چې د اوسنيو پوهانو لاس ته راغلي او له هغو منابعو څخه يې د افغانستان د ځينو ځايونو د هويت په اړه معلومات ترلاسه کړي، کولی شو ووايو، چې هغه (اريایي سندري) او يا اريایي رزمي، حماسي او مذهبي لرغونې خاطرې هغه په نظم دي که په نثر. په مجموع کې يې (اريایي خاطرې) گڼلی شو او بيا دا خاطرې د زمان او مکان د چوکاټ له مخې د (ويدي) او اوپستايي خاترو په نوم ویشي. سره له دې، چې دا خاطرې پرله پسې دي، خو کولای شو په دواړو کې داسې مطالب ومومو، چې د ژوند يو مشترک طرز تفکر او د هغوی ادب راښيي. د دواړو يانې ويدي او اوپستايي عصرونو په خاترو کې د افغانستان د ځينو برخو يادونه شوې، خو بايد وويل شي، چې په لومړۍ ډله کې کمې او دويمه کې ډېرې خاطرې په ځای پاتې دي.

دلته د اوپستا له ديني اړخ نه تېرېږو. بايد ووايو، چې دا د هغو خاترو مجموعه ده، چې د يوزر کاله دمخه تر ميلاد د اريایي ټولنې د اوسېدلو پر ځای او د ژوند په څرنگوالي رڼا اچوي.

د (اوپستا) د دريمې برخې په لومړي باب کې، چې (ونديداد) نومېږي د يو شکله انسان ته ورته شاديانو (بېزوگانو) او له نيکه مرغه دځمکې يادونه شوې ده، چې هره يوه يې د اريایي قبایلو استوگن ځای شوي، چې هغه ټول په مجموع کې پراخه سيمه وه او په اوپستايي عصر کې يې اريایي هېواد تشکيل کړی و.

د اوبستايي خاورې قطععات پر شپاړس قطعو مشتمل و، چې د هندوکش د لوی غره څلور خواو ته پرله پسې پرتې وې، تر کومه ځايه، چې پرې خپر نه شوې هغه سيمې، چې د دې غره له بېلا بېلو ځايونو څخه خروېدلې هغه د اوبستايي ځمکې مقدسه برخه ده، چې دا دی له هره يوه يې په ځانگړې توگه يادوو:

۱- **آريانم ويجو**: د دې دوه کلمو تحت الفظي مانا (د آريايانو تخم ځای) دی او په اصطلاحي ډول کولای شو (آريايي تعليم ځای) ورته ووايو، چې پوهان دا ځای د امو سيند او سردريا پورتنۍ سيمه، چې اوسنۍ فرغانه ده، ټاکي.

۲- **سغره**: لکه څنگه، چې يې له نوم څخه څرگنده ده دا د سغديان سيمه ده، چې د امو سيند بنۍ څنډو ته پرته ده.

۳- **مورو**: دا د مروی له سيمې يا ارغنداو څخه عبارت دی، چې د مرکزي افغانستان له غرونو څخه سرچينه نيسي او د مروی له شاوخوا تېرېږي، چې دا ډېره ښکلې او حاصلخېزه سيمه ده.

۴- **بخدي**: چې د ښکلې خاورې په نوم ياده شوې ده دا همغه (بخل بامیک) (بلخ الحسنا) (بلخ بامي) او يا (بلخ گزمن) ده، چې د اوبستايي له ډېرو غوره او مهمو قطععاتو څخه وه.

۵- **نيسا يا**: دا د اوبستايي سيمې پنځمه قطعۀ خاوره ده، چې د هغې موقعيت يې د مرغاب او بلخ ترمنځ ټاکلی، سره له دې، چې يو شمېر خلک يې نيسايا، عشق اباد او يو شمېر يې ميمنه بولي.

۶- **هروي وه**: د دې قطعې ځمکې د موقعيت ټاکنې په هکله هېڅوک ترديد نه لري، چې دا عبارت د هرې له منطقي څخه ده، چې معمولاً يې د هرې رود په نوم يادېږي په وروسته دورو کې د دې سيمې د اوبستايي دورې د نوم په شکل کې تر لږ څه بدلون وروسته د (ارې) يا (هرې) په نوم پاتې دی او دا نوم تراوسه پورې په دې رودخانه کې څرگندېږي.

۷- **ويکړه ته**: هغه پوهان او مدققين، چې د لرغونې دورې په جغرافيه پوهېږي دا سيمه د کابل علاقه بولي.

۸- **اوروايا / اوره**: يو شمېر مدققينو د دې سيمې د موقعيت په ټاکنه کې چوپه خوله دي او يو شمېر نورو يې د «طوس» يا غزني سيمه پېشنهاد کړې ده. په ځينو ماخذونو کې «ارگون» او د هغې د چاپېريال ځمکې

مجموعه يې (روه) ياده کړې او (روه) يا (اروه) د تلفظ له مخې چندان لرې کلمې نه دي. د هغه ځای د اوسېدونکيو ځانگړنې، غرور او ځان ويني وه.

۹- **ځنتا**: يو شمېر پوهانو دا ځای د (هیرکانیا) يا گرگان علاقه تعبير کړې ده.

۱۰- **هرې ویتې**: هرې ویتې يا (اراویتې) د ارغنداو د سیند گوټي نوم و، چې دا د کندهار د ښار له شمال او شمال لويديزې برخې څخه تېرېږي. دا ډېره ښکلې، حاصلخېزه او د اوښتا لسمه قطعه خاوره تشکيلوي.

۱۱- **ای تومننت**: ا تومننت همغه (ريتومندرس) ده، چې يوناني جغرافيه ليکونکي يې يادونه کړې او د هلمند رودخانه ترې مطلب ده او د دې لويې رودخانې حوزه، چې په اسلامي دورو کې يې (نيمروز) باله يوله متمدنو مرکزونو څخه و.

۱۲- **راياگایاره گه**: د راگارا ځينې برخې يې (ری) بولي، چې کنډوالې يې د ايران تر شرقي سيمې پرتې دي او په بدخشان کې هم د (راغ) په نوم يوه علاقه لري.

۱۳- **کخره**: د ارمستېتر فرانسوي د دې سيمې موقعيت په خراسان او يا په غزني کې ښيي.

۱۴- **ورناياورنه**: د دې سيمې څرگند موقعيت معلوم نه دی.

۱۵- **هپته هندو**: يا اووه سيندونه يعنې اوسنی پنجاب.

۱۶- **رانگه يا رانگه**: د اوښتا د شپاړسمې قطعې ځای هم تراوسه معلوم نه دی او ټول پوهان په متفق ډول تراوسه د دې نقطې په ټاکلو بريالي شوي نه دي.

په هر حال لکه څرنګه، چې د پخوانيو او اوسنيو نومونو له يادونې او لنډې شرحې نه معلومېږي، ترکومه ځايه، چې پوهان د اوښتا د شپاړسو سيمو د موقعيت په ټاکلو بريالي شوي، تر ډېره ځايه د دې سيمو چاپېريال. د هندوکش چار چاپېره منطقي او د (اکسوس) اموسيند او (اندوس) يعنې سند د سيمو ترمنځ پرته وه او که چېرته يادې شوې سيمې يوله بل سره خوا په خوا وشمېرو د افغانستان ټوله خاوره پکې راځي، نو ښکاره څرګندېږي، چې د اوښتايي عصر اريايانو مسکن او استوګن ځای، چې د هندوکش څلور خواو ته پراته وو، وګړو يې په خپلو کې په ښه توګه سره پېژندل.

په اوښتا کې د غرونو یادونه

(اوښتا) د اقلیم پېژندنې له مخې ډېر ارزښتناک جغرافیایي معلومات لري او په یو سطحی نظر څرگندېږي، چې د اریایانو د ویدي عصر په نسبت د اوښتایي عصر د اوبو، خاورې او اقلیم پېژندنه څو ځله ډېره او مفصله ده، لکه چې د اوښتا په لومړۍ برخې یا لومړي فصل کې، چې (وندیداد) نومېږي ټول له جغرافیایي موضوعاتو نه بحث کوي او د اوښتایي ځمکې ۱۶ قطعې ډېرې مشهورې دي. هغه څه، چې د اوښتا د جغرافیې په برخه کې د ډېرې پاملرنې وړ دي، هغه د غرونو نومونه او د هغو مفصله شرح ده. ټول پوهېږو، چې د ځمکې پېژندنې په بحثونو کې د غرونو پېژندل او د هغو نومونه اخیستل او هغه هم د اوښتایي عصر د خلکو په منځ کې یو ستونزمن کار دی او حتی په اوسنیو نقشو کې گورو، چې په غرنیو سیمو کې د ځایونو د نومونو یادونه ډېره لږه شوې ده، ځکه چې په داسې ځمکو کې سروې کول سخت کار دی، خو د اوښتا د غرونو په اړه مفصل بحث رابښي، چې له غرنیو سیمو سره اشناوو او تر کومه حده، چې خپرې شوې، نو هغه غرنۍ سیمه، چې اوستا پېژندلې او هغه برخه یې، چې هغې ته پاملرنه شوې د افغانستان اوسنۍ خاوره په برکې نیسي.

اوستا د (یشتونو) په دوه ټاکلو برخو کې له غرونو څخه بحث کوي یو په (زمیادیشته) یا (نولسم یشت) او بل په (هوم یشت) یا (لسم یسنای). له دې سره سره دا دواړه یشته په ځانگړې توگه لومړۍ (زمیادیشته) ټول د غرونو یادونې ته وقف شوی او د هغو غرونو لړۍ، چې هلته یې یادونه شوې گڼه (شمېره) یې له څلوېښتو غرونو څخه اوږي.

زمیاداشت په حقیقت کې د غرونو یو لړلیک دی، چې د یو شمېر غرونو په ځانګړې توګه د نومونو یادونه شوې او یو ډېر شمېر نورو ته یې د موجودیت په اړه اشاره شوې، چې شمېر یې دوه زره دوه سوه څلور څلوېښتو (۲۲۴۴) ته رسېږي.

(هویشت) لکه څنګه چې یې له نوم نه څرګنده ده، (یشتي) ده، چې د هوما له بوتي نه بحث کوي هغه داسې یو بوتي و، چې په ځینو غرونو کې به شین کېده، کله چې به یې دهغې له شیرې سره شیدې او ګبینه ورګډ کړل، نو د څکلو یو قوي او خوندور شربت به ترې جوړ شو. په دې یشت کې د همغو غرونو ډېره یادونه شوې، چې د (هوما) بوتي به هلته شین یا زرغونېده.

په اوېستا کې د غرونو بحث او هغه هم په تفصیل سره کوم اتفاقي شی نه دی، دا بحث لکه څنګه، چې مې ورته اشاره وکړه د دقیقو معلوماتو له مخې یې صورت نیولی، په ځینو مواردو کې موقعیت په ځینو وختونو کې لوړوالی او د سیندونو دوه نورې برخې، چې له هغې نه یې سرچینه نیولې یادونه شوې او له هغې نه داسې اندازه لګېږي، چې د اوېستایي عصر اریایانو د خپل ژوند چاپیریال او ماحول ډېر ښه پېژانده. د (زمیاداشت) په پای کې، چې د ۲۲۴۴ غرونو شمېره راغلې رابښي، چې پرته له هغو ټاکلیو غرونو څخه چې د نومونو یادونه یې شوې ده، نور ټول سره په خپلو کې تړلي او پېچلي پراته دي، چې دا یې په شمېره کې خلاصه کړې او پورتنۍ شمېره یې راښولې ده.

که چېرته نن هم څوک د افغانستان د غرونو د پاسه په الوتکه کې پرواز وکړي، نو په ډېرې اسانۍ سره به په خپلو سترګو دا ۲۲۴۴ غرونه درک کړي.

د دې یادونې اړتیا نه شته، چې له هر ډول هڅو سره بیا هم پوهان د اوېستا د ټولو غرونو د موقعیت په ټاکنه کې بریالي نه شول او حتی د یو شمېر غرونو، چې په اوېستا کې یې د نوم یادونه شوې هم ټاکلي نه شو او د یو شمېر غرونو په ټاکلو کې یې نظریې مختلفې دي لکه قلات کې (اران).

د افغانستان د خاورې ډېره برخه غرنۍ ده او دا ۱۶ قطعي او ستایي ځمکه تر ډېره حده د افغانستان خاوره رابښي نو وایو چې کولای شو د

اوېستا ټول او يا اکثره غرونه او يا د دې غرونولرې د افغانستان په خاوره کې وټاکو. دا دی د دې غرونو يوه برخه درېېژندل کېږي:

۱- هريټي باز: دا لومړی غردی، چې په زمیاداشت کې يې یادونه شوې او د اوستا په اصطلاح د ځمکې چارچاپېره پروت او ترختیځ پورې يې اوږدوالی موندلی و. (گایگر الماني باور درلود، چې دا د پامیر د غره لری ده، چې څوکې يې د اسمان په څېر دنګې دي اوله ختیځ نه د لودیځ پر لور پروت دی.

۲- زردهازا: دویم اوچت او لوی غر، چې په زمیاداشت کې يې یادونه شوې هغه د (زردهازا) غردی او د دې غره په اړه هم اوېستا مدعي دی، چې د ځمکې چارچاپېره اوږد پروت و. "هو" د ځمکې چارچاپېره امتداد د اوېستا اصطلاح ده، چې په حقیقت کې د غره د سلسلې اوږدوالي ته اشاره ده. د دې غره له لری نه یوه فرعي څانګه د (اوشیدا او شیدا رانا) په نامه یاده شوې، چې هغه غر يې د (اوشیداشان) په نامه هم یاد کړی، چې کولای شو هغه د (پوهې او رنایي) غر ترجمه کړو. دارمستتر د دې غره د موقعیت په هکله د سیستان په هامون کې لتون کوي، خو لکه څرنګه، چې وایي د هلمند سیند ترېنه سرچینه نیسي، نو په څرګنده معلومېږي، چې له دې غره نه يې مقصد د بابا د غره لری ده.

۳- سیامکه: سیامکه عبارت له تور غر څخه دی، همدغه غر په (بنداهش) کې د (سیاک او مند) په نامه یاد شوی (سیاک او مند) د فرانسوي دارمستتر په عقیده هغه تور غردی، چې د هرې رود شمال ختیځ پلوت ته واقع دی.

۴- وفره یانت: دا نوم په لږ څه توپیر په بنداهش کې د (وفار او مند) په شکل راغلی، چې د دې غره مانا (واورین او واوره لرونکی غر) ده. (تور غر) او (د واورو غر) دواړه د هندوکش شاخونه وو او یو د بل په مقابل کې پراته وو.

۵- سپینه ورنه: کولای شو دا دوه کلیمې (سپین پوښ) ترجمه کړو، چې سپین پوښ غر هم له جګو غرونو څخه و، چې د کال ډېره موده په سپینو واورو پوښل شوی و.

۶- سپيته گونا غيري: (سپينه) د سپين په مانا (گونا) د (گون) او (رنګ) په مانا همدارنګه و (غيري) د غره مانا لري او د دې کلمې مرکب نوم (سپين گونی غر) کېږي، چې پمپنتو کې تراوسه په سپين غر شهرت لري او دا د هغه غره لری ده، چې له شمال ختيځ نه جنوب لوديځ ته د افغانستان جنوبي برخه کې واقع ده، چې د ننگرهار او پکتيا له ولايتونو څخه ډېر بڼه ليدل کېږي.

۷- يو پای ري سنا: د (عقاب له الوتنې نه لوړ غر) چې د هندوکش د غره له لری څخه دی، چې د افغانستان له منځنۍ برخې نه تېر شوی او د دې غرنۍ سيمې د ملاتېر تشکيلوي، په همدغه ترتيب، چې کتل کېږي، نو اوس تا د افغانستان غرونه په بڼه توګه پېژندلي او د دې لری مشهورې او سترې برخې يې په نومونو او صفتونو لکه سپين او تور، واورين (په واورو پوښل شوی)، او د عقاب له الوتنې لوړ ياد کړي دي، چې تراوسه يې ګڼ شمېر اصطلاحات پاتې دي او له منځه نه دي تللي.

۳/۱/۱۳۳۶

د سکندر د تیرېدلو لار

د ختیزو هېوادونو د تاریخ له سترو پېښو څخه یوه، چې په عین وخت کې د ختیځ او لویدیځ د اړیکو په تاریخ کې ډېر ارزښت لري په اسیایي هېوادونو کې د سکندر مقدوني فتوحات دي.

په دې لیکنه کې د ختیځو هېوادونو د سکندر له فتوحاتو او د هخامنشي د امپراتورۍ په مقابل کې یې موقعیتونو سره کار نه لرو، یوازې پر یوې موضوع غږېږو، چې هغه په افغانستان کې د سکندر مقدوني د تیرېدلو لاره ده.

سکندر د ۳۳۰ مخزېږدي په پسرلي کې د هرې رود (روداریوس) سیمې ته راوړسېد دلته پر دغه وخت یو ښار موجود و، چې یوناني منابعو هغه د (ارته کوتا) په نوم یاد کړی دی. سره له دې، چې د دې ښار دقیق موقعیت تراوسه ټاکل شوی نه دی، خو د هرې رود په سیمه کې یې د شته والي هېڅ شک نه شته. سکندر په دغه ځای کې د یو بل ښار جوړول پیل کړل، چې د (سکندریه اری) په نوم شهرت لري او دا په افغانستان کې د سکندر لومړی اباد کړی ښار دی.

سکندر او یوناني لښکر د هرې رود له سیمې نه جنوب پلو ته روان شول په موجوده لاره تر فراه او یا لږ څه په منځني ډول د سیستان هامون ته ورسېدل، ځکه چې یوناني مورخین په دغه سمت کې د (شرنجیانو) یا (زرنجیانو) او یا وایو د زرنګ د خلکو یادونه کوي او سکندر د دې سیمې په یوه برخه کې د یوې بلې سکندریې په جوړولو پیل کوي، چې هغه په (سکندریه پرو فتازي) شهرت لري او هغه معمولاً د (فراه سکندریه) ترجمه کوي، چې باید د هغې د موقعیت لټون یا د اوسني فراه په شاوخوا کې او یا د زرنګ ترڅنګ په کنډوالو کې وشي، خو له احتمال نه لرې نه ده، چې دا سکندریه دې د اوسني (پشاوران) له ساحې نه لرې وي.

په هر حال د دې سکندریې موقعیت په یقیني توګه ټاکل شوی نه دی، خو د سیستان هامون ته نژدې و.

سکندر له دې ځایه وروسته د جنوب ختیځ په خوا روانېږي او د فرانسوي ختیځ پېژندونکي موسیوفوشه د نظریې له مخې د (قلعه بست) د

کندوالو پر لار د هلمند له رود نه تېرېږي او د ارغنداو د سیمې خوا ته راځي. دلته دریمه سکندریه چې (سکندریه اراکوزي) ورته وايي بنا کوي. موسیوفوشه باور لري، چې د دې سکندریې موقعیت باید د ارغنداو د غاړو ښیې پلو ته ویلتل شي، دا چې اوس د کندهار د زوړ ښار شمالي پلو ته د اشوکا کتیبه، چې زمانه یې درې پېړۍ دمخه تر میلاد ټاکل شوې، تازه کشف شوه، ایا کولای شو، چې د دې سکندریې موقعیت او یا لږ تر لږه د هغه وخت مهم ښار (اراکوزي) په همدغه ځای کې وگڼو؟

په هر حال دریمه سکندریه، چې سکندر د افغانستان په خاوره کې او هغه هم د هري رود په سیمه کې بناء کړې وه، دا چې په هر ځای کې وه، وه به خو په دې کې شک نه شته، چې د سکندر د تېرېدلو لار، همدغه موجوده لار ده چې د کندهار د زاړه ښار تر مخ تېره شوې ده.

د سکندریې وجود په هرات، فراه، زرنګ او کندهار کې رانښيي، چې سکندر د هري رود له سیمې تر ارغنداو پورې د افغاني سیستم په شاوخوا کې لویه دوره وهلې او بالاخره د ارغنداو سیمې ته، چې د کندهار زاړه ښار ته نژدې ده رسېدلی دی.

څلورمه سکندریه، چې زموږ په خاوره کې یې جوړه کړې په (قفقاز سکندریه) مشهوره ده، چې به اختلاف سره د جوړېدلو ځای یې (پروان) یا اوسنی (جبل السراج) رانښيي. دا چې سکندر له کندهاره پروان ته له کومو ځایونو تېر او پر کومه لار راغلی؟ یو شمېر وايي، چې د ارغنداو د سیمې لار یې نیولې او ځان یې (جاغوري) ته رسولی، یو شمېر نور باوري دي، چې په همدغه موجوده لار غزني ته راغلی دی، همدغه شان له غزني نه یې پروان ته راتلل هم چندان روښانه نه دي. هغه څه، چې ډېر روښانه دي دا دي، چې سکندر کابل ته نه دی راغلی او له دې ښار نه تېر شوی هم نه دی، نو د ده په باره کې ویلی شو، چې له کابل نه شمال پلو ته د ۳۰ کیلو مترو په واټن د ارغنداو پر لار د پغمان د غرونو په پای کې د کاپیسا سیمې ته ور داخل شوی او دا هم څرګنده ده، چې پروان ته تر رسېدلو دمخه یې په هغه ځای کې توقف کړی، چې د پنجشیر، شتل، سالنګ او غوربند رودونه یوځای شوي، چې اوس د (برج عبدالله) په نوم شهرت لري. دلته یې د یوې مستحکمې کلا تر جوړولو وروسته په پروان کې په یو نوي ډول د لوی ښار جوړول (د هندوکش په پای کې سکندریه) پیل کړه.

سکندر دوه ځله په تلو راتلو له هندوکش نه تېر شوی، د لومړي ځل د تېريدو په وخت هغه ځای، چې د هندوکش په شمال کې نوموړی ورته منون شوی (د راپاسک) ده، چې (اندراب) يې بولو. ټول پوهېږو، چې له پروان څخه اندراب ته له څو لارو، څو درو او کوتلونو ورتللی شو، چې د حاواک لاره هم يوه له همغولارو څخه ده او همداراز د (کوشان) او (سالنگ) درو لارې هم ورغلي دي. معمولاً وايي، چې سکندر باختر ته د خاواک پر لاره تللی دی او زه په دې باره کې داسې وایم، چې سکندر په واپسۍ کې د (کوشان) درې د غوربند (خواجه زید) پر لاره شمال ته تللی دی.

په هر حال په شمال کې وروسته تر جنگونو سکندر په باختر کې د هندوکش له جنوبي سکندريې نه پروان ته داخل شو او له دې ځايه يې د پنجشیر د درې سيند د ختيځ پلوت ته ونيوه او د ریزه کهستان، نجر او او تگاو د غرونو په لمنو ورتېر (لمپاکا) يا لغمان ته ورسېد.

ختيځ پلوت ته د سکندر په اوږه کې لغمان يوه مهمه نقطه ده. موسیوفوشه باوري دي، چې دلته يې يو ښار د (يکيا) يا (مينه) په نوم جوړ کړ او هغه يې د يونانيانو د فتحې او بري ښار په نوم وباله.

فرانسوي ختيځ پېژندونکي د دې ښار موقعيت د (مندراور) او د لغمان د چارباغ ترمنځ (قرغيو) نه نژدې سيمه راښيي او وايي، چې دلته سکندر د يونانيانو د بري په مناسبت رب النوع ته ډېرې قربانۍ وړاندې کړي او خپل عسکري يې په دوه ډلو ووېشل، چې وړوکي ډله يې خپله واخيسته او د کونړ د درې په لاره يې د سوات مخه ونيوه او بله ډله يې، چې په هغې کې د عسکرو شمېره ډېره وه د دوه تنو جنرالانو پرويگاس او هفستيون په مشرۍ د کابل د سيند لار ونيوله او جنوب پلوت ته لاړل، چې بيا دواړه ډلې د اندوس يا د (سند رود) په غاړه يو ځای شوې.

سکندر د کونړ په دره کې له اوسني چغه سرای نه تېر په بدهن يا پېچ دره کې د نوروستانيانو له پخوانيو نيکونو سره مخامخ شو، چې وروسته بيا د اسمار له سيمې نه تېر سوات او بونېر ته تر رسېدلو وروسته د سند سيند ته ورسېد، چې هلته د هغه د جنرالانو له خوا پرېږيو جوړ کړی شوي پول باندې له نوموړي سيند نه تېر شو. نور د هغه تعقيب د دې مقالي له هدف څخه دباندې دی.

په افغانستان کې سکندر

دتلو لار

هغه پوهان او د لویدیځې نړۍ ګرځېدونکي، چې له افغانستان سره د لرغوني تاریخ او جغرافیې له نظره ډېره مینه لري، یوه په زړه پورې مسئله د سکندر مقدوني د تلو د لارې ټاکل دي.

د دې یادونې اړتیا نه شته، چې د مقدوني سردار فتوحاتو د ختیځ او لویدیځ ترمنځ د دوستۍ او راشه درشه ور پرانیست. دا حقیقت لکه څنګه، چې د ګڼو اسیایي سیمو په اړه رېښتونی دی همدغه شان زموږ غربي هېواد په اړه هم ډېر رېښتونی دی، ځکه چې د اریانو لرغوني هېواد او اوسنی افغانستان ډېرې لرې پرتې سیمې وې، چې د سکندر مقدوني د فتوحاتو په اثر او دلته د یونانیانو تر رسېدلو وروسته د لومړي ځل لپاره د روم بهر له نژدې هېوادونو او نورو لویدیځو سیمو سره یې پراخوالی وموند.

سکندر لکه د برېښنا په څېر په ډېرې تېزۍ سره د ایران د هخامنشي دریم داریوش مقاومت مات کړ او ۳۳۰ مخزېږدي پرېسړلي د موجوده افغانستان لویدیځ سرحدي ولایت اړی، اریایا هرات ته ورسېد. د دې ولایت مهالي حکمران، چې یوازې یې له سکندر سره مقاومت نه شو کولای، هغه ته یې ښه راغلاست ووايه. مقدوني سردار هغه د پخوا په شان د هغه ولایت حکمران وټاکه او خپله باخت ته متوجه شو، ترڅو ژر تر ژره د هغه ولایت حکمران، چې د پاچاهۍ اعلان یې کړی و له منځه یوسي.

په دې کې شک نه شته، چې په افغانستان کې د سکندر د تلو د لارې لومړۍ برخه د هري رود له سیمې ختیځ پلوت ته د بلخ (بکتر) ښار و. په دې خوا یې یو څه فاصله وهلې وه، چې یو ناڅاپي د (ستي برزن) پاڅون هغه بېرته ګرځېدلو ته اړ وېست.

په دې وخت کې د ولايت مرکز (ارته کوافا) و او د هغه د اوسېدلو ځای د هرات موجوده ارگ او يا د اختيارالدين کلا وه. د هرات واکمن، چې د سکندر نظامي مشاور هم و، يو شمېر يونانيان يې وژلي او ښار يې په خپل لاس کې اخيستی و، خو کله چې سکندر راوگرځېد د هرات له واکمن سره تر خونړيو جگړو وروسته يې د (ارته کوافا ښار) فتح کړ، سکندر چې د هرات له خلکو نه په ويره کې و، اړ و، چې يوه نظامي کلا هلته جوړه کړي، چې دا يې د افغانستان په خاوره کې لومړۍ نظامي کلا وه، چې سکندريه اړې په نوم يې شهرت پېدا کړ.

سکندر وروسته تردې پېښې بلخ ته له تللو يې ډډه وکړه او خپلې د تللو لارې ته يې جنوب پلو ته بدلون ورکړ او د زرانگيايا، درانجيانا، ساکستانا ولايت ته داخل او له يشد سيستان څخه د ((پرونتازيا)) د ښار پر لور مخ په وړاندې لاړ. د دې ښار موقعيت په (پشاوران) کې ټاکي، چې کنډوالي يې د هامون يا د سيستان د سيند شمال لور ته نژدې پرته دي او دا ځای د ۱۸۰ ميلو په واټن د هرات جنوب پلو ته واقع دی. د سکندر دويم استوگن ځای يا پرونتيازيا سکندريه په همدغه پشاوران کې يادوي او گڼي.

سکندر د رانجيانا له ولايت څخه، چې دا د هامون سيمه وه او په هغه وخت کې اباده او ډېره گڼه گوڼه يې درلوده له هيرمند نه په منځني ډول ورتېر او د ارغنداو سيمې ته چې د اراکوزي ولايت و، ور داخل شو. دا ولايت اوس د کندهار په نوم ياديږي او دا هغه نوی ښار دی، چې د سدوزيانو د بنسټگر احمد شاه دراني له خوا جوړ کړای شوی. د کندهار د موجوده ښار لويديځ پلو ته (له مرکز نه د پنځه کيلو مترو په فاصله) يو شمېر کنډوالي پرته دي، چې د کندهار زوړ ښار يې بولي. همدغه سړک، چې اوس د ارغنداو له يوې خوا د کوکران تر يوې برخې تېرېږي د کاروانونو د پخوانيو لارو استازيتوب کوي.

د اشوکا کيټبه، چې د (دويمې مخزېږدي پېړۍ په نيمايي کې) د موريا کورنۍ پاچا و، دا ثابتوي، چې دا ښار د هندي موريايانو همهالي او په ډېر احتمال د سکندر د راتلو په وخت اباد و او سکندر هلته خپله دريمه سکندريه پر ۳۳۹ مخزېږدي د اراکوزي په نامه جوړه کړه.

کولای شو، چې د سکندر د تگ لار له سکندريه اراکوزي يعنې د کندهار له زاړه ښاره تر غزني او دهغو غرونو لمنو پورې، چې د موجوده سړک شمال ته واقع

دي وټاکو. ايټاليایي لرغون پېژندونکی د هوايي عکاسۍ له مخې په دې باور دی، چې د اوسني غزني په چار چاپېره سیمه کې د یونانیانو یو ښار و او د غزني جغرافیایي مرکزیت هم دا نظر تائیدوي.

د سکندر خط سیر له غزني نه وروسته بیا هم غرونو ته په نژدې نژدې ساحه کې له وردګ، میدان او ارغندي نه تېر شوی، خو کابل ته نه دی راغلی او همغسې له ارغندي څخه مستقیم د پغمان غرونو له لمنو د کاپیسا سیمې ته داخل شوی او دلته بیا اوسني خواجه سرای ته نژدې یو شمېر کنډوالي لرو، چې په (سارسکندري) او (حصار سکندري) مشهورې دي.

سکندر د ۳۲۸ مخزېږدي کال په ژمي کې هغه ځای ته نژدې، چې د پنجشیر شتل، سالنگ او غوربند سیندونه سره یو ځای شوي ورسېد او د بگرام په شمال د عبدالله برج په سیمه کې د سکندر د موقتي توقف ځای څرگندېږي.

د افغانستان په خاوره کې څلورمه یا پنځمه سکندريه، چې سکندر جوړه کړې هغه د پخواني پروان یا اوسني جبل السراج د هغې نقطې ښي پلو ساحل کې واقع ده، چې د څو سیندگوټو اوبه سره یو ځای شوي دي کولای شو ووايو، چې پدغه ډله کې د قفقاز سکندريه او د پاروپاميزاد سکندريه هم شته. د سکندر یون له دې کلا څخه، چې د هندوکش په پای کې پرته وه، د ۳۲۷ مخزېږدي په پسرلي کې د پنجشیر درې له لارې او د خاواک له کوتل نه شوی دی او د ده مخې ته لومړی د هندوکش په شمالي برخو کې اندراب راځي، چې په یوناني ماخذ کې د (دراپاسکا) په نوم یاد شوی دی، له دې ځایه وروسته د سکندر یون د بکتر تر ښار پورې په دقیق ډول معلوم نه دی.

د ايبك او تاشقرغان لاره غرنۍ او دقندوز پر لور پرته لاره جلگه يي ده. سکندر هم له بلخ نه د امو سیند شمال لور ته او هم د بلخ لویدیځ لور ته د مرغاب تر سیمې پورې تللی دی، چې په بالامرغاب کې د مارجیان د سکندريې پاتې شوني د دې نظریې شاهدې دي، له بلخ نه د پروان سکندريې ته د سکندر راتگ غالباً د (کوشان) د درې پر لار، چې د قفقاز له سکندريې نه د ختیځ پر لور په عمومي ډول له ریزه کوهستان، نجر او، تگاو، لغمان او کونړ له کوزنۍ برخې د اوسني اسمار تر خوا تېر او سوات ته ور داخل شوی دی او سند اندوس د سیند تر غاړه وړاندې تللی دی. هغه په دغه لنډه لیکنه کې تر دې ډېر او په دقیقه توګه تعقیبولی او څېړلی نه شو.

په اسيا کې ديوناني هغوب د مرکزي

له نظره د افغانستان اهميت

افغانستان د اسيا او مهاجرتونو څلور لارې دي، همداراز د تمدن، فرهنگ او افکارو د تصادم د تماس نقطه، د ښوونې مرکز د مفکورو د گډون او ذهني مظاهرو ځای او بالاخره د ادبي، هنري، فلسفي او مذهبي نظرياتو د خپرېدلو له مرکزونو څخه شمېرل کېږي.

د اسيا په تاريخ او که لږ په څرگنده ووايو د منځنۍ ختيزې او لويديزې نړۍ په تاريخ کې يوه مهمه نقطه وجود لري، چې د (يونان او شرق) ترمنځ رابطه يې بولي او کولای شو د هغه وخت په مانا يې د (ختيځ او لويديځ) تماس وېولو ځکه چې د دوه زره پنځه سوه کاله وړاندې نړۍ له نن نه ډېره محدوده وه او تقريباً ټول ختيځ او لويديځ له هندوکش نه د مديتراني تر جزيرې پورې ساحه کې خپور و، خو شرقيانو او غربيانو ته پرته له دې دوه ياد شوو سترو سيمو نه دباندې نور هر ځای مجهول او نامعلوم و.

سکندر، چې په هغه وخت کې د نړۍ تر وروستۍ دښتې رسېدلی و پرته د سند له شرقي خوا ځمکو او د پنجاب له اباديو نه نور څه نه و او د سکندر په هکله چې يو شمېر خلکو يو افسانوي شخصيت باله او پرته له ده بل څوک نه و، چې د يورپ له مجهولې دنيا څخه راپورته شوی وای. په هغه وخت کې د نورې دنيا په مقابل کې دا دوه د شرق او غرب قطبونه د هندوکش د غرونو په ماحول کې د هغه هندوکش، چې کلکو تېرو يې د يونانيانو په ذهن کې يوه داستاني بڼه خپله کړې وه، سره يو ځای شول. گني خلک، چې په ختيځ کې د سکندر فتوحاتو ته ډېر ارزښت ورکوي، وجه يې دا ده، چې د ده د فتوحاتو په ترڅ کې د لومړي ځل لپاره د ختيځ او لويديځ ترمنځ مستقيم تماس پېدا شو. که چېرته په غور ورته وکتل شي د سکندر ټول فتوحات په ختيځ کې ترسره شوي. يواځينی ځای، چې يونانيت په پېړيو هلته دوام وکړ د هندوکش ماحول يا افغانستان و، له دې څخه به تېر شو، چې يونانيانو دوه سوه کاله په باخترا او بيا له باخترا نه پر ټول افغانستان او د هند په يوه برخه يې حکومت کړی دی. هغه څه، چې د افغانستان په غرونو کې د سکندر د تېرېدلو په مهال دلته پاتې دي د يوناني تمدن، فرهنگ او هنر روح دی.

سکندر د خپل تگ پر لار له (هري رود) څخه تر (اباسينده) څو سکندريې جوړې کړې. په دې سکندريو کې يو شمېر يونانيان ځای پر ځای شول له هغوی سره د هغو فرهنگي چارې، رسم الخط، ژبه، هنر د ابادۍ څرنگوالی او د هغوی نور کره وړه او رواجونه هر پلوس ته خپاره شول. د هغوی هر ډول مذهبي اسطوري يوناني (میتولوژي) د زردبنتي له محلي اسطورو او وروسته له بودايي اسطورو سره ورگډې شوې. الفبا او يوناني رسم الخط په شمال او جنوب کې په عمومي توگه رواج وموند لکه، چې وروسته تر ۲۳۰۰ کلو د اشوکا کتبه په کندهار او وروسته تر ۲۰۰۰ کلو د کنيشکا کتبه په بغلان کې تر شمال او جنوب شاهدي ورکوي، چې تر ميلاد دمخه پېړيو کې د يوناني الفبايې رسم الخط د افغانستان په ټولو برخو کې معمول او رواج يې موندلی و.

د هغو سکه لرونکو فلزي پيسوله مخې، چې د مختلفو نسلونوله خوا جوړې شوې وې او د چينايي سيلاني «هيوان تسنگ» د يادونې له مخې ويلی شو، چې دې رسم الخط دا چې هر ډول تحول يې ليدلی، خو اوومې مسيحي پېړۍ تر لومړۍ نيمايي پورې نژدې يوزر کاله معمول او په خلکو کې رواج درلود. هغه چا چې د کابل په موزيم کې د بگرام نفيس اثار او په ځانگړې توگه يوناني گچي مدالونه، چې په ډېره صافه او هنري بڼه جوړ دي، ليدلي وي اويا يې د افغانستان په مختلفو برخو کې په زرگونوله گچ نه جوړې شوې مجسمې له نظره تېر شوي وي، هغوی بڼه پوهېږي، چې په افغانستان کې يوناني مجسمې توپل، مسجمه جوړونې، هنري روح او د هنر دوستۍ روح څومره په ژوره پېمانه او څومره ډېر رواج شوی و.

له دې کتنو څخه، چې کومه نتيجه په لاس راځي، هغه دا ده، چې پخوانۍ اريانا يا افغانستان د څو پېړيو په اوږدو کې، چې له دوه خواوو نه يې د مسيح عهد پيل شوی و د فرهنگ، تمدن او يوناني هنر مرکز و، چې هغې ته گريس (اسيا) يا (اسيايي يونان) ويلای او د اسيا په تاريخ کې د دې خبرې ښکاره بيانول ډېر ارزښت لري، ځکه هغه کسان، چې د اسيا په فرهنگي، هنري، ادبي او د تاريخي بدلونونو په مطالعه او څېړنه بوخت دي او په ځانگړې توگه، چې د مرکزي او ختيځې اسيا، هند، چين او نورو په تاريخ کې د دغو مواردو مطالعه کوي، په ډېرو څيزونو کې د يونان د ادب او هنر نښې نښانې گوري او تل يې دا پوښتنه په ذهن کې راگرځي، چې دا تاثير څنگه له يونان نه دلته راغلی؟

په دې کې خو شک نه شته، چې یونان د سکندر د فتوحاتو په وجه له اسيا سره تماس پیدا کړ، خو کله چې سکندر مړ شو لویه امپراتوري یې تجزیه شوه د نورو سلطنتونو په راتلو د یونانیانو تماسونه لږه منځنۍ اسيا سره له منځه لاړل. خو په عوض کې یې د هندو کش په شاوخوا کې د وه سوه کلن (یوناني باختري) سلطنت دوام او هلته یې د یو شمېر مېشتو یونانیانو سره د پخواني یونان د فرهنگ او تمدن روح پاتې شو، چې بیا په هغو وختونو کې، چې د یوناني سلطنت نوم پاتې نه و، خو د لوپو کوشانیانو په ټوله دوره کې هماغه د یونانیانو په صیغه، افکارو، ادبیاتو، فرهنگ، د الفبا رسم الخط مجسمه توپنې او نورو رواج وموند او د ټول افغانستان په اطرافو کې خور شو. په همدې ترتیب موږ چې د یوناني هنر او تمدن تاثیر په هند یا سنگیانګ، چین او حتی په جاپان کې گورو ډېره برخه یې له افغانستان څخه خوره شوې، ځکه چې دلته او په دې هېواد کې د معارف، فرهنگ او یوناني هنر ذخیره منځ ته راغلې وه. او لکه څنګه چې څرګنده ده د شرقي اقصي، مرکزي اسيا او نورو له یونان او مدیترانې سره اړیکې نه درلودې.

د افغانستان د پخوانیو دور له کړو وړو او رواجونو څخه یو هم همدغه د (یونانیت روح) درلودل دي، چې دلته یې په ډېره اندازه رېښې وځغلولې او تر ډېره وخت یې دوام وکړ، چې د هغې انعکاس تر ننه پورې زموږ په عرف، عادتونو او کیسو کې پاتې دی.

د افغانستان گاونډي هېوادونه، چې د یونانیانو له تمدن او هنر نه متاثره شوي ډېر علت یې د افغانستان جغرافیایي موقعیت او له هغوی سره د نژدېوالي او قرابت وجه ده، چې د یو یوناني ثقافت د مرکز په توګه یې د هغوی په راکړه ورکړه، کار او کردار او په نورو څیزونو اغېزه کوله. په دې کې شک نه شته، چې په افغانستان کې د هخامنشي تمدن روح له یوناني روح سره ګډ شوی و او له همدغه ګډون او تماس نه یو شمېر مشترک څیزونه هم منځ ته راغلي لکه: د هنر په برخه کې یو شمېر مدرسې د مثال په توګه ((ایراني او یوناني)) ((یوناني باختري)) ګریک او بکتریان ((یوناني و بودايي)) او ګریک او بودیک مدرسې یادولی شو.

چې بیا وروسته له هغې یې فرعي شاخونه، لکه ((ایراني بودايي)) یا ((ساساني بودايي)) رامنځ ته شوي دي.

د افغانستان نجیبه طبقه اریاسیبه

یا اسواران

هېڅ داسې یو څوک نه شته، چې د اروپا د منځنۍ پېړۍ د تاریخ او د صلیبي جنگونو د مطالعې په وخت کې یې د اروپا د نجیبي طبقې یا شوالیه نوم لوستلی یا اورېدلی نه وي. هغوی خپلې جنگي کلاګانې درلودې او د کلاګانو ترخوا یې ډېرې پراخې ځمکې لرلې او تر شاوخوا یې د ډېرې واکمنۍ څښتنان وو، چې بزګران یې نه د بزګرانو په څېر، بلکې د یو جنگي ډلې او حتی د یو غلام او مریې په څېر کارول.

په افغانستان کې که هغه لرغونې دورې دي او که د اسلام له ظهوره وړاندې منځنیو پېړیو او که بیا وروسته تر هغې په ټولو دورو کې مو شوالیه یا (نجیبه طبقه) درلوده، چې په هغو کې د اروپا د منځنیو پېړیو د شوالیه د ځویونه راجمع وو، مګر په عمومي ډول د هغوی عیبونه په هغوی کې نه لیدل کېدل په بل ډول ووايو، چې زموږ نجیبه طبقه (شوالیه) د قوم له اخیلو خلکو او قومي مشرانو څخه وو، چې اصلاً د اجتماعي طبقه بندۍ په پېلامې کې، چې له هغې څخه په زرګونه کاله اوږې، کولای شو هغوی د خپلواکو په نوم یاد کړو او د بلې طبقې پیدا کېدل تر ډېره حده د اس په روزنه، د اسونو د رمو او ګلو په لرلو د اسونو په سپرلۍ ان سوارګارۍ پورې تړلي او مربوط وو.

موږ ټول پوهېږو، چې د (اریا) د کلمې لغوي مفهوم نجیب او ازاد و، په هغه صفت، چې اریایي ټولنې د خپل روزنتون په پیاوړتیا کې مخصوصاً د امو سیند په سیمو او فرغانه کې هغه مهال، چې د پامیر له لمنونه د

باختر تر وروستيو لويديزو لويو برخو يې ژوند کاوه، هغوی به له خپلو بدو عناصرو نه د خپلې خپلواکۍ او اصيلواله دمفهوم خوندي کولو په خاطر د مرکزي اسيا خلکو ((توريا)) او تور پوستان په ويدي کې يې هنديان د (اسيو) په نوم يادول.

اريایي باختري ټولنې د هندوکش په شمالي برخو د امو سيند په سيمه کې، چې د دوی د ژوند روزنتون وو، له اس او د اسونو له گلو سره يې ډېره بلدتيا درلوده او د امو سيند، فرغاني او باختري سېمو اصيل اسونه چې تراوسه پورې شهرت لري، د اريالو ټولنې سره داسې منسوب او پيوست دي، چې نه شو کولای يوله بله يې جلا کړو او لکه څنگه، چې يې په لنډ ډول مطالعه کوو له نورو څخه د اريایي ټولنې د تفکيک او اصيلوالي له نښو نښانو څخه يوه هم د دوی اسونه او د اسونو درلودل و.

په پخوانيو اريایي ټولنو کې د (ارياسپه) په شکل يوه ترکيبي کلمه لرو، چې له دوه کلمو (اريا) او (اسپ) نه ترکيب شوې ده، د دې کلمې لغوي مانا (اريایي اس لرونکي) دي، چې په اصطلاحي صورت کې (ارياسوار) يا اريایي سوارگان ترجمه کولی شو، د هغې مجرد مفهوم (سوارکار) دی، چې په وروستيو دورو په پهلوي ادب کې دا کلمه د (اسواران) په بڼه څرگنده شوې ده او زموږ د ادبياتو په تاريخ کې يې مشخص مفهوم درلود، چې هغه د نجيبو او سوارکارو له طبقې څخه عبارت و، چې دا طبقه د دهقان له طبقې نه پورته گڼل کېده، مگر په اروپايي ټولنه کې دهقان د شواليه طبقې ترلاس لاندې غلام او بردهگان وو، حال دا چې د افغانستان د پخوانۍ او منځنۍ پېړۍ په ټولنه کې هم نجيبه طبقه حسابېدله، خو نه يوازې په اجتماعي چارو کې د سوارانو له طبقې وروسته شمېرل کېده، بلکې سوارانو د جنگي او زړورو اسونو گلي درلودلې دهقانان يې په ځمکو کې په کرڼه بوخت وو او د ټولنې فرهنگي طبقه يې تشکيلوله.

په دې کورنيو کې ډېر فرهنگي اثار، تاريخي او ادبي خاطرې خوندي وې او دوی ټول د فرهنگي ميراث وارثين گڼل کېدل. په افغانستان کې د نجيبو اسوارانو طبقې سوابقو ډېر امتداد پيدا کړی او اوږد وخت لري. دباخترپه ځمکه کې د دوی دپېدا کېدلو مراحل او اجتماعي پراختيا او پياوړتياکې دويدي په سرودونو او داوېستاپه متن کې مطالعه کولای شو.

د ویدي دورې اسپه کورنۍ په اوښتايي عصر کې د لویو کورنیو په شکل منځ ته راغلي او د اسونو ګله داري د ځینو کورنیو په منځ کې د شخصیت پیدا کولو عامل وګرځېد، چې په دې منځ کې سلطنتي کورنۍ، وزیرانو او نومورکو پهلوانانو نوم ووست، لکه څنګه چې بلخ کې د اسپه سلطنتي کورنۍ ډېر شهرت لري او د کورنۍ د غړو نومونه یې په اوښتايي بڼه اروت اسپه، کشتاسپه او نور مشهور دي او د یو شمېر وزیرانو او قومي مشرانو نومونه هم پدې کتار کې راتلی شي، لکه ارجت اسپه او کرماسپه او نور، چې د لهراسپ، ګرشاسپ او جاماسب په بڼه، چې له هغوی سره ډېره اشنایي لرو. په عربي اصطلاحاتو کې د داسې نجیبو سوارکارو په څېر اثار په اسانۍ سره موندلې شو، لکه (ابوالفوارس) او (ابوالاسوار) او د پښتو په (سور) او (سپور) کې هغه خاطره باقی پاتې ده. له همدې امله د دې لنډې لیکنې له مخې ویلی شو، چې په افغانستان کې د شوالیه وو تاریخچه ډېره اوږده او لرغونې سوابق لري، چې د اریایانو په اجتماعي تحول او د اسونو د ګلو په تربیه د سردریاب او اموسیند په سیمو کې پیل شوي دي، اریایي نجابت، زړورتیا او وسله والي د اس له کلمې سره یو ځای شوي په باختري ټولنه کې یې تبارز کړی پیاوړتیا او پرمختایي موندلې ده.

د اموسیند سیمې او بیا د باختراو زابلستان سیمې د اسیلو اسونو په لرلو، چې شهرت یې په لرغونو وختونو کې په ختیځ او لویدیځ کې خپور و، پیل یې د اریایي اسوارانو غورځنګ او حرکت وو، چې د هغوی نقش د افغانستان په ټولنه کې و او که په پخوانیو وختونو کې او که هغه په منځنیو پېړیو کې ښکاره او څرګند و، چې د اروپا د شوالیه وو په پرتله د هغوی تاریخچه، څرګندېدنه او کارنامې ډېره لرغونتیا لري.

د سکندر مقدوني په مقابل کې

مقاومت

ټول په دې پوهېږو، چې ولې او څه ډول سکندر مقدوني په ختيزو سيمو کې د ايراني امپراتورۍ، هخامنشي پر قلمرو بريد وکړ، ټول په دې پوهېږو، چې يوناني عسکر په څومره چټکتيا د مديتراني د سيند (بحر روم) له څنډو نه د هرې رود څنډو ته ورسېدل او په دې هم ټول پوهېږو، چې څنگه د هخامنشي دريم داريوش په درې جنگونو (کراتيک)، (گوگامل)، (اربلس) کې ماته وخوړه او ځواکونه يې تيت و پرک شول.

پر دغه وخت له ختيزو ولايتونو پرته افغانستان د هخامنشي امپراتورۍ په لاس کې و او محلي اميران د (ساتراپونو) په نامه په هر ولايت کې نايب الحکومه او يا حکمرانان وو.

لکه څنگه، چې د يوناني او رومي مؤرخينو له يادښتونو نه څرگندېږي، چې سکندر او يوناني لښکر د هرې رود (اريوس) د سېمې تر نيولو وروسته له ډېر سخت مقاومت سره مخامخ شول. دا مقاومت د هرې رود له غاړې نه د اندوس (اباسين) تر غاړو پورې د کلاگانو په ساحو د لويو جگړو په ميدانونو او د غرونو په لمنو کې هر ځای محسوسېده، خو په باختر کې مرکزي او ختيزو غرنيو سيمو، تنگو، لوړو او سختو درو کې د مقاومت ډېر شدت و او لاسي ډېرېده، لکه چې د هغې انعکاس تراوسه زموږ د فوکلوري ادب په داستانونو او کيسو کې پاتې دی. د سکندر په مقابل کې لومړی مقاومت د اوسني هرات په «ارته کوانا» کې، چې له ښار سره يوه ډېره مستحکمه کلا ده، منع ته راغی.

د دې ولايت حکمران، چې «ستي يرزن» نومېد له خپلو ټولو ځواکونو سره کلا پرېښوده او ۲۰ فرسنگه لرې په يوه لوړه قطعه کې، چې سخت ځنگل يې درلود د مدافعي لپاره ځای ونيو. دا چې سکندر په ځنگله کې پر ډېرو هراتيانو حمله کولای

نه شوه. نو ځنگله ته يې اور واچاوه او په دې ترتيب يې د هغوی مقاومت ختم کړ. د دې لپاره. چې د بيا حملې مخه ونيسي، هلته يې يوه کلا د (سکندريه اريان) په نامه جوړه کړه، خو سکندر لاد سويل پر لور ډېره فاصله نه وتللی. چې د هري رود سيمې زړورو خلکو د يونانيانو پر ضد پاڅون وکړ او اناکزيپوس د سکندر نظامي مشاور يې له يو ډېر شمېر يونانيانو سره وواژه.

وروسته هغې سکندر د فراه او سيستان پر لور بنکته راغی، چې هلته د سکندر په خلاف يوه توطيئه د هغه د يو تن جنرال فيلوتاس له خوا کشف شوه. چې د محاکمې په نتيجه کې له تهمت نه پاک او پر ځای يې د خپل گارد قوماندان دمتریوس په قتل ورساوه. سکندر د فراه رود هامون او د ارغنداو له سيمې نه په لږ څه اسانۍ سره تېر شو، ليکن چې هر څومره مخکې تلو تر شا يې مخصوصا د هري رود په سيمه کې ورته ستونزې پېدا کېدلې، ځکه چې د هغه ولايت حکمران ((ساتي برزنس)) او د منطقي غبستاني خلک پرله پسې د يونانيانو پر ضد پورته کېدل، په کلاگانو او استوگن ځايونو به يې حملې کولې.

سکندر په کراره، کراره د کابل سيمې ته رسېږي لومړی په مستقيمه توگه د هندوکش د سپينو واور خوا ته نژدې د پنجشېر د رود اوشتل (اوسنی برج عبداللہ) خوا ته او بيا وروسته تر رود هغې خوا پروان ته رسېږي او ژمی همدلته تېروي. د هندوکش له اوسېدونکيو او د باختر له لويو سيمو نه د سکندر تېرېدل هغه ته ډېرې ستونزې منع ته راوړي.

د باختر حکمران بسوس، چې د پاچاهۍ اعلان يې کړی و د سکندر د مخنيوي لپاره يې ډېر ترتيبات نيولي وو. وايي چې د باختر نوي پاچا امر کړی و، چې د خوراکي او ارتزاقی موادو زېرمې وسوزوي او د غنمو گودامونه په تنگو ځايونو کې بنکته کړي او څاروي دې حلال کړای شي، ترڅو چې يوناني عسکر د خوراکي موادو د نه پېدا کولو له امله له مشکل سره مخامخ او په هلاکت ورسېږي، چې په ډېرو ځايونو کې د غلو د انبارونو د سوزولو په وجه يې سکندر ته ډېرې ستونزې مخې ته کړې. په شمالي صفحاتو کې لومړی ځای، چې سکندر ورغی هغه (اندراب) و، د باختر نوي پاچا ((بسوس)) او يو تن قومي مشر، چې ((گز پارتس)) نومېد خلک يې د يونانيانو مقابله ته هڅول نو د يونانيانو کار يې دومره ستونزمن کړ، چې پخپله سکندر او جنرالان يې پوره دوه کاله له دې خوا څخه د آمو سيند هغې خوا ته تلل، خو د ملي مقاوت په کمولو نه بريالي کېدل.

باختر سوار کارانو، چې له پخوا راهیسې د اس په سپرلی کې شهرت لري، د باختر په بېلا بېلو برخو کې به یې په ځانگړې او یو ناڅاپي توگه د یونانیانو پر لښکر حملې کولې، چې هغوی ته یې کار ډېر سخت کړ اوله ډېرو ستونزو سره یې مخامخ کړي وو.

تر دوه کاله جگړو او تېریو وروسته باختري سردار ((بسوس)) ونیول شو او یونانیانو، چې ډېرې زیاتې مرگ ژوبلې یې لیدلې وې، بریالي شول او د هندوکش جنوب ته یې مخه کړه.

یو شمېر نورې لویې ستونزې، چې سکندر ورسره مخامخ شو هغه له پروان نه د سند د رود تر غاړو دلارې مقاومتونه وو.

سکندر او یوناني عسکر له کاپیسا نه د نجر او، تگاو، لغمان، کونړ، اسمار، سوات او بونیر پر لار د غرونو په لمنو او تنگو درو کې په تېرېدلو له ډېرو سترو ستونزو سره مخامخ شول.

په دغه غرنیو سیمو کې د کلیو اوسېدونکیو په عمومي ډول خپل کلي او کورونه پرېښودل او د غرونو سرونو ته وختل. له هغه ځایه به یې په یونانیانو باندې کاني او لویې کلکې ډبرې او پرېښې راغورځولې او هغوی به یې په تنگو، تنگو ځایونو کې ایسارول.

د غرونو پر سر د کلاگانو نیول ډېر سخت او مشکل کار و، چې څو ځله د یوناني جنرالانو د سختو تپونو سبب شو او حتی نژدې پخپله د سکندر ژوند پای ته رسېدلی و. د کونړ د درې اوسېدونکیو چې حتما د نورستانیانو نیکونه وو، ډېر کلک مقاومتونه وکړل، چې انعکاس یې زموږ په ملي داستانونو کې څرگندېږي. په همدې ترتیب سره سکندر د افغانستان د غرونو په لمنو کې نژدې څلور کاله پاتې شو او تقریبا دوه په درې برخې عسکري یې د افغانستان په جنگونو کې له منځه لاړل او ډېر شمېر یې تپیان شول، چې په همغو سکندریو کې چې د افغانستان په خاوره کې یې جوړې کړې وې مدفن(خښ) کړای شول.

دمخه تر دې، چې سکندر د هند د فتوحاتو نقشه راواخلي خپل عسکر یې بیا پوره کړل او ډېره برخه یې زموږ له هېواد نه زړور او جنگیالي زلمیان په خپل لښکر کې د عسکرو په حیث شامل کړل او د هغوی په مرسته یې د سند له رود هاخوا فتوحاتو کې ډېر بری ترلاسه کړ.

سکندر په عاميانه داستانونو کې

پر ختيزو هېوادونو د سکندر مقدوني د لښکرو يرغل، چې په هغه جمله کې زموږ هېواد هم راځي او دا يرغل زموږ په تاريخ کې ډېر ارزښت لري او هغه موږ ځينو، چې د هغو په وخت او يا يې وروسته له هغه احيانا يې د پېښو گزارش په ځينو مواردو کې له يو شمېر مبالغو سره ثبت کړي دي، خو په دې ټول پوهېږو، چې په ختيځ کې د سکندر په وړاندې پېښو دې څلور کاله د افغانستان د غرونو په لمنو کې په ډېر قهر متوقف کړي و، دوه کاله د هندوکش په جنوب او دوه کاله يې په شمال کې پاتې شو او د نفوذ د ډېروالي او د يوناني سلطنت د دوام په خاطر يې اووه يا اته کلاگانې (سکندريه) د دې هېواد په بېلا بېلو برخو کې جوړې کړې، چې په کلي ډول د هغو له جملې نه د هري رود په سيمو کې، فراه رود، اغنداو او په ځينو نورو برخو کې لکه پروان خبر يو او يو شمېر نورې يې د آمو سيند تر خوا سيران ته نژدې جوړې کړې وي، چې معمولاً د هغو ځينې پاتې شوني له ماروشاق (بالامرغاب) او د ريرش رودخانې يعنې کوکچه تر آمو سيند (آی خانم) پورې پېدا کولی شو، چې د هغو په باره کې گڼ شمېر مقالې له راډيو افغانستان نه خپرې شوي دي.

په دې کې شک نه شته، چې په افغانستان کې سکندر څلور کاله په جبري توگه پاتې شوی، لوی لوی دېوالونه يې چاپېر کړي، کلاگانې يې جوړې او څو سوه يا څو زره يوناني ټولي يې دلته پرېښې دي. په همدغه وجه يې نوم، رسم الخط، فرهنگ ادبيات د مجسمه جوړونې هنر، طب او د هغو هنري نمايش او روزښت زموږ په هېواد کې ژورې او دوامدارې خاطرې پرېښې دي، چې لرغون پېژندونکي ورځ تر ورځ ترې پردې لرې کوي او څرگندوي يې.

هغه څه، چې په دې مقاله کې يې يادونه کوم په عاميانه داستانونو او رواياتو کې د سکندر او د هغه د خاطرو يادونه ده، چې د اروپايانو په توگه يې اوسنی خوند اخيستی، چې د نظم او نثر ډولونه يې ځانگړی کتاب غواړي.

په دې کې شک نه شته، چې په ټوله نړۍ او بيا په ختيزو هېوادونو او په ځانگړې توگه په هند، ايران او افغانستان کې په پاچاهانو او امپراتورانو پورې مربوطو ولسي فولکلوري داستانونو ډېر دود لاره او په ډېره دلچسپۍ به ضبط او

خوډي کېده او په دې کې هم شک نه شته. چې د سکندر نوم په لاندنيو نومونو کې خای نیولی ((داراگان))، ((اکاسره))، هخامنشي پاچاهان او ساسانيان داستان ويونکي او شاعرانو د دارانامو، شاهنامو او خداينامو په کتار کې سکندر نامې هم راوړي او پر دې لار يې د سکندر او د هغه کارنامو ته د عوامو له خاطرو څخه د داستانونو او منظومو لاره پرانسته.

په افغانستان کې عاميانه داستانونو يو شمېر کلاگانو او د لويو چاپېرو ديوالونو نسبت سکندر ته ورکوي لکه د هرات ښار، کندهار او سکندري ښار يا سکندري حصار (له کلا چاپېر دېوال) چې دا سرای خواجه ته نژدې واقع دی او همداسې څو نورې کلاگانې او ښارونه.

د افغانستان د خلکو مقاومت د سکندر او د هغه د يوناني عسکرو په مقابل کې په هغه داستان کې منعکس دی، چې د سکندر او د هغه د مور ملکه اولمپياس ترمنځه يې د مکاتبې په بڼه صورت نيولی او ما د هغې ډرامې په ليکلو کې ځنې کار اخيتسى، چې سرليک يې د (پاروپاميزاد مېړونه) او يا (سکندر په افغانستان کې) دی. موږ ټولو اورېدلي او لوستلي دي، چې سکندر د دې هېواد له يوې ښکلې نجلۍ سره چې (روشانه) نومېدله، واده وکړ. په جنگ کې د سکندر اوددې نجلۍ د برخورده باريه کې ډېر ښکلي عاميانه داستانونه موجود دي، چې له دغو څخه په جنگ کې د افغاني مېرمنو د زړورتوب او مېړانې عرف، عادتونه، محلي ودونو او نور تاريخي مطالب په لاس راځي، چې زموږ د هېواد په گوټ گوټ کې تراوسه پورې د سکندر په هکله ډېرې کيسې په مختلفو بڼو نقل شوي او کېږي لکه:

د سکندر ملاقات له خضر سره، اب حیات پسې د سکندر هڅه، ظلمات ته د سکندر ورتلل، د سکندر ملاقات له هېښنده حېرانوونکيو خلکو سره.

د سکندر مور د زړه جملۍ موندلو لپاره د يو کوهي د پاسه ورځي او هلته اوري، چې په هر قدم کې يو سکندر څښ دی او داسې نورې کيسې. په دې کې خو هېڅ شک نه شته، چې د سکندر بريو شرق ته يو ټکان ورکړ او لکه چې اروپايان وايي د ختيځ او لويديځ رابطه يې جوړه کړه، خو بايد ووايو، چې بريو يې زموږ هېواد کې څلور کاله طول ووست او دا چې د سکندر نوم په داستانونو او کيسو کې پاتې و هغه د ده په کلاگانو او لويو چاپېره ديوالونو او ښارونو کې د ده د يونانيانو ځای پر ځای کول و، چې د ولس له مېشتو خلکو سره بې په مرکو او مجلسونو کې ژبې او رسم الخط په پېړيو دوام وموند. چې د هغه نوم او کره وړه په ولس کې د کيسو يوه برخه وگرځېده، چې سينه په سينه پاتې او خوله په خوله يې نقل وشو.

۸/۸/۱۳۳۷

د سکندر او چنگیز د لښکرو په مقابل

کې د هرات د (اورتاکانا) د کلا مقابل

د بهرنیو د یرغل او تېري په وړاندې مقاومت او مقابله د دې هېواد د تاریخ له عنعنوي ځانگړنو څخه ده. تاریخي شواهد رابښيي، چې هر کله د یرغل شدت او جدت ډېر شوی دی، په هماغه تناسب یې په مقابل کې مقاومت ډېر شوی دی. د تېري او تجاوز په مقابل کې د مقاومت او مقابلي روحیه د ټول هېواد د اوسېدونکیو په منځ کې یو شان وه. هلته د زمان او مکان موضوع مطرح نه وه، چې دا خبره د پخوانیو وختونو په کیسوکې تراوسه پورې په هر ځای کې مشهوره ده. د سکندر مقدوني او د چنگیز د اولادونو په مقابل کې د هرات د تاریخي ښار او د هري رود د سیمې مقاومت د ۱۵۰۰ کلو په اوږدو کې د دغه هېواد د ټولو اوسېدونکیو لپاره د اتلانو حیثیت لري.

کله چې سکندر مقدوني له خپل لښکر سره پر ۳۳۰ مخزېږدي د هري رود ښېرازه سیمې ته ورسېد د دې سیمې خلکو د (برزآن) په مشرۍ په مدافعه لاس پورې کړ. کوم آباد ښار، چې په دغه وخت کې د هري رود د حوزې مرکز و، په یوناني منابعو کې د (اورتاکانا) په نوم یادېده، چې دې ښار ډېر د نگ او کلک دېوالونه درلودل، چې هغه یې د «آریامتروپسو» یا «آریا» د ولایت د مرکز په صفت هم یاد کړي دي.

په دې کې شک نه شته، چې دغه مهال افغانستان د هخامنشي امپراتورۍ برخه وه او د سکندر تر رسېدلو دمخه د لویو ولایتونو، لکه بلخ، سیستان او د خراسان حکمرانانو د دریم دارا په مقابل کې پاڅون کړی او د هغه په قتل کې یې لاس درلود، خو د سکندر په رارسیدلو سره هر یو له یونانیانو سره د مقاومت په خاطر له خپلو هېوادونو څخه ورووتل.

سره له دې، چې د هرات د خلکو مشر (برزان) د ښار چاپېر ښه قوي او لوړ دېوالونه درلودل او د دې سيمې خلک هم پرې راټول وو، نوموړي د خپلې نظامي نقشي له مخې له يوناني عسکرو سره په لومړۍ نښته کې تسليمۍ ته حاضر شو او سکندر له ويرې خپل نظامي مشاور (اناکزيپوس) د هرات په کلا کې پرېښود او خپله د فراه پر لور روان شو. لافراه ته نه ورسېدلې، چې (برزان) د هري رود اوسېدونکيو په ملاتړ پاڅون وکړ او د سکندر نظامي مشاور يې په قتل ورساوه.

سکندر اړ شو، چې بېرته هرات ته ولاړ شي، کله چې هلته ورسېد د هراتي سردار (برزان) د پلويانو له خوا، که هغوی د (اورتاکانا) په لويه کلا کې وو او که دباندي ټولو ورسره مقاومت وکړ. کله چې کلا د سکندر د عسکرو له خوا محاصره شوه، نو هراتي سردار اړ شو هغو غرونو ته د مقاومت لپاره پناه يوسي چې ورته نژدې وو او ګڼ ځنګل يې درلوده، له دې ځايه يې سکندر ډېر ناراحته کړی و، خو هغه مهال چې يونانيانو ځنګل ته اور ورته کړ، نو بيا هراتي سردار (برزان) تسليمېدو ته اړ شو.

د سکندر مقدوني له يرغل نه (۱۵۵۰) کاله وروسته پر (۶۱۸) هـ ق کال چې ۱۲۲۱ م کال سره سمون خوري د چنگيز خان له دهشتي توپاني خپې هرات ته نژدې شوې. ټولې چې د تاتار د خان زوی و او د پلار له خوا دنده ورسپارل شوې وه، ترڅو د نيشاپور له فتح نه وروسته هرات ته ولاړ شي او دا وخت د خوارزم شاه سلطان جلال الدين نکبريني له خوا ملک شمس الدين جوزجاني د هرات واکمن ټاکل شوی و. د هرات د تاريخي نامې د ليک او د روضه الصفا د څرګندونو په اساس د ۹۰ يا ۱۰۰ زرو په حدودو کې جنگي مېړونه د ښار د دفاع او د چنگيز له زوی سره د مقابلي لپاره جګړې ته آماده وو.

چنگيز او د هغه زامنو، چې د افغانستان په لوړو او مستحکمو کلاګانو کې له ځان سره مقاومت ليدلې و او زيان ور اوښتی و، نو دا يې غوره ګڼله ترپايه هڅه وکړي، چې له جګړې نه مخکې له خلکو سره ارتباط ونيسي، ځکه هغوی غوښتل، چې ښارونه او لويې کلاګانې پرته له جګړې په آرامي سره ځانته تسليم کړي، نو ځکه يې لومړی استازي ورواستول، ملک شمس الدين تسليمي ته غاړه کښېښوده او ټول استازي يې ور ووتل، د هرات د لويې کلا شاوخوا د ټولي او ملک شمس الدين د لښکرو ترمنځ سخته جګړه وښته، هراتيانو او ملک شمس الدين جوزجاني د ټولي له لښکرو سره پوره اوږه ورځې جګړه وکړه او په اتمه ورځ ملک شمس الدين د يو غشي په واسطه ټپي او مړ شو.

د ده له مړينې وروسته د بنار مقاومت له ماتې سره مخ شو او د تاتاري شهزاده د ژمنې او وعدي له مخې د بنار دروازې خلاصې شوې او تاتاري لښکر بنار ته تر ننوتلو وروسته ۱۲ زره تنه هراتيان، چې ډېر شمېر يې جنگي مېړونه، کارکوونکي او د فيصلو کولو صلاحيت لرونکي اشخاص وو، ووژل. لکه څنگه چې د سکندر د يرغل پر مهال خلکو په اجباري ډول تسليمي غوره گڼلې او بيا يې پاڅون کړی و او د سکندر نظامي سلاکار (اناکرزيپوس) يې وژلی و، همدغه شان پر ۶۱۸ هجري چې په زور يې تسليمي پرې منلې وه، سملاسي يې له کوټوال څخه سرغړونه او د بنار واکمن ملک ابوبکر منکتاي يې هم وواژه او د فيروزکوه د ملکانو له ډلې يې يو تن، چې اصلا سبزواري و او په هرات کې اوسېده، د خپل ملک په توگه وټاکه او بيا د بنار د ټينگښت او له چنگيزي لښکرو سره د مقابلې په فکر کې شول. لکه څنگه چې ۱۵۵۰ کاله وړاندې سکندر له سبزوار يافراه ته نژدې سيمې نه راوگرځېد او د (اورتاکانا) لويه کلا يې محاصره کړه، د هراتيانو او يونانيانو ترمنځ سختې جگړې پيل شوې، همدغه شان چنگيز هم کله، چې د هرات د خلکو له پاڅون او سرغړونې خبر شو د سکندر په څېر دی هم ډېر په غوسه شو او د دويم زوی (ایلچکدای نويان) په مشرۍ يې اتيا زره تنه واستول، چې مقابل مقاومت له ماتې سره مخامخ کړي.

لکه څنگه چې د سکندر په مقابل کې د هراتيانو دويم ځل مقاومت ډېر شدت درلود او ډېر وخت يې ونيو، همدارنگه د (يلچکدای نويان) په مقابل کې د هراتيانو دويم ځل مقاومت او دريځ له لومړي ځل نه ډېر کلک، پياوړی او دوامدار و، ځکه چې نژدې اووه مياشتې وخت د بنار محاصرې ونيو په پای کې يې په ډېر زور او اجباري ډول پر جمادي اول ۴۱۹ هجري قمري کال د هرات بنار تسليم کړ او د تاتاريانو ويني توپونکيو عسکرو تر هغه، چې کولای شول خلک ووژل، ځايونه يې وسوځول او مالونه يې ترې يوړل. دې ضربې د يو قطعي هلاکت حکم درلود، ځکه چې د ځينو رواياتو له مخې د هرات په بنار کې له څلوېښتو تنو ډېر څوک پاتې نه وو، خو لکه څنگه چې وروسته له سکندر نه د هرات بنار اباد او معمور شو، همدغه شان وروسته د چنگيز تر مړينې د هغه د دريم زوی (اوگتاي قان) د سلطنت په دوره کې د هرات د بنار اوسېدونکيو وروسته له ۶۴۰ هـ ق نه بيا ابادۍ ته مخه وکړه.

د هري رود په سيمه کې د سکندريې

ښار د آبادۍ په هکله د سکندر او د هغه

د مور مکاتبه

ټول په دې پوهېږو، چې سکندر پر ۳۲۸ مخزېږدي د ايران د هخامنشي ځواکونو له ماتې او د درېيم داريوش له وژنې وروسته د هري رود سيمې ته نژدې شو او ختيځ لور ته د يون پروخت لومړۍ په هرات کې له لرغونې کلا سره مخامخ شو، د لرغونې کلا چې په يوناني ماخذونو کې د «اوتاکانا» په نامه شهرت لري ډېره ستره او کلکه کلا وه، چې د هرات د خلکو د مقاومت مرکز گڼل کېده، د هغې وينا له مخې چې پخپله يونانيانو ليکلې وايي، چې سکندر او د هغه جنرالان د لومړي ځل لپاره د يوې داسې مضبوطې کلا او جدي مقاومت سره مخامخ شوي دي.

د سکندر او د هرات د خلکو ترمنځ د جگړې، بري او ماتې کيسه او پېښه يوه ځانگړې موضوع ده، خو لکه څنگه چې په تاريخ کې يې يادونه شوې ده سکندر چې کله د دې خلکو مقاومت او بيا بيا پاڅونونه وليدل، په وېره کې شو او هوډ يې وکړ، چې دلته يوه سکندريه جوړه کړي، چې هغه د (سکندريه هريوس) او يا د هري رود په سکندريه شهرت لري.

د اسلامي دورو په ماخذونو کې د هرات د لرغونې ښار د جوړونې او جوړونکي په هکله ډېر داستانونه او مختلفې کيسې موجودې دي، چې يقيني توګه تر اسلام دمخه د پخوانيو زمانو په اسطورو کې يې انعکاس او انځور پېدا کولی شو.

شېخ ابو نصر عبدالرحمان د عبدالجبار فاني زوی او تر هغه وروسته سيف د محمد زوی او د يعقوب لمسي دا داستانونه پرله پسې په خپلو آثارو او تاليفاتو کې را اخيستي او نقل کړي دي او بيا سيفي هروي په خپل وار سره د هغو انعکاس زموږ غوږونو ته رارسولی دی. ډېره عجيبه داده، چې سکندر د ډېرو ستونزو انعکاس د افغانستان په غرونو کې د هري رود له سيمې تر امو سيند او سند پورې په شفاهي او ليکلي ډول له لرغونو اوسېدونکو نه تر ۱۰-۱۱ هـ (۱۶ او ۱۷ مسيحي) پورې د دې هېواد د اوسېدونکو په منځ کې لاس په لاس گرځېدلی او د هغو شفاهي او تحريري ليکنو نه څرګندېږي، چې سکندر د دې ستونزو په اړه له خپلې مور ملکه اولمپياس سره په يونان کې مکاتبه درلوده.

په داستانونو کې د يوه له منځ نه په تحريري بڼه ماخذ په ماخذ او بالاخره د سيفي هروي په ذريعه تر موږ رارسېدلی دی، چې د هري (هرات) په سيمه کې د ښار جوړونې په اړه د سکندر له خپلې مور سره مکاتبه ده.

که چېرې دا واقعي تاريخ د تعبيرونو په قالب کې ونيسو، نو بايد ووايو، چې سکندر دمخه تر دې، چې په هرات کې د ښار په جوړونه پيل وکړي له خپلې مور سره يې مکاتبه او مشوره کړې ده.

د دې داستان له مخې، چې سکندر د هري رود سيمې ته ورسېد او ويې غوښتل چې د سترې کلا جوړول پيل کړي، د سيمې له خلکو نه يې مشوره وغوښتله، مګر خلکو د دې پخوانۍ کلا د جوړولو مشوره ورنه کړه، سکندر د غلته پوره دوه کاله زړه نازړه پاتې شو تر هغې وروسته يې مور د هغه د حال پوښتنه وکړه، بالاخره يې خپلې مور (ملکه اولمپياس) ته وليکل، چې د دې سيمې خلک زما اطاعت نه کوي او د هغې سترې کلا جوړول،

چې زه يې غواړم د جوړولو مشوره هم نه راکوي. د سکندر مور له خپل زوی نه هيله څرگنده کړه، ترڅو د دې ښار د مختلفو ځايونو او کوڅو څخه يوه اندازه خاوره ورواستوي، چې دهغې له رنگ، بوی او خوند څخه د څه کيفيت تر معلومولو وروسته يوتدبيرونيسي سکندر يوگډی خاوره په څو غوتو کې خپلې مورتې واستوله د دغه غوتو خاورې په مختلفه بڼه وې، يوه پسته خاوره يوه کلکه بلنه سپينه او څلورمه تپوره وه.

ملکه اولمپياس د هري رود د سيمې د بېلا بېلو برخو خاوره په خپل دربار کې د فرش د لاندې خوره کړه او وروسته له هغې يې د يونان مشران او استازي راوبلل او د سکندر د انتظار مطابق يې په هري رود کې د سکندر له خوا د نوې سترې کلا د جوړولو مصلحت ترې وغوښت د يونان مشرانو له سوچ او فکر کولو وروسته مخالفه رایه ورکړه او ويې ويل، چې د هري رود سيمه د يرغل پر لاره واقع ده او هلته د لويې کلا جوړول زموږ مصلحت نه دی.

کله چې مشران رخصت شول، ملکې هغه خاوره ټوله کړه او په بله ورځ يې بيا د قوم استازي راوغوښتل د خپلې پوښتنې او د سکندر د انتظار پوښتنې يې مطرح کړه. دا پلټولو مشرانو د بلې ورځې په خلاف په يوه خوله د هري رود په سيمه کې د سترې کلا په آبادولو کې موافق وو او په دې کې يې خپله گټه او مصلحت لیده.

ملکه اولمپياس سمدلاسه پوهه شوه، چې د هري رود په خاوره کې کوم تاثير شته، نو خپل زوی ته يې وليکل، چې په هغه خاوره کې، چې تاسو ياست ډېر عجيبه تاثير دی، چې د هغه ځای خلک يې هر يو د رایې مخالف او بې اتفاقه کړي دي، له هغوی نه مشوره مه غواړه او سمدلاسه د سترې کلا په هکله، چې په پام کې يې لرې اقدام وکړه وروسته له هغې، چې سکندر څنگه غوښتل د کلا په جوړولو يې پيل وکړ او لکه څنگه چې پوهېږو د افغانستان په خاوره کې يې لومړۍ لويه، ستره او مضبوطه کلا د هري رود په سيمه کې جوړه کړه، چې په يوناني ماخذونو کې د (سکندريه

هريوس) او ياد (سکندريه هريون) په نامه شهرت لري او کولای شو، چې هغې ته د هري رود سيمې سکندريه ووايو.

دا ستره متسحکه کلا د يو شمېر يونانيانو مرکز او استوگنځی شو او څه موده د سکندر نظامي سلاکار ((اناکزيپوس)) استوگنځی هم و، تر هغه وخته، چې سکندر د فراه رود پر لور لاړ او دا سلاکار د هرات د خلکو له خوا ووژل شو او دا ثابته شوه، چې د دې خاورې تاثير لکه، چې نمونه يې يونان ته استول شوې وه، د هري رود اوسېدونکي په خپله خاوره کې د پرديو په پاتې کېدو او اوسېدنه راضي نه وو او په بيا بيا پاخونونو له دښمن سره جنگېدل.

لکه څنگه چې ما وويل دا داستان پرته د ماخذونو له متونو څخه د افغانستان د اوسېدونکو په خاطرو کې ثبت دی او خوله په خوله يې نقل کوي.

لکه څنگه چې مې ۱۸-۱۹ کاله دمخه هغه د لومړي ځل لپاره واورېده د هغې په اساس مې يو تاريخي ډرام د (مردان پاروپاميزاد) په نامه وليکه. دغه داستان پرته له دې، چې د سکندريه مقابل کې يې د ملي مقاومت انعکاس او د سکندريه ځوانو عسکرو د غرونو په لمنو کې څه تېر شوي و، ليا يې څه چې زموږ غوږونو ته يې هم رارسوي.

هغه مخالفت او ممانعت، چې د هري رود پخوانيو اوسېدونکو د سکندريه مقابل کې د نوې سترې کلا د جوړولو په اړه کاوه رښتينی وگنئ او له بله پلوه د تاريخ په لحاظ دا هم څرگنده ده، چې سکندر مقدوني لرغونې، ستره او مضبوطه کلا په هري رود کې جوړه کړه.

سکندري سار يا سکندري کلا

د سکندر مقدوني شخصيت په افغانستان کې دومره شهرت لري، چې لوستونکي او نالوستي ټول هغه پېژني او يا يې لږ تر لږه د هغه نوم اورېدلی دی، دا د هېرانتيا ځای نه دی، چې سکندر مقدوني د هري يا هرات پر سيمه د حملې او يا تېرېدنې پر وخت تر اراکوزي (الرخج، رخد، کندهار) اکسوس (امو سيند) او اندوس (اباسين، سيند) پورې د دې سيمې د خلکو د شديد مقاومت له امله په مختلفو برخو کې کلاگانې جوړې کړې چې د هغو کلاگانو ځايونه د حوزو په نوموړو سيندونو کې چې په تاريخي ماخذونو کې يې يادونه شوې او د ځينو ځای او موقعيت هم تر يو حده د لرغون پېژندونکيو له خوا ټاکل شوی دی او ځينې نورې خاطرې يې د خلکو په حافظو کې پاتې دي.

د کوم حصار يا کلا په باره کې، چې دلته بحث کوو نظر ماخذونو او تاريخي کتابونو ته د خلکو پر ژبو ډېر شهرت لري او که تر دې يې څرگنده ووايو په هېڅ يو ماخذ او کتاب کې د دې سترې کلا يادونه شوې نه ده، مگر د سيمې اوسېدونکيو د هغې لپاره نوم ټاکلی دی او له سکندر سره يې د ارتباط په مناسبت په اولسي ژبه کې يې (سار سکندري) بولي.

دا ستره کلا او يا يې خرابې او پاتې شونې د پخوانۍ کاپيسا په سيمه (په اوسني کوهدامن کې) خواجي سراي ته نژدې موجوده ده که چېرته پخوانۍ د پښو لارې په نظر کې ونيسو، نو ويلی شو، چې دا کلا د کابل او خواجي سراي ترمنځ واقع وه او البته د کلا خرابه له سراي خواجي سره ډېر نږدېوالي لري او د جنوب ختيځ پلو ته د (۲) کيلو متروپه واټن واقع ده، کوم کسان، چې د دې زړې کلا د کنډوالو ليدلو سره علاقه لري، نو بايد د تلوراتلو په لاره بلد وي او دا لنډ معلومات سيلانيانو او جهان گرځندو ته هم گټور دي. د سکندري کلا لاره همدغه د کابل شمالي پلو ته موجوده لاره ده. له کابل نه نژدې ۲۵ کيلومتره وروسته د ختيځ پلو ته د انگورو باغونه، زراعتي ځمکې او يو لړ غونډۍ تر سترگو کېږي.

دغه ځای کې باید موټر ودرول شي او په پنبو د باغونو په کوڅو کې د خاورو غونډۍ پلو ته متوجه شي او د سیمې له خلکو پوښتنه کول که په هره نقطه کې حاضر وي یوه حتمي خبره ده. دلته د باغونو په منځ کې کوڅې، هوارې زراعتي ځمکې او د انګورو باغونه کوز څرګندېږي او په پورته خوا کې نږدې کڼډوالې له ورايه ښکاري تر هغې، چې لویه ویا له یا وړوکی خوړ رارسېږي او د دې خوړ په هغه خوا کې له تیږو او خاورو جوړې غونډۍ د پاسه د لویې کلا کڼډوالې څرګندېږي. د هغې سیمې د نژدې کلیو خلک دغه د خاورو ډېری ته، چې شواهد او اثار یې په دننه کلا کې څرګندېږي معمولاً (سار سکندري) وایي او دا له احتمال نه بهر نه ده، چې د سار د کلمې نه یې مقصد (سار) (حصار) (شار) او یا (شهر) وي داسې لوستوال خلک هم شته، چې دې کڼډوالو ته (حصار سکندري) وایي او که چېرته د ستراتیژیکې او (سوق الحبشی) له نقطې نظره وکتل شي، نو په قطعي توګه ویلی شو، چې دا کڼډوالې د پخوانیو او کلکو کلاګانو پاتې شوني دي.

همدغه ویا له یا خوړ چې د مخه مویادونه وکړه د کلا لويديځ او شمال پلو ته یې یو ډول طبیعي خنډ کونه جوړ کړي، د دې کلا ډېرې برخې ګودال او شنېدلي دي چې نښې نښانې یې موجودې دي، نو په همدغه ترتیب نوموړې کلا د شنېدلو دېوالونو د اوبو لارې او په چارچاپېره کې طبیعي خنډ او لاره ده او خپله کلا د یوې موړې د پاسه، چې دا موړه د ډېرو او خاورو لرونکې ده، پرته ده.

د کلا چاپېره یو ډېر بردار (سورور) دېوال له مستحکمو برجونو سره موجود و او نن یې وران شوو دېوالونو د ماهي د شا په څېر بڼه غوره کړې ده. احتمال لري، چې دې کلا څلور دروازې درلودې ختیز او جنوبي برخو د دروازو موقعیت بڼه تشخیص کېدلای شي او پرته له شک نه ویلی شو، چې د دې کلا عمومي ستره دروازه جنوبي پلو ته ده. له دروازې نه، چې کومه لاره دننه تللې وه له لنډ شان دوزې وروسته یو برج ته ورغلې وه، چې دا د کلا مرکزي او لوړه برخه وه.

د سار سکندري په کڼډوالو کې تراوسه کومه علمي پلټنه نه ده شوې او د هغې سیمې د لنډو کلیو خلک د دې کلا خاورې خپلو زراعتي ځمکو ته د سرې په ډول وړي. د دې خاورو د وړلو په وجه په ډېرو ځایونو کې په دهلیزونو کې څرګندې شوې خښتې، چې د دېوالونو په جوړولو کې ترې کار اخیستل شوی ډېرې غټې، غټې او خامې دي، د اندازې او لوېوالي له مخې د بګرام له خښتو سره هېڅ توپیر نه لري. لکه څنګه چې پوهېږو بګرام د دویمې مخزېږدي پېړۍ په نیمايي کې د یونانیانو پر وخت د لویو کوشانیانو په دوره کې جوړ شوی، چې له لومړۍ تر

دریمې مسیحې پېړۍ یې د خپل عروج دوره ترسره کړې، لکه څنګه چې یې د جوړولو استنباط له ق م نه کیږي، نو بیا (سارسکندري) د مقدوني سکندر له خوا جوړه شوې ده، نو باید چې هغه د پروان د سکندري ښار سره د یوې زمانې وګڼو. دا کلا حتمي د کوشانیانو په دوره کې جوړه او آماده وه، چې د ابادۍ او جوړېدو د تحول تاریخ یې د کاپیسا بگرام له ښار سره په موازي ډول مطالعه کولی شو.

هغه مقالې، چې کابل راډیو ته مې لیکلي د هغو ابادیو په اړه دي، چې د کوهدامن کوهستان په سیمه کې دي، چې د هغو نسبت سکندر مقدوني او تر هغه وروستیو یونانیانو ته کېږي، لکه د عبدالله برج ستره کلا او د پروان سکندري ښار، نو بیا داسې کوم دلیل نه لرو، چې (سارسکندري) دې په دې کتار کې ونه شمېرو.

وراندې مویادونه وکړه، چې تراوسه په دې کنډوالو کې کېندنې نه دي شوي، خو د خلکو له خوا د خاورو وړلو په وجه پخواني شواهد لکه مسکوکات، نګینې، مری او نور چې د یونانیانو او کوشانیانو په دورو اړه لري، موندل شوي دي، د دې دورې د مسکوکاتو شهادت د نوموړو دورو لپاره د دې تاریخي کنډوالو د ارتباط ښه نښه ده او د تاریخي سنجش او موازنې له مخې په اسانۍ سره سمون او مطابقت لري.

د بهرنیو پوهانو له ډلې څخه هغه چا، چې دلته لنډه شان مطالعه کړې ده مشهور فرانسوي ختیځ پېژندونکی مویو گیرشمن دي، چې د دویمې نړېوالې جګړې پر کلونو په افغانستان کې د فرانسې د لرغون پېژندنې د پلاوي مدیر و او په اتفاق سره مویو ځای د صدق آباد، ریزه کوهستان او د سارسکندري کنډوالو د پاتې شونیو څخه لیدنه ترسره کړه. نوموړی فرانسوي پوه دې ته متمایل و، چې دا کنډوالې د «اورتسپانا» د ښار پاتې شونې و بولي، چې معمولاً د هغې موقعیت د کابل سیمه ګڼي. بل فرانسوي ختیځ پېژندونکی موسیو فوشه د اورتسپانا د ښار موقعیت د بودايي کابل مربوط د چکړې او خورد کابل سیمه یادوي په هر حال دا ځانګړې بحث دی، چې د هغې شرح دلته نه شي کېدای او د سارسکندري د کنډوالو کیندنې د دې لنډې مقالې هدف یواځې د دې کنډوالو نوم، نښې او موقعیت پېژندل دي، چې له کابل نه د شمال په لور د ۲۵ کیلو مترو پر واټن پروت او تر څنګ یې نن یو لوی او له خلکو ډک کلی (خواجه سرای) پروت دی.

۷/۵/۱۳۴۱

ایوتیدم باختري یونانی پاچا

په باختري کې د یونان له لویو پاچاهانو څخه یو هم «ایوتیدموس» دی، چې هغه په ساده ژبه (ایوتیدم) لوستلی شو. هغه نه یوازې په باختري کې د یونان د خپلواکي شاهي کورنۍ غړی و، لاچې بنسټگر او د سرکښ هم و، چې وروسته د (دیودوت) له کورنۍ څخه په باختري کې د یونان سلطنتي کورنۍ د هغه په نامه شهرت لري.

یوتیدم پر ۲۷۰ م زکال د بلخ د سلطنت په تخت کېناست او تر ۲۳۰ م زکال پورې یې نژدې څلوېښت کاله سلطنت کړی دی. لکه چې ټول پوهېږو، چا چې په باختري کې د یونانیانو مستقل سلطنت اعلان کړ هغه (دیودوت) و، مگر د هغه د ترواک لاندې سیمې ډېره برخه د هندوکش شمالي برخه وه یا ووايو، چې په باختري کې محدود پاتې شو او زوی یې دویم (دیودوت) هم له هغه ټاکلو پولونه دباندې ونه وتلی شو، د پلار د واکمنۍ په حدوداتو کې پاتې شو تر هغې پورې، چې (ایوتیدم) ته وار ورسېد.

تر کومه چې تاریخي پېښې رانښيي اصلاً ایوتیدم د دویم دیودوت تر وژلو وروسته تاج او تخت ترلاسه کړی. لکه څنګه چې پردغه وخت یوناني شاهي دولت د (سلوسي) کورنۍ سره د باختري د نوټشکيله یوناني دولت سره سیالي او د بنموني درلوده د یو شمېر نظریو له مخې دویم دیودوت د یو شمېر یوناني تحریکاتو له مخې د یوتیدم په لاس ووژل شو.

د باختري يوناني پاچاهانو په ډله کې ايوتيدم پياوړی مقام لرونکی دی، ځکه چې هغه په سياست، واکمنۍ، فتوحاتو، نوې ابادۍ او همداراز د هغې دورې د تجارت په پراختيا او روابطو کې تر ډېرو واکمنو پورته گڼل شوی. کله چې ايوتيدم په بلخ کې واکمنۍ ته ورسېد، دوو مهمو مسئلو د هغه پاملرنه ځانته واړوله. يو د بلخ د سترې کلا ټينگښت او په هېواد کې د ابادۍ پراخوالی او بل د هندوکش دواړو خواوو ته د جغرافيايي واحد له نظره د اياتونو، ولايتونو او سيمو ترمنځ اړوندي اوتړاو و.

استرابون يوناني جغرافيه ليکونکی، چې تقريبا د باختري يوناني پاچا (ايوتيدم) هممهالی و، بلخ يې د (اريانا مرغلي) په صفت ياد کړی او د اريانا حدود يې د يو ستر هېواد په حيث ياد کړي د (اريانا د مرغلي) صنعت او د (هزار قلعه) اصطلاح، چې دا زمان د باختريه باره کې ويل شوي، څرگندوي چې ايوتيدم د خپلې واکمنۍ په اوږده دوره کې د هېواد په مرکز او ولاياتو کې ډېر اوږده او تلپاتې کارونه کړي دي.

ايوتيدم د سلطنت پر تخت له کېناستو سره سم له يويا دوه خطرونو سره مخامخ و له يوې خوا د لويديځ له پلوه د سلوسي يوناني شامي دولت په ځانگړې توگه د هغوی پاچا انتوکوش غوښتل، چې د هغه خپلواکي تر پښو لاندې کړي او له بله پلوه د هندوکش جنوب ته هندي (موريايي) دولت تېری کړی و او د ارغنداو د سيمې تر څنگ نژدې برخې يې نيولې وې. دا وخت د باختري او شام ترمنځ جگړه وشوه انتيوکوش يوناني شامي د باختري لور لښکر وخوځاوه، د ده او د باختري يوناني پاچا ترمنځ لومړی شخړې د هري رود په سيمه او بيا يې د بلخ د لويې کلا په چاپېريال کې صورت ونيو او تقريبا دوه کاله د بلخ يوناني پاچا په محاصره کې پاتې شو بالاخره د باختري خپلواکۍ د پېژندنې او د تېري کونکيو د پر شا تللو په اړه صلح منځ ته راغله.

وروسته تر دې انتيوکوش د هندوکش له درو څخه کابل ته ستون شو او د جنوب او لويديځ له لارو يې خپلې منطقي ته مراجعه وکړه. کابل ولايت او ارکوزي

(کندهار) څخه د تېرېدلو پر وخت يې د هندي موريایي ځواکونه او د هغوی وروستی واکمن (سونگاگزنس) شاته کړ او دا ځایونه يې تخلیه کړل. په نتیجه کې لکه څنګه، چې دا ختیز او لویدیز یرغلګر پر وړاندې تللو بريالي شوي وو، خپلو متقابلو خاورو ته راستانه شول او د باختري سلطنت خپلواکي يې ومنله او "ايوتیدم" چې ډېر وخت په لاسه کې پرېوتی و له بلخ نه د هندوکش په دواړو لویو سیمو باندې د یو مستقل واکمن پاچا په توګه وپېژندل شو او د (اریانا) ټول ایالتونه او ولایتونه يې په ځان راټول کړل. په بله وینا د هېواد د خاورې وحدت يې عملي کړ او حتی د یادې شوې خاورې له قلمرو څخه د باندې که هغه شمال شرق پلو ته له پام نه هاخوا د سنگیانګ په لور وه او که هغه شمال غرب پلو ته په پارتیا (د کشف رود او اترک حوزه) وه او که هغه لمر خاته پلو ته د اباسین په غاړه کې و، پر فتحو بريالی شو. یو له نویو کارونو څخه يې د هېواد په دننه کې د امارتونو تشکیل و، چې دوه يې د (پاروپامیزوس) او (اراکوزي) د امارت په نامه یادېدل. لومړی امارت د (مارکوس) (مرغاب) د حوزې له نژدې نه چې هري رود هم ورپکې شامل و او دویم امارت په جنوب لودیځ کې د ارغنداب حوزې ته نژدې په ډېرو برخو محدود و.

د ايوتیدم سکې د ده د اوږدې څلوېښت کلنې واکمنۍ او د پراخو لاس لاندې سیمو د سلطنت په وجه څو ډوله او ډیرې دي، چې د هغوله جملې څخه يې دوه ډوله ډېرې مشهورې دي، یوه يې ګرده نقره يې سکه ده، چې یو پلو ته يې له فولادي خولې سره د پاچا تصویر دی او بل پلو ته يې د (هرکول) مجسمه ده، چې په یوه لویه هواره تیګه ناست څرګندېږي. دویمه ګرده طلايي سکه ده، چې په یو مخ يې د هر کول نیم بني خواته مخ ښکاري او په بل مخ کې يې اس په ځفاسته دی او په هغې کې يې (بازیلوس ايوتیدموس) یعنې (ايوتیدم پاچا) لیکلي دي.

د کاپیسي - بگرام د ښار په پلان کې

د یوناني او محلي ښار جوړونې بنسټونه

د تاریخ د متنونو په شهادت ویلی شو، چې د کوهستان او کوهدامن په حوزه کې مو د کاپیسي په نامه لرغونی ښار درلود، چې په ۵-۶ پېړۍ کې د سیروس او ایراني هخامنشي داریوش له خوا اباد شوی و. د دې لرغوني ښار موقعیت په څرگند ډول معلوم نه دی، خو په دې کې شک نه شته، چې په بگرام کې به د برج عبدالله ترڅنګ واقع و، خو د پېړیو په تېرېدلو او په وروستیو دورو کې د نوو ابادیو په جوړولو او هغه سیمه په زراعتي ځمکو له بدلون سره د هغه ښار اثار پاتې نه دي، نو موږ د بگرام په خرابیو کې دوه ساحې په مشخصه توګه لیدلې شو او تقریباً دواړه سره نښتي دي، چې زموږ د ورځنیو اصطلاحاتو له مخې یوه یې د «برج عبدالله» او بله یې د «بگرام» په نامه ګڼلې شو، چې هغه دواړه دوه پېړۍ یا تر دې هم ډېر دمخه تر میلاده د یونانیانو له خوا جوړې شوې دي.

امکان لري، چې په برج عبدالله کې د دې سترې او کلکې کلا بنسټ پخپله سکندر ایبني وي او که داسې نه وي، نو باختري یونانو به د هغه د امر په سر ته رسولو کې اقدام کړی وي، مګر د بگرام په باره کې د لرغون پېژندونکو د رښتیني کتنې نه څرګنده شوې ده، چې دا ښار دوه پېړۍ دمخه تر میلاده د یونانیانو په لاس جوړ شوی دی.

د ښار جوړونې له نظره د بگرام د کنډوالو مطالعه ډېره پر زړه پورې ده او دا کار له کیندلو پرته ممکن نه و، خو له نېکه مرغه کله، چې په دویمه نړیواله جګړه کې د موسیو گیرشمن فرانسوي له خوا کیندنې وشوې، داسې نتیجې لاس ته راغلې، چې د هغې په رڼا کې د بگرام د ښار پلان او تدافعي سیستم یې څرګند شو او معلومه شوه، چې د ښار پلان د یونان د کلاسیکو ښارونو پر اساس وضع شوی او په دفاعي سیستم کې یې له محلي اساساتو نه کار اخیستل شوی دی.

نوموړې فرانسوي پوه د مطالعاتو له مخې د کاپیسي ښار د عمومي جوړښت له نظره د یوناني ښارونو په اصولو د (هیپودام) په شکل یعنې په مربع ډول جوړ

شوی و، چې یوې جادې یې له یوې ضلع نه تر بلې ضلع پورې امتداد درلود او د ښار عمده ځایونه د جادې دواړو خواوو ته جوړ شوي وو په همدې ترتیب د ښاري پلان له نظره د کاپیسی - بگرام ښار د یوناني ښار (دورا - اورویس) له ښار سره یې کامل ورته والی درلود، چې پاتې شونې یې په امریکا کې د (یال) د پوهنتون پوهانو په لویدیزه اسیا کې کشف کړي وو.

د یوناني ښار جوړونې پر اساس د بگرام او دیورا ښارونه ډېر ورته والي لري، چې موسیو گیرشمن یو شمېر ورته والی داسې بیانوي: په دواړو یادوو شوو ښارونو کې هغه دېوال، چې د جلگې په لور واقع دی مضبوط والي ته یې ډېر ارزښت ورکړی شوی دی په دواړو ښارونو کې هغه لارې، چې د سیند پلو ته وتلي دي، په سیند حاکمې دي، په دواړو ښارونو کې عمومي دروازي جنوبي خوا ته د جلگې پلو ته ویستل شوي دي او د ښار اساسي جاده له هغې دروازې نه پیل شوی او پای یې سیند ته رسیږي.

په دې کې شک نه شته، چې د دې دواړو ښارونو ډېر ورته والی د دې سیمې د اراضي د ورته والي پر اساس منځ ته راغلی، مگر د موسیو گیرشمن په نظر د دې دواړو ښارونو جوړونکیو د یوناني ښار جوړونې له اصولو څخه خبر وو او د دواړو ښارونو جوړونه یې د یوناني ښارونو په موازنه ترسره کړې ده. لکه څنګه چې دا نظر د (یورا) په ښار کې ثابت دی، نو هېڅ بل دلیل نه شته، چې د کاپیسیا - بگرام په اړه رسالت ونه لري. البته د دې یادونې حاجت نه شته، چې ډ بگرام د ښار په تدافعي اصولو کې د ایراني نظریاتو، چې محلي بڼه یې خپله کړې وه کار اخیستل شوی، چې د هغو اثر په یوناني ښارونو کې نه شته.

د (کاپیسیا - بگرام) د ښار جنوبي پلوته لویه ضلع او ورسره نژدې برخو او مخصوصا هغه لوی برجونه چې د ښار په کنجونو کې وضع شوي د سیمه ایزې تدافعي مفکوري استازیتوب کوي چې سوابق یې په اردواو دهماغې زمانې په غربي نړۍ کې نه لیدل کېږي. نوموړي فرانسوي لرغون پېژندونکی دخپلو پورتنیو نظریاتو د ثبوت له پاره د لوستونکي پاملرنه د خوارزم يعني هغې سیمې ته اړوي چې دامو سیند د ښي خوا ښکتنیو غاړو کې پراخه سیمه ده چې یوه موده دیوناني پلوو باختري واکمنو په لاس کې وه. پدې کې شک نشته چې پروفیسر تولستف روسي لرغون پېژندونکی چې دافغانستان او شوروي د دوستۍ د ټولنې مشر و خوارزم کې یې یو لړ پراخې کیندنې او خپرې ترسره کړيدي. لکه څنګه چې مې وویل د خوارزم ځمکه دامو سیند د کوزنۍ برخې پر لاره په دواړو خواوو لکه چې یې پورته یادونه وشوه پرته ده، لکه چې دوخت په تیریدلو بادونو شګه وړاندې راوړي اکثرا پخواني ښارونه یې پټ کړيدي او د ښارونو خرابې چې هرڅومره دامو سیند تر لارو لرې پرتې دي زړې اوچې هرڅومره ورته نژدې پرتې دي نوې ښکاري.

دامفكوره لرغون پيژندونكيو داسې څرگنده كړې چې په درې لومړنيو مخزېږديو پېړيو كې جوړ شوي ديوالونه برجونه نلري او تيركشونه ډير نژدې په خپله ديوال كې كښل شوي دي چې (جانباز كلا) يې ډيره ښه بيلگه ده. لږ وروسته خو په همدې دوره كې په داسې حال كې چې ديوالونه تيركش لري او ټول مربع شكله برجونه له ۱۸ نه تر ۲۶ مترو پورې څرگنديږي او پرته له مربع او مستطيل ډولو كلاگانو څخه د گردو كلاگانو جوړول هم پيدا شوي. د ديوال په امتداد كې د برجونو فاصلي د خوارزم د كلاگانو او بگرام ترمنځ ورته والي پيدا كړې دي.

د بگرام ښار دستري كلا د برجونو او ديوالونو اثار د موسيو گيرشمن د كيندلو په وجه څرگند شو. د ښار دلويټي كلا اوږدوالی (۴۰۰) متره او عرض يې د (۴۵۰) مترو په شاوخوا كې و. د ښار دستري كلا د پنډو ديوالونو اثار په درې خواوو ختيځ، لويديځ او سويل كې معلوميدل او د برجونو بنيادونه وروسته تر كوششونو څرگند شول. د ښار شمالي پلوته يو څو خوږونه د پنجشير درودخاني پر لور متمایل وو، چې خامخا يې هغې خواته هم لاره درلوده چې اوس يې هورې د زراعتي ځمكې ښه خپله كړي. د ښار ديوال په خپل اوږدوالي او سور كې وتلي ننوتې ځايونه درلودل چې د عسكرو د ځای پر ځای كولو له پاره يې ښارته استحکام ورکاوه، د ښار جنوب غربي كنج ډير كلك و ځكه هلته دستر برج پاتې شونې موندل شوې دي چې يواځې غربي خواته ديوال ۵۰ متره اوږدوالی لري حال دا چې د شمال كنج برج په څوځله وړوكي و او فقط ۱۶/۶ متره اوږدوالی او ۸/۹۰ متره سور يې درلود.

د ښار ستره دروازه چې د داخلیدلو اساسي لاره وه د جنوبي ديوال په منځ كې د كوه دامن د جلگې پر لور كښل شوې وه. له دغې لارې څخه د ښار په منځ كې يوه كوڅه تيره شوې وه او د جنوبي ضلع لورته د رودخاني پر غاړه د برج عبدالله ترڅنگ ختمه شوې وه اوله همدغه ځايه د ښار اوسيدونكيو اوبه اخستي.

نو لكه څنگه چې په تاريخي نظرياتو د لرغون پيژندوونكيو پر څيړنو، دلويديزې اسيا له پخوانيو كلاگانو او ښارونو او خوارزم سره يې شرح او د مقاييسې يادونه وشوه د كاپيسا - بگرام ښار د ډير توافق لرلو پر وجه چې له يوناني ښارونو سره يې لري دهغې استحکام زموږ په محلي مفكورو او منطق باندې استوار و.

د انقطه ډير ارزښت لري چې ديوناني ښار جوړونې ته قانوني نظر كولی شي چې د بگرام په پلان كې يې مطالعه كړو، پدې چې لويو كوشانيانو ديونانيانو ځای ونيو خو په اصل كې د ښار په پلان كې يې كوم ډير بدلون رانه وست او ټول پخواني جوړشوي اساسي خطونه پاتې شول چې لرغون پيژندونكي هم همدغه نظريه تائيدوي.

پروان یاجبل السراج کې

د قفقاز سکندريه

دمقدوني سکندر له عادتونو څخه يو د ختيځ پر لور فتح شويو ځايونو کې دمستحکمو کلاگانو او ښارونو جوړول و چې دده په خپل نوم (سکندريه) باندې شهرت لري، لکه په مصر کې چې (سکندريه) له ۲۳۰۰ کلونو راهيسه ديخوا په همدغه نوم موجود ده.

آلته ددغو کلکو ښارونو او کلاگانو په جوړولو کې داسيا دمختلفو نقطو او افريقائی جنگياليو او وسله لرونکيو خلکو دمقاومت روح ډير دخالت لري، ځکه چې سکندر ځای پر ځای داودانی دخپلو عسکرو داستوگنې له پاره دمجبوريت او اړتيا له مخې جوړې کړي نه دشوق او ښکلا لپاره.

سکندر دافغانستان دخاورې په مختلفو برخو کې دخپل تگ لوری له شمال لويديز برخو يعني له اوسني هرات څخه دسند رود تر غاړو پورې څو کلکې کلکې کلاگانې جوړې کړي چې دتاريخ دپاڼو په شهادت دهرات، فراه او کندهار له سکندريو نه پوره اطلاعات په لاس لرو، يوله همدغو کلاگانو يا سکندريو نه همدغه د (قفقاز سکندريه) ده چې دهغې محل يا موقعيت دپوهانو دڅيړنو په

رناکې دپخوانۍ پروان یا په جبل السراج کې دسالنگ ددرې خولې ته نژدې سیمه ټاکلې شو.

ولې موږ خینو او یوناني جغرافیه لیکونکیو دامستحکمه کلا د (سکندریه قفقاز) په نامه یاده کړې؟ په دې کې شک نشته چې دقفقاز دغرونو لړۍ، دترکیې په شمال ختیځ، دایران آذربایجان او دشوروي آذربایجان په سرحداتو کې پرتې او دیونان خاورو ته نسبتاً نژدې وې او یونانیانو هغه ښې پیژاندې.

کله چې ئې سترگې دهندو کش پرواورینه لوړه څوکه ولویدې نو دورته والی په وجه یې قفقاز وباله او تصور ئې کاوه چې دغرونو دغه لړۍ چې داسیا په زړه کې پرته ده دشرق نهائی حدودات دي او ددې لپاره چې دسکندر فتوحات یو خارق العاده پرمختګ وښيي فکر یې کاوه چې ددنیا پای ته رسیدلې او په حقیقت کې دسند رود اود رود ترصدختیزې علاقې ددنیا د ختیځ پای ښکاریده.

او دپروان کلکه کلا (سکندر) تر اوسه زمونږ په منځ کې معموله او مشهوره ده، دپروان نوم زمونږ په لرغوني ادب کې د (پروانتا) دیو غرنی نامه پر بڼه په (اوبستا) کې یاد شوی دی چې همیشه سوړ باد چې دسالنگ له واورینو غرونو څخه راپورته کیږي لري او د(پروان باد) باندې مشهور دی، تر دې پورې چې امیر حبیب الله خان ۲۳۰۰ کاله دسکندر تر آبادۍ وروسته په هماغه ځای کې دیو ستر ارګ جوړول پیل کړل. که چیرته اولسي داستانونو ته پاملرنه وشي داسې بریښي چې دسکندر له یرغل او دهخامنشیانو له بریو دمخه مو په (پروان) او (بگرام) کې مستحکمې کلاګانې درلودې چې دغوربند، شتل، پنجشیر اوسالنگ سیندونو له اوبو څخه جوړه کلاګانې ددواړو کلاګانو په منځ کې تیریده.

په اولسي داستانونو کې داسې نقل شوي چې په یو وخت کې دوه پاچاهانو چې یو (مروان) او بل (پروان) نومید چې یو دبگرام او بل دپروان واکمن و ددواړو کلاګانو ترمنځ یې درودخانې دپاسه یوڅنځیر غځولی او ددواړو کلاګانو په برجونو پورې تړلې شوی و چې دواړه برجونه په خپلو کې سره وصل شوي وو.

دواړو واکمنو په خپلو کې سره ویلي و چې کله ددښمن له خوا یوه ته خطر متوجې شي سم له لاسه به دڅنځیر په خوځولو بل ته خبر ورکوي او دواړه به په ګډه دښمن له منځه وړي.

وايي چې له دې دواړو نه یو تن دبې احتیاطۍ په وجه څو ځله بل ته دخطر خبر دڅنځیر په واسطه ورکړ، کله چې به دویم ګړی سره له لښکر مرستې ته ورسید و به یې کتل چې دښمن نشته او دوي پرې مسخرې کړيدي، کوم ځل چې په رښتیا

دښمن په کلا يرغل کړی و او دوي هر څومره دځنځير په واسطه خبر ورکړ مرستې ته ونه رسيدل، ځکه چې بيا هم پرې دمسخرې شک شوی و، او په نتيجه کې کلا سقوط وکړ. داويلی نشو چې دابې احتياطي دچا له خوا شوې وه خو نتيجه داشوه چې بگرام او پروان دواړو سقوط وکړ. که چيرته داداستان د سکندر دزمانې له يرغل او بریو سره تطبيق کړو نو ويلای شو چې لومړی بگرام او بيا پروان سقوط کړی دی.

سکندر د ۳۲۸ مخزېږدي کال دمنی پر موسم بگرام ته ورسيد او دپنجشير درود پر غاړه په اوسنی (برج عبدالله) کې پاتې شو او بيا له رودخانې نه هغه پلو ته په پروان کې دهندوکش دلوړ غره دپاي سيمه دسالنگ ددرې په خوله کې په ډير تلوار ديوي مستحکمې کلا په جوړولو پيل وکړ.

څرنګه چې سوړ ژمی و او دهندوکش پر واورين غره داوښتلو امکان نه و نو دپروان دسکندر يې جوړولو له پاره ډيره هڅه او زيار ايستل پکار و. يوناني عسکرو اودکاپيسا ددرو خلکو په ګډه په دوه درې مياشتو کې کلا اودهغې برجونه اباد کړل او د سکندر دخپلو يوناني عسکرو سره ژمی په همدغه کلا کې تير کړ.

کله چې سکندر دراتلونکي کال پر پسرلي د((بسوس)) دمقابلې لپاره چې دپاچاهۍ اعلان يې کړی و دشمال پرخوا لاړ، يوشمېر عسکريې له دې ويرې چې دکاپيسا او کابل خلک کوم عکس العمل ښکاره نه کړي دپروان په سکندريه کې پريښودل.

دپروان دسکندريې داصلي ابادۍ کومه نښه نښانه پاتې نه ده، خو د ۱۹ پېړيو په اوږدو کې چې کومې سکه لرونکې پيسې هلته موندل شوي او اوس هم پيدا کيږي څرګند وي چې دلته يو وخت دژوند کولو يومهم مرکز و.

په افغانستان کې يوناني

میتولوژي

میتولوژي یوه یوناني ترکیبي کلمه ده چې په هغې کې (میت) او (لوژي) یعنې افسانه، داستان، د ډول ډول خدایانو کیسې او له هغوي سره معرفت او پیژندګلوي د زړې زمانې د قومونو کیسې د معشوقو او ودونو داستانونه، قهر و غضب، دوستي او مخالفت دومره پراخ، زړه راښکونکي او رنگین دي چې د پخوانیو یونانیانو پرمختګ یې په هنر او مختلفو څانګو لکه انځورګرۍ، پرېګرۍ، موزیک او نورو کې همدوي ته مربوط او وابسته بولي، او وروسته دیونان له کلاسیکي دورې نه ددې میتولوژي یوناني داستانونو اغیزه داروپا په راپیداشوي هنر او ادبیاتو کې بې پدله نه ده.

یو له هغو موضوعاتو نه چې په ختیځ کې د سکندر له برېواو د افغانستان په سکندریو کې دیونانیانو ترپایښت وروسته ددې دواړو په روابطو دیونان خاوره د دقت او کتنې وړ ده، په افغانستان کې همدغه دیوناني خدایانو د ډولونو د کبسو انعکاس دی چې هغه هم دوه متقابلې جنبې لري، یو د افغانستان د اوسیدونکیو په منځ کې دیوناني میتولوژي، افسانوي، اسطوره ئي او داستاني خاطرو انعکاس دی او بل دیونانیانو په منځ کې د پهلوانانو او سیمه ایزې میترا زړۍ او طرې اود داستانونو تاثیر او انتشار دی، چې دلته یواځې دلومړۍ جنبې نه یعنې د افغانستان په غرنیو سیمو کې دیوناني خدایانو د ډولونو له افسانوي اغیزې څخه لږ بحث کیږي هغه یونانیان چې د سکندر په وخت او یا وروسته له هغه نه د افغانستان په سکندریو کې ددې وطن استوګن شوي وو، د سکندر د امپراطورۍ او دیونانیانو په اسیایي او افریقايي خاورو کې د سلطنتي تشکیلونو ترتجزيې اوړنګیدلو وروسته دهغوي رابطه دیونان له خلکو سره پرې شوه او ډیر شمېر یې د افغانستان په غرونو کې لکه د محاصرې په ډول یاتې شول او زموږ د سیمو له اوسیدونکیو سره ورو ورو حل او یو ځای شول، د همدغه یو ځای والي په وجه

دهغوي عقايد او افكار په تدريج سره دهغوي دچاپيريال دخلكو په منځ كې
ورداخل شول او كم كم ديوناني ميتولوژۍ كيسو، د خدايانو د ډولونو نومونه او
ديونان پخواني داستانونه زمونږ دسيمه ايزو كيسو سره يوځای شوي.

يوناني صنعتگرانو، لكه مجسمه جوړونكيو انځورگرانو ددې داستانونو په
رواجولو كې مهمه ونډه ترسره كړې او دباختر ديوناني پاچاهانو سكه لرونكې
پيسې چې لاس په لاس گرځيدلي ديوناني داستانونو او حماسو دخپريدلو له پاره
ډيره بڼه وسيله وه په همدې لحاظ د(باختري يوناني) شاهانو دواكمنۍ په مستقوله
دوره كې يعنې د مسيح له وخت نه دوه پيړۍ دمخه يوناني اسطورو زمونږ د هيواد
دټولو اوسيدونكيو طبقو په منځ كې له وړاندې رواج موندلی و.

د لومړنۍ يوناني باختري سلطنتي كورنۍ بنسټگران ديودوت زوې او پلار وو
چې په خپلو سېكو كې به يې د (زوس) يعنې ديونانيانو د خدايانو د خدای سكه
وهله او بيا هيلو كلس يوناني باختر پاچا چې دهندوكش په شمال كې پاچاهي كړې
وروستی واکمن و، چې د (زوس) سكه يې په داسې حال كې چې په تخت ناست دی
په خپلو سكو كې وهلې ده. همداراز ديوكراتيدس ديونان باختري سلطنتي كورنۍ
دريم موسس بيا داپولون تصوير چې هغه يې دطوفان، طبابت، ادبياتو او صنعت
ځانگړې خدای باله دخپلو سكو پر مخ وهلې دی. او ديوناني، باختري دويمې
شاهي كورنۍ غړو بيا د (هرکول) تصوير ته په خپلو سكو كې ترجيح ورکړې.

لكه څنگه چې (هرکول) دپهلوانۍ او حماسۍ جنبه درلوده په افغانستان كې يې
ډير محبوبيت ترلاسه كړی و، دهغه تصوير پرته له سكونه په بدخشان كې پريو نقره
يې جام موندل شويدي، چې اوس د لندن په برتش موزيم كې موجود دی او په دې
جام كې له ديونيزوس سره چې دشرابو او انگورو ځانگړی خدای گڼل كيده يوځای
ليدل كيږي. ديونيزوس هم په پخواني افغانستان كې حتی له سكندر نه دمخه
شهرت درلود.

يوشمير په دې فكر او نظر دي چې يونيزوس اصلاً (ديونيسه) و يعنې د نيسته
د ښار ځانگړی خدای او حامي و، چې ددې ښار موقعيت يوشمير په بگرام يوشمير
يې دلغمان په مندرور او همدارنگه يوشمير نور يې د هډې په سيمه كې ټاكي.
ديونيسته يا (ديونيزوس) دانگورو او شرابو ځانگړي خدای ددهقانانو او انگورتاك
لرونكيو په منځ كې ډير شهرت پيدا كړی و. او ترټولو ډير شهرت يې په كاپيسا او
ننگرهار كې و، همدارنگه دباختر او بدخشان خلكو هم بڼه پيژانده، ديو شمير پوهانو
له ډلې نه (مدام ترور) روسی په دې نظر دی چې كيدای شي په سيمه كې چې نوم

اونښان يې له مونږ څخه پټ دی داسې کوم ځانگړی خدای به و چې دیونان د شرابو له ځانگړي خدای سره به ډیر ورته و نو ځکه به يې دافغانستان په خاوره کې د ډیر شهرت باعث گرځیدلی وي. یو تن بل یوناني پاچا اگاتوکلس چې د هندوکش جنوب پلوته واکمن و هغه خپل ملاتړ بولي او خپل تصویر دیو داسې ځوان په بڼه چې دانگورتاک شنه تازه لښته دسر دپاسه د تاج په بڼه لري په خپلو سکو کې وهلې ده، پاتې دې نه وي چې دوه سوه کاله وروسته "پولونیوس دوتیان" دپاروپامیزاد یعنې دکابل په غرنۍ سیمه کې پریو غره د "دیونیزوس" عبادت ځای لیدلي او لکه څنګه چې يې تشریح کوي د عبادت ځای چارچاپیرونې ولاړې وې چې د اپخپله دیونیزوس کرلې وې، انگورتاک او پر ونو ختونکي بوتې پرې دپاسه ختلي وو، دونو ترڅانگو لاندې د همدغه یادشوي ځانگړي خدای مجسمه يې له سپینې تیرې څخه دیو ځوان په بڼه جوړه کړې وه.

له دې کیسې نه څرگندیږي چې (دیونیزوس) دانگورو او شرابو ځانگړي خدای دافغانستان دغرونو په لمنو کې (عبادت ځای) هم درلود او معمولا دخپل عبادت ځای چاپیر به يې انگورتاکونه کښینول او د ځانگړي خدای مجسمه به يې هلته ایښودله، خود هغه ځای دموقعیت ټاکل مشکل کار دی چې پکې د عبادت ځای جوړ و. مګر له احتمال نه دباندې نه ده چې دا ځای به دکاپیسا او ننگرهار ترمنځ په هغو ځایونو کې چې هلته ډیر انگور لرو، په کوم ځای کې و. باید هیرنکرو چې د (دیونیزوس) تصویر او مجسمه دواړه په بگرام کې د کیندلو پز وخت په لاس راغلې چې دیوښښه يې لوبښي دپاسه دګدا په حال کې لیدل کیږي، او دهغه څېره دیوې ګڼې ږیرې په لرلو په یوه فلزي پارچه کې هم په لاس راغلې ده.

لکه څنګه چې مو وړاندې ورته اشاره وکړه چې (هرکول) د (ژدپي تیر) زوی دیونان میتولوژي پهلوان په افغانستان کې ډیر محبوبیت درلود، وایي چې ددې قوي فوق العاده پهلوان په څېر یو بل پهلوان هم دافغانستان په غرونو کې مشهور و، تصور ونکړې چې دا پهلوان (رستم زابلۍ) دی چې د فردوسي له شهنامې سره يې شهرت ترلاسه کړی بلکه دلرغونو دورود حماسې پهلوانانو له ډلې څخه دی. لکه څنګه چې له یوناني کیسو څخه راڅرګندیږي زمونږ هیواده دهغوي دراتللو پر وخت يې ددې وطن په لوړو غرونو کې یو پهلوان له غشي اولندې سره په داسې حال کې لکه چې دغرونو دساتنې دنده ورسپارل شوي وي لیدلی و، چې دې پهلوان ددوي له هر کول سره ډیر ورته والی درلود.

۱۳۳۷/۶/۲۴

په پخواني افغانستان کې

ديوناني ليک دود رواج

سکندر مقدوني د (۳۳۱-۳۳۶) مخزېږديو کلونو په اوږدو کې افغانستان له لويديځه ترختيځه اوله شماله تر جنوبه دخپلو عسکرو په واسطه کچ کړ وروسته تر دې چې ددې وطن داوسيدونکيوله خواله سختو مقاومتونو سره مخامخ او په ډيرو فتوحاتو بريالی شو.

سکندر مقدوني ددې بريو په جريان کې که هغه دسيمې دخلکو دمقاومت په وجه و او که دنظامي اړتياوو او غوښتنو په اثر و. او که دعسکرو دستريا ياناروغتياپه وجه خويو شمېر مستحکمې کلاگانې يې د(سکندريه) په نامه دهري رود په حوزه، فراه رود، ارغنداو، دکابل رود، بلخ آب او نورو ځايونو کې جوړې کړي چې دتاريخ په پاڼو کې دسکندريه هري، سکندريه پروفتازي، سکندريه اراکوزي، سکندريه قفقاز او دسکندريه اورنيس په نامه ثبت شوي. دپورتنيو کلاگانو له جملې نه يواځې ددوو کلاگانو ځاي اوموقعيت دکندهار په زاړه ښار او پروان کې تثبيت شوي دي. يونانيان په نسبتاً ډير شمېر په دې سکندريو کې پاتې او مېشت شول چې ديونان باختري حکومت له ۳۳۰ نه تر ۱۳۰ مخزېږدي پورې په دوه سوه کلنه دوره کې يې فرهنگ، معارف اويوناني هنر داموقع وموندل چې ديوناني باختري حکومت تراغيز لاندې دازادۍ په رڼا کې پرمختيا وکړي.

په دې دوه سوه کلنه دوره کې ديوناني ژبې دليکنې له پاره خامخا ديوناني الفباء توري کاريدل او پرته دده له وهل شويوسکوڅخه دمشهور (اشوکا) ډبر ليک چې دکندهار په چهل زينه کې کشف شوی په ښکاره څرگندوي چې ددريمې مخزېږدي پيړۍ په لومړيو کې يوناني ليک دود زمونږ په هيواد کې څرنگه رواج موندلی و.

په افغانستان کې ديوناني باختري پاچاهانو دواکمنۍ په دورو کې يوناني ليک دود خپور شو او وروسته له هغې په نورو پيړيو کې دلويو کوشانيانو او وړو کوشانيانو په دورو کې پاتې شولکه څنگه چې يې ليک ساده او اسان و نوځکه يې ليک دافغانستان په محلي ژبو کې داستعمال وړ وگرځيد.

اصلا يوناني الفبا پخپله په خپل ذات کي ۲۴ حرفه وه. خو د لويو کوشانيانو پر وخت د داسې يوې سيمه ايزې ژبې په صفت چې نوې باختري شوې وه د صوتي اړتيا له مخې يې د (ش) حرف د مخرج دادا کولو له پاره په الفبا کې ورزيات کړ چې پردې اساس نوموړې الفبا د ۲۵ حروفو لرونکې شوه.

لکه څنگه چې بناغلي لوستونکي او اوريدونکي خبر دي چې په دې وروستيو ۸ کلونو کې د سره کوتل په کيندلو کې يو شمېر دپام وړ ډبرليکونه له يوديوال څخه لاس ته راغلي چې له تېرو او خښتو جوړ وو. يو له دې ډبرليکونو نه په يوه ستره تېره کې حک شوی دی چې ۴۵ کرښې ورکې شاملې دي چې دادلوې ډبرليک په نامه مشهور شوی، يوه بله مجموعه چې له ۵۳ ډبرينو پرچو څخه مرکبه ده له يوه کوهي نه په لاس راغلې چې په پخوانۍ دوره کې د عادي تېرو په حيث ترې دکوهي په ديوال کې کار اخستل شوی و.

د سړ کال په کيندلو کې څو بيلابيل ډبرليکونه چې په ديولونو کې ځای په ځای نصب وو لاس ته راغلي او پرته له دغو څخه د سره کوتل دکشفولو پر وخت په جلا ډول څو د خښتو نورې ټوټې هم لاس ته راغلي دي دې ټولو ډبرليکونو غربي پوهان د څه مودې لپاره په ځان مشغول کړي وو خو په پای کې فرانسوي پوه موسيو (بن ونيسټ) په دې بريالی شو چې د دغو ټولو ډبرليکونو څخه په لاندې ډول څلور ډبرليکونه وڅيړي.

لومړی : هغه ستر ډبرليک چې په يوه کاني ليکل شوی.

دويم : دهغه ۳۲ کانونو مجموعه ده چې له کوهي څخه ايستل شوی او يو ډول ډبرليک تشکيلوي.

درېيم : د هغو نورو ۲۱ کانونو مجموعه ده چې هغه هم له کوهي څخه ويستل شوي.

او يو بل ځانگړی ډبرليک تشکيلوي.

څلورم : هغه خښتې چې په ديوال کې لگيدلي دهغو خښتو سره چې دکيندلو پر وخت په پراگنده ډول پرته وې. څلورم ډبرليک تشکيلوي.

دا ډبرليکونه چې دکوشانيانو په وخت پورې اړه لري ټولې ديونانيانو په الفباء او ليک دود ليکل شوي دي چې له همدې څخه اندازه لگيږي چې يوناني الفباء اورسم الخط څومره دود و او په ځانگړې توگه د لويو کوشانيانو پر وخت د ډيرې استفادې وړ و، د چينايي گرځنده (هيوانتشنګ) په شهادت د اوومې زېږدې پيړۍ تر لومړۍ نيمايي پورې يې هم رواج درلود.

په افغانستان کې يوناني لويي

سکې

افغانستان د سکندر له فتوحاتو او دده دامپراطورۍ تر تجزيې او تباهي د دريمې مخزېږدې پېړۍ له نيمايي وروسته د مسيح تر دورې پورې پوره دوه سوه پنځوس کاله د اسيایي يونانيانو د تمدن او فرهنگ مرکز و.

کله چې ۲۵۰ کاله دمخه تر ميلاده د باختر واکمن (ديودوتس) د يوناني باختري سلطنت مستقل تشکيل اعلان کړ د هندو کش په شمال او جنوب کې يې يو ډول بنکلي سکه ووهله چې د ځينو ځانگړتياو له امله له هغوسکو نه هم ډيره بنکلي وه چې يونان کې وهل شوې وې.

يوناني باختري پاچاهانو چې د واکمنۍ مرکز ئې عموماً (بکتریا) يا بلخ و ددوی يوه سلسله سکې چې نقش پرې وهل شوې و، او د يرشمېرې لکه د بنکليو مډالونو په ډول له سپينو زرو جوړې دي چې اوس هم وروسته له ۲۲۰۰ کالو څلېږي، د دې غټو سکو په منځ کې يوشمير ډيرې لويې دي چې قطر يې دوه نيم انچه او وزن يې تر ۱۶۸ گرامو پورې رسېږي او دامير حبيب الله خان دوخت له پنځه گونو څخه ډير غټ دی. بنيایې چې گران و طنوال خبر وي چې د پاریس په ملي کتابخانه کې يوه د سرو زرو سکه شته چې ۱۶۸ گرامه وزن او دوه نيم انچه قطر لري چې داسکه د يونان باختري سلطنتي کورنۍ د دريم موسس (ايکوراتيدس) پورې اړه

لری چې د ۱۶۵-۱۶۰ مخزېږدیزو کلونو په منځ کې د بلخ سلطنت ته رسيدلی او د ټول افغانستان په خاوره یې واکمني کړې ده.

یوناني دسروزرو سکه چې د غټ والي په وجه په ټوله نړۍ کې ساری نه لري د بلخ د واکمن ((ایوکراتیدس)) ځانگړې سبکه ده او ختماً پر دې سکه نقش د افغانستان په خاوره کې وهل شوی دی.

ډیره عجیبه ده چې تر اوسه یوناني غټې سکې یواځې په افغانستان کې لیدل شوي او ددې هیواد له خاورو نه لاس ته راغلي دي.

جنرال قریه فرانسوي نژدې ۱۳۳ کاله وړاندې دامیر دوست محمد خان د واکمنۍ پرمهال چې سردار کهندل خان پر کندهار او وزیر یار محمد خان پرات حکومت کاوه افغانستان ته راغی، هرات، بلخ او کندهار ته یې سفرونه وکړل، نوموړی په (قره باغ) کې چې (شهرک) ته نژدې او د غور شمال پلوته واقع دي د ډیر غټو سکو په باره کې خبرې کوي چې تر اوسه یې د نوعیت د څرنگوالي په باره کې معلومات نشته.

جنرال قریه ددې سیمې د ملک (سعادت ملک) له قوله وائي چې د (قره باغ) په کنډوالو کې ډیرې غټې طلايي او نقره یې سکې پیدا کيږي چې زمونږ دوخت له سکو نه ډیرې غټې دي چې قطر یې ۱،۳ انچوته رسیږي.

د ۱۳۵۱ زیږدي کال په شاوخوا کې چې ((ميجرتات)) انگلیس په هرات کې اوسیده همدغه سعادت ملک ده ته یوه یادوه درنې سکې ورنښودلې وې نوموړي ویلي و چې په هغو سکو کې د سکندر نقش څرگندیده. دا په زړه پورې موضوع ده چې فرانسوي جنرال یې سیمه ییز ملک (سعادت ملک) ته او هغه څه چې سعادت ملک یې د انگلیس ميجر له قوله بیانوي داسې څرگندیږي چې د (شهرک) ختیځ لورته به خامخا کوم ښار و چې دیونانیانو پرمهال به یو مهم مرکز شمېرل کیده خو متاسفانه په ۱۱۳ کلونو کې ددې ځای او ددې سکو د څرنگوالي په اړه یوه خبره هم وانه وریدل شوه او دامهمه موضوع تر اوسه په تیاره کې پاتې ده.

یوه بله ډیره مهمه موضوع چې دې مسئلې پورې اړوند ده هغه د کابل په موزیم کې د پنځو غټو نقره یې سکو شتوالی دی چې دایوناني نقره یې سکې په جهان کې تر ټولو غټې سکې وې، ددې سکې په یوه خوا کې نیم مخ او نیمه شاهي تنه څرگندیږي او داکټر مټ د (ایواتیدس) یوناني باختري پاچاهغې سکې په څیر ده چې له سروزرو جوړه او دپاریس په ملي کتابتون کې موجوده ده. ددې سکو په نقش کې څرگندیږي فولادي (کسک) ژۍ لرونکې خوله یې په سرنوم یې (امین تاس) او

د فاتح پاچا په نامه يې ياد کړی. د ایاچا په افغانستان کې د يوناني پاچاهانو په ډله کې ډير مجهول شخص نه دی. ځکه چې دهغه وړې سکې لرو. کاله دمخه تر زيږدي يې دهندوکش جنوب پلو ته او د گندهارا پر ډيرو ختيرينو سيمو يې واکمني درلوده، نوموړی خو تريوه حده بې نومه اوبې نښانه پاچا دی چې په سملاسي ډول يې همدغه غټې سکې گورو چې «امين تاس فاتح پاچا» پرې لولو.

داد (امين تاس) پنځه غټې د سپينو زروسکې چې د يوناني نړۍ سترې سکې گڼل شوي، که له هغو سکو سره يو ټخاي شي چې له دې وړاندې په افغانستان کې موندل شوي او يا په دې خاوره کې ليدل کېږي د اثباتوي چې په دې هيواد کې د يونانيانو د واکمنۍ په لومړۍ دويمې او دريمې مخزېږدي پيړۍ کې د سرو او سپينو زرو پر غټو مدالونو او سکو نقش لگول کيده. د دې پوښتنو ځوابونه شرح غواړي چې داسکې له کومه ځايه، څه وخت او په څه ډول د کابل موزيم ته راوړل شوي دي؟ په کابل موزيم کې دنورو سکوپه ترڅ کې د سکو يوه لويه مجموعه يا کلکسيون موجود دی چې له ۶۰۰ سکو څخه مرکب دی او د مجموعه د څرنګوالي، کميت او کيفيت له نظره په باختر کې دهغو يوناني پاچاهانو د سکو چې دهندوکش شمال او جنوب پلوته يې واکمني درلوده ډيره په زړه پورې او لويه مجموعه ده. چې د مجموعه د کندز د کلکسيون په نامه شهرت لري چې څو کاله وړاندې د يو رسمي ليک په واسطه د قطغن د نائب الحکومه له خوا څرګنده شوې وه. داد کندز په بالاحصار کې د يو موټروان له خوا کشف کړای شوې وه، چې ټولې سکې يې له سپينو زرو جوړې او په مختلفو يوناني پاچاهانو پورې يې اړه درلوده چې دغه وخت يې فرانسوي متخصصين په پاکولو مشغول دي. چې د دغه لوی کلکسيون په منځ کې پنځه سکې چې له سپينو زرو جوړې دي، هره يوه يې (۹۱) گرامه وزن او دوه نيم انچه قطر لري.

مرکزي اسيا او چين ته د افغانستان

د ګريک او بوديک د مدرسې خپریدل

د (ګريک او بوديک) صنعتي مدرسې د اسلام د ظهور له دورو دمخه د مسيح دوخت په څلور پنځو لومړيو پېړيو کې په يو خاص مفهوم ټاکلی ځای لري، يا داسې ووايو چې ددې هنري مدرسې ترکيبي اجزاء له ختيځ ولويديځ، يونان او هند څخه د افغانستان خاورې ته ور داخل شوي او بيا دلته د افغانستان د هنرمندانو په لاس اخته شوي، ترکيب شوي او همدلته يې روزنه شوې وه، ځکه خود همدغې کتنې له مخې يو شمېر پوهانو او دېنکلو هنرونو کارپوهانو د (هندو افغان) د مدرسې په نامه ياده کړې ده.

وروسته له دې چې بودائي دين د دريمې مخزېږدې پېړۍ له نيمايي څخه وروسته په افغانستان کې خپور شو، د مسيحي د لومړۍ او دريمې پېړۍ په اوږدو کې د اهيواد د بودائي دين او هنريو ستر مرکزي وگرځيد. د افغانستان په وياړلي تاريخ کې دا وخت مرکزي اسيا، ختن، کاشغر او چين ته د مبلغينو او صنعتگرانو داستولو وخت دی لکه څنګه چې د لويو کوشانيانو په وخت کې د مرکزي اسيا د خاورې دويشنې پر مهال ((سنگيانګ)) او ((ختن)) ازاد شول، د دين، فرهنگ او هنر لاره هم خلاصه شوه، په دې مقاله کې همدغه مطالعه کوو چې څنګه له افغانستان څخه يادو شوو سيمو ته د ګريک او بوديک هنري مدرسه خپره شوه.

باور پدې دی چې همغه ډول چې بودائي دين له دوو خواوو دامو سيند د (سغد) له لارې او واکخان ته يې د پامير د شرق لوري لاره پرانسته د (يونان او بودائي) هنري مدرسې هم همدغه لاره تعقيب قدم په قدم د پورته يادو شويو لارو په اقتدار کاشغر،

ختن اود ((سنگيانگ)) نورو نقاطو ته يا په پخوانۍ اصطلاح چيني ترکستان ته داخل شو.

لکه څنگه چې سمرقند ته نژدې اودختن دعبادت ځای په خرابو او ويرانو کې د ((گريک او بوديک)) کشف شوي اثار ددې مدعا شاهدي وايي. لومړۍ نقطه چې ددې مدرسې شواهد هلته څرگند شوي هغه (روک) ده چې دختن په ختيځ هغه بودائي رنگه تصويرونوچې دعبادت ځايې په ديوالونوکې موندل شوي او سراويل استين انگليس دهغو نقل او عکس اخستې، دبودا له هغو مجسمو سره چې دننگرهار ولايت له هډې لاس ته راغلي دي ورته والی لري. د هډې اثار په افغانستان او درواک اثار په ختن کې دواړه هم عصره او په مسيحي لومړيو پېړيو پورې اړه لري.

وراندې دختيځ په لور په هغه نقطه کې چې سر اورل استين انگريز مدقق د ديوال تصويرونه موندل چې د (گريک اوردمن) له نمايش سره چې بې شکه په ۳-۴ مسيحي پېړۍ پورې تعلق نيسي ورته والی لري، او گندهارا د اثارو ترمنځ ددې اثارو ډير نژدېوالی موجود دی.

دهغو پراخو اودوامدارو کشفیاتو په وجه چې له ۱۹۲۲ زېږدي کال نه وروسته د ۳۰ کالو په موده کې دگودارو هاکن اوبرتوپلاوو په هډه، باميان او بگرام کې ترسره کړي ثابته شوې ده چې همدغه عوامل ددې سبب شوی دی چې له اسيائي خاورو (گريکورومن) يعني دلبنان، شام او عراق له سيمو څخه يې داکلاسيک صفت دگوبي سيمې ته انتقال کړی دی همدغه دافغانستان د (گريک او بوديک) سبک او مدرسه ده.

دباميان او هډې دمجسمو گچين سرونه او رنگين تصويرونه او دمرکزي اسيا دبيلا بيلو برخو له هنري اثارو سره لکه د (رواک) او (ميدان) اولر څه لرې دگوبي په خوالکه (قزل) او (کمتورا) او دچين مر (تورن هوانگ) پورې نژدې ورته والی لري چې دافغانستان دصنعتي مدرسې نفوذ ثابتوي.

دفرانسې دفقيد ختيځ پيژندونکي ((رونه گروسه)) په عقیده دهډې دديوال انځورونه دمرکزي اسيا له اثارو سره دروم دامپراطورۍ دوروستۍ دورې د اثارو ترمنځ دارتباط نيسي. همداډول دميران په تصويرونوکې د باميانو دمجسمو دطاق چې ۳۵ متر اوږدوالی لري دبنکليواو رنگينو تصويرونو ډيره اغيزه څرگنديږي اوپه مجسمه توپڼه کې هم همدغه مطالب څرگند دي.

هغه له گچ نه جوړ د (بودا) (بوديس اتوا) او کوشاني قبيلې دنورو سرونه چې د کابل دموزيم تاخچې اوالمارۍ پرې بنکلي دي رانښيي چې هغه له هغو اثارو سره چې دختن له (رواک) څخه موندل شوي ديو قطار اثار دي او دومره سره نژدې او ورته دي چې ددواړو په منځ کې په اسانۍ سره توپير نشي کيداي.

دگندهارا او دافغانستان دنورو سيمو دهنري مدرسو نفوذ دچين په خاورو کې ۳ او ۴ پېړۍ پورې ځانگړي نه دي، بلکه هغه څېړنې چې ددرې تنو چين پيژندونکيو فرانسوي، الماني اوانگليسي يعني (پول پليو) (فن لوكوك) او (سراوړول ستن) له خوادکاشغره په شمال (تمشک)، (کوټچه)، (قره شهر) او (تور خان) کې منځ ته راغلي عموماً ددې ځايونو اثار ندي او د ۶-۷ او ۸ پېړۍ محصول گڼل شوي دي.

همدغه شان ددې ځاي، هډې او تیکسلا دوړو مجسمو په منځ کوم ستر توپير نه ترستوگو کېږي اود گندهارا دمدرسې د نفوذ کولو بڼه او برجسته مثال دی چې دوام يې د مرکزي اسيا په مختلفو سيمو کې تر اتمې پېړۍ پورې ثابتوي.

هغه مجسمه توپنې او د ديوال پر مخ دنقاشۍ سپک چې په افغانستان کې دبودايي وخت معمول و، پر مرکزي اسيا کې هم ځای په ځای ونه درېد بلکه دبودايي دين له پرمختگ سره پرمخ ولاړ.

د(تورخان) په سيمو کې چې دچين له سرحداتو سره تماس لري او په نورو نقاطو کې لکه ((مورتگ)) او ((بازاکليق)) کې دگندهارا دهنري مدرسې هنري اثار په سترگو ليدل شوي.

فرانسوي ختيځ پيژندونکی (رونه گروسه) يقين لري چې په نوموړو سيمو کې تر ۹ مه زېږدې پېړۍ پورې دهډې او تکسيلا دکارونوله مخې تقليد شوی دی اودامفکوره په نوموړيو سيمو کې دمجسمو دسرونو ورته والی دهډې او تکسيلا، اثارو سره ثابتوي. چې له تور خان نه ورتير شودگوبي صحرا جنوبي خواو ته ځينې برخې اواثار پوهانو ليدلي دي چې په هغوي کې دافغانستان او په ځانگړي توگه دباميانو اوقندنستان بودايي اثار بې اغيزې نه دي.

لنډه داچې پرته له دې چې په جزئياتو خبرې وکړو په عمومي ډول کولاي شوووايو او ثابت کړو چې دمجسمه تراشۍ او دنقاشۍ دنورو ډولونو مدرسې چې دعبادت ځاي پر ديوالونو دود وې هغه وخت چې له افغانستان څخه دبودايي دين رواج له سرحداتو دباندې ووت نو ورسره نوموړې مدرسو په تدريج سره کاشغر، ختن او ترچين پورې سرايت کړی دی.

۱۳۳۷/۵/۲۲

په لرغوني افغانستان کې

دموسیقۍ درې آلې

د خلکو پیژندنې څیرنو، فیلوژوي او تدقیق د بشري ټولنو په منځ کې د خبرو پیل له آهنگونو او شپیلو څخه ثابتوي، وائي چې ټول بشري نژادونه پرته له رنگ، پوستکي او جغرافیایي سیمو دخپل ژوند په پخوانۍ او لومړۍ پوړو کې د سندرو د ډولونو دیو ډول په ویلو روږدي وو او ددې طبیعي ورکړې ځانګړتیا کوم نژاد پورې اړه نه لري، لکه څنګه چې انسانان د ژبو له ډیرو ډولونو په یوه ژبه ګریزې نو خپلو کلمو ته یې وزن او آهنگ هم ورکړی، کله چې یې څو کلمې د وزن او آهنگ پیدا کړې ورسره جوخت یې د سندرو ویلو لاره چاره هم پیدا کړې ده.

د افغانستان په هیواد کې له ۳۰ حتی له ۵۰ زرو کلو دمخه د هندوکش په زړه کې د غار اوسیدونکیو ښکاریانو د ژوند اثار موندل شوي او له هغه وخته چې د غار اوسیدونکي ښکاریان له غرونو او کمرونو څخه ښکته راغلي دي او د لویو خانو پر غاړو لکه: هیرمند واکسوس (آمودریا) اندوس (سند) هري رود، مرغاب، ارغنداب او کابل رود میشت شوي نو د مالدارۍ او کرهڼې دورې یې تیرې کړي دي چې عجالتاً د کندهار د (منډیګک) د تپې د کیندلو جریان چې ۵ زره کاله دمخه تر تاریخ یې د ژوند دوره ترسره کړې زموږ په مخکې دی.

داریایي ادبي اثارو د شهادت له مخې ویلی شو چې په ویدي عصر کې یعنې وړاندې تر هجرت کولو او د هجرت کولو په دوران کې سندرې ویل نڅا او اتني کول په افغانستان کې د اوسیدونکیو تر منځ دود وو.

لکه څنګه چې شعر ویل د کورنیو په منځ کې یوه عنعنوي دنده ده، نو ځکه یې د سندرو انتقال له یو نسل نه بل نسل ته یو معنوي میراث ګڼل کیده نو خامخا د خلکو په منځ کې د سندرو ویل دود و.

(ویدي) سرودونه او اوښتایي (زرتشتي) گاتا (سندرې) چې دهغو ډیره برخه په افغانستان کې منځ ته راغلې او داپخپله ددې څرګندویه ده چې سندره له سندرو غاړې او سندرغاړې دموسیقۍ له یوې آلې سره تړلي توکي دي. پروفیسر (ګیت)

اروپايي ختيځ پيژندونکي په دې عقیده دي چې "په ويدي زمانه کې موسيقي خپله لومړنۍ دوره ترسره کړې وه"

دپروفيسر گيت په نظر اريايان په هغو پيړيو کې چې ددوو لويو سيندونو امو او اباسين ترمنځ يې ژوند کاوه، نه يواځې داچې د موسيقي مفکوره يې په دماغ کې پيداشوې وه، بلکې په دې برخه کې يې يو پرمه وېلى و، تر کومه ځايه چې له سندرو څرگنديږي د موسيقي درې گوني آلات يعنې هغه آلات چې په پوکونه غږول کېږي، هغه آلات چې تار لرونکي دي او دريم بې تاره آلات داتول په ويدي زمانه کې داريايانو ترمنځ په افغانستان کې معمول او رواج و او هر يو ځانته نوم درلود لکه (دنوبهي) (وانا) او (يونا).

دريگ ويد له شاعرانو څخه يو تن وايي چې "د شپيلۍ غږ ديامايعني جمشيد له استوگن ځاي څخه اوريدل کيږي"

دټولو داستانونو او اسطورو پر اساس دياما يا جمشيد استوگن ځاي په بلخ کې و او دا لومړی پاچا و چې په بلخ کې يې پلازمينه درلوده.

شپيلۍ د موسيقي يوه ډيره ساده اله ده چې دافغانستان دغرونو په لمنو کې رواج لري او دا په ځانگړې توگه دخوانانو د موسيقي اله ده چې دمالدارۍ په لومړيو وختونو کې د شپنو، هلکانو او ځوانانو لخوا منځ ته راغلې. شپيلۍ په افغانستان کې د ملي موسيقي يو اله شمير و او ارتباط يې له بلخ او باخترا سره پرته له دې چې ويدي ورته اشاره کړې نور داسې داستانونه هم شته چې د شپيلۍ يادونه کوي دهغې له جملې څخه دچين زوړ داستان د يادونې وړ دي. هغه هم په دې ډول چې وايي دچين پخوانی امپراطور (هيوان - تي) چې تر ميلاد ۲۲۰۰ کاله وړاندې يې ژوند کاوه، نو زړې (لنگ ين) د (يوان يو) شمال پلوت ته واستاوه ترهغې وروسته شپيلۍ دچين د موسيقي اساس وگرځيد.

دفرانسې ديو مدقق شاوان له نظره (يوان - يو) دباختر يو برخه او يا ووايو چې دافغانستان په شمالي برخو کې يوه سيمه ده او له دې پخواني چيني داستان څخه څرگنديږي چې ۴ زره کاله دمخه تر ميلاده دنل شپيلۍ دود له باخترا نه چين ته تللی دی او بيا هلته دچيني موسيقي اساس گرځيدلی دی.

دتار لرونکو موسيقي آلاتو تر ټولو پخوانی څرک اودرک د هندوکش دغرونو له لمنو کې لگوو دا هغه (سرود) دی چې په ډير ساده او بسيط ډول جوړ او د دوه تارونو لرونکی دی چې نمونې يې اوس هم دافغانستان په نورستانونو کې لرو او همدارنگه د کابل په موزيم کې يې اوس هم نمونه موجوده ده.

د ډنمارکي خلکو پيژندنې پلاوی له خپرنو څخه څرگنديږي چې وائي داد موسيقي اله وړاندې له (سومريانو) يعنې له نن څخه څلور زره کاله دمخه يې دافغانستان په غرونو کې وجود درلود له عملي خپرنو څخه دا څرگنده شوې ده چې

کوم اهنگونه چې نن نور ستانيان په خپلو موسيقي الاتو کې غږوي دادڅلور زره کلو
دمخه اهنگونو ياد دی چې په دې ترتيب يې اهنگونو او سرودونوله څلور زره کلو را
په دې خوا يې خپله لرغونې بڼه خوندي ساتلې ده.

په دې ترتيب سره ويلاي شو چې شپيلۍ او دموسيقي په آلو کې (سرود) په
افغانستان کې کم تر کم څلور زره کلن قدامت لري. دافغانستان دموسيقي په آلو
کې کوم شی چې له تار لرونکيو پرته په دريمه ډله کې راځي تر ټولو طبعي او مروج
ډول دی چې دافغانستان دخلکو دورځني ژوند په ټولو پړاوونو کې له ودونو نيولي
تروياو کيندلو، عمراني او زراعتي چارو او رزم او بزم کې برخه لري. ډول له ملي
افغاني اتن سره هميشه و او دی او لرغونتيا يې دموسيقي ددوه نورو يادو شويو
آلو په خير زرگونه کاله دمخه يادولی شو.

دمسيحي دورې په پيل او درې څلورو لومړيو پيړيو کې چې پزگري تېکر توږنې
او دعبادت ځايونو پر ديوالونو نقاشي دود شوې وه يعنې چې دلويو کوشانيانو په
دوره کې يې لکه دډيروادبي مظاهرو، موسيقي هم ډير پرمختگ وکړ، اصلاً
دکوشانيانو دوره چې له نيکه مرغه اوس يې د ډيرو جزئياتو سره اشنا يو، داسې له
عظمت او پرتم نه ډکه وه چې د واکمنو پاچاهانو تر سيوري لاندې يې دځانگړې
پاملرنې او هڅونې په وجه معماري، مجسمه جوړونې، ادبياتو او موسيقي ډير
پياوړتيا او پراختيا تر لاسه کړه.

دننگرهار ولايت دهې داسې توږل شوې مجسمې په لاس لرو چې موسيقي
غږونکي يې يواځې نه بلکې په اوسني مفهوم د (بالت کنسرتونو) نمايش کوي.
نڅا کوونکي او موسيقي غږونکي يې له ډول او دبې سره په ميدان کې ښکاري.
دنڅاکوونکيو دحرکاتو شرنگ او دموسيقي غږوونکيو موزون اهنګ اوپه ډله
ايزه توگه ددوي غږونه بې له هغو بې ساډبروڅخه زموږ ژونديو غوږونو ته رسوي.
لنډه داچې دموسيقي له اساسي ډلو څه درې نمونې شپيلۍ، سرود او ډول له ۴-۵
زره کلونه را په دې خوا دافغانستان له غره ييزو اباديو کې دود لري اوزمونږ
دخلکو له عنعنوي ژوندانه سره يې سمه پياوړتيا او پراختيا کړې او دلومړنيو
ابتدائي وختونو بيلگې يې تر اوسه دغرونو په تنگو او ژورو درو او همدارنگه
دغرونو دننه په کلکو کلاگانو کې شته او حتی يوشمير لرغوني سندرې، غږونه او
زمزمې لاتر اوسه په بشپړه توگه هيرې شوي نه دي اوانعکاس
يې غوږونو ته رسېږي.

په لغمان او کندهار کې

دا شوکا ډیر لیکونه

«اشوکا» د «بندوسارا» زوی د «چندرا گوپنا موریا» لمسی دهندي (موریا) کورنۍ دریم پاچا چې د ۲۳۲ او ۲۷۴ مخزېږدي دتریمې پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې واکمن و.

نوموړی دهندي پاچاهانو په ډله کې یو لوی پاچا و چې وروسته د «کلنگا» د مشهورې جگړې، چې له یونیم لک تنو څخه د یو پکې مړه شول د وینو ویاله او خیرې خیرې جسدونه ولیدل سمدلاسه یې حال بدل شو، له ډیرو هیلو او خواهشاتو څخه تیر شو ځان غوښتنې او بشري سرغړونې یې په ځان کې ختمې کړې او د یو مذهبي مشر (راهب) په توګه وپیژندل شو چې دخپلې واکمنۍ پاتې کلونه یې د فقر او روحانیت په بڼه تیر کړل.

لکه څنګه چې دهغو جګړو په وجه چې دده نیکه «چندرا گوپنا» او یوناني «سلوکوس نیکاتور» ترمنځ پیښې شوې وې، او «سلوکوس نیکاتور» پکې دافغانستان جنوبي سیمو ته په شا راغی داسیمې دارغنداو تر حوزې پورې دموړیا دامپراطورۍ تر تاثیر او نفوذ لاندې شوې او دې وضعې دپنځوسو کلونو په شاوخوا کې دوام وکړ.

دغه وخت چې اشوکا د (موریا) په تخت کښیناست دموریا د کورنۍ نفوذ لا دافغانستان په جنوبی برخو کې لږ ډیر برلاسی و.

خو کوم کار چې (آشوکا) په وار سره تر سره کړ هغه داندوس په لویديځ کې فتح شویو سیمو ته دبودایي مبلغینو استول وو لکه څنگه چې ټول په دې پوهیږو چې ددې کار په کولو سره بودایي دین دخپله (آشوکا) له وخت نه یعنې ددریمې مخزېږدې پېړۍ دلومړۍ نیمایي نه وروسته ورو ورو د افغانستان په خاوره کې خپور شو چې څه دپاسه یوزر کاله یې دوام وکړ او دهغه دیانت دحیرانتیا وړ اثار اوس هم په افغانستان کې پاتې دي.

دآشوکا دواکمنۍ دوره یوه روحاني او اخلاقي دوره ده چې په هند کې دهغه اخلاقي نصیحتي فرمانونه دتېرو پر ستونونقش کړای شوي چې (وهمه کمبھاني) یعنې (اخلاقي ستنې) ورته وایي او تر اوسه په افغانستان کې ددوه اخلاقي ستنو نښې نښانې چې یوه له بلې ډیره لري یعنې په (ډرونټه) دجلال آباد او لغمان ترمنځ او بله دکندهار په زور ښار کې پیدا شوي دي.

هغه ډبر لیک چې پکې دآشوکا دزیرېدنې ځای ډرونټه ښودل شوې ده. د مثلث په بڼه ده چې لس انچه اوږدوالی او بریښي اته (۸) انچه دی چې اوس هم دکابل په موزیم کې خوندي دی. ددې ډبرلیک عکس دلومړي ځل له پاره دکابل مجلې په یوه گڼه کې خپور شو او نارویژي پروفیسر مارگنستین دلومړي ځل له پاره هغه په اروپا کې لویدیزو پوهانو ته وروپېژاند او دوه تن پوهان ((پرکلند)) و ((التهم)) دهغې لیکنې په ژباړنه او مطالعه بوخت شول او دوروستي ځل لپاره پر ۱۹۴۹ ز کال پروفیسر (هنیک) (په لغمان کې داشوکا د (آرامی) ډبرلیک کشفول) تر عنوان لاندې دهغه په چاپیر یال یوه مقاله خپره کړه.

داډبر لیک په آرامي لیک دود لیکل شوی او اته نیمې کرښې لري خو لکه څنگه چې یاده شوي ډبره ماته او دمثلث بڼه یې خپله کړې، تر ډیره ځایه یې کرښې نیمگړې شوي او له ترجمې څخه یې مسلسل مضمون په لاس نه راځي سره له دې هم داخلاقي درس روح ترې څرگندیږي، چې مفهوم یې دهغه پاچا له ډبر لیک څخه چې دکندهار په زاړه ښار کې پیدا شوی و اخستلای شو.

دکندهار ډبرلیک چې دچهل زیني سیمې ته نژدې دکندهار د زاړه ښار دکنډوالو شمال پلوته د(کندهار - کواکران) اوسنی سرک ته نژدې کشف شویده دا په دوه ژبو او دوه لیک دودو مشتمل او جوړ ډبر لیک دی، یعنې په یوناني ژبه او لیک دود او همدارنگه په آرامي ژبه او لیک دود لیکل شوی دی.

اشوکا دخپلو خاصو او ګڼو اخلاقي ښیګڼوله مخې خلك د حیواناتو له زورولو او وژلو همدارنگه د ماهیانو له ښکار نه منع کړل او وایي چې همغه شان چې مادانسان له وژلولاس واخیست شاهي ښکاریان دې د حیواناتو او ماهیانو له ښکار څخه لاس واخلي.

دموریا پاچا خلك د مور، پلار او مشرانو اطاعت ته رابولي د نفسياتي خواهشاتو د له منځ وړلو او ټولو ژوندیو ته د درناوي بلنه ورکوي دا جمله هم په ډبر ليك کې راغلې چې دده (پیواسي) د ترجم او مهرباني له مخې د ځمکې په مخ ټول انسانان نیکمرغه او خوشحاله شول.....

(پیوداسي) چې دلته د کندهار په ډبر ليك کې يې یادونه شوې ده د (اشوکا) بل نوم دی چې دهغه په یو شمېر نورو ډبر ليکونو کې هم لیدل شوی دی. په همدې ترتیب د ډبر ليك په متن کې کومه ناڅرګنده خبره نشته او معلومیږي چې دموریا پاچا که په لغمان کې چې د ګندهارا یوه برخه ده او که د کندهار په زاړه ښار چې دارغنداو د حوزې تر څنګ د ختیځ له ډیرو پخوانیو ښارونو څخه دی په دواړو ځایونو کې يې یادښت پر ډبرو ليکونو شته چې یو يې یواځې په (آرامي) ژبه او ليك دود دی او بل يې په دوه ژبو اودوه ليك دودونو یوناني او آرامي باندې ليکل شوی دی.

اشوکا به د اډول فرمانونه اخلاقي ستنې زیاتره د کاروانونو لارو ته نژدې د تیریدونکیو د لیدلو لپاره نصب کولې ترڅو په لاره د تیریدونکیو خلکو د پاملرنې وړ وګرځي.

تر کومه ځایه چې لیدل کیږي د (درونتې) او کندهار ډبر ليکونه ددوه لویو لارو پر سر او دهغه وخت ددوه پخوانیو ښارونو تر څنګ یو په ګندهارا کې پخوانی هډې ته نژدې او بل په کندهار کې د لویې لارې په سر زوړ ښار ته نژدې په یوه لویه تیره کې کیندلی شوی دی.

له دې دوه ډبر ليکونو څخه څرګندیږي چې له میلاد نه دمخه د دریمې پیړۍ په اوږدو کې، هډې او اوسنی جلال اباد ته نژدې او همدارنگه کندهار ته نژدې دوه لویې مرکزونه او ښارونه اباد او د کاروانونو تګ راتګ هم تقریباً له همدغو لارو ترسره کیده.

د کندهار ډبر ليك په یو لوړ ځای د لارې په لور مایل ډول واقع دی ترڅو يې لا رویانو وګوري، ددې ډبر ليك له وضعې نه پخپله څرګندیږي چې دیو مشخص

ترتيب له مخې دلارويانو د ليدلو له پاره پر همدغه ځاي او په همدغه بڼه جوړه کړاي شوي ده.

ددې ډبر ليک له مخې په څرگنده ويلاي شو چې د درېيمې مخزېږدې پېړۍ په اوږدو کې آرامي ليک دود په افغانستان او په ځانگړي توگه په جنوبي افغانستان کې معمول او رواج و او يو بل ډبر ليک هم په همدغه ژبه او ليک دوه په (تيکسلا) کې کشف شوی دی، ترټولو مهمه په دريمه م ز پېړۍ کې ديوناني ليک دود ارزښت او څرگنديدل دي.

مونږ هميشه فکر کاوه چې دا ژبه او ليک دود ديوناني باختري پاچاهانو دواکمنۍ په دوره کې تر (۲۵۰) مخزېږدي وروسته ورو ورو معمول اودود شوې ده، خو گورو چې په دريمه مخزېږدي پېړۍ کې اويالې تر لږه د دريمې مخزېږدې پېړۍ په نيمايي کې نوموړې ژبه اولیک دود دی حتی په جنوب غربي افغانستان کې معمول او خوره ده او دومره ارزښت يې درلود چې هغه به يې د ډبرليکونو د ليکنې پر مهال له آرامي ژبې او ليک دود څخه مخکې گڼله.

په کندهار کې داشوکا دډبر

لیک کشف

(هغه ډبر لیک چې په دوه ژبو یوناني او ارامي لیکل شوی)

په افغانستان کې ۱۳۳۷ هـ ش کال په پیل کې یو ارزښتمن ډبر لیک کشف شو چې د تاریخ له نظره په افغانستان کې د بودايي دین د پراخوالي، فرهنګ او ادبیاتو له مخې ډیر ارزښتناک و.

دا ډبر لیک په دوو ژبو (یوناني) او (ارامي) او همدارنګه په دوه لیک دودونو یوناني ارامي باندې لیکل شوی دی. او هغه په افغانستان کې د دواړو ژبو او لیک دودو د خپریدلو له امله هم د ډیر ارزښت وړ ده، چې دادی لومړۍ یې د کشف د څرنګوالي په اړه څو کرښې لیکو او بیا پخپله د ډبر لیک اودهغې دیوناني ژباړې په اړه خبرې کوو.

د ۱۳۳۷ کال په دویمه نیمایي کې مې یو شخصي لیک دیو پخواني دوست عبدالباري اشنا له خوا چې پخوا په کندهار کې د احمد شاهي لیسې مدیر و ترلاسه کړ، چې په هغې کې یې د کندهار له یوه سپین ږیرې سره دخپلې مرکې په اړه څرګندونه کړې وه، هغه د حمل په ۱۵ نیټه لیکلې و. چې د کندهار په ښار کې د سربوزي غره ته نژدې یوه ډبره څرګنده شوې چې پر مخ یې یو ډول لیک کیندل

شوی اودسپین پیري په ملگرتیا یې هغه ځای او ډبره لیدلې دي. لکه څنگه چې دښاغلي اشنا دلیک نه څرگندیدله ډبر لیک په کندهار کې چهل زینې ته نژدې دسرپوزې دغره په پوزه کې په یوه طبعي ستره ډبره کې کیندل شوي او تر اوسه خاورو او خټو لاندې پټ و، کله چې دوخت په تیریدلو دسیمې بزگرانو له دغه ځایه خاوره وړې ده نوموړې ډبر لیک کشف او راڅرگند شو.

دا ډبر لیک چې خبر مې ورته دکابل په راډیو او نورو افغاني مطبوعاتو کې خپور کړ دهغه ارزښت له مخې چې لري یې دپېژندگلوی وړ یې بولو او دادی تاسوته یې درپېژنم. دا ډبر لیک دکندهار دزاره ښار دننه دسرپوزي کلي ته په خوسوه مترۍ دپوزې دپاي په برخه کې یو توپل شوی ستر کانی دی چې له چهل زینې وړاندې ددوه کانو لرونکیو تپو په مخ کې واقع دی. دا ډبر لیک هغه سړک ته ډیر نژدې دی چې له موجوده کندهار څخه دارغنداو په لوري تللی او هغه سړک ته هم ډیر نژدې دی چې له عمومي سړک نه دکندهار د زاره ښار دکندوالوپر لوري تللی دی.

هغه لویه ډبره چې لیکنه پرې کیندل شوی مستطیل شکل لري چې اوږدوالی یې دوه متره پنځوس سانتي اوسوریې یو متر اولس سانتي دی. ددې لویې ډبرې په منځ کې دمریخ په شکل غیر منظمه سطحه د(۵۵) سانتي په اوږدوالي اود۴۵ سانتي بر او همدارنگه (۵۰) سانتي ښکته پلو ته پاکه او صافه شوې ده او د ډبرلیک متن په دوه لیک دودونو یوناني او آرامي لیکل شوي او کیندل شوی دی. دډبر لیک په پورته برخه کې مضمون په یوناني لیک دودلیکل شوی چې ټوله شمیره یې دیارلس نیمې کړښې ده او بیا دارامي لیک راځي چې شمیره یې اوه نیمې کړښې ده.

وړاندې تر دې چې ددې مهم ډبر لیک نقل او عکس (روما) او (پاریس) ته ورسېږي ما صرف دهغه ډبر لیک دموقعیت له مخې چې داراکوزي ولایت دکاروانونو دپخوانۍ لارې ترڅنگ واقع دی اوداچې په دوه لیک دودونو یوناني او آرامي لیکل شوي ښه اټکل کړي و چې دا ډبر لیک دریمې ق م پېړۍ پورې اړوند اود (موریا) کورنۍ لوی پاچا (اشوکا) پورې مربوط دی لکه څرنگه چې پر نوموړي ډبر لیک کې په یوناني ژبه لیک شوي دالیک نسبت آرامي لیک ته اسان دی، په روم اوپاریس کې پوهان ددې لیکنې په ترجمه بوخت شوي دروما په ختیځ اولویدیځ کې په مجلو او دپاریس په (لوموند) ورځپاڼه کې په دې باره کې مقالې لیکل شوي اوخپري شوې دي.

اشوکا دهندي (موريا) کورنۍ هغه پاچا دی چې پر هند دلس کاله واکمنۍ وروسته يې افغانستان ته دبودايي دين دتبليغ له پاره مبلغين راواستول دا هغه وخت و چې دافغانستان په شمال باختر کې يوناني باخترې شاهانو تازه په واکمنۍ پيل کړي و. اودافغانستان په جنوب کې دسلو سي کورنۍ (سلوکوس نيکاتور) يوناني پاچا ترماتې وروسته دموريا دکورنۍ موسسې (کوپتا) داندوس (سند) له شاوخوا څخه دافغانستان جنوب پلوته دارغنداو تر غاړو پورې يې خپل نفوذ ته پراخوالی ورکړی و. دکندهار په سر پوزه کې داشوکا دډبر ليک مضمون سراسر اخلاقي او عبارت دنوموړي پاچا له نصيحتونو څخه دی.

څنگه چې ټول پوهيږو اشوکا عادت درلود چې خپل اخلاقي نصيحتونه به يې دفرمانونو په بڼه په ډبر وليکل اوتيتول لکه چې ډير دډبرو فرمانونه يې په هند کې کشف شوي دي. اويوله دغو فرمانونو څخه دجلال اباد په ډرونټه کې پر يوه توپل شوې ستره ډبره موجود و چې يوه ناقصه پارچه يې دکابل موزيم ته رسيدلي او هلته خوندي ده.

موسيوروبرت دفرانسې دادبي متون او ډبر ليک داکاډمۍ غړی اوداروپا دختيځ مجلې مدير دواړه دې نتجې ته رسيدلي دي "چې (اشوکا) پاچا دکندهار په ډبر ليک کې په خپل مستعار نوم (پيوداسي) يادشوی او څرنگه چې يې پخپله دټولو موجوداتو له ازارولو او زورولو څخه لاس اخستی دی بايد چې دهيواد ټول بنکاريان او صيادان دحيواناتو له وژلو او دماهيانو له نيولو څخه لاس واخلي. چې په ځمکه کې لاخوشالي او ارامي خوره شي، سپارښتنه شوې ده چې دمور پلار او مشرانو ته اطاعت او دنفسياتي خواهشاتو مخنيوی دې وشي او په ځانگړی توگه دې دهر ژوندوي له زورولو ډډه وشي"

په همدغه ترتيب داشوکا کوم ډبر ليک چې تازه دکندهار زاره بنار ته نژدې کشف شوی ديو شمېر اخلاقي پندونو لرونکی دی چې ۲۳۰۰ کاله دمخه ليکل شوی.

دارامي ډبر ليک متن تر اوسه لوستل شوی نه دی، خو ډير احتمال لري چې دمضمون متن يې ديوناني ډبر ليک له متن سره توپير ونه لري اوددواړومتنونو مضمون يوشی وي.

د(اشوکا) يا د(کندهار دسرپوزي) ډبر ليک لومړنی يوناني ډبر ليک دی چې اوس په افغانستان کې کشف کړای شوی، تر دې وړاندې په سره کوتل کې ډبر ليک کشف شوی و. چې يواځې په يوناني ليک دودليکل شوی او ژبه يې دافغانستان

د ژبو له ډلې يوه محلي ژبه ده. د کندهار ډبر ليک لومړنی ډبر ليک دی چې زمونږ په هيواد کې په يوناني ژبه او ليک دود ليکل شوی. نو دا چې له آرامي ژبې نه پورته گڼل شوی څرگند يږي چې زمونږ په هيواد کې ديوناني ژبې ارزښت د دريمې مخزېږدې پېړۍ په نيمايي کې ډير زيات و.

د کندهار ډبر ليک لومړنی ډبر ليک دی چې په دوه يوناني او آرامي ژبو ليکل شوی، ددې لپاره چې نوموړی ډبر ليک په دوه ژبو او دوه ليک دودونو ليکل شوی په همدغه وجې يې ارزښت ډير زيات دی او ديوناني ژبې په مرسته به د پوهانو معلومات د ادبي جزئياتو په اړه او د آرامي حروفو د ليکلو په برخه کې پراخوالی ومومي.

هيله لرو چې ژر به پوهان ددې ډبر ليک د (آرامي) متن په لوستلو بريالي او په دې برخه کې به بله مقاله خپره کړي.

په ډبر ليک کې راغلي چې د (پيوداسي) د ترجم او مهرباني له مخې د ځمکې ټول انسانان نيکمرغه او خوشاله شول.

په کندهار کې ديوناني ډبر ليک د متن اساسي مفهوم لکه څنگه چې يې وړاندې يادونه وشوه په اخلاقي نعمتونو مشتمل دی. ددې ډبر ليک (آرامي) متن اووه کرښې لري چې تر اوسه کوم شخص يا علمي موسسې دهغې په ژباړه لاس نه دی پورې کړی. خو احتمال لري چې دهغې مضمون به هم ددې ډبر ليک ديوناني برخې سره يوشان وي.

د اروپايي علمي حلقې په روما او پاریس کې هغه ډبر ليک ته چې تازه په کندهار کې کشف شوی ډير ارزښت ورکوي او دا ډبر ليک په لرغوني افغانستان کې د تاريخ، ادبياتو، ژبې پيژندنې او د ژبو د تاريخ له نظره ډير ارزښت لري، ځکه چې د لومړي ځل دی چې يو ډبر ليک په دوو ژبو (يوناني) او (آرامي) ليکل شوی او زمونږ د هيواد له يوې مشخصې سيمې نه په لاس راځي.

په افغانستان کې د بودیزم خپریدل

پنځلس کاله دمخه مې دافغانستان تاریخ د لومړي ټوک په ۳۴۲ مخ کې د "محفل مذهبي واعزام مبلغین" تر سر لیک لاندې ولیکل چې "دا شوکا له سترو کارونو څخه چې دواکمنۍ یوولسم کال (۲۵۹ مخزېږدې) اټکل کېږي د مذهبي محفل ریاست، د شاهي بنکار موقوف کول، یادعیاشی منع کول او ترټولو لوی د مبلغینو داستولومفکوره ده" دا محفل په (پتالي پوترا) چې عبارت له (پتنه) څخه دی دایر شو او دهغې په اثر اشوکا تصمیم ونيو چې د بودایي دین د خپریدلو لپاره به دهند جنوب اولویدیځو هیوادونو ته مبلغین استوي.

ټول پوهیږو چې دغه مهال دیوناني شامي سلوکوس نیکاتور د موریاکوڼۍ د موسس چندراگوپتامور له لاسه پر ۳۰۵ م ز کې د مقابلې په ترڅ کې ماته خوړلې وه اوله گندهارا څخه تر اراکوزي (له کابل نه تر کندهار) پورې د موریاکوڼۍ بری موندلی و او اشوکا ډیره هڅه کوله چې په فتح شویو سیمو کې بودایي دین مروج کړي نودهمدې مطلب د تر سره کولو لپاره یې د (مجهان کيټه) (د همهاره کيټه) او (مهاره کيټه) په نامه څو تنه مبلغین د کابل او ارغنداو د سیمې په لور واستول او په همغه ترتیب چې پوهیږو د دریمې م ز پېړۍ له نیمایي نه وروسته بودایي دین دافغانستان په خاوره کې له لمر خاته تر کاپیسا اوله کابل نه دشمال په لور تر بلخ پورې او همدا راز د جنوب لور ته د ارغنداو تر سیمې خور شو. تر اوسه پورې داسې فکر کیده چې دنوموړي دین دخپریدلو وخت نظر جنوب ختیځ ته دلویدیځ او شمال

پر لور ژر صورت نیولی، خو کیسه داسې نه ده ځکه چې داوخت د هندوکش جنوب دموریا دکورنۍ ترلاس لاندې و او په شمال کې یوناني باختري پاچا واکمن و. بودايي دین له کندهارا څخه دارغنداو سیمې ته ډیر ژر حتی پخپله د (اشوکا) په وخت ددریمې م ز پېړۍ په نیمایي کې خپور شوی دی.

چيني گرځنده (هيوان - تسنگ) چې کله داوومې عيسوي پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې له (کاپيسا) نه ننگرهار ته ورغی په بگرام او دجلال اباد په هډه کې ورته یو شمېر دعبادت وړ څیزونه اټکلیده ځکه چې دمبلغینو داستولو له وخت نه دعبادت وړ ځایونو تر جوړولو پورې ډیروخت پکار و، مگر داشوکا داخلاقي ډېر لیک په رڼا کې چې تازه دکندهار په زاړه ښار کې موندل شوی او دهغه ډېر لیک له مخې چې ۲۵ - ۳۰ کاله دمخه دجلال اباد په ډرونټه کې لاس ته راغلي څرگندېږي، څومره چې دبودیزم دخپریدو په هکله فکر کیده له هغې څخه ډیر تیزو، او یو شمېر عبادت ځایونه په ننگرهار او کاپيساکې پخپله داشوکا په وخت ددریمې م ز پېړۍ په نیمایي کې جوړ شوی وو، چې خاطرې اونوي پیداشوي څیزونه یې دچيني گرځنده (هيوان تسنگ) تر وخت اومې مسیحي پېړۍ پورې له منځه تللی نه و.

اصلاً داشوکا له خوا په یوستره مذهبي غونډه کې فیصله وشوه، ترڅو دهندوکش جنوب ته دغربي هیوادونو په لور چې په هغې کې پخوانی افغانستان هم شامل دی یو شمېر دبودايي دین مبلغین واستوي، داغونډه د ۲۵۸-۲۵۹ م ز په شاوخوا کې دهند دبیهار په ضلع د (پتنه) دښار په (پتاپوترا) کې ترسره شوه لکه چې وړاندې یې یادونه وشوه یوشمیر مبلغین دافغانستان په لور هم واستول شول. اشوکا استولي بودايي مبلغین یواځې په افغانستان کې تم نه شول بلکې دلویديځ پر لور یوناني شامي شاهانو او دلویديزې اسيا شاهانو ته لاړل او لاتر هغې لري دافریقا په شمال کې دمصريوناني واکمنو ته هم ورغلل اودهغو پاچاهانو دنومونو په استناد، چې یادونه یې داشوکا په پنځم نمبر ډېر لیک کې شوی، ویلای شو چې دبودايي دین مبلغینو دمدیترانې په ختیځه سیمه کې داسیاني اروپایي او افریقایي هیوادونو لکه مصر، یونان او شام کې یې خپل تبلیغونه وکړل، خوله افغانستان څخه لري داسيا لویديځ لور ته یې چندان تاثیر ونکړ او حتی په افغانستان کې هم نیمه ختیځه خوا (کندهار - بلخ) دخط ختیځ لور ته دادین ومنل شو او په هغه نیمه لویديزه خوا کې زردشتي دین لږ ډیر باقي پاتې شو او بیاداسلام

دمقدس دين د مبلغينو تر رارسيدلو هم ځايي پر ځاي و. لکه چې ددې مرحلو کليات موږ ټولو ته روښانه دي.

کله چې اشوکا په ډبر ليک کې داسيا له يوناني واکمنو سره دبودايي دين د مبلغينو داستولو په اړه کې خبرې کوي ديونان باختري دمستقل سلطنت دموسس (ديودوتس) په باره کې څه نه وايي له دې وينا څرگنديږي چې تر دې وخته لباختر خپلواکي تر لاسه کړې نه ده، لکه څرنگه چې په ډبر ليکونو کې دسلوسي شامي کورنۍ ديو تن (انتياکا) يعنې دويم انتيوکوش دنوم يادونه شوې، په ښکاره څرگنديږي چې باختري تر اوسه دسلوسي شامي کورنۍ دواکمنو له خوا اداره کيده.

نن دامسئله روښانه ده چې اشوکا پر (۲۵۸ م ز) پرلويديز په لور دبودايي دين د مبلغينو په استولو لاس پورې کړی و او "ديودوتس" پر ۲۵۸ م ز ديوناني باختري دولت خپلواکي اعلان کړې په دې ترتيب ددې دواړو پيښو ترمنځ د (۸) کلونو په شاوخوا کې مهالنۍ واټن دی او وړاندې تر دې چې يوناني باختري خپله خپلواکي اعلان کړي، داشوکا مبلغينو دافغانستان په ختيځ او جنوب لويديځ کې له گندهارا څخه دارغنداو تر سيمې پورې دبودايي دين په تبليغ لاس پورې کړ. او دافغانستان په يوه برخه کې دموريایانو دبريو ارزښتناکه پايله همدغه دبودايي دين د نظرياتو خپریدل او چې وروسته دهغوي دسياسي واکمنۍ له نسکوریدو څخه چې تر پنځوس کلونو يې ډیر دوام ونکړ. بوديزم ځای په ځای پاتې شوريښي يې وځغلولي پرمختيا يې وکړه او پراختيا يې وموندله او زر کاله يې ډیر يې دوام وکړ او افغانستان دلومړۍ مسيحي پيړۍ په پای کې ددويمې پيړۍ په پيل کې دبودايي دين ديو ستر مرکز په حيث وپيژندل شو چې مبلغين يې کاشغر، سنگيانگ او چين ته ورسيدل او دافغانستان په مرکزي غرنیو برخو کې دنهمې مسيحي پيړۍ تر پيل پورې موجود پاتې و.

۱۳۳۷\۳\۱۲

شابهار

په غزني کې بودايي "شاهي عبادت خای"

هغه مقالې چې "د شابهار په دښته کې د غزنوي عسکرو درسم گذشت میدان" او د "شابهار میدان اونغاړه خانه" په نامه دي د ۱۳۳۷ هـ ش کال په اوږدو کې مې ژوندون مجلې او کابل راډیو ته ولیکلې، دا دواړه مقالې پر ۳-۴-۱۳۳۷ او ۷-۹-۱۳۳۷ نیتوله راډیو خپرې شوې (د دې دواړو مقالو متن د دې اثر په دویم ټوک کې راخستل شوې).

شابهار مې استاد ابوالفضل بیهقي دلیکنو، امیر فرخي او امیر عنصري له قصیدو څخه د عسکرو درسم گذشت په میدان او د غزنوي عسکرو د عرض په خای کې شرح ورکړې ده.

(شابهار) د غزنویانو له دورې دمخه او همداراز له اسلامي دورو وړاندې اصلاً د بودايي دین لویې عبادت خای و. چې د موجودیت ریښتینوالي یې پر ۱۳۳۸ کال د لرغون پېژندونکي دهخو په نتیجه کې کشف شو.

د سلطان محمود غزنوي دارامگاه باغ او دروښي د کلي جنوب لويديځ ته په درې کیلو مترې کې د لویې او پراخې دښتې په منځ کې (چې حتماً همغه د غزنویانو دوخت مشهور د شابهار دښته ده) یوه دډبرو غونډۍ پرته ده چې نن د عوامو په ژبه

(تپه سردار) (تپه نقاره) او د (بتخاني) په نومونو ياديږي داهر يو نوم فولكوري توضيح لري چې دلته يې د شرحه كولو امكان نشته او يواځې د (بتخاني) وجه نسبيه د پاملرنې وړ ده او رانيسي چې د زمانې په تيريدو، ورانيو او كنډوالو سره سره د عوامو د خاطرو په دفتر كې د بوايي عبادت ځای په واقعي مفهوم او بودتون پاتې دی.

(شاهبهار) يو تركيبي نوم دی او له دوه ويو څخه جوړ دی (شا) چې همدغه د (شا) د كلمې متعارفه ده او بل (بهار) چې د اكلمه د سنسگريت (يهاره) څخه اخستل شوې ده چې نسبت يې بودايي عبادت ځای ته كيده چې په سلگونو او زرگونو (ويهار) كلمې مو د افغانستان په بيلا بيلو برخو كې لكه هډه، كاپيسا، كابل، باميان، غزني، بلخ، فرخار، سمنگان، كندهار او نورو ځايونو كې درلودلې چې له هغو څخه يو د بلخ د (نوبهار) خاطره پاتې ده او ډير شهرت لري، چې د اهم تركي نوم دی او اصلاً له دوه كلمو (نوا) او (يهاره) څخه جوړه ده چې لومړۍ د (نوي) او دويم هماغه د بودايي عبادت ځای مانا درلوده او دا (نواويهاره) په دري ادب كې (نوبهار) شو كه تردې پكې نوره زياته څيرنه وكړو د (نوبهار بلخ) په شهرت به بسيا شو.

تركومه ځايه چې د گرځنده چينا يانو له يادښتونو او د عربي منابعو له تذكو څخه څرگنديږي د سلگونو او زرگونو ويهارونو او بهارونو ترڅنگ مو ډيري او شاهي عبادتگاوي درلودې چې يو شمېر يې د شاهبهار په نامه او صفت مشهورې وې. پرته له شكه په كابل، هډه، بگرام، غزني، باميان او حتماً په نورو هغو ځايونو كې چې پورته مې يادونه وكړه (شاويهاره) او (شاهبهار) نومونه درلودل چې دهغو د موقعيت ټاكنه به د لرغون پيژندونكيو هڅې او څيړنې روښانه كړي.

لكه څنگه چې ددې اتو كلونو په ترڅ كې دايتاليا د لرغون پيژندنې پلاوى د غزني (شاهبهار) له كيندنو او څيړنو وروسته دهغه ځای موقعيت، شكل او ابادۍ د طرز ترڅنگ نور ډير جزئيات روښانه شوي دي ددې كشفياتو په ترڅ كې برهمي ليكنې چې دريمې يا څلورمې مسيحي پيړيو پورې مربوطيږي او نورې له ختيځې بودايي وړې مجسمې او ددې ترڅنگ د ۱۰ - ۱۲ مترۍ لويو مجسمو د شواهدو پيدا كيدل او نور ددې عبادت ځاي د جزئياتو نور اړخونه دي چې څرگند شوي ددې ټولو شرح په دې لنډه ليكنه كې امكان نه لري.

دغزني د شاه بهار عبادت ځاي د لويې صوفي چارچاپيره خونوري وړې صوفي هم كشف شوي چې څلورو خواو ته زمينې لري چې دغزني بت پرستانو دنورو ډيروبیهوده کیسو ترڅنگ فکر کاوه چې (کله چې بودا د هوا له څپو رابښکته شو په همدغه ځای کې چې دغزني د (شا بهار) عبادت ځای دی کیوت، البته چې په بودايي داستانونو کې یې دښکته کیدو ځای د (شانکارا) په نامه چې بنارس ته نژدې یوه سیمه ده ښودل شوی دی.

په دې وړو کې مقاله کې اساسي مقصد دادی چې (شاه بهار) دغزنویانو په دوره کې درسم گذشت او مذهبي جشنونو شریک میدان و، اصلاً تر اسلام دمخه د اوسیدونکو د بودايي دین عبادت ځای و چې د (شاهي معبد) یا عبادت ځای په نامه یادیده او ددې ډبرینې غونډۍ څخه دغزني بنار ډیر لرې ښکاریده.

لکه څنگه چې مې شل کاله دمخه (دافغانستان پخواني تاریخ) په دویم ټوک ۵۴۳ او ۵۴۴ مخونو کې او همدارنگه (دافغانستان تاریخ) په دویم ټوک چې پر ۱۳۳۶ کال دتاریخ ټولنې له خوا چاپ شوی شرحه ورکړې چې یو له شاهپارونو څخه د کاپیسا یا بگرام او یا هم د گلبهار په لمنو کې د غوربند د درې په خوله کې واقع و چې د جبریل د زوی ابراهیم په امر دیحی د زوی فضل پر وخت چې د هارون الرشید زمانه وه پر ۱۷۶ یا ۱۸۶ هـ ش کال وران کړای شو.

ددې لپاره چې دغزني د (شاه بهار) په هکله علمي هڅې جاري دي نوڅکه ډیر د جزئیاتو په نتایجونو پسې نه گرځم او هیله لرم چې په دې اړوند به په راتلونکي کې له هره اړخه پراخې مقالې ولیکو.

په افغانستان کې بودايي

مبلغين

افغانستان او هند لکه دنورو هیوادونو په څیر سره خوا تر خوا او متقابل واقع دي چې په بیلا بیلو تاریخي مواردو کې یې یو پر بل نفوذ او اغیزه درلودلې چې اثار اونښتي نښانې یې په دواړو هیوادونو کې محسوسیږي.

په افغانستان او هند دواړو هیوادونو کې متقابل اثار او اغیزې ډیرې غښتلې دي چې شواهد او نښې نښانې یې ډیرې څرگند یږي.

پر افغانستان هندي بنسټیز او پراخ اغیز د بودیزم خپریدل دي چې دسند داندوس له رود خانې څخه یې در اقمیریدوله ورځې څخه په افغانستان کې د دوام د وروستی ورځې پورې له زر کلونو څخه واوښت او ددې یوزر کلونو په اوږدو کې یې ددې هیواد داوسیدونکو په فکر او دودانیو په جوړښت کې ژور او پراخ اغیز ترسره کړی دی.

دا چې څنګه، څه ډول او کله بودايي دین په افغانستان کې خپور شو؟ دې پوښتنې چې ددې هیواد پر برخلیک یې یو بشپړ بدلون رامنځ ته کړی، دپوهیدلو او پلټنې وړ ده.

ټول پوهيږو چې بودايي دين په ۶ م ز پيړۍ کې له (ساکیاموني بودا) سره دهند په خاوره کې څرگند شو، چې نژدې درې پيړۍ دادین دهند په خاوره کې محدودو، تر هغو چې د (موريا) يا په پخواني هند کې د لومړي سلطنتي کورنۍ له خوا منځ ته راغی.

(چندراگوپتا موريا) ددې سلطنتي کورنۍ موسس و او ددې لړۍ د دويم پاچا (پاندوسارا) تر مرګ وروسته يې زوي (اشوکا) واکمنۍ ته ورسيد او نوموړی د واکمنۍ پر لسم کال ۲۴۹ م ز کال بودايي دين ته ور داخل شو چې ددې دين د پرمختيا او پياوړتيا له پاره يې ډيرې هڅې او هلې وکړې.

ددې زمانې له مهمو پيښو څخه يوه هغه ديوي لوی مذهبي غونډې جوړيدل وو چې په (پتالي پوترا) يعني اوسنۍ (پتنه) کې چې هغه مهال د موريا د امپراطورۍ پلازمينه او دهند له مشهورو ښارونو څخه شمېرل کيده ترسره شوه.

غونډه د مشهور عالم (موګالي پوتاتيسا) په رياست او د روحاني مشر او پاچا (اشوکا) تر سرپرستۍ لاندې وشوه، په دې غونډه کې ډير ارزښتمن تصميمونه ونيول شول، ذيلګي په توګه د مذهبي قوانينو تنظيم، ترتيب او د بودايي دين دخپريدلو د پاره دهند په دننه اوله سرحدي حدوداتو نه دباندې د مبلغينو استول په هند کې د مذهبي غونډې ډير پام جنوب پلو په ځانګړي توګه د "سيلان" خاورو ته و لکه څنګه چې اوس بودايي دين په هندوستان کې له منځه تللی مګر د سيلان په جزيره کې په ښه قوت او قدرت دوام لري او دهغه هيواد رسمي دين پيژندل شوی. بله نقطه چې مذهبي غونډې ته د پاملرنې وړ ده هغه د اندوس (سند) درود لويديزې خوا سيمې يعني داوسنۍ افغانستان خاورې وې چې هغه وخت يې د جنوب يوه برخه دارغنداو تر سيمې پورې د موريايانو له خوا فتح شوې وه او په نيمه نوربرخه کې شمال لور ته يونانيان مېشت وو. کشمير او ګندهارا ته د مبلغينو داستولو د موضوع يادونه داشوکا په يو شمېر ډبرليکي فرمانونو کې شوې ده، مثلاً "۱۳" نمبر فرمان د مبلغينو داستولو په باره کې دی او کومو ځايونو ته چې يې استولي هم لوستل کيږي. همدغه شان په "۵" نمبر فرمان کې دنورو ځايونو په ترڅ کې د "ګندهارا" د نامه يادونه هم شوې ده، تر کومه ځايه چې له دې منابعو څخه څرګند ږي، يو له دې مبلغينو څخه چې د کشمير او ګندهارا په لور استول شوي وو

مجهان تيكا يامدهيان تيكا نومیده، پرته له هغه دوه تنه نور هم له هغه څخه لرې دسند درود لویدیز پلو ته استول شوي چې نومونه یې په لاندې ډول دي:

"دهه ماراكي تا" او "مهراكي تا" چې دهمغه په جغرافيايي اصطلاح يو يې "لویدیز هیوادونو" ته او بل یې یونان ته استولی و.

لکه څنگه چې دهند لویدیزې سیمې داوسني افغانستان سیمې دي او یونانیانودهمدې هیوادله شمال برخې څخه دبحر روم تر غاړو او مصر دخپلې واکمنۍ په کړۍ کې راوستی و، نو په اسانۍ سره اندازه لگېږي چې داشوکا مبلغین کندهارا او دافغانستان نورو سیمو ته تر راتلو وروسته دلویدیز پر لور وړاندې تللي دي.

په دې کې شک نشته چې په خپلو ډبر لیکونو کې په ویاړي چې مبلغین یې "یاوانا" یعنې یونانیانوته استولي دي. دتیر کال تر پیل پورې چې داشوکا ډبر لیک په کندهار کې کشف شوی نه وه دا (یاوانا) یې ډیر لرې لټاوه، مگر اوس څرگنده شوه چې دکندهار په یوه سکندریه کې چې دارغنداو رودخانې ته نژدې ده ډیر شمېر یونانیان میشت وو او اشوکا ډیره هڅه کړې ده چې دوي بودايي دین کې داخل کړي نو ځکه یې دهغوي په ژبه فرمان په هغه ډبر لیک ورته کیندلی و چې تازه دچهل زیني ترڅنگ موندل شوی دی.

نوویلایي شو چې بودايي مبلغین داشوکا په ژوندانه ددریمې م ز پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې ددین دتبلیغ له پاره دافغانستان جنوبی برخو ته راغلي او دغه دین ته په رونق ورکولو کې بریالي شوي، ځکه چې څه دپاسه یوزر کاله دادین په دې خاوره کې تم شوی.

کوشانيان د افغانستان په

تاريخ کې

دخيرنې دلمنې په پراخيدو او ددرسي، منلکي او افغاني کتابونو دخپريدو په وجه به نن سبا په افغانستان کې داسې څوک نه وي چې هغه د (کوشان) يا (کوشاني) نوم نه وي اوريدلی دالور او مشهور نوم هغه اواز ده چې دگاونډيو هيوادنو لريوسيمو ته هم رسيدلی دی.

کوشانيان د (سيستي) يا (يوچي) په نامه توکی له مرکزي اسيا څخه پورته شوی، په افغانستان کې يې ديو ځواکمن او مقتدر سلطنت په تشکيل لاس پورې کړی او دهند او پاکستان دپراخې نيمې قارې په فتوحاتو بريالي شوي دي. له دې سره سره دکوشانيانو تاريخ درې پړاوونه لري چې لومړی يې په مرکزي اسيا او دريم يې په نيمه قاره هند او پاکستان کې تيرېږي او هغه ستره اومهمه مرحله يې چې منځنۍ پړاو دی په افغانستان کې تيره کړې ده، اودادکوشانيانومهمه او تاريخي دوره ده چې دهغې په اوږدو کې دافغانستان دمدنيت خيزې خاورې له خوي بوي او کړو وړو سره وخت تير کړ او دباختر دتمدنو خلکو له مدني خاورې سره په تماس يې دسلطنت نظام جوړ ددين، فرهنگ، رسم الخط ادبياتو، هنر صنايع او پرتمينو ودانيو خاوندان شول.

لکه څرنگه چې ختيزې چيني (منابع) او لويديزې يوناني منابع رانيسي کوشانيان دهغو سختو جگړو په ترڅ کې چې له هيوانگنو يا (هنونو) سره منع ته راغلي په ۷۰ م ز کې دامو له سيند نه راتير او په باختر کې يې ديوناني باختري پاچاهانو کورنۍ ونيوله، ددوي داوسيدلو تر ټولو مهم مرکز دهندوکش په شمال کې د بغلان سيمه ده، چې د کوشانيانو د دين او فرهنگ اثار او نښې نښانې يې له مختلفو برخو څخه کشف شوي دي.

کوشانيان پنځوس کاله دمخه تر ميلاده د کابل او کاپيسا حوزو ته ور داخل شول او ديونانيانو د وروستۍ پاچا ځاي (کابل) يې ونيو، او په بگرام کې يې ديوناني ښار تر څنگ يو لوی، نوی او مستحکم ښار جوړ کړ او د اښار د لويو کوشانيانو د کورنۍ ددوبي پلازمينه شوه.

ددوي پلازمينه (پايتخت) مود دې له پاره ياد کړ چې لويو کوشانيانو پرته له بگرامه دوه نور مرکزونه هم درلودل چې يو يې په (پاروشاپورا) يعنې پيښور کې او بل يې د گندهارا په يوه منځنۍ نقطه کې و.

دلويو کوشانيانو دوره د مسيح له پيل نه پنځوس کاله وړاندې شروع او د دريمې مسيحي پيړۍ تر لومړۍ نيمايي پورې دوه پيړۍ وخت نيسي او دا دوه پيړۍ د پخواني افغانستان په تاريخ کې له لويو دورو څخه شمېرل کيږي.

له څنگه چې ساساني ايران د ساسانيانو پر وخت (ايران شهر) نومول شوی و همدارنگه افغانستان د کوشانيانو پر وخت پر کوشانشهر يې شهرت تر لاسه کړی و. وروسته له هغې چې کوشانيانو په کوشانشهر کې مېشت او ځاي په ځاي شول د نورو هيوادونو د فتح کولو له پاره يې د شمال شرق په لور چيني ترکستان يا سنگيانگ ته او د شرق په لور يې دهندنيمې قارې او پاکستان ته مخه وکړه.

په پخواني افغانستان کې دلويو کوشانيانو دوره يوه لويه عمراني (آباد)، مذهبي هنري او ادبي دوره ده چې دهغې اثار او شواهد د سکو، عبادت ځايونو لوړو چوترو، توپل شويو مجسمو په بڼه پاتې دي چې دهغې دورې د هرې پاتې شونې ډلې مطالعه ځانگړي څپرکي رسالي او کتابونه غواړي.

د کوشانيانو دورې ته ځکه (لوي) صفت ورکړی شوی چې په دې دوره کې په مختلفو برخو کې لکه حياتي، مدني، مذهبي او فرهنگي چارو کې ډير بې ساري

پرمختګ په خپله کوشانشهر (دهغې دورې افغانستان) او نورو فتحه شویو سیمو کې ترسره شوی دی.

په دغه دوره کې ډیر پرتمین بودايي عبادت ځایونه په ګندهارا (هډه اویسنور) په کاپیسا کې دپهلوان غره ترڅنګ، بگرام کې، دچاریکا د لويديځ لور ته په توپ دره کې او نورو ډیرو سیمو کې جوړ کړای شوي دي، داعبادت ځایونه یواځې دبودیزم له پاره ځانګړي نه و، لاچې په دې عصر کې ډیرو مذهبونو آزادي درلوده، یوله هغو کلونو عبادت ځایونو څخه چې بودیزم پورې اړه نه لري هغه دسره کوتل اورتون دی چې له شپږ کلونو راپه دې خوا دافغانستان په شمال کې کشف شوی دی.

دافغانستان کوشاني مبلغینو بودايي دین دختیزي اسیا تر وروستیو ځایونو خپور کړ، همدارنګه ګلکاری په نوي او مذهبي رڼا کې ددې جوګه شوه چې ډیرې ښکلې ابادۍ او ګنبدونه یې جوړ کړي چې ديو شمېر پاتې شونو په لیدلو یې نن ورځ هم خلك حیرانیږي.

په افغانستان کې دیوناني بودايي مجسمه توپنې مدرسې ډیر پرمختګ وکړ او په ځانګړي توګه دکوشانیانو په دوره کې ددوه پېړیو په اوږدو کې یې بې شانه پرمختیا او پیاروتیا وموندله چې په دې دوره کې دوړو او ډیرو لویو مجسمو جوړول دود و. پخپله کوشانشاهانو او دسلطنتي کورنۍ غړو دمجسمو او کالبدونو توپلو ته ډیر زیات ارزښت ورکاوه چې دافغانستان له بیلابیلو سیمو څخه ددې حقایقو شواهد راڅرګندیږي.

دافغانستان په پخواني تاریخ کې دسیاست او اداري چارو له نظره دکوشانیانو دوره یوه لویه دوره ګڼل کیږي اوهره ورځ دنویو توپلو شویو مجسمو، ډبر لیکونو، سکو اومډالونو موندل په پخوانیو اسنادو ورزیاتیری چې دلویوکوشانیانو ددورې عظمت دافغانستان، ختیځ او اسیا په تاریخ کې ثبت او سجل کیږي.

کجولو کد فیزس

د افغانستان لومړنۍ کوشاني پاچا

کوشانيان چې د (پوچي) قبيلې په نامه د مرکزي اسيا د (سيستي) له کتلي څخه بيل شوي او د ډيرو فتوحاتو د ترسره کولو په وجه يې د ختيځ په لور پر هند او پاکستان کې شهرت ترلاسه کړی. خو وړاندې له مرکزي اسيا او هند څخه يې په افغانستان کې ځانگړی او اساسي نقش لوبولی دی او دهغوي دوره چې په لويو او وړو کوشانيانو ویشل شوې د لرغونې افغانستان له لويو تاريخي دورو څخه ده.

د اکوشانيان چې د (پوچي) په نامه يې هم ياد کړی دی. ځانته کورنۍ او پاچاهان لري چې د هغو لومړۍ سلطنتي کورنۍ د (کد فیزس) په نامه يادیده او لومړی پاچا يې "معمولاً کد فیزس" يا "کوزولا کد فیزس" نومیده او په (۸۷-۴۰ مسيحي) کې ژوندی و، زياتره په دې عقیده دي کله چې کوشانيان د آمو له سيند نه راپورې وتل او دهندو کش شمال لور ته د باختري سيمو ته ورسیدل، دوي پنځه قبيلې وې او هرې قبيلې خپل مشر لاره په دوي کې د يوې قبيلې مشر (کجولو کز فیزس) څلور نورو ته تر قناعت ورکولو ورسته د پاچاهۍ اعلان وکړ دهغه نوم په چيني ماخذ کې د (کيو تسو کيو) او دهغه په خپلو سکو کې د (کوزولا کد فیزس) يا (کوزولا کد فیزس) په بڼه ياد شوی دی. دده نوم د اول يا لومړني مانا

ورکوي (کوزولو) يا (کوزولا) اویاهم (کجولو). همدارنگه دویمه کلمه دده دکورنی.
نامه دی، نو په همدغه مناسبت هغه د (لومړی کد فیزس) په نوم هم یادشوی،
کله چې دوي له امو سیند نه دهندو کش شمال لوري ته راتیر شول د پنځو
واړو قبیلو مشرانو د ملوک الطوائفی په ډول واکمنی درلودې ترهغې چې د (کوي
شوانگ) د قبیلې مشر چې همدغه (کجولا) و پر نورو یې بري وموند او په ۲۴۰ م
کال کې یې دپاچاهی اعلان وکړ. داوخت دباختراصلي اوسیدونکی چې دچيني
منابعو له مخې یې (تاهشیا) ورته ویل، دوي سوداگر او مالدار خلک و چې دهغوي
مالداري او شتمني دکوشانیانو ددولت په جوړښت کې ډیره اغیزه درلوده.

کله چې کوشاني لومړی فیزس دپاچاهی اعلان وکړ، دخپل نفوذ ډیر والي
لپاره یې ددوو خواوو څخه په فعالیتونولاس پورې کړ. یو لویديځ خوا ته د(پارتیا)
په لور او بل دهندو کش جنوب خوا ته د (کي پن) او (کاو نو) یعنی
دکاپیسا، (کوهدامن او کوهستان) او کابل په لور.

دکوشانیانو لومړی پاچا کجولا کد فیزس د کابل سیمه دیونانیانو له وروستني
پاچا (هرمایوس) څخه ونيوله او دا خبره دهمغه وخت سکې په بڼه ډول څرگند وي.
ځکه اوس داسې سکې په لاس لرو چې په هغې کې دکوشانیانو دلومړي پاچا
(کجولا کد فیزس) اودیونانیانو په کابل کې دوروستي پاچا (هرمایوس) نومونه
لیکل شوي له هغو سکو څخه معلومیږي چې کابل ته دکوشاني پاچا په رسیدو یې
دیونان واکمن ترماتې وروسته دهغه له سکو څخه کار اخستی اویوازې خپل نوم
یې پکې ورزیات کړی دی چې یو څه موده وروسته یې دخپلو سکو په جوړولو لاس
پورې کړی، هغه وخت یې دیوناني پاچا نوم (هرمایوس) له منځه وړی، او خپل نوم
یې په سکو کې کیندلی دی.

له ویلو دې پاتې نه وي چې په همدغو سکو کې یې هم ځانته د (کوشانیانو
دینادا رئیس) ویلی دی او له دې څخه هم څرگندیږي چې کوشانیان دقومي
عینعوي عادت له مخې دپاچاهی پر مقام هم دریاست دمقام خطاب باک نه بولي.
خو همدغه دکوشاني رئیس چې په ترتیب سره یې دخپل نفوذ او واکمنی لمن پراخه
کړه، نو خپل القاب یې له لوې نه پسې لوی کړل، تردې پورې چې ځانته یې (شاه
شاهان) او (داسمان زوي) وویل. لکه څنگه چې ټولو ته معلومه ده دادگاونډیو
هیوادونو دایران دپاچاهانو او دچين دامپراطورانو القاب وو.

د کوشانيانو لومړۍ پاچا کجولا کدفيزس چې کله په کابل کې ديوناني وروستۍ واکمن دنفوذ ساحه تنگه کړه او ټول ځايونه يې ترې ونيول نو بيا يې دادرانه (شاهنشاه او داسمان زوي) القاب ځانته غوره کړل چې وروسته تر هغه نورو کوشاني شاهانو هم پسې تکرار کړل.

وراندي مو وويل چې (کجولا کدفيزس) خپل ځان د (ديندار) په صفت هم ياد کړی، بايد ووايو چې کوشانيان له هغه وخته چې دامو پر سيند د هندوکش شمال لور ته راتير شول ديندار خلك وو او ټولو کوشاني پاچاهانو د دين د اصلاح او پياوړتيا لپاره ډيرې هڅې کړي او ددوي لومړۍ پاچا (کجولا کدفيزس) هم يو ډير ديندار شخص و.

دچينايي منابعو له مخې لومړۍ کدفيزس څه دپاسه (۸۰) کاله ژوندی و. او دهغې اندازې له مخې چې هغوي يې ټاکي بايد په ۷۸ م کال کې مړشوي وي، ځکه چې دواکمنۍ نيټه يې په ۴۰ م کال کې ټاکي، نو په دې حساب به يې ۳۸ کاله واکمني کړې وي.

کله چې کجولا کدفيزس د هندوکش جنوب پلو ته راغی د کاپيسا او کابل په سيمو يې بسيا ونکړه او دخپلې واکمنۍ ساحه يې په هيواد کې جنوب پلو ته تر وروستي سرحد او همداشان لويديځ لور ته تر وروستي سرحد و غځوله.

د کجولا کدفيزس مرکز او پلازمينه (کاپيسا) يا بگرام و او دسکو په کيندلو کې يې ديوناني ((هرمايوس)) او درومن دامپراطوري لکه د ((اگوست)) ((کونستانتين)) او ((کلوديس)) دسکو تقليد کړی دی. دابايد هير نه کړو چې درومي امپراطورۍ سکې دتجارتې راکړې ورکړې په وجه افغانستان ته راوړل کيدې، نو ځکه کوشاني پاچاهانو دخپلو سکو په کيندلو کې دهغو له سکو نه تقليد کړی دی.

کنیشکا تاریخي پاچا او

امیر اطور

کنیشکا دافغانستان، هند او مرکزي اسيا په لرغوني تاريخ کې پیژندل شوی او مشهور نوم دی، دښوونځیو له زده کوونکیو نیولي بیا تر پوهانو پورې ټول دنوموړی شخصیت په اړوند لږ ډیر معلومات لري، اودالږ ډیر معلومات نظر په زمان او مکان سره توپیر لري، په دې مانا چې دمرکزې اسيا په پخوانیو منابعو کې کنیشکا دبودایي دین دمبلغ په توګه او مشهورې (یوچي) قبیلې ته منسوب ګڼل شوی، په هند کې ډیر شمېر خلکو هغه دبودايي کیسو له مخې دیو نیمه افسانوي او نیمه خیالي پاچا په توګه معرفي کړی.

په دې کې شک نشته چې دهند له فاتحانو څخه یو هم کنیشکادی او هغه لکه دافغانستان دمخکنیو پاچاهانو په څیر په تدریج سره له بگرام او ګندهارا څخه لومړی ځان دپینور سیمې ته رسولی او بیا دپنجاب له سیندونو څخه ورتیر او دهغه اثارو په شهادت چې دډیلي په جنوب کې موندل شوی، ځان یې دهندوستان مرکز اولاترهغې هم وړاندې رسولی و.

کنیشکا په هند کې ډیر مشهور دی، د بنارس، ډهلی او گنگا د سیمې هندیانو نوموړی دیو هندی پاچا په توگه پیژندلی، خود مرکزي اسيا او هندوستان د مورخینو او منابعو له نظره یو مطلب په کلي ډول لویدلی او هغه دا چې کنیشکا په افغانستان د کوشانیانو یو مقتدر پاچا و.

یو ډیره ارزښتمنده او په زړه پورې نتیجه چې د سره کوتل په کیندلو کې زمونږ لاس ته راغلې داده چې د کنیشکا په اړوند چې څنگه، هندي بودايي منابعو فکر کاوه هغه خیالي، تصوري، اونیمه داستاني پاچا نه و، بلکه حقیقت او تاریخي وجود یې لاره، چې تر کلونو انتظار وروسته مو د هندوکش په شمال کې د پخواني بغلان له ولایت څخه لوی عمراني اثار، سکې، مجسمې او دهغه ډبر لیکونه تر اوسه کړي دي، نو ځکه هغه یو ځل بیا د تاریخ په پاڼو کې په واقعي څیره دیو مقتدر او با عظمته پاچا په حیث گورو.

دهغو معلوماتو په رڼا کې چې په دې وروستیو وختونو کې تازه د سره کوتل د کیندلو په ترڅ کې تر لاسه شوی څرگنده شوي ده چې کوشا نشاه کنیشکا د دویمې مسیحي پېړۍ په دویمه نیمایي کې د هندوکش دواړو خواو ته یو مقتدر دولت تاسیس کړی و، چې د لرغوني افغانستان د ډیر مقتدرو دولتونو په قطار کې شمېرل کېږي.

د تازه معلوماتو په رڼا کې کنیشکا تردې وروسته هندي واکمن گڼلی نه شو، بلکه هغه باید په صحیح او اساسي ډول د افغانستان کوشاني پاچا او د هندوستان فاتح وگڼو.

لکه څنگه چې محمود زابلي، سلطان غیاث الدین او معز الدین غوري په افغانستان کې مقتدر او پیاوړي دولتونه تشکیل او پلازمینې یې هم په فیروز کوه او غزني کې موجودې وې وروسته له هغې هر یو په خپل وار سره د هندوستان په بیلا بیلو سیمو کې سوبې وکړې، هلته یې مرکزونه جوړ او په هغه پراخ، هندوستان کې یې واکمن وټاکل، لوی کنیشکا هم وړاندې تر دې چې په هندوستان کې سوبې وکړي د لرغوني افغانستان په دننه او تر ټولو سرحداتو پورې یې یو مقتدر دولت تشکیل کړ چې په کوشاني دولت شهرت لري، البته چې وړاندې تر کنیشکا نور هم په کوشانیانو کې واکمنۍ ته رسیدلي دي خو د کنیشکا پر وخت د کوشانیانو قدرت خپل لوړ حد ته رسیدلې و.

د علمي، هڅو او لرغون پيژندونکيو د څيړنو له مخې چې په دې وروستيو اتو کلونو کې منځ ته راغلې په قطعي ډول ثبوت ته ورسیده چې کنيشکا دافغانستان په شمالي برخو کې غالباً په بلخ او حتماً په غوري او بغلان کې لوی مرکزونه او ښارونه درلودل او پرته له شکه د حکمرانۍ يو ستر مرکز يې د اوسني پلخمرۍ جنوب لويديځ لور ته په شل کيلو ميټرۍ کې په سره کوتل کې و، او تر دې حده يې واک او ځواک موندلي و، چې پرته له مبالغې کولی شو نوموړی دروم دامپراطورانو او دچين دغغورانو په قطار کې وشميرو، ددې دواړو لويوختيزو او لويديزو هيوادونو امپراطورانو له کوشاني دولت سره د دوستانه اړيکو احتياج محسوساوه نو ويلاي شو چې کنيشکا پاچا دافغانستان دمقتدر و پاچاهانوله ډلې څخه و چې دفتوحاتو له مخې يې د هندوستان زړه ته ځان ورساوه ډيرې سيمې يې فتح او د کوشاني افغانستان فرهنگ او تمدن يې په لوی هندوستان کې خپور کړ او هلته يې دخپل واک چلونې لپاره يو شمېر ښارونه او مرکزونه جوړ کړل.

سور کوتل

له ۱۳۳۰ (۱۹۵۱ز) کاله راپدېخوا نه څو کاله کيږي چې د (سره کوتل) نوم په کورنيو او بهرنيو جرايدو او علمي مجلو کې اخستل کيږي او ورځ په ورځ دانوم نور هم پورته کيږي. ولې دانوم دفرهنگ، لرغون پيژندنې اوتاريخ ډگر ته راووت ؟ سور کوتل ، لکه دتيرو شويو سلگونو کلونوپه څير کوتل نه دی، بلکې دلرغون پيژندنې او دافغانستان دتاريخ يوه حيرانو کې نقطه ده او نه اوياکاله کيږي چې هلته دافغانستان دمذهبي ميراث بنکلي او پرتمينې بيلگې کشف شوي دي. دافغانستان داسلامي عصر په تاريخ او ادبياتوکې دبلخ او گشتاسپه، زردشت او دقيقې، زردشتي دين او دبرزين مهر اومهر برزين عبادت ځايونه، مزديسنادين، زردتشتي حکيمان (طيبان) او همدارنگه دتوران او دتورانيانو دحملې کولو او په نتيجه کې يې زرتشت دوژلو موضوع په څو څو ځله راغلې ده اوداسې څوک نشته چې دنظم او يا نثر دلوستلو پر مهال يې دا نومونه اوريدلي نه وي له دې حرفونو څخه دلرغونو دوروانعکاس له يوه عصره تربل عصره اوله يوه نسله تربل نسله په تکرار تر موږ رارسيدلي دي.

مونږ ټولو اوريدلي وو چې په بلخ او دباختر په سيمو کې يو شمېر عبادت ځايونه وو مگر هيچا ويلې نشول چې چيرته؟ نه اوياکاله دمخه په يوناخاپي ډول يوه يادوه داسې خبنتې چې ديوناني الفباء حروف پرې ليکل شوي وو ديو لړ علمي

هڅو ترڅنگ دلوې مذهبي عبادت ځای آثار دسره کوتل ترڅنگ غونډۍ کې څرگندي شوي، چې بيا وروسته د کيندلو په دوام سره لانوره هم څرگنده شوه چې دايو لويې عبادت ځای و ځکه چې ددې ځای مرکز يا داور تانه له ايرې او نور شواهد څخه پرله پسې راڅرگند شول چې په پای کې دغه عبادت ځای تقريبا رښتينې بڼه غوره کړه.

ايادغه اورتون يا عبادت ځای دپخوانۍ باختري مزدیسنايي دين پورې چې عوام يې اتش پرستي بولي کومې اړیکې لري؟

دکوشاني دورې ديوشمير آثارو له مخې چې ډير شمير يې په کنيشکا پورې اړه لري او دهغو مجسمو له مخې چې دکوشانيانو دکورنۍ دغړو انځورونه پرې جوړ دي، څرگنديږي چې دسره کوتل عبادت ځای په دويمې زېږدې پېړۍ او په ځانگړي توگه دمقتدرپاچا کنيشکا او دهغه يوتن وارث هوویشکا پورې اړه لري، پردغه ترتيب دزرتشت او دکنيشکا او هوویشکا د زمانې ترمنځ زر يا يوزر دوه سوه کال فاصله ده.

نوويلاي شو چې دادکوشانيانو عبادت چې دبغلان په سره کوتل کې دود و، سره له دې چې دباختر دزرتشتي عصر خاطرې ترې څرگنديږي خو هغه يو ځانگړی دين و اوپه دې دين کې ډيرو سلطنتي سپېڅلتياوو او پاکيزگۍ يا (کولت ديناستک) په لوړه کچه يوځای والی او گډون موندلی و.

دکاپيسا دپخوانيو کيسونه يوه کيسه چې چينائي گرځنده هيوان تسنگ هغه په اوومه مسيحي پېړۍ کې اوريدلې وه، نکل کاوه: (کله به چې کنيشکا په قهر شو ټول ځان به يې داور لمبه شو) برسیره پردې په دغه دوره کې به اور له سلطنتي قدرت څخه دجلا کوونکې علامې په توگه هم شمېرل کيده، لنډه داچې کوم مزدک يا عبادت ځای چې په سره کوتل کې کشف شوی، ددې مزدک شهرت دلويو کوشانيانو پر دوره دويمه مسيحي پېړۍ کې دکنيشکا او هویشکا پر وخت کې خپل اوج ته رسيدلي و، او ديوډول ځانگړي دين نمايندگي يې کوله، چې په آتش پرستۍ کې دکوشاني سلطنتي کورنۍ دپاکۍ او پاکيزگۍ له پاره يو اخلاص موجود و چې ددې عبادت ځای په حساسو برخو کې دکوشاني شاهانو دمجسمو موجوديت پورتنی مفکوره تائيدوي.

د اور پرستو عبادت ځاي يا سره کوتل چې په پخواني نامه يې دبغلان داور پرستو عبادت ځاي بللی شو. دايو لوی او باعظمته ځای و ځکه «بکولانگو» يا بغلان چې يو لوی ولايت پر دغه نامه يې شهرت تر لاسه کړی و. ددې لوی باعظمته او مجلل عبادت ځاي د مرکز ختيځ لورې ته پر غونډۍ کې و. ډيرې زینې يې درلودې چې تقريباً (۷۰) پله پایې يې شمېرل شوي چې هر پته يې ۷ متره عرض درلود چې د بغلان د جلگې له خوا د غونډۍ په لور جوړې وې. د خوشحالی په لويو ملي ورځو کې به دبغلان اوسیدونکيو حتی د لړیوسيمو خلکو هم د المبې ليدلای شوای او د لمبو په منځ کې به دکوشاني پاچا کنيشکا مجسمې له ډيرو ليرو سيمو څخه څرگنديدې.

هغه لوی ډبرليک چې له نوموړي ځای څخه په لاس راغلي دکوشانيانو د عصر په يوناني رسم الخط ليکلې شوی او پردغه ډبره دوه ځله دکوشاني پاچا کنشک د نامه يادونه شوې ده او له دې څخه پوهيدلای شو چې دغه مقتدر امپراطور د هيواد د مختلفو مذاهبو او اديانو مرسته او ملاتړ خپله دنده گڼله، او ددې عبادت ځاي په جوړولو کې مستقيم دخپل و. کنيشکا دخپل بودايي ديانت په لرلو او ديز ته په ځانگړې پاملرنه يې عبادت ځايونه ډير ښکلي او پرتمين کړي وو.

د افغانستان په شمالي برخه کې (بغولانگو) بغلان دخپل جغرافيايي پراخ مفهوم په لرلو دکوشانيانو دلومړۍ فرهنگي مرکز حيثيت درلود، او د علمي هڅو په وجه دهرې ورځې په تيريدلو ددې سيمې دخاورو لاندې نوي شواهد راڅرگنديږي او په افغانستان کې چې دکوشاني دورې پر دوه زره کلن تاريخ کومه پرده پرته ده، هغه ورو ورو لرې کيږي.

هخامنشیان اودتاریخ پرمخ

د افغانستان خاوري

هر هیواد تاریخي، دمخه تر تاریخ، لرغونې (پروتو هستوار) داستاني اونیمه داستاني دورې لري، چې په هرې یوې مې خومره چې دراديو دخبرونو ټاکلي وخت مناسبه گڼله رڼا اچولې ده.

اوږدې دورې، تاریخي، تر تاریخ دمخه درسم الخط اولیکنې دورې دي، چې زمونږ د هیواد لیکلي تاریخ د اریایانو د یوې قبیلې هخامنشیانو له کورنۍ څخه پیل کیږي.

اصلاً اریائي قبیلې چې هند، افغانستان او ایران ته خپرې شوې دي یو وخت په شمال کې دامو سیند په اوږدو کې د سردریا او د خزر په څنډو کې یوځای اوسیدلې، او بیا وروسته له بیلابیلو لارو څخه د جنوب پر لوري ښکته راغلي دي، چې دلویديځ پر لوري د زگروس له غرونو او ښتي اودختیځ پر خواداباسین ترڅنډو خپرې شوې دي. لویديځ لور ته له غیر اریائي وگړو سامیانو (آشوریانو) سره اوهمدارنگه دختیځ پر لور د اندوس یاسند پر لور له (دراویدی) وگړو سره مخامخ شول او ډیرې خونړۍ جگړې یې ترمنځ پېښې شوې. چې دلویديځ په جبهه کې (ماد) اریایانو د (آشوریانو) مقاومت مات کړ او ددې په تعقیب سره د (هخامنشي) قبیلې د ایران جنوب پلو ته د فارس په سیمه کې د یو مقتدر سلطنت په جوړولو بریالی شوې، او

ددې تېر مؤسس لوی (سیروس) یا (کوروش) و چې دلرغونې زمانې دسترو شخصیتونو اوناغه وو په ډله کې شمېرل کېږي چې پر "۵۵۰ م ز" واکمني ته رسیدلی دی، او پایخوړ یې بیا تر "۳۳۰ م ز" پورې ددوه سوه کلونو په وړاندو کې واکمني ترسره کړې چې دهغوي په ډله کې خوتنه (داریوش) او (خشایارث) ډیر شهرت لري.

دهخامنشیانو دولت چې لومړی یواځې د فارس په ولایت کې محدود و، ورو ورو یې د ختیځ اولویدیځ پر لور پراخوالی وموند، تر دې پورې چې د ولایتونو شمېره یې له ۲۸ څخه واوښته او د پراخوالي ساحه یې دهغه وخت د څلورو نویو او مشهورو سیندونو لکه داینوب، نیل، شیعون او جیحون ترسیمو یې پراختیا وموندله او دغه وخت لومړنۍ اریایي او تاریخي امپراطوري منځ ته راغله.

تاریخي دوره یا دافغانستان راټول شوي تاریخ همدغه د ایران دهخامنشي له کورنۍ نه پیل کېږي، ځکه چې ددې دورې په یو شمېر کالو کې د ځینو ځایونو اودهغوی سیمو دخلکو او حتی دسترو شخصیتونو دنومونو یادونه په میخي خط شوې ده.... او دیوشمیر شخصیتونو نومونه یو شمېر مطالبو سره د تاریخ زړه ته سپارل شوي دي، نو ویلای شو چې ۵۵۰ م ز کال اویاد شپږمې م ز پېړۍ نیمایي دافغانستان دتاریخي دورې پیل دی، اوتراوسه داسې کوم ډبر لیک چې ددې خاورې په تاریخي پېښو پورې اړه لري نه دي موندل شوي نو باید چې همدغه کال او همدغه زمانه دافغانستان دتاریخي دورې پیل وگنو.

په دې کې شک نشته چې په دغه دوره او دغه زمانه کې دهندوکش شاوخوا سیمو کې ختیځ، لویدیځ، شمال، جنوب پلوت ته ټول خلک آباد وو او ډیر زراعتي، معدني او حیواني پیداواریې درلودل، خلکو یې دوخت وسله په لاس درلوده او په هر ولایت کې د قوم مشرانو او سردارانو واکمني درلوده او دغه ټول څیزونه له یوناني او ایراني منابعو دهخامنشي پاچاهان په باختریش (بلخ) هارموا (دهري رود حوزه) هراویتی (هرمند حوزه) زرنګا یادارانجیان (سیستان) تګوش (غرنۍ مرکزي سیمې) او گندارا (ننګرهار او ټول مشرقي سمت) باندې تریولر یرغلونو وروسته واک وموند او ددې ولایتونو نوم او شهرت دهخامنشي امپراطوري په فتح شویو ولایتونو کې وشمیرل شو.

دهخامنشيانو د ادارې ډول ، څرنگوالی ، د مالیاتو اخستل او نور ډیر مطالب
مفصلې رسالې غواړي ، خو یو عمده ټکي دادي چې بیا هم قومي او سیمه ایزو
سردارانو په هر ولایت کې نفوذ او حکومت درلود چې استان بانو او ستاتراپانو به
د همدغو مشرانو په مرسته خپلې نائب الحکومتي دندې سرته رسولې.

ددې مقالې د لیکلو اساسي مقصد دادی چې د افغانستان د خاوري د مختلفو
ځایونو او مشهورو شخصیتونو نومونه او همدارنگه ددې خاوري د یو شمېر
تاریخي پېښو شرح په همدغه د هخامنشيانو په دوره کې لیکل شوې ، او
د افغانستان د تاریخ ډولونه له همدغه وخت نه پیل کېږي.

دولایتونو د نومونو له یادونې د مشهورو شخصیتونو له کتنې او د ځانگړو
حيواناتو له لیدنې پرته د هرې سیمې خلک له خپلو سیمه ایزو جامو سره پر جمشید
تخت یاد هخامنشيانو پر پلازمینه په لویو تورل شویو مجسمو کې ثبت او نقش
شوي دي.

د افغانستان په لرغوني تاریخ کې د هخامنشيانو دوه سوه کلنه دوره د فرهنگ،
معماری، سبک مطالعه، ادب او هنر له نظره ډیر ارزښت لري.

مونږ د فرهنگ او هنر په دنیا کې ډیر څیزونو په یوناني دورې پورې تړو.
دا څرگنده ده چې دیونانیانو دوه سوه کلنه دوره حتماً پر ټولو هنري او فرهنگي برخو
اغیز لري، خو باید هیڅکله تر هغې وړاندې د هخامنشيانو دوه سوه کلنه دوره هیره
نکړو. ځکه چې د ډیرو فرهنگي، هنري او ادبي مسائلو پیل په هغې دورې پورې اړه
لري. دایراني یوناني هنر، آرامي او خروشتي لیک دود، یوشمیر معماري سبکونه
دعمومي لارو جوړول، دلارو په اوږدو کې د کاروان سرايونو د جوړولو مفکوره.
داریکو پراخول د بحري لارو پیژندل او نور ډیر مطالب په دې دورې پورې اړه لري.
باید ووايو چې دیونانیانو د دورې پیل له همدې دورې څخه کېږي.

بغلان

دافغانستان په شمال کې د کوشانيانو لومړنۍ اداري او فرهنگي مرکز

دنړۍ ختيځ پيژندونکي او په ځانگړي توگه هغه چې په اسيا کې د ناڅرگندو سيمو په اړه لږ ډير معلومات لري، هغه ټولنه چې د مرکزي اسيا په شمال د بیکران په لويو دښتو کې کوچيان يا دخيمو اوسيدونکي وو او دمسيح له وخت نه خو پيرې وړاندې خواره واره شوي وو چې د (سيت) او ياد (سيتي قومونو) په نامه يې يادوي.

موږ دخپلو او گاونډيو په فرهنگي او ادبي حلقو کې دغې ټولنې ته چې دمسيحيت له څرگنديدو څخه پيرې دمخه زموږ دهيواد شمالي پولو بعني دامو دسيند خواوو ته رانژدې شوي وو د (توراني) او (تورانيانو) په نامه يې يادولي شو.

هغه خلك چې موږ يې تورانيان او غربيان يې سیتې بولي دآس په سپرلی کې ډير ماهر، غشي ویشتونکي، جنگيالي، کېږدی اوسيدونکي او دنورو ډير صفاتو لرونکي وو چې (اوستا او هشنامي) پيژندلي ديرو دغسې قومونو دژوند په بيلا بيلو دورونو کې مدنيت هم درلود چې تر ډيره حده يې ديرغل، بنکار اوسوار کارۍ جنبه خپله کړې وه، دزور او ځواک ترڅنگ يې سترتيا هم درلوده، دسروزرو ځينې څيزونو، نورو گانو او دهغوي وسلو به ډېرک وهلو په وجه سترگې برېښولې. دهغوي له قبرونو څخه چې معمولا په گنبدې ډول دخاورو له ډيريو نه جوړ دي دزيوراتو، وسلو او حتی په هغو ځايونو کې چې هوا ډيره سړه ده، لکه سائيبريا کې دباقت ځنې ټوټې او يو شمېر قالينچې چې اکثرا دآستونو دپلان په بڼه جوړې دي لاس ته راغلي

دي داتولنه جوپه پر جوپه لکه: اسکايي، تخاري، کوشاني او نور وخت پر وخت له مختلفو لارو څخه داسيا له شمالي او شمال ختيځو برخو نه لويديځ لوري ته راغلي دي او يو شمېر يې زموږ له هيواد سره موازي له سند دريا او آمو سيند څخه راتير او زموږ په هيواد کې تيت شوی دي.

دچين دپخوانيو مورخينو څخه يو تن دوه پيړۍ دمخه ترميلاده د (لويديځ هيوادونه) په نامه يو کتاب وليکه چې دلومړي ځل لپاره يې زموږ د هيواد په اړه ليکنه کړې ده او هغه دغه دسيتي قبيله يعنې کوشاني (يوچي) ياد کړې او هغوي يې په وړو او لويو ويشلي دي. حقيقت دادي چې يوچيان هغه مهال په کوشاني نامه مشهور شول چې په لومړي قبل ميلاد پيړۍ کې له آمو راتير او په باختري کې ميشت شول، او بيا وروسته ترهغې چې له پنځو قبيلو څخه يوه چې (کوي شوانگ) نومیده پر څلور نورو غالبه او دووروستي يوناني باختري پاچا هيلو کلس ځای يې ونيو او د (کوشان) او (کوشاني) په نامه او صفت مشهور شول.

کوشانيانو دهندوکش په شمال کې ديونانياني ځای ونيو (يوناني باختري) شاهان دهمدغه غره جنوب لور ته دکاپيسا حوزه کې بگرام ته داوسني کابل شمال لور ته خپل سلطنت ټينگ کړ. کوشانيان ياخودهندوکش ستونزمنې لارې او يا دمينځنۍ او يا په بگرام کې ديوناني باختري ځواکونو دمقاومت او يا خو هم دخواکونو دلاير والي په وجه دافغانستان په شمال کې دباختري په لويديزو برخو کې پاتې شول، او په مختلفو سيمو کې په ځانگړي توگه دبلخ او کندوز ترمنځ يې دجنگي کلاگانو او ښارونو په جوړولو لاس پورې کړ.

چې داوسني بلخ دحصار په لاندې بنيادونو کې ديو لر علمي هڅو په ترڅ کې د کوشاني دورې اثار ددې وينا ثبوت دي.

هغه څه چې زه غواړم په دې مقاله کې يې څرگند کړم هغه دهندوکش په شمال کې دکوشانيانو د اداري، ودانيز او فرهنگي مرکز بغلان پيژندنه ده.

په دې کې شک نشته چې ددې وينا ثبوت هغه مهال څرگند شو چې هلته په سره کوتل کې اورتون او عبادت ځاي کشف کړاي شو او مخصوصاً وروسته دکنيسکا او هوويشکا دبر لیک له موندلو څخه چې په هغې کې لوی کوشانشا لوستل شوی دا خبره لا ثابته شوه چې دکوشانيانو د عروج د دورې يو لوی عبادت ځای په همدغه ځای (بغولانگو) کې آباد و. بغولانگو دهمدغه بغلان پخواني نوميز

شکل دی چې اصله معنا يې د (اورمرکز) او (اور ځای) دی او دخپل تاثیر اوشهرت په وجه يې دټول ولايت نوم په همدغه نامه ونومول شو.

لکه څنگه چې دهخو، علمي څيړنو او يوناخاپي کشفياتو نه اندازه لگيږي دکوشاني عصر دودانيزو اثارو شواهد دغه عبادت ځای او دې يوې نقطې ته لکه سره کوتل ځانگړي نه وو، بلکه دغه ټوله پراخه ساحه لکه (غوري) (دهن غوري)، (بغلان) او (دهن شیر) په برکې نيولې ده. دغونډيو او تپو دپاسه او په هوارو برخو کې چې اوس زراعتي ځمکې شوي دي په دغو ټولو کې دلويو کوشانيانودعصر دآبادۍ شواهد په پټ و څرگند ډول محسوسيږي.

په بغلان کې دغونډۍ دپاسه چې په تيرو وختونوکې (کافه ستاره) جوړه شوې يوه مجسمه په لاس راغلې دبغلان دبزکشی دميدان په هغه برخه کې چې دغونډۍ دپاسه دنندارچيانو لپاره ځای هواريده دعقاب په بڼه يوه توپل شوې مجسمه او نور خيزونه په لاس راغلي.

اودسره کوتل له تپې نه دوه کيلو متره لرې ختيځ لوري ته په هوارو زراعتي ځمکو کې يوه صفه چې له تيږو او خښتو جوړه شوې وه کشف شوې ده چې جگوالي يې (۱،۵۵ متره) اوږودوالی يې (۱۷،۵۰ متره) او پلنوالی يې (۱۴ متره) دی. ددې صفې دپاسه يو شمېر پايې او دمجسمو ټوټې وليدل شوې چې دتناسب له مخې ويلاى شو چې دغې مجسمو پنځه متره جگوالی درلود اوتر اوسه معلومه نه شوه چې داستنې په کوم منظور جوړې او په صفه کې ځاي پر ځاي شوي دي. له سره کوتل عبادت ځای څخه ددوه کيلو مترو په فاصله ايسته لويو مجسمو چې پنځه متره لوړ والی لري دبغلان کوشاني عصر ته ډير ارزښت ورکړی دی.

لنډه داچې داټول شواهدورو ورو تثبیتوي چې کوشاني پاچاهان دمخه تر دې چې دهندوکش سيمه يې بغلان ټاکلې وه، او په دغه ۶-۷ کلونوکې داسې شواهدلاس ته راځي چې ددې مفکورې ملاتړ کوي، دتاريخ دنيا تراوسه دلويو کوشانيانو دژوند له فصل نه په هيڅ خبر نه دی او دالومړی ځل دی چې بغلان ته متوجه شول، په دغه وخت کې اودافغانستان په دغه نقطه کې دکوشانيانو دوراندې وختونو عظمت او لويوالی تر سترگوکيږي.

د بغلان ارزښت د لرغون

پيژندنې له نظره

لرغون پيژندنې په دغه وروستيو پنځوس کلونو کې د کشفیاتو او کیندلو په نتیجه کې څرگنده کړه چې په عمومي توګه د افغانستان خاوره د لرغونو آثارو اوبیلایلو دورو د خرابیو له نظره ډیره غني ده.

په دغو وروستيو پنځوس کلونو کې د دې هیواد په ځینو ځایونو کې څیړنې او کیندنې شوي دي او یو شمېر سیمو لکه هډه، بگرام، بامیان بلخ، شترک، فندقستان، ککړک، ایبک، کندوز او نورو شهرت پیدا کړی او له هغو سیمو څخه کشف کړای شوي آثار د کابل په موزیم کې موجود دي.

په دې کې شک نشته چې د دغو ټولو سیمو کشف کړای شوي آثار د تاریخي او فرهنګي دورو له نظره یوشان نه دي یو شمیر آبادۍ چې هغه د بودايي دین عبادت ځایونه وو مشهور شوي، لکه هډه او بامیان، همدارنګه په ځینو نورو ځایونو کې د اسلامي مدنیت د آبادیو شواهد لکه په غزني او لشکرګاه او هرات کې په لاس راغلي دي.

بغلان چې دلته یې په اړه لږ څه بحث کوو هغه سیمه ده چې په دغه وروستيو کلونو کې یې ډیر ارزښت پیدا کړی او په هغه شرح چې ورته د پای ټکی ږدو په حاضر دم وخت کې د لویو کوشانیانو په عصر کې د فرهنګ او آبادۍ له نښو نښانو سره ارتباط لري.

بغلان په حاضر وخت کې دهغې سیمې نوم دی چې د پلخمرې شمال ختیځ لور ته یې ۶۰ یا ۷۰ کیلو متره مربع ځای نیولی دی او درې نوی نارونه د پل خمرې، بغلان صنعتي او بغلان ادارې پکې جوړ شوي دي. تر ۵ کاله دمخه بغلان د همدغه مساحت په

لرلو چې يادونه يې وشوه د قطغن ولايت پورې اړوندو اودنويو اداري تشکيلاتو له مخې يو ځانگړی ولايت وپيژندل شو او اداري مرکزي يې د يو لړ تغيراتو او بدلونونو څخه وروسته همدغه بغلان وټاکل شو او د موجوده قطغن ولايت اداري مرکز بغلان اداري يا بغلان دی چې له هغو مهمو او ارزښتمندو کنډوالو څخه چې دچم کلا په نامه يادېږي .

داوسني بغلان جنوب لويديځ لور ته د غوري په نامه يوه بله سيمه لرو چې په داسې ډول د پلخمرې کوچنی ښار ددې دواړو سيمو تر منځ پروت دی . له دهن غوري څخه دهغې لوي لارې په سر چې له غوري څخه دايبک تاشقرغان او مزار شريف په لور ورځي دخاورو اوډبرو ديوې غونډۍ په څنډه کې چې په سره کوتل مشهور دی، فرانسوي لرغون پيژندونکی پلاوي ديوې لوی آبادۍ په کشفولو بريالی شول چې دلويو کوشانيانو په دورې پورې اړه لري .

دفرانسې دکيندلو او سپرلو دپلاوي مدير موسيو شلوم برژه دسره کوتل دکيندلو او نتايجو په باره کې مقالې خپرې کړې . خو لکه څرنگه چې سړ کال په دغه ځای کې دکيندلو مرحله پاي ته ورسیده پوښتنه پيدا کيږي چې راتلونکي کال به په کوم ځای او کومه نقطه کې دکيندلو اوسپرلو کار پيل کيږي؟

دبغلان په يوه برخه (سره کوتل) کې خوپه ښکاره ډول يو عبادت ځای څرگند شوی دی خو ددوي د مجسمه جوړونې، معمارۍ او په ځانگړې توگه دژبې او رسم الخط له ژورې مطالعې نه ثابتيږي چې دا ولايت داسيمه او دانقطه د لويو کوشانيانو پړوخت دمسيحي په دريو لومړيو پيړيو کې ډيره آباءه او پر مخ تللې وه، نو ددغه ځای نورې کيندنې به دکوشانيانو په عصر نوره ډيره رڼا هم واچوي .

په دې کې شک نشته چې دبغلان له سره کوتل څخه کشف شويو څيزونو کې هغه څه چې ډير ارزښت لري يو شمېر ډبرليکونه دي چې دافغانستان په هيڅ يوه نقطه کې داسې يو ډبرليک نه دی کشف شوی چې دکميت له مخې له دې ډبرليک سره سيالي وکړي .

پوښتنه داده چې ايا په دغو کشف کړاي شويو ډبرليکونو کې داسې يو هغه شته چې دبغلان دنامه اصل او پخوانی ډول بغولانکو او بغلانگک نوم ترې کشف شوی وي؟ هوبوتن دا کسفور له استادانو څخه متسرهيڼنگ په دې بريالی شو چې دبغلان دنامه پخوانۍ بڼه ولولي . همدارنگه په يوبل ډبرليک کې دکوشانيانو دلوي پاچا کنيشکا نوم دوه ځله لوستل شوی نه دی؟! هو ښايي دا ډبرليک پخپله دکنيشکامربوط نه وي تر کومه چې فکر کوي احتمال لري داليکنه په هوویشکا اويادلوي کنيشکا دکورنۍ په کوم غړي او

جانشين پورې اړه ولري نو هغه څه چې بڼه څرگندوي هغه څه د پاسه ۶۰ ډبرليكونه دي چې ټول په كوشاني دورې او په ځانگړي توگه په كوشاني پاچاهانو پورې اړه لري. زموږ د هيواد په تاريخ اولرغون پيژندنه كې ددې ډبرليكونوپيداكيډل چې ټول د لويو كوشانيانو په دورې پورې اړه لري د ډير ارزښت وړ دي. حتی ویلی شو چې ددې کشفیاتو ارزښت نه یواځې د افغانستان لپاره، بلکې د گاونډیو هیوادونو هند، ایران او ماوراءالنهر لپاره هم ډیر دی.

ددې ډبرليكونو په رڼا كې د كوشاني عصر له ژبې او رسم الخط څخه ورو ورو پرده پورته كيږي او كومه كومه ژبه چې په دې ډبرليكونو كې كارول شوې ده هغه سيمه ايزه لهجه ده چې اروپايي پوهانو د باختري يا بلخي ژبې په نامه نومولې ده او موسيو هيننگ باور لري چې د سره کوتل د ډبرليک ژبه له خوارزمي، سغدي او پارتی ژبې سره قرابت او نژدې والی لري.

ددې ډبرليكونو رسم الخط يوناني دی چې د كوشانيانو په وخت كې يې پوره رواج درلود، د سره کوتل د كيندنې له نتايجو او په بغلان او نورو برخو كې تر امو سينده دخاورو له كتنو څخه ډير داسې عوامل څرگند شوي دي چې دهغې له مخې ويلاي شو چې د افغانستان له نورو برخو څخه دغې برخې د كوشاني عصر تمدن او فرهنگ ډير پراخوالی درلود.

په همدغه سيمه كې د سره کوتل په خير نوري غونډۍ هم شته چې د ډيرې پاملرنې وړ دی له هغې جملې څخه يوه هم (چم كلا) غونډۍ ده چې د اداري بغلان په لس كيلو مترۍ كې د جمير د نهر شمال لور ته پرته ده. په اوسني وخت كې چم كلا د مربع په شكل يوه غونډۍ ده چې هره ضلع يې نژدې دوه سوه متره اوږدوالی لري، او يواځې په جنوبي ضلع كې يې يوه گرده وتلې برخه ليدل كيږي چې ددې غونډۍ كيندل به بې شكه د كوشانيانو په برخه كې ډير معلومات راكړي، او پرته له دې غونډۍ نورې هم داسې شته چې له هغې ډلې نه يوه د آي خانم غونډۍ ده چې هغه بيا د امو سيند خواته نژدې پرته ده او له هغه ځايه لوي د تير و سرتاقونه موندل شوي دي نو طبعاً د كيندلو او څيړنو په نتيجه كې به د كوشانيانو او يونانيانو په دوره ډيره رڼا واچوي. نو ويلاي شو چې بغلان او دهغه ځای كيندنې او څيړنې په افغانستان كې د كوشانيانو د عصر د تمدن د څرگندولو لپاره ډير زياتې ارزښتمنې دي.

سره کوتل نړيوال هنري باخترې مقام .

تثبیت کر

پر ۱۸۳۰ ز کال یوشمیر لویډیز او ختیز پوهان دهنداوا فغان دخاورو په پوله دکابل دسیند په کوزنیو برخوکې (چې په حقیقت کې همغه پخواني گندهاراده) په یو ناڅاپي توگه دیو نوي هنري مکتب له شته والي سره مخامخ شول چې هغه ته یې د (گریک وبودیك) دمکتب نوم ورکړ.

نوموړی مکتب دهندي دودیزو اثارو، سبکونو او څیرو برعکس نوې څیرې درلودې، په هغوکې دیوناني هنر نفوذ او کره وړه ډیر څرگند و، مشهور فرانسوي ختیځ پوه "فوشه" په همدغه نامه دگندهارايي صفت موضوع هم ورزیاته کړه اود (گندهارگریک وبودیك) په هر ځای کې شهرت وموند او ددې هنري مکتب نسبې نښانې ورو ورو په سلگونو زرگونو اودلس زره گونو په شمېر دکابل سیند په اوږدو کې دهندو کش په غرنیو سیمو کې دسند درود تر غاړو پورې وموندل شوې دکابل، پېښور اولاهور موزیمونو چې ددې اثارو مرکزونه دي، ټول خلك حتی دعوامو طبقه یې له دې اثارو سره اشنا کړه، دامکتب د نوم، صفتونو، ځانگړو مشخصاتو

او جغرافيايي ساحې له نظره مشهور شو، خو له هغه وخت نه تر اوسه څه دپاسه يوه پيرۍ تيره شوه، مگر اصلي مبداء يې د پردې دننه پټه پاتې ده.

ددې څه دپاسه يوې پيرۍ په اوږدو کې بېلا بېلوختيز پوهانو نوموړې موضوع ته مخه وکړه او ددې مکتب د پيل په اړه ډول ډول مفکورې او نظريات منځ ته راغلل چې په پای کې دوه ډلې شوې او حتی په مقابلې يې لاس پورې کړ. هغې ډلې چې فوشه يې په راس کې واقع وه وويل چې ددې مکتب په منځ ته راتللو کې د بحر الرومي د غاړو يوناني هنر دخيل دی او دويمې ډلې چې دانگلو ساکسن پوهان پکې راټول وو په دې اړه يې دفوشه نظر رد کړ او زياته يې کړه چې د گندهارا د هنر په مبداء کې ديوناني رومي هغه هنر دخيل دی چې دروميانو په روم کې دامپراطورۍ په وخت يې د تجارتي تلو راتلو په مهال دختيځ په دې سيمه کې ترسره کړي دي، او بيا دانگريز (مسترويلز) د بگرام په آثارو ډيره اتکاء کوي او د گندهارا دمکتب په مبداء کې دروميانو نقش قاطع گڼي.

ددې دواړو نظريو طرفداران په يوه خبره کې سره متفق دي، او هغه دا چې پخپله باختري په هيڅ وجه د گندهارا دمکتب په تشکيل کې کوم اغيز او دخالت نه درلود او نه يې لري.

په سره کوتل کې کيندلو، خټينو او د تيږو مجسمو او په ځانگړي توگه دکوشاني شهزاده گانو د ډبرين مجسمو ترکشفولو وروسته چې په يو ناڅاپي توگه يې د دواړو پلويانو په ادعاگانو د باطل کرښه راښکله او دا يې څرگنده کړه چې نه يواځې ددوي دادعاگانو پر خلاف د گندهارا دمکتب په تشکيل کې دخالت لري، بلکې ددې هنر او ددې مکتب مبداء باختري هنر دی چې هغه په صحيح توگه د دورو په ترتيب سره (يونان باختري) او (يونان کوشاني) دمکتبونو په نومو يادولای شو.

موسيوها کن له دويمې نړۍ والې جگړې دمخه او په کنډز کې له يوعبادت ځای نه درايدا شوو يو آثارو وروسته چې دادهندوکش په شمال کې دمجسمې جوړونې لومړۍ نښې نښانې وې، دلومړي ځل له پاره پر ۱۹۳۶ز کال دانظريه رامنځ ته کړه چې د گريک وبوديك دمکتب مبداء بايد دهندوکش په شمال د باختري په سيمو کې ولټول شي.

دامفکوره نورو ختيځ پيژندونکيو نه يواځې دا چې په ارامۍ سره رد کړه بلکه بې ارزښته يې وگڼله، ترڅو چې په دې نژدې وختونو کې له سره

کوتل څخه نوې اوتازه نښې نښانې وموندل شوې او په غوڅه توګه یې
څرګنده کړه چې د ګندهارا د هنر بنسټ په شمال کې د باختر
له سیمو څخه دی.

د کوشاني له هغه مجسمو سره د سره کوتل د آثارو ورته والی چې
د ګنګا د (مات) او (ماتورا) په سیمو کې تردې وړاندې کشف شوي وو او
ارتباط یې له هیڅ یوې هندي مدرسې یا مکتب سره نه و، نو دامفکوره
پیاوړې کوي چې کوشاني باختري هنر د مسیحي په لومړۍ او دویمه پېړۍ
کې دومره پیاوړی او پراخه شوی و چې د آمو سیند له سیمې څخه تر ګنګا
پورې یې عمومیت حاصل کړی و چې دهغې تاثیر په مختلفو هنري
مکتبونو لکه د ګندهارا په ګریک او بودایي مکتب باندې ثابت و. په بل
عبارت د ګندهارا د ګریک او بودیک مکتب همغه د باختري کوشانيانو مکتب
دی چې بودایي دین او فلسفې د دین له نظره هغې ته یوه خاصه جنبه
ورکړې ده او کوشاني امپراطورانو په ځانګړې توګه کنیشکا او هونشکا
د نظامي قدرت او سیاسي حمایت له نظره چې له مختلفو مذاهبو سره یې
ترسره کړیدي، چې په هغه جمله کې د بودایي دین په باختر کې د یونان
کوشاني هنري مکتب په پراخوالي کې پوره ګډون لري.

د کنیشکا عبادت ځاي

په بودايي کيسو کي راغلي دي چې (کنیشکا) لکه دموريالوي پاچا (اشوکا) په خير اتيازره خيره او مذهبي ودانۍ ترخپل واک لاندې سيموکې جوړې کړې وې.

سره لدې چې داشميره دمبالغې جنبه لري، خودکوشانيانو دلوی پاچا دپراخې آبادۍ په رابطه دهغه شوق، نيکې هيلې او اراده ترې څرگنديږي. لکه څرنگه چې کنیشکا دکوشانيانو ترټولو لوی او ترټولو مقتدر پاچا دی (۱) نو خامخايي دخپلې واکمنۍ په دوره کې ډيرې پرمينې او ښکلې ودانۍ جوړې کړې دي او لکه څنگه چې دافغانستان په دننه او دهند په شمالي برخو کې يې دخپل پراخ قلمرو په ساحه کې يې له ټولو مذهبونو او اديانو څخه ملاتړ کاوه، نو دټولو مذهبونو او اديانو لپاره يې عبادت ځايونه جوړول.

لومړنۍ ودانۍ چې په حتمي او يقيني توگه يې نسبت پخپله کنیشکا ته کيږي هغه دپيښور په علاقه کې دبودايي دين يوه لويه عبادتگاه وه چې دهغې استوېې دخلورو سوو قدمونو په شاوخوا کې جگوالی درلود او دډبرينو لوړو سوپو دپاسه په ديارلس طبقو کې له لرگي نه جوړه وه او ۵۸ کاله دمخه پر (۱۹۰۹). کال ديو اوسپنيز صندوق ترکشف وروسته چې دکنیشکا نوم اوصورت پکې ثبت دی، دلومړي ځل لپاره لومړۍ مذهبي

ودانی چي ددي لوي کوشاني پاچا له خوا جوړه شوې وه دعلم نړۍ ته وروپيژندل شوه.

وروسته له نژدې پنځو کلونو راپه ديخوا دادی دعلم نړۍ ديوبل خبر په اخستلو بريالی کيږي چي دايوبل عبادت ځای دی او داهم دکنيشکا په وخت کي جوړه کړای شوې او دهغه په نامه پورې تړلی دی، داودانی د بغلان له عبادت ځای څخه عبارت ده چي هغه (د بغلان عبادت ځای) (د کنيشکا عبادت ځای) او په نورو نومونو يې هم يادولی شو.

او په عامه توگه يې د (سره کوتل مزدک) په نامه شهرت ترلاسه کړی دی چي ما په دې باره کي پرله پسې مقالې دانيس په ورځپاڼه، ژوندون او آريانا مجلو کي ليکلي دي.

هغه لاسوند چي داوينا دهغي په اتکا ليکل شوي ده، عبارت له يوستر ډبر ليک څخه دی چي په يوه ناڅرگنده نيټه کي په باختر "بلخ" کي په يوناني ليک دود ليکل شوی دی او دوه ځله پکي د کوشاني پاچا کنيشکا د نامه يادونه شوې ده * سزه له دې چي تراوسه متاسفانه د ۱۵ مياشتو په اوږدو کي موسيو "ماريگ" بلژيکي متخصص چي نوموړی دفرانسې د کيندلو ديلاوي غړی دی، ددې تاريخي سند په لوستلو او بشپړه ژباړه بريالی شوی نه دی، خو ددې ډبر ليک د يوې يادوو کړنو لوستل څرگند وي چي دالويه ودانی د کوشاني کنيشکا په امر او اراده جوړه کړای شوې ده، په دې ډبر ليک کي کنيشکا دفاتح پاچا په توگه ياد شوی دی او داسې څرگنديږي چي کله يې د عبادت ځای د جوړولو کار پای ته ورساوه، نو په خپل نامه يې ونوماوه يعنې کنيشکا عبادت ځای يې وباله.

لکه څنگه چي مې وړاندې يادونه وکړه د کنيشکا نوم په ۱۹۰۹ کال کي ديو وړو کي اوسپنيز صندوق پرمخ ولوستل شو چي د پيښور په عبادت ځای کي وموندل شو، همدارنگه بايد يادونه وکړو چي د کنيشکا نوم دهغي مجسمې پر لمن هم ليکل شوی دی چي د ډهلي په جنوب کي د "ماتورا" په سيمه کي موندل شوې او اوس د "ماتورا" په موزيم کي ځای په ځای ده خو هغه څه چي ډير او په ځانگړي توگه د عبادت ځای د جوړولو له پاره څرگند وي، همدغه په بغلان کي د سره کوتل ډبر ليک دی چي د عبادت ځای او

* د کنيشکا رساله، ددې مقالو د ليکوال تاليف کړي اثر ته دې مراجعه وشي.

دکنیشکا کیسې کوي. اودهغه په نامه يې شهرت درلود، په همدغه مو هغه په دې مقاله کې چې زمونږ دڅېړنو پيل دسره کوتل له کشفیاتو څخه کيږي د "کنیشکا عبادت ځای" په نامه یاد کړ.

لکه څرنگه چې په سره کوتل کې دکیندنو دکار وخت له یونیم کال څخه نه ډیریري، اوتر اوسه په دوه درېیو علمي هڅو ډیرې نه دي ترسره شوي نو ځکه دیادي شوې مودې له معلوماتو پرته دکار دپاي په هکله څه ویلای نه شو اوشاید دډبر لیکونولوستل بیا ډیر وخت ونیسي، خو اوس چې څه لیکو او وایو په ډیر احتیاط سره یې وایو او مقصد ترې دیو لرغوني او ارزښتمن ځای له کشفولو څخه دعوامو او دراډیو افغانستان داوړیدونکو خبرول دی، چې زمونږ دهیواد شمال ته دبغلان په ولایت سره کوتل کې چې دپلخمرې شمال لویدیځ پلوت ته په ۱۸ کیلومترې کې پرهغه لویه لاره چې بغلان، سمنگان او مزارشریف ته تللی پریوه غونډی حتماً یوه ستره عبادت خانه وه چې له یوشمیر ډبرلیکونوسره کشف کړای شوه. او دهغې له مخې ویلای شو چې کوشانیانو په بغلان کې ډیرې آبادۍ درلودې او لوی کنیشکا دیوې غونډۍ دپاسه په خپل نامه یوه ستره عبادت خانه جوړه کړې وه.

د کنيشکا مجسمه

د افغانستان دمختفلو کورينو د پاچاهانو له جملې څخه له پخوانيو زمانو څخه تر اوسه يواځې د يوې سلطنتي کورنۍ مجسمې لرو چې له هغو څخه د لوی کوشانشا (کونيشکا) نامه په څرگنده دمجسمې په لمن کې ليکلي شوي ده.

کوشانيان په عام مفهوم د کوچي قبائلو او د مرکزي آسيا د صحراگشتو په توگه چې کله دامو سيند حوزې ته راننوتل او مخصوصاً وروسته تر هغې چې د لومړي ق م پيړۍ په اوږدو کې باختري ته راغلل، نو يوناڅاپه له يوې زرخيزې اوزرو مدنيت لرونکې خاورې سره چې داوخت ديونانيانو له تهذيب او تمدن نه ډيره متاثره وه، مخامخ شول.

کوشانيان په باختري کې تر مېشت کيدلو وروسته ددې ځای له خلکو سره يوځاي شول او هغه څه چې په دوی کې د يادونې وړ دي ځانته دخلکو راپورته او له ځان نه نورو ته انتقالول دي لکه چې په فرهنگي، ديني او هنري برخو کې يې وښودل.

کله چې کوشانيان په باختري کې استوگنه غوره کړه نه يواځې له يونان باختري څخه يې اداره او واکمني واخسته، بلکه ټول مدني، هنري او

فرهنگي کره وړه يې په خپله خوښه ومنل او دهغو دپرمختيا او پياوړتيا له پاره يې ډيرې هڅې ترسره کړې.

ديولر څيرنوپه ترڅ کې چې په "کوشانشهر" او دکوشانيانو د امپراطورۍ په نورو سيمو کې له امو سيندنه تر گنگا پورې منځ ته راغلي دي، پرته له سکه يې اثارو څخه يوشمير مجسمې په (سره کوتل ((بگرام)) ، ((پيښور)) او ((ماتورا)) کې ترلاسه شوي دي، چې په هغو کې د يوشمير شهزاده گانوله تصويرونو او مجسموسره پخپله دامپراطور کنيشکا تشخيص هم کولای شو.

دې مجموعې ته که پاملرنه وشي، څرگنديږي چې دکوشانيانو کورنۍ دخپلو تصويرونو او مجسمو نمايش ته چې هغه هم په ولاړه اومخامخ بڼه وي (نه داچې په نيم مخ) ډيره علاقه مندي درلوده.

دادود او سلیقه دغور او پاملرنې وړده، ځکه چې ديونان باختري واکمنو يواځې اثار په لاس کې لرو چې سريې څرگنديږي او که کله يې هم نيمه تنه په کوم ډول سکو کې کيندل شوي وي، نو بيا به يې خامخا يوخوا مخ څرگنديږي او دهیڅ يوتن يونان باختري پاچا انځور په سکو کې ولاړ ليدلی شوی نه دی. خوددې برعکس کوشانيانو چې په افغانستان او هند کې يې ددوی ځايونه نيولي دي په سکو اومجسمو کې ولاړ ښکاري.

کوشانيانو چې ددين، ژبې او الفبا په بلنه کې هيڅ ډول تعصب څرگند نه کړ، دخپل لباس په ساتنه کې يې ډير ټينگار درلود او داخبره دهغوي په مجسمو، مذهبي مجلسونو او سکو کې مشهوره ده.

په افغانستان کې دلومړيو مسيحي پيړيو په اوږدو کې ددوی کره وړه ، څيرې او دجامو دتصور له نظره دهغو برش ډير په زړه پورې دی.

دکنيشکا مجسمه چې په لمن کې يې دهغه نوم هم کيندل شوی دی، څوکاله دمخه دگنگا په حوزه (ماتورا) کې کشف شوی او دامجسمه چې پر يوه گلابي رنگه تيره جوړه ده په پوره قد ليدل کيږي، دهمدغې مجسمې په ډول نورې مجسمې په سره کوتل کې هم ترلاسه شوي چې هغه هم په پوره قد بلکه له طبيعي قامت نه لوړه ده ، خومتاسفانه چې کوزنۍ برخه يې ماته شوې او ورکه ده ددې مجسمې نسبت ددې له پاره چې ليکنه نه لري او مجهوله ده، کوشاني شهزاده گانوته شوی دی.

د اښکلي مجسمه چې متانت، استوار والی او درشتي څرگنديږي دلمني په لوړو ژورو کې يې گلبډزوي په مرواريدو سنگار کړې او دکوڅيو په څيرول ول لوی کميس نه يې شاهانه سترتيا له ورايه څرگنديږي.

د (ماتورا) په مجسمه کې دکنیشکا په بني لاس کې درنه توره په داسې حال کې ليدل کيږي چې دتيکې څوکه يې ددواړو پښو په منځ کې دهغه فرش په مخ ليدل کيږي چې دپاچا مجسمه پرې ولاړه ده.

دهغه نويو هڅو په رڼا کې چې له سره کوتل څخه په دې وروستيو کې په شمال دآمو سيند په حوزه کې د (بغلان) او همدارنگه دهندد گنگا په حوزه کې دماتورا ترمنځ دکوشاني په دوره کې خاص ارتباط موجود و او دهغه شان عبادت ځای چې يې دهندوکش په شمال کې دخپلې سلطنتي کورنۍ له پاره (ماتورا) کې يې هم جوړ کړی و، او دکوشاني شاهانو مجسمې په ځانگړي توگه دکنیشکا مجسمه چې ددې کورنۍ يو قدرمن واکمن و، په دواړو ځايونو کې ځای پر ځای کړای شوې ده.

دسلطنتي کورنۍ دمقام او موقعيت په ساتلو کې دشاهي مجسمو جوړولو او دتوپلو مفکورې ډير ارزښت درلود، دهمدغې مفکورې له مخې شاهي کورنۍ او په ځانگړي توگه کوشانشاه دمجسمو په جوړولو کې ډيره هڅه کړې ده او دهمدغې مفکورې عملي کول ددې سبب شوی دی چې د ۱۹۰۰ کلونو په اوږدو کې ددې لوی پاچا دمجسمو ننداره کوو.

هغه استوپه چې بنسټګر یې

کنیشکا دی

له اسلام نه دمخه دافغانستان په تاریخ کې د لویو کوشانیانو کورنۍ چې د مسیح (ع) دوخت له پیل نه یې را په دې خوا درې پیړۍ په افغانستان کې واکمني کړې، نسبت ټولو سلطنتي کورنیو ته ډیر شهرت لري. د کوشاني کورنۍ پاچاهانو پر نومونو د کنیشکا نامه ډیرې وړانګې لونلې، سره له دې چې ددې لوی پاچا په اړه تاریخي حقایق لږ ښه څرګند نه دي. خوله دې سره سره یې د نامه هنګامه ډیره لوړه ده او د یو پاچا او یو امپراطور په توګه یې پر یو پراخ قلمرو واکمني درلوده چې لمنې یې د اکسوس (آمو سیند) له غاړو څخه تر جمننا دهند تر زړه پورې پراخوالی درلود.

سره له دې چې دهغه له سکو څخه په څرګنده بریښي چې کنیشکا دهغه وخت (لومړۍ او دویمې مسیحي پېړیو) په اوږدو کې په افغانستان کې ټول مروج ادیان آزاد پریښي وو او ټولو ته یې احترام درلود، خو بیا هم هغه د بودايي عبادت ځایونو او استوپو بنسټګر، لارښود او مینل وال بولي، تر دې پورې چې هندیان یې د مذهبي چارو له نظره د موریاکورنۍ له اشوکا سره او د مسیحي دین پلویان یې له کلودیس د فرانکس له پاچاهانو سره پرتله کوي.

ټول په دې پوهیږو چې په افغانستان او په ځانګړې توګه د بلخ او د کندهار په نیمه ختیزه کرښه کې په سلګونو بودايي عبادت ځایونه شته چې تر اوسه لا لرغون پېژندونکي دهغو ټولو په پېژندنه بریالي شوي نه دي او د ادحیرانتیا ځای نه دی چې د ډیرو عبادت ځایونو او مذهبي ودانیو

نسبت د کوشانيانو لوی پاچا کنیشکا ته کيږي، البته په دغه نسبت ورکونو کې ډيرې ولسي کيسې او عنعنوي روايات برخه لري مگر سمدلاسه بايد ووايو چې په غالب باور دا کيسې تر اسلام دمخه پخوانۍ ريښې لري او بيا لرغون پيژندونکيو په ځينو برخو کې دې کيسو ته ريښتيني بڼه ورکړې ده.

هغه څه چې د ډيرې پاملرنې وړ دي هغه دا چې په هرځاي کې يې ډيرې ودانۍ لويه استوپه يا لويه مجسمه ليدل شوې او يا يې پاتې شوني ليدل شوي دي دهغو ټولو د جوړونې نسبت د کوشانيانو لوی پاچا کنیشکا ته ورکوي، ياداسې ووايو چې له بلخ نه تر ايبک، باميان، بگرام، هډه، پيښور او تر کزيلاو مات اوماتورا پورې يعنې دامو له سيند نه تر جمن پورې په ټولو سيمو کې د بودايي سترو ودانيو نسبت همدغه پاچا نه کوي.

ايا په پيښور کې يې څو فوت جگه اولويه استوپه نه وه جوړه کړې؟ او په اوومه عيسوي پيړۍ کې چينايي گرځنده هيوان تسنگ هغه نه ده ليدلې او دهغې په اړه يې د کيسو نقل نه دی کړی؟ اوبلاخره هغه فلزي صندوق چې د وړې استوپې بڼه لري او د همدغې استوپې په کنډوالو کې کشف شوی د کنیشکا صورت او نوم پرې انځور شوی نه دی؟!

همدغه چينايي گرځند له باميانو څخه د تيريدلو په وخت نه دي ويلې چې هغه لويه استوپه چې په ازاده هوا کې د ۳۵ متره مجسمې ترڅنگ موجوده وه پاتې شونې يې اوس هم په کروندو کې شته ديوپخواني پاچا په امر جوړه شوې ده؟! او داپخواني پاچا يې د اټکل له مخې کنیشکا نه دی ښودلی؟! ايا دسره کوتل عبادت ځای د کنیشکا په عصر کې نه دی جوړ شوی او هغه لوی ډبر ليک چې له هغه ځايه په لاس راغلی دوه ځله د کنیشکا دنوم يادونه پکې نه ده شوې؟

ددې رواياتو، کيسو او حقيقتونو په اساس چې لاس ته راغلي څرگنديږي چې امپراطور کنیشکا د مذهبي عبادت ځايونو په جوړولو کې ځانگړې پاملرنه درلوده او دده په لويه امپراطورۍ کې ډير شمېر عبادت ځايونه دده په اراده او امر جوړ شوي دي. يوه له ډيرو لويو استوپو څخه چې په ځانگړي توگه د کنیشکا په استوپه شهرت لري همدغه د توپ درې استوپه ده چې دهغې په باره کې مې تردې دمخه يوه مقاله خپره کړې ده، او په چاريکارو کې ددوه درېيو سوه مترو په فاصله سرک ته نږدې واقع ده،

چې په دې نژدې وختونو کې يې تر خپلې استوېې پورې نوی سرک هم جوړ کړای شوی دی.

د کنیشکا له خواددې استوېې د جوړونې په رابطه، چینائي ګرځند هیوان تسنگ هغه وخت چې یوه میاشت يې دبگرام پهلوان غره کې د (شترک) په پوزه د چنياني يرغملو په عبادت ځای کې استوګنه درلوده، یوشمیر داستانونه اوریدلي دي چې لنډيز يې دلته تشریح کوو. اوناښونې نه ده چې داداستان به په ګلبهار کې د کوم عبادت ځای په اړه وي.

د کاپيسا (بگرام) د کنیشکا د اوږي پلازمینه) شمال لويديځ لور ته د پغمان د واورين غره پر څوکه یو ډنډو او په هغه ډنډ کې داو بودمارانو پاچا ژوند کاوه، یوه ورځ دیو بودايي راهب دیوشاګرد په بنیرو ناروغه او مړ شو، دهغه تر مړینې وروسته دهغه ځای بل ونيو. دویم پاچا له روحانیونو څخه د انتقام په خاطر ټول داو بودماران سره راټول او باد او باران ته چې دهغه په واک کې وو امر وکړ ترڅو باد، باران او سیلاب هغه عبادت ځای چې د غره په لمنه کې اباد و، وران کړي.

داوخت امپراطور کنیشکا دایوناڅاپي باد او باران ته حیران شو او د علت پوښتنه يې وکړه، خو کله چې داو بودمارانو (ناګا) له مداخلې څخه خبرشو نو په دې هڅه کې شو چې د غره په لمن کې یوه لویه استوېه او عبادت ځای چې سل فته جگوالی ولري، جوړ کړي، نوسمدلاسه يې معمار او نوره امله او کارګران هغه ځای ته واستول او هغوي په کار پیل وکړ، مګر هر څومره چې به يې جوړ کړ دمارانو پاچا به وراناوه، تر دې پورې چې شپږ ځله يې هلته آبادي وکړه او دمارانو پاچا هغه شپږ ځله ورانه کړه.

په اووم ځل کنیشکا امپراطور پخپله دلنځر سره د غره سر ته وخوت او امر يې وکړ، چې دمارانو دپاچا ډنډ ډک کړئ داوخت ناګا دمارانو پاچا دیو (برهمني) په بڼه ځان جوړ کړ او پر لاره دپاچا مخې ته ودرید او په عذر يې ورته وویل چې دمارانو له پاچا سره له مقابلي نه تیر شه، خو پاچا عذر ونه مانه او بیايې ډنډ ډکولو امر ورکړ، لږ ساعت وروسته یو ډیر شدید طوفان او سیلی راغله، باران پیل وکړ باد د ونو شاخونه مات کړل، سیلابونه راغلل نژدې و چې اسونه، پیلان او عسکر په مخه کړي لکه څنګه چې کنیشکا یو مذهبي پاچا و، یوناڅاپه يې داوړاد په ویلو پیل وکړ

او خپل نیک او حسنه اعمال به یې شفیع کول او له ډیره قهره د اور لمبه
گرځیدلی و.

داوخت (ناگا) دمارانو پاچا ددې منظر تر لیدلو وروسته باد او باران
ودراوه، او بیا دیو زاره برهمني شخصیت په بڼه پاچا ته ودرید او وې ویل:
زه داوبو دمارانو پاچا یم او دې ته حاضر شوی یم، چې دپاچا داطاعت
کړۍ په غاړه کړم، پاچا یې عذر ومانه او تر هغې وروسته دمارانو پاچا
ورته وویل چې ماران په فطري ډول بد ذاته دي هسې نه چې خود خواهي او
سرکشی ته مې بیا راکاږي نو په دې وجه زه دپاچا له حضوره غوښتنه کوم
چې که چیرته دغره په لمن کې بیا د عبادت ځای دجوړولو اراده لري نو
لوي زنگ دې په پلازمینه "بگرام" کې جوړ کړي، هر کله چې کار کوونکیو
دغرونو پر سرو وریځ لیده نو زنگ دې وهي چې زمونږ ملاقات وشي او
مخرب کسان په وړانکارۍ لاس پورې نه کړي، کنیشکا لوي زنگ په
بگرام کې وڅراوه، او کله به دزنگ غږ دغرونو په درو کې انگ واخیست
کارگارانو به په کار پیل وکړ او دغره په لمن کې دپلازمینې لویدیځ لوري ته
یې لوي عبادت ځای جوړ کړ.

دالویه استوپه همغه ډگل درې استوپه ده چې اوس هم ۷۵ متره یې
دمنځنۍ برخې اوږدوالی دی او خامخا یې ۱۰۰ فوټه یعنې ۳۵ متره
جگوالی درلود او لکه په بامیانو کې دبودا دلویو مجسمو په څیر
مجسمې هلته شته چې په افغانستان کې دبودا دوخت دلویو مجسمو له
ډلې څخه شمیرل کېږي. له بگرام څخه دهغه ځای اتن ۱۲ کیلومتره او له
چاریکارو څخه ۳ کیلومتره دی.

ددې کله چې په اساس چې وشوه چینایي گرځنده هیوان تسنگ هغه په
خپله کنیشکا گني او دماخذ په وجه نوموړې استوپه دکنیشکا داستوپې
په نامه یاده شوې او مونږ هم کولای شو چې دتوپ درې استوپې ته
دکنیشکا استوپه ووايو او داخلي او خارجي گرځندویان او پوهان
یې لیدلو ته وهڅوه.

ديوناني اوباخترې هنري مکتب

يوناني او کوشاني سبک

له دويمې نړيوالې جگړې څخه دمخه يوې روسۍ ميرمنې (مدام تره ور) د (يونان اوباختر صنعت) په نامه يو کتاب خپور کړ چې په هغه کې د يو سلسله هغو اثارو په استناد چې د مرکزي اسيا له بيلابيلو برخو څخه ترلاسه شوي وو دلومړي ځل له پاره يې د هنر په نړۍ کې يو ځانگړی مکتب د (يونان اوباخترې مکتب) يا (گريک وبکتریان) ثابت کړ، خو دلويديځ پوهانو دې اثر ته چندان توجه ونکړه او دنوموړې ميرمنې نظريه په ځای ددې چې ورته پاملرنه وشي غلې پاتې شوه.

لکه څرنگه چې د هنر په دنيا کې د افغانستان ددې ښکليو او ښايسته صنايعو شتوالي ځانگړی ارزښت درلود، نو ځکه د افغانستان د تاريخ په دويم ټوک يوناني اوباخترې څپرکي کې اود (گريک او بوديک) بيا يونان او بودايي صنعت په څپرکي کې ورته ځانگړی ځای ورکړی شوی دی.

دسره کوتل کيندنو چې په ډيروبيلابيلو تاريخي، ادبي او هنري برخو کې يې ډير پخواني افکار تازه منځ ته راوړي دي نو د هنر د دنيا په پيل کې د افغانستان او گاونډيو هيوادونو مختلف مکتبونو او سبکونو راځي،

دانوي خيزونه دي چې دهغو په منځ کې د (يونان اوباخترې) او دځانگړي سبک (يونان او کوشاني) څرنگوالي يې د ډيرې پاملرنې وړ دی . دباختر زړې پخوانۍ سيمې اودامو دسيند سيمې دتاريخ دمخه مدنيت او دکيسو اوداستانونو ددورې دبنسټونو له مخې دهخامنشيانو او يونانيانو انځور گړۍ او معمارۍ ته يې لوړتيا ور وبخښله . سکندر ته يوناني افکارو دروم بحر له غاړو څخه دختيځ زړه ته لاره وموندله او ديونانيانو دوه سوه کلن سلطنت دايراني او سيمه ايزې باخترې او يوناني عناصرو سره په گډون او مرکب صنعت (ايران يوناني) او (يونان باخترې) دهندوکش په شمال کې منځ ته راغی ، وده يې وکړه او وغورځېده چې ديونان باخترې ښکلي او زړه وړونکې سکې يې پيژندنه او بيلگې دي .

کوشانيانو چې په افغانستان کې ديونانيانوځای ونيو ، لکه څنگه چې يې ديوناني ژبې له الفباء څخه دباختر ژبې په ليکنه کې کار اخسته ، همدارنگه يې دبيلابيلو نظرياتو دعبادت ځايونو چې دسيمه ايزو بيلابيلو نظرياتو چې اور پرستې او بودائي واکمنو کورنيو دنمانځنې له پاره ترې کار اخستل کيده دودانيو په جوړولو کې يې له يوناني باخترې سبک څخه اغيزمن شوي وو په نتيجه کې ټولې هنرې جوړونې ، هيکل تراشۍ ، معمارۍ اودنقاشۍ ډير سبکونه منځ ته راغلل چې هغه بايد د (يونان اوکوشاني) يا (کوشاني او باخترې) اوبايواځې کوشاني وبولو .

ديونان اوباختر هنري سبک د (يونان کوشاني) له فرعي سبک سره او دهيواد له هغه پراخوالي سره چې له اکسوس (اموسيند) څخه تر اندوس (سند رود) او گنگا تر حوزې پورې رسیده نور هم پراخوالی وموند .

دهيردقت او پاملرنې ځای دی چې څوکاله دمخه په جمنا (ماتورا) او د (مات) په قريه کې چې ورته نژدې واقع ده ، دلوي کوشاني فاتح امپراطور کنيشکا لويه دتيرې مجسمه وموندل شوه او په دې لړ کې يوشمېر غوره مجسمې هم په لاس راغلې .

دامجسمې په ځانگړي توگه توپل شوې وې چې معمولا دلويديځ هنر پيژندونکي يې د (گريک او بوديک) يا (يونان او بودايي) مشهورې مدرسې ته اړوند بولي ، مگر په دې نه پوهيدل چې څرنگه داځانگړی سبک په يوناځايي توگه دجمنا په حوزه کې منځ ته راغی .

په سره کوتل کې دمجمو ترکشف وروسته په (ماتورا) کې دکنیشکا د کشف شویو شکمنو مجسمو له مخې له مجهولو حقایقو پرده پورته کړه او په یوناخاپي توگه څرگنده شوه چې دلوپو کوشانیانو په عصر کې یوهنري سبک په دوه لیرې پرتو برخو دامو سیند په حوزه او دجنا په حوزه کې پرمختیا او پیا وړتیا موندلې ده.

داسبک همغه د ((یونان او کوشاني)) اویاد کوشاني باختري سبک دی چې اصلا دیونان اوباختري یوه فرعي څانگه ده او د کوشانیانو په ځانگړي توگه دامپراطور کنیشکا په دوره کې منځ ته راغلې او پراخوالی یې موندلی دی چې دگنگا په حوزه کې د (ماتورا) دمجمو توپنې او دسره کوتل یا بغلان سبک چې سرچینه یې دیونان باختري مدرسې داساساتوله مخې طرح شوی وه. دگریک اوبودیک مکتب چې د لویدیځ یوشمیر هنر پیژندونکیو به یې کله مبداء له یونان او کله هم درومیانو له ختیځ سره دسوداگری راکړې ورکړې په مناسبت له روم سره گانه، ملتفت شول چې باید اساسات یې دایران یوناني او یا په افغانستان کې دیونان باختري په مکتب کې ولټوي. په حقیقت کې دگریک اوبودیک دمکتب پیلامه نوموړي مکتبونه دي چې په ځانگړې توگه یې دبودایي دین خدمت له پاره څرگندويي کړې ده او په هغې کې دافغانستان د کوشانیانو او کوشان اوباختري سبک مهمه او اساسي ونډه لري.

افغانستان د گريک اوبودیک

مجسمه تورني مکتب

هر هغه چاچې دکابل او پېښور دموزيمونو محتويات په غور کتلي دي، په دې پوهيږي چې ددې دواړو موزيمونو دمجسمو او هيکل تراشنو لويه برخه د هنروسبک په لحاظ د گريک او بوديک دهیكل تراشنې دمکتب په نامه ياديږي. لکه څنگه چې څرگنديږي دانوم يو ترکيبي نوم دی چې له دوو ځانگړو عنصر (گريک) او (بوديک) يا (يونان) او (بودايي) څخه منځ ته راغلي دي.

د گريک اوبوديک صنعت لکه څنگه چې يې دنوم او ترکيب او وضعې نه څرگنديږي هغه هنري مکتب دی چې ددوه روحونو دتماس په اثر، ددوه فرهنگونو په جوړښت، ددوه تهذيبونو په ترکيب، ددوه عقيدو په يوځای والي، اوپه يوتاکلي ځای کې ددوو سلسله يزو افکارو له جريان څخه منځ ته راغلي دي د گريک اوبوديک دمکتب روش له داسې صنعت څخه نمايندگي کوي چې هغه ترکيبي دی چې بودايي مذهبي افکار ديوناني هنر له روح سره ديوځای والي په نتيجه کې دافغانستان د خاورې

دهندو کش په دووخواوو کې زیږیدلي دي، روزل شوي دي او ددې ځای داوسیدونکیو داستعداد له مخې منع ته راغلي دي.

ددریمې او څلورمې پېړۍ په اوږدو کې چې سکندر مقدوني ختیځ لور ته په فتوحاتو لاس پورې کړی و په ځینو هیوادو کې له مقابلو سره مخامخ شو دهغوله جملې څخه په هند کې ورسره عکس العملونه وښودل شول، په افغانستان کې یوشمېر جریانونه منع ته راغلل چې دنوو هنري اومذهبي نظریاتو راپیدا کولو یې ژور او دوامدار اغیز رامنځته کړ چې دهنري مکتب دپراختیا او پرمختیا له نظره یې دوه عامله دپام وړ دي.

(۱) دیوناني روح خپریدل.

(۲) دبودایي دین خپریدل.

تاریخي پېښې شاهدي ورکوي چې له ختیځ اولویدیځ څخه دادوه فکري جریانونه دمدیترانې له چاپیریال اودهند له زړه څخه نژدې په یو وخت کې یو دبل په مقابل کې راغلي دي او دواړه زموږ هیواد افغانستان په خاوره کې مخامخ شوي دي ټول په دې پوهیږو چې د سکندر له فتوحاتو وروسته دیونان مستقل دولت دیونان باختري په نامه دهندو کش په شمالي برخو کې د (۲۵۰ م ز) په شاوخوا کې تاسیس شو، اودهمدغې زمانې په شاوخوا کې دهندموریائي دولت دنوموړي غره په جنوبی برخه کې فتوحات ترسره کړل او بودایي دین له گندهارا نه نیولې دارغنداب ترحوزې پورې خپور اوتیت شو. دادوه فکري، تهذیبي، مذهبي او هنري جریانونه په دوو ځانګړو یادو شویو ځایونو کې محدود پاتې نشول بلکې په متقابلو توګه یو دبل په ځای کې خپاره شول، لکه چې بودایي دین دبکتریان سیمه سراسر نیولې او لیک دود او دبودایي هنر روح دگندهارا اود کابل درودخانې په سیمه کې خپور شو.

سره له دې چې په دې وخت کې دافغانستان اوسیدونکیو خپل دین، فرهنگ او هنر درلود، دپورتني جریان تراغیزې لاندې راغلل دلیک دود او هنر په لحاظ دهندی بودایي عقایدو څخه اغیزمن شول او په کومه اړه چې یې اقتباس کړی و په خپل ځان کې یې تحلیل، تجزیه او ترکیب کړ، نو نتیجه یې داسې شوه چې ددې هیواد اوسیدونکیو له یوځای نه روح او له بل ځای نه قالب اخستی دی او خپل مشخص هنري مکتب یې منع ته راوړی دی چې نه هندي و او نه یوناني مګر ددواړو مشترکه بڼه یې درلوده.

او همدا مشترکه بڼه ده چې د مسيح له وخت نه دوه پيړۍ دمخه اودوه پيړۍ وروسته دافغانستان دظريفو صنايعو د (گريک اوبوديك) دمکتب په نامه ياديږي اود بدلونونو په رامنځ ته کيدو يې لمنه دوه درې پيړۍ نوره هم اوږده شوې ده.

معمولا افغانستان داسيا څلور لاره اود مدنيتونو او فرهنگونو ديوځاي کيدلو ځای بولي داصفت يوځل بيا د (يونان باختري) دهنري مکتب دپيدا کولو په مورد کې رېښتنی بولي.

ددې بهير په يادونه کې يو بل ټکی ددېرې پاملرنې وړ دی او هغه دادی چې دادواړه فکري جريانونه او دواړه هندي اويوناني تمدنونه يواځې ددې له پاره نه وو يوځاي شوي چې ددواړو له يوځاي والي اوتماس څخه دې ديونوي فرهنگي او هنري تمدن درامنځ ته کيدلو سبب شي، بلکه ددې خاورې موقعيت او ددې هيواد دهنر مندانو استعداد دنوي مکتب دپيدا کيدلو اصل سبب شول.

ټول په دې پوهيږي چې ديوناني باختري پاچاهانو هغه سکې چې په افغانستان کې مهر پرې کيندل شوی دصورت اوبشکلا له نظره ترهغو غوره دي چې پخپله په يونان کې جوړې شوي دي. او داهم څرگنده ده هندي بودايانو د (سانشي) معبد يا عبادت ځای په شهادت چې داسيمه بمبئی ته نژدې ده دهیکل تراشنې په صحنه کې يې دبودادنمايش ورکولو جرئت کولی شو.

او دسمبوليزم له روش يعني نښو او علايمو څخه يې کار اخيست او دبودا نمايش دلومړي ځل لپاره په انساني شکل کې په گندهارا کې عملي کړی شو، پر دغه ترتيب يوناني او هندي چې په لومړيو وختو کې او په خپلو خاورو کې څنگه وو هسې به وو، خو کله چې دا روح اوقالب دافغانستان دهنر مندانو لاس ته ولويد په رښتيا چې دخپل قابليت او مهارت له مخې يې نوی څيز منځ ته راوړ چې واقعا غوره او ځانگړې بڼه يې درلوده.

په افغانستان کې دهنر تاريخ ددارنگه اقتباساتو او ترکيبونو ډير مثالونه لري او زمونږ دهيواد جغرافيايي موقعيت ايجابوي چې هلته بايد مدنيتونه په تماس کې وي، هو هغه څه چې دپاملرنې وړ دی هغه په اصل کې دافغانستان دهنر مندانو خپل استعداد دی چې تر اقتباس وروسته يې

دخپل فرهنگ له دود سره يوځاي او له هغې څخه يې نوي فکري او هنري مکتبونه او مدرسي منځ ته راوړي .

که چيرته هغو زرگونو مجسمو ته چې يواځې په هډه کې کشف شوي دي، دقت وکړي نو پوهيدلی شو چې په يوعبادت ځای کې دزرگونو ښکليو مجسمو جوړول ديويادوه تنوکار نه دی، په دې کې سلگونواو زرگونو ماهرو کسانو لاس درلود چې دومره ډيرې دحیرانتيا وړ مجسمې يې منځ ته راوړي دي .

په هر حال دگریک اوبودیک مدرسه يا ديونان بودايي مکتب دپخواني افغانستان دهیکل جوړونې اوهیکل تراشنې هنري مکتب دی چې دوه پيرې دمخه ترميلاد اودوه پيرې وروسته تر مسيح يې دهندو کش په دواړو خواوو کې رواج او پرمختگ درلود چې تر اوسه يې دکميت او کيفيت په لحاظ دهې له سترې غونډې نه ښې ښانې په لاس راځي .

۱۵-۴-۱۳۳۷

دسره کوتل کتیبې پر ډبرینو

څښتو یوناني توري

څه موده کیږي چې دهندوکش په شمالي برخه کې دسره کوتل په نامه ځای کې کیندنې اوڅیړنې ادامه لري، هغه څوک چې په افغانستان کې د لرغون پيژندنې دڅیړنې په تاریخچه کې وارد وي پوهیږي چې له ۱۹۲۳ کال څخه تر ۱۹۵۰ کال پورې چې دهندوکش په شمالي برخو کې څومره پلټنې وشوې نو په ځانگړي توگه دباختر په پراخه سیمه، دبلخ دښار په کنډوالو او چاپیریال کې یې ترسره شوې لکه څنگه چې ترې هیله کیږي داسې کوم څیز په لاس رانغی ځکه چې اووه کاله دمخه دباختر لمر خاته پلوته د بغلان ولایت دپلخمرې جنوب لويديځ خواته په ۱۷ کیلومتري کې چې کومه سیمه واقع ده دهن غوري یې بولي او هلته بیاد (دهن شیر) په علاقه کې دسره کوتل پر غونډۍ لوی اورتون (اتش) گاه له نورو ابادیو سره یوځای په مفصله توگه کشف کړای شوه او دپلټنولرۍ یې لادوام لري.

پدې کې شک نشته چې د ۷ کالو په اوږدو کې له یوې نقطې څخه ډیرې خاورې راډیخوا شوي او د ابادیو بیلابیل ډولونه لکه اورتونونه، احاطه شوي ځایونه حجرې دیوالونه او برجونه، زینې او د حیواناتو دمجموعو توتې او نور په لاس راغلي دي چې په مجموع کې داټول په یولړ مهمو تاریخي مسایلو رڼا اچوي.

نور ډیر څیزونه چې تر لاسه شوي هغوی کې یو شمېر کتیبې هم شته سرخ کوتل په افغانستان کې لومړۍ ځای دی چې هلته دکتیبو یا ډبرلیکونو په کشف بریالي شوي یو.

په سرخ کوتل کې چې لومړۍ ډبر لیک وموندل شو هغه د ډبرو په څښتو لیکنې دي چې یوه یادوه دانې یې دمخه تردې چې په غونډۍ کې د کیندلو کار پیل شي د غونډۍ د لمنې د پای په برخه کې دسړک نر خوا په لاس راغلي دي او همدغه څښتو د لرغون پيژندونکیو پاملرنه ځان ته راواړوله.

وروسته د کار په جریان کې پنځه څښتې نورې هم په لاس راغلې چې
مجموعاً اووه څښتې شوې، نن ورځ همدغو اووه ښکلو څښتو چې په
یوناني لیک دود پرې (توري) لیکل شوي دي دسره کوتل د کیندلو
عجائب تشکيلوي.

د هرې څښتې پرمخ درې توري نقش دي، خو لکه څنگه چې د څښتو
اصلي ترتیب گډ وې شوی دی نو ځکه یې اصلي شمیره هم نه څرگندیږي
چې څو عدده به وو، نو په همدې دوه لاملونو یې فعلاً لوستل معطل دي او
د حروفو د څرنگوالي او یا نورو مطالعاتو کار په دې باره
کې ځنډیدلی دی.

په سره کوتل کې دویم ډبر لیک دیوا هکي جنس ډبرې په تخته باندې
د یوشمیر حروفو څخه عبارت دی چې رنگ یې سپین زیر ته نژدې دی او
دا ډبره ددې اورتون د اور له ځانگړې کوتې څخه په لاس راغلې ده.

ددې ډبرې مخ منځنۍ برخه لږه توپل شوې څرگندیږي او دافرضي
پايې یې درلودې او لکه څنگه چې ددې ډبرې د پاسه اجاق وړاندې وروسته
شوی، نو ځکه یې توپلي ځایونه څرگندیږي، په هر حال ددې ډبرې د پاسه
هم اووه توري کیندل شوي دي. اودا ډبر لیک نا تمام پاتې شوی دی،
اونابشپړ تیایې له دې څخه څرگندیږي چې د کیندل شوو تورو په امتداد
دنورو تورو شکلونه هم په خارجي خطوطو څرگندیږي او کیندونکي یا
حکاک د حک کولو یا کیندلو له پاره وخت نه دی پیدا کړی.

د سرخ کوتل دریم ډبر لیک د داسې یوې ډبرې په مخ لیک دی چې
د عبادت ځای په منځ کې د داخل جنوبي خواته کشف شوی دی او نظر
د ډبرو څښتوته او هغه تخته کاني ته چې وړاندې یې یادونه وشوه په مفصله
توگه لیکنه لري چې د حروفو ټوله مجموعه یې درې کرښې کیږي.

موسیو کوریل دفرانسي د کیندنو د پخواني پلاوي غړی چې په سره
کوتل کې د کیندنو پر مهال پخپله هلته موجود و، دخپل نظر څرگندونه
کوي او وایي چې د ډبر لیک ټول توري یوناني دي، مگر له کومې ژبې څخه
چې کار اخستل شوي هم یوناني ده او هم د باختر یوه سیمه ایزه ژبه ده چې
هغې ته کولای شو (کوشاني) اویاهم تخاري ژبه ووايو.

دنوموړي څیړونکي د نظر له مخې د ډبر لیک د درې کرښو له جملې
څخه دریمه کرښه یې یوناني ده او په هغې کې په څرگنده دیواسم خاص

تشخيص شوی په لاندې بڼه به يې تلفظ کړو دا خاص نوم چې په جمله کې استعمال شوی په لاندې ډول يې تعبير او ترجمه کولای شو.

(دپالامد په مرسته) (دپالامد دپاملرنې په وجه) (دپالامد په کوښښ) دانه څرگنديږي چې د (پالامد) په نامه يوناني شخص معمار دی او که اجاره دار اویاهم په دې برخه کې يې کوم ماموريت درلود، لکه ناظم، ناظر او ياهم متولي باشي چې دمعماری کارونو يې تر پاملرنې لاندې تر سره کيدل.

له دې ډبر ليک څخه څرگنديږي چې يونانيانو د کوشانيانو تروخت پورې هم په ځينو کارونو کې دخالت درلود.

ددې مضمون ددوه نورو کرښو ژبه دباختر دناڅرگندي نيتې سيمه ايزه ژبه ده چې سمدلاسه يې (کوشاني ژبه) گڼلې شو او کولای شو چې دتخاری په نامه يې هم ياده کړو دادهغو ژبو له ډلې څخه وه چې دمسيحي په لومړۍ پيړۍ کې دبغلان په سيمو کې دود او معموله وه.

له سره کوتل نه څلورم کشف شوی ډبر ليک ډير لوی او په مفصله توگه په يوې لويې هوارې ډبرې ليک شوی چې اوږدوالی يې يو متر او شل سانتي عرض يې ۸۰ سانتي دی او دکرښو شميره يې ۲۵ او په هره کرښه کې له ۴۰ څخه تر ۴۵ توري لري، دا ډبر ليک چې له سره کوتل څخه وروستی راوبستل شوی ډبر ليک دی ۱۱ مياشتې دمخه دغونډۍ له لاندینۍ برخې څخه په لاس راغلی او ټول دکوشانيانو دعصر په يوناني حروفو ليکل شوی دی. ددې ډبر ليک ژبه او هویت تراوسه معلوم شوی نه دی، مگر ډير باور لري چې ددې ليک هم ددریم ډبر ليک دوروستيودوه کرښو په څير سيمه ايزه کوشاني يا تخاری ژبه وي، يعنې يوه دباختريا بغلان سيمه ايزه ژبه وي دلوی کوشاني امپراطور (کنيشکا) دنامه پکې دوه ځله يادونه شوې ده.

ددې ډبر ليک له موندل کيدو راوروسته ژب پيژندونکي او ختيځ پوهان دهغې په مطالعه بوخت دي او موږ سترگې په لار يو چې په حل به يې بريالي شي او هر کله چې يې دژباړنې متن خپور شي دابه دافغانستان دفرهنگ او ادب په تاريخ کې ديوې نوې صفحې زياتوالی وي.

افغانستان درو حانيونو له خوا په

چين كې د بودايي دين تبليغ

په افغانستان كې د بودايي دين تاريخ په كتاب كې د دې هيواد د بودايي علماوو تبليغ او فعاليت د چين په خاوره كې يوه لويه او خليدونكې صفحه نيولې ده.

دا صفحه نظر له ليكنې رابطې، د دين او فرهنگ په خپرېدلو، د هنر او څرنگوالي له نظره او د چين، افغانستان ترمنځ د كلتوري اړيكيو له نظره ډير ارزښت لري او تر كومه ځايه چې زما په ياد دي ما پخپله په چين كې وليدل چې چينايان هغو ته له موږ نه لږ ارزښت نه وركوي.

په دې كې شك نشته چې په هندوستان كې بودايي دين د شپږمې م ز پيړۍ په اوږدو كې څرگند شو او د موريا كورنۍ په وخت او په ځانگړي توگه داشوكا په زمانه كې د هندي مبلغينو له خوا د افغانستان په جنوبي برخه كې دارغنداو درود ترسېمې پورې خپور شو او چهل زينې سره نژدې داشوكا د ډبر ليك كشف د انظر يه په قطعي توگه ثابتوي چې له اشوكانه

وروسته دغه دين څه د پاسه يوزر کاله په افغانستان کې دود و او افغانستان په خپل وار سره دبودايي دين يو ډير فعال او ډير مهم مرکز وگرځيد او دې فعاليت دکوشانشاهانو په دوره کې ډير شدت اوپراخوالی وموند.

لکه څرنگه چې دافغانستان لويو کوشانيانو دخپلې خاورې دپراخوالي لپاره په سنگيانگ، طورفان اوختن کې دپاملرنې وړ هڅې وکړې، همدارنگه يې دبودايي دين دتبليغ له پاره هم ډيرې هلې ځلې ترسره کړې، دبودايي روحانيونو ډلې ډلې کاروانونه به دافغانستان له سرحداتو نه ورتيريدل اومرکزي اسيا ته او له هغه ځايه دکوبي صحرا خواته دچين ځينو برخو ته اوله هغه ځايه وړاندې د (جاوا) په استقامت او ختيځ لور ته داقصى شرقي لور ته اوهمدارنگه شمال لور ته دمنگوليا په لور وړاندې لاړل او دبودايي دين دتبليغ له پاره يې هڅې ترسره کړې.

که چيرته په تاريخ کې ددې هڅو پانې وارول شې نوديو شمېر بودايي عالمانو اوپوهانو له نومونو سره به چې هغه دگندهارا، کابل کاپيسا، باميان اوبلخ دي، مخامخ شو چې په ځانگړي توگه ډلې ډلې سل کسيزې او زرکسيزې ډلې دتبليغ له پاره وتلې دي او دچين په سنگيانگ وترکستان څخه پخپله دچين له لور وړاندې تللي او دبودايي دين دتبليغ له پاره يې هلې ځلې ترسره کړي دي.

دچين پخوانۍ کيسې او روايات په هغه سيمه کې دچينائي دين دخپريدلو زمانه دمسيحي دلومړۍ پيړۍ منځنۍ وخت بنسټي داروايات په دې باوري دي چې وروسته له هغې چې جنرال (پان چاو) دکاشغر په سيمه کې په فتوحاتو بريالی شو، نوله بودايي عبادت ځايونو څخه يې مجسمې له ځانه سره چين ته يوړلې، کله چې دچين له لويديزې برخې څخه يو شمېر مبلغين دبودايي دين دتبليغ له پاره راوستل شول، نو لکه څنگه چې داوخت کوشانيانو په افغانستان اوگاونډيو هيوادونو کې واکمني درلوده نو ځکه تصميم ونيول شو چې دچين دخاقان په غوښتنه يوشمير مبلغين هلته واستول شي وايي چې لومړی ځل دوه تنه مبلغين چې چين ته واستول شول يوتن يې (گوبهارانا) نومیده چې اصلاً دگندهارا اوسيدونکی و.

دلومړۍ پيړۍ په پای او ددويمې پيړۍ په اوږدو کې (چې دامپراطور کنيشکا دواکمنۍ له وخت سره سمون خوري) چين ته دمبلغينو ورتللو ډير

شدت وموند او په ډير شمېر به ورتلل، تاريخي منابع شهادت ورکوي چې په چين کې دمبغلينو فعاليت ورو ورو په مخ ولاړ تر دې پورې چې يوبل تن چينائي امپراطور (تسن) نه يواځې بودايي دين ومانه، بلکې پر ۳۳۵ کال يې دبودايي دين درسميت په هکله په چين کې رسمي فرمان صادر کړ. په دې وخت دگندهارا اوکاپيسا دعلماو ډير فعاليت څرگنديده. دافغانستان روحانيونو نه يواځې دبودايي دين دخپريدلو له پاره هڅه کوله، بلکې دمعبدونو يا عبادت ځايونو په جوړولو کې يې هم ډيره برخه اخيستله او په چين کې يې د مذهبي اثارو ترجمې اوخپريدلو په برخه کې ډيرې هلې ځلې کولې، لکه چې په چينائي ماخذونو کې ددې اباديو اوددې ترجمو خاطرې دليدلو وړ دي.

خروشتي ليک دود

تر کومه ځايه چې د پخواني افغانستان د ادب او فرهنگ په تاريخ کې څېړنه ترسره شوې څرنگه چې په لهجو او ژبو کې (چې ډيره برخه يې هند او اروپايي او هند اريايي او همدارنگه هند او ارياني ده) ډير نښت موجود و، نو ډير ليکدودونه هم معمول وو چې دهغوي په چاپيريال کې نسبتاً لږه څېړنه او مطالعه شوې ده.

په دې کې شک نشته چې په لرغوني افغانستان کې د ليکدود ژوره او عمومي مطالعه دهيواد د ټولو جغرافيايي ساحو له لټون سره لارم او ملزوم ده ترڅو چې يوشمېر اثار که هغه د ځمکې پر مخ وي او يا ځمکې لاندې وموندل شي او دا يو وروستنی او اوږد کار دی چې دوخت په تيريدلو به انکشاف وکړي، لکه چې په دې وروستيو کلونو کې د کشف شويو ډبر ليکونو ډيرې خبرې مو تر غوږ کيږي او هيله لرو چې د لرغون پيژندونکيو د اعلمي هڅې چې په تاريخي او ادبي برخه کې يې ترسره کوي، ډير برياليتوب يې په برخه شي.

يوله هغوليکدودو څخه چې له اسلام دمخه دورو کې يې رواج درلود (خروشتي) ليک دود دی چې د دريمې ز پيړۍ له نيمايي څخه تر څلورمې او پينځمې پيړۍ پورې يې ۷-۸ سوه کاله دوام کړی دی.

معمولا پوهان په دې عقیده دي چې د (خروشتي) ليک دود اصل او مبداء د (ارامي) په نامه يوبل ليکدود و چې د پيدا کيدو او تحول د څرنگوالي شرح يې د (سومريانو) دلومري عصر ميخي ليکدود ۳۵۰۰ دمخه تر ميلاده او هغه بدلون چې پکې فنيقانو، کلدانيانو او اشوريانو منځ ته راوړي دايوه بيله موضوع ده چې کار پرې نه لرو او دارتباط له مخې همدومره بايد ووايو چې (ارامي) ليکدود ۷ يا ۸/۹ سوه کاله دمخه تر ميلاد ختيځ اولويديځ يعني ايران او هند له خوادافغانستان خاورې ته راننوت. پاتې دې نه وي چې په عمومي ډول په ايران، افغانستان او هند کې چې کوم ليکدودونه دود شوي دي مبداء يې همغه ارامي ليکدود دی، يوبله عقیده هم شته چې (ارامي) ليکدود له ۴-۵ م ز پيرۍ راپه دې خوا دهغه عصر له منشيانو سره چې يې يهودي او ارمني وو دافغانستان په خاورو او زموږ په هيواد کې رواج موندلی دی.

په هر حال سمه خبره داده ارامي ليکدود چېد هخامنشي عصر ديوان او رسمي دفترونو ته يې لاره وموندله او عام شو په افغانستان کې دفتري او اهل قلمو په دې رسم الخط کې يو څه بدلونونه راوستل او په نتيجه کې ددريمې م ز پيرۍ په نيمايي کې يونوی رسم الخط منځ ته راغی. لکه څرنگه چې د ((خروشتي)) ليکدود مبداء او د پيدا کيدلو ځای افغانستان و او دلومري ځل لپاره ددې ليکدود نمونې له افغانستان څخه په لاس راغلي نو په علمي ټولنو کې د ((اريائي رسم الخط)) ((باختر اوبالي)) ((باختر او هندي)) ((گندهاري)) شمال لويديځ رسم الخط او دخروشتي په نومونو يې شهرت پيدا کړ اوبالاخره دپوهانو او ژب پيژندونکيو په منځ کې د ((خروشتي)) په نامه مشهور شو او په علمي حلقو کې دگندهارا په نامه ډير ښه شهرت لري.

خروشتي ليکدود د ((ارامي)) په څېر له ښۍ خوا څخه چپې ته ليکل کيږي دهغې علت دحروفو نيمگړتيا وه. خروشتي ليکدود په علمي طبقو کې چندان دود نه و، بلکې په ديوان اودفترونو کې د کسب گرو، سوداگرو او عامو خلکو ترمنځ ډير دود و، همدارنگه په اوقافو او دقبرونو په کابو به استعماليده، وړاندې مووويل چې دخروشتي ليکدود لومړنۍ نمونې په افغانستان کې تر لاسه شوي دي او معمولا دپياوړتيا او پراختيا ساحه يې

دهندو کش جنوبي برخه اوډيره اندازه د جنوب ختيځ سيمه او تر ټولو ډير په ختيځ کې د گندهارا سيمې ته متناسبه ده.

همدارنگه يې شواهد د نوموړو غرونو شمالي او جنوبي برخو د لړويو له استوېو اوله هډې، بگرام، جلال اباد، بلخ، باميان او وردگو څخه موندل شويدي.

خروشتي ليکدود تر ميلاد دمخه په دريمه پيړۍ کې منځ ته راغی او په پېنځمه مسيحي پيړۍ کې له منځه ولاړ چې په دې حساب يې اووه سوه اوډير تر ډيره اته سوه کاله دوام وکړ. يواځنې واکمن چې له خروشتي ليکدود څخه يې په خپله سکه کې کار اخستی دی يونان باختري پاچا ((دمتريوس)) دی چې دهند په فاتح شهرت لري لکه چې له باختري څخه دهندو کش جنوب پلوته يې دواکمنۍ لمن پراخه شوه پخپله هم راغی او له هغه ځايه يې دواکمنۍ لمن تر گندهارا او بيا يې له هغه ځايه د سند رود تر غاړو پورې پراخه شوه، نو ځکه يې ددې لکيدو د درواج اړتيا محسوس کړه. نوموړي واکمن دخپلو سکو پر يومخ يوناني ژبه او ليکدود او پر بل مخ يې خروشتي ليک دود استعمال کړی دی، طبيعي خبره ده چې سيمه ايز ليکدود معمول او دختيز هندو کش جنوب پلوته هم پکار شو پوهان پرته له دې چې په جزئياتو کې ور داخل شي هغه يې د (پراکريت) په نامه ياد کړی دی چې د پيژندگلوی صحيح ټاکنه يې لاتر اوسه نه ده شوې په هر حال دننه اصلي مقصد دخروشتي ليکدود په چاپيريال کې بحث کول دي او داسې معلوميږي چې باختري پاچا ددې له پاره چې خپل هويت او نوم او نښان خلکو ته لاس ته معرفي کړي علاوه پر يوناني ليکدود دافغانستان له سيمه ايز ليکدود څخه يې هم کار اخستی دی او دخپلو سکو پر شا يې دلومړي ځل له پاره خروشتي ليکدود استعمال کړی دی وروسته له هغه څخه ډيرو يوناني او باختري واکمنانو اسکائي کورنيو او ترڅنگک يې لويو کوشانشاهانو لکه فنيرو سينو، کنيشکا او هوویشکا هم همدا رويه او لاره تعقيب کړه دخروشتي ليکدود اثار له پنجاب او حتی له ((ختن)) څخه هم په لاس راغلي دي مگر ډير يې داسې گڼي چې دختن ډبر ليک اصلا په گندهارا کې ليکل شوی او وروسته له هغې هلته ليرېدول شوی دی.

دخروشتي ليکدود اثار اوډبر ليکونه تر اوسه پورې د (بیماران) له قريبي، هډې او وردگو له ((خوات))، جلال اباد، بگرام، باميان او بلخ

څخه په لاس راغلي دي چې دموندنې شرح او دليكنې موضوع يې
ځانگړې مطالعه غواړي.

له دې سره سره خروشتي ليكدود پر ډبرو، فلزي لوښو، پرسكو پر
ختينو لوښو، پر پوستكو اونورو شيانو دپاسه ليدل كيږي. پرفلزي
لوښود حروفو دليكلو اصول عموما دنقطو دتسلسل په بڼه ليدل كيږي. پر
فلزي لوښو معمولا ليكنې يې په كركيچ ياد دورمي دقلم په واسطه او يا هم
دلرگي په قلم په تور رنگ شوې دي.

خروشتي ليكدود دخپلو اتوپيريو په عمر كې دافغانستان په فرهنگ ،
ادب او تاريخ كې مهمه ونډه درلودلې ده او ژورې مطالعې ايجابوي ،
اودهيواد د ادبي تاريخ دپړاوونو په روښانولو كې هيره په زړه پورې موضوع
شمېرل كيږي.

۱۳۳۷-۴-۳

بلخ کوچنی شاهي ښار

(شاه واران) يا (راجاگریه)

بلخ دتاریخ په اوږدو کې دخپل اوږده او افسانوي تاریخ په لرلو چې پیل یې دتاریخ له برید او حد نه پورته داتکل په لفافو کې، شاعرانه خیالاتو او خیالي داستاني تصوراتو کې نغښتی او په ډول ډول نومونو اوبیلابیلو صفتونو یاد شوی دی، چې هر یو یې دتاریخ دیوې دورې یادگار او دیو عصر ته ذیبه او دین دی.

بلخ په ډیر لوی صفت "دښارونو مور" یاد (ام البلاد) په نامه یادشوی دی. دښار دپخواني روزگار او پخواني وخت درک پکې لرو چې ددې ښار داوږده عمر زړې خاطرې پکې لکه درنا په څېر شغلې وهي. اریایان دخپل روزگار په لومړي تمدن کې همدې ځای ته ورسیدل او «بلهیکا» یې دخپل ژوندانه لومړۍ زانگو جوړه کړه (موجي دیگر) له همدغو آریایانو څخه وو چې ډیر یې ښار اوسیدونکي او بزگرشول چې پر (بخدي) یې لوړ بیرغونه وریول.

هخامنشیانو چې دلومړۍ اریایي تاریخي شاهنشاهی بنسټ په (پاستارگاد) کې کیښود، دښار یې په خپلو ډبر لیکونو کې د (باخترش)

په نامه ياداوه او يونانيانو مخصوصاً سکندر مقدوني هغه د (بکتر) او (بکتر) په نامه وباله .

که له يوې خواداښار په پخوانيو ژبو (ويدي او اوستا) کې د (بلهیکا) او (بخدي) په نومونو ياد شوی له بلې خوا په منځنيو ايراني ژبو پهلوي او بله يې له پيرپور او په دې خوا هيره شوې (بلخي) چې تازه راڅرگند شوې ده (باخل) يا (بخل) او (بهل) يادوي، اوبلخ ددوه زره کاله دمخه اوسيدونکيو منقلب شوی نوم دی چې د (بخل) تحول په (بلخ) دانظريه په اسانۍ سره څرگندوی.

زمونږ بلخ د تاريخي اودخيالي ښار په يو شمېر صفتونو لکه ((بلخ گزين)) ((بلخ الحسن)) ((بلخ بامي)) هم مشهور دی اود ((باميك)) کلمه چې په پهلوي ادبياتو کې يې يادونه شوې ده د خليدونکي، له نوره ډک او پرک و هونکي معنا لري.

د بلخ د ښار يوصفت (شاه واران) دی چې د ادبي لغوي ترجمي له مخې يې (شاه واران) يا (شاهوار) يا (شهور) هم ليکلی شو. او په اسانه توگه هغه د (لايق شاه) او (سراوار شاه) په بڼه ژباړلی شو مگر اصطلاحي معنایې څه بل ډول ده چې هغه بايد د شهر کوچک شاه يعني (د شاه وړوکی ښار) يا شهر کوچک شاهي (د شاهي وړوکی ښار) وژباړو.

د (شاه واران) اصطلاح د اسلامي دورو د دري ژبې د ادبياتو په تاريخ کې راغلې ده او که چيرته داوي چې په اصلي او واقعي توگه يې پيداېښت ومومو، نو بايد د بودايي دورو فرهنگ او ادب ته مراجعه وکړو.

کله چې داومي پيرۍ منځنيو کلونو کې چينائي کتونکي (هيوان - تسنگ) د جيحون له رود نه تيريده د لويديز ترکانو کورنۍ پر تخارستان چې بلخ يې يوه برخه وه واکمني درلوده او مرکزي يې کندز يا (کهندز) و چې په چينايي لهجه (هو) باندې ياد شوی. ځکه چې ترک چيني خان د کندز واکمني د (تاتو) په نامه او د (شاه) په صفت ياده کړې ده چې مقصد يې د (شاه) کلمه ده چې د اخيرنې له مخې په بلخي ژبه کې موجوده وه او ترکي شهزاده يې په سيمه ايزه ژبه کې (تاتوشه) باله.

په کندز کې د چيني کتونکي داوسيدلو پر مهال د حرم دننه تحريکات چې ختيځ يې بيلگې ډيرې په خاطر کې لري، ترکي شهزاده نومول کيږي او بل شهزاده يې په ځاي واکمن کيږي او بيا هغه وخت له چيني کتونکي نه غوښتنه

کوي چې د (راجاگرېه) يعنې د "شاهي وړوکی بنار" ليدلوته ولاړ شي دا وړوکی شاهي بنار او دا (راجاگرېه) همغه دبلخ بنار و چې د علماوو او بودايي عبادت ځايونو په لرلو د بودايي دين د پلويانو په وړاندې د يو مقدس ځای حيثيت پيدا کړی و او تر دې حده د ټولو په نظر کې ښاغلی و چې د کندز شهزاده نه غوښتل چې چيني کتونکي دهغه ځای د کتلو پرته ستون شي.

په دې وخت کې دبلخ بنار ښې پرتمينې ودانۍ او په سلگونو عالمان او پوهان درلودل چې د شهرت گنگوسيويې د اسمان فضا نيولې وه، دامهال بلخ هر څه درلودل خود عبادت ځايونو او پوهانو په حلقو پورې اړوند وو.

له اسلامي دورو څخه دمخه "راجاگرېه" (شاهي ورکوټی بنار) او داسې نور ډير صفتونه د اسلامي دورو په تاريخ او ادبياتو کې منعکس شوي دي، لکه څنگه چې موليدل دغه انعکاس د (شاواران) په بڼه خلا کړې ده او په حقيقت کې د پراگړيت په دري ژبه د دوه کلمو ترجمه ده چې په هغې کې د (شاه) کلمه د (راجا) په ځای اود (واران) يا (وار) کلمه د (گرېه) په ځای راغلې ده.

د (واران) په کلمه کې "وار" د احاطې، کلا او حصار په معنا هم راغلې دی، او د (شاه واران) په ترکيبي کلمه کې د (شاوېهاره) آهنگ هم اورو چې د شاهي معبد يا عبادت ځای معنا ورکوي.

نوبهار معبد (عبادت ځای)

یا - ناواویهارا

دافغانستان داسلامي ، بودايي او دزړبښتۍ دورې تاريخ کې دنوبهار معبد ډیر مشهور عبادت ځای دی. ددې معبد شهرت په افغاني آثارو کې ، دغربي ، پهلوي او دسانسکریت په ژبو کې لیدل شوی دی. او دا ټول ماخذونه ترې په یو ډول بحث کوي.

دافغانستان د دري ژبې په بیلا بیلو مواردو کې ترې یادونه شوې ده که هغه په نظم کې ده او که په نثر کې او دافغانستان شاعرانو او ټولولیکوالو یې له دقیقې بلخي څخه راوړونسته یادونه کړې ده.

یوه تېروتنه چې دختیځ پوهانو او افغاني پوهانو ترمنځ رامنځته شوې ده او هغه هم وروسته اصلاح شوې ده هغه دنوبهار دعبادت ځای تعلق له زردبښتي یا (مزدیسنا) سره ښيي او حال دا چې د (نوبهار) معبد یا عبادت ځای له آتش پرستۍ دین سره کومه رابطه او اړیکې نه درلود او اصلاً دبلخ یو ډیر مشهور بودايي معبد یا عبادت ځای و.

دنوبهار معبد دپخواني افغانستان په خاورو او گاونډیو هیوادونو لکه چین ، هند او ایران کې ډیر شهرت لاره. همدا رازچيني او عربي ماخذونو یې هم یادونه کړې ده.

په دې کې شک نشته لکه څنگه چې فرانسوي ختیځ پیژندونکي موسیو فوشه وایي چې دنوبهار دمعبد یا عبادت ځای به یې (نوی معبد) باله او داصفت تر هغې

پورې چې ترڅو دامعبد ړنگ او په کنډواله بدل شو دخلکو له خولې ونه لوېده خو په دې هېڅ نه پوهېږم چې کله جوړ شوی او ددې بنسټگر څوک و؟

کله چې تر ۱۲۲۵ کال دمخه چيني گرځنده هیوان تسنگ بلخ ته راغی دخپل سفر په یادښتونوکې یې دنوبهار معبد دجوړولو نسبت یوپخوانی پاچا ته وکړ. باید پام وکړو چې چینائي گرځنده هیوان تسنگ یو دقیق او باریک بین سړی و او دا یواځینی سړی دی چې ددې مشهور عبادت ځای نوم یې صحیح راخستی اوسم یې لیکلی دی چې هغه عبارت دی له (ناوویهاره) څخه، چې لومړۍ کلمه یې (ناوا) یعنې (نو) یانوي ته او (ویهاره) یې بودايي عبادت ځای ته وايي او هغې کلمې ته پر بله بڼه (سنگهارمه) هم موجوده وه، دهیوان تسنگ او یوتن بل بودايي دین راهب (ئي- تسنگ) دنظریو پر بنسټ دنوبهار بودايي معبد دبودايي په طریقه (دخلاصون وړه لار) او تر ډیره حده دهمدې طریقې دپلویانو په (سر اوسنی وادن) پورې اړه درلوده او دا یواځینی معبد و چې ددې طریقې پیروانو دهندوکش په شمال کې لاره. دنوبهار دمعبد شهرت به یې معمولاً پوهانو او مفکرو علماو ته کاوه حال داچې دشهرت لوی عامل یې دعوامو پر نظر دبودا یوه قیمتي مجسمه اودهغه څو یادگارونه وو، لکه دهغه غاښ، داوبو لوبښي او جارو، داقیمتي یادگارونه چې دمعبد یا عبادت ځای په دننه ساتل کیدل نو دبودا پلویان یې دلپرو لیرو ځایونو، لکه چین او هند څخه بلخ ته جلبول چې له دې درکه په بلخ کې دمعبد محافظینو ته لویه گټه وراوښتله.

په دې کې شک نشته چې په عربي اوفارسي ماخذونوکې د (نوبهار) له نامه سره همیشه د (برمکیانو) یادونه متصل شوې ده او لکه څنګه چې یې معبد داتش پرستی عبادت ځای تصور کړی دی نو (برمکیانو) یې هم دموید او موبدان ورته او پاتې شونې ګڼلي دي حال داچې دلته هم بیلابیلې نظریې موجودې دي.

موسیو فوشه د (برمک) دکلمې ریښه د (نواکرمیکا) په کلمه کې ګوري او لیکي چې له (نواکریکا) څخه مقصد دیوې لویې دندې و چې دشاهي دلویې ودانۍ څارنه ترې مطلب وه او دا دومره لویه دنده وه چې پاچا او (نواکرمیکا) به په یوځای ټاکل کیدل. ددې لوی دندې یادونه په هغه مسي لوبښي کې شوې ده چې دکیشکا نوم پرې لیکل شوی او دپېښور له معبد یا عبادت ځای څخه کشف شوی دی په دې اساس برمکیان اودبرمکیانو کورنۍ چې دعربي او فارسي ادبیاتو په فرهنگ کې شهرت لري او پاتې پایڅوړ یې په اسلامي دوره دبغداد دخلیفه ګانو پړ وخت دوزارت ترمقامه ورسیدل اصلاً دبودايي دورو په وخت کې دبلخ د عبادت ځایونو

نوبهارساتونکي او څارونکي وو او په اوسنۍ اصطلاح کولای شو ورته دهغه مشهور عبادت ځای (متوالي باشي) ووايو.

دلغوي ورته والي له مخې هم د (برمک) او (کرمک) کلمې چندان لرې والي نلري او له بلې خوا دهغه مفهوم له نظره چې عربو دنوبهار معبد ته ورکړی و هم کولای شو ثابت کړو چې نوموړی نوبهار بودايي مزدک څکه چې په عربي متون کې دگنبدې یادونه شوې ده چې دبودايي استوېې پر نظر انځوريزي.

دنوبهار په معبد کې لويه گنبده داحاطې په منځ کې ليدل کيږي داپه مربع ډول جوړه وه او چار چاپيره يې دراهبانو له پاره ۳۶۰ حجرې درلودې او دا تعريف داتشکدي له تعريف سره هيڅ برابري نه خوري، نو لکه څنگه چې دبودايي گرځند مفصل تشریحات په لاس لرو په دې کې يو کوچنی شک هم نشته چې دبلخ دنوبهار معبد بودايي دی او يو شمير راهبانو علماوو او روحانيونو دمعبد چارچاپيره داوسيدلو حجرې درلودې دمعبد عمومي څارنه او دعايداتو جمع واري اودبودايي آثارو محافظه دهمغو متواليانو پر غاړه وه چې دبرمکيانودکورنۍ غړي وو.

په دې ټول پوهيږو چې دبلخ دديوالونو جنوب پلو ته لويه دروازه موجوده ده چې معمولاً هغې ته (درنوبهار) ياد (نوبهار دروازه) وائي او دعامو طبقو په ژبه د (دروازه بابۀ قوه) په نامه هم شهرت لري، داوپروکې خاطره چې دزمان اومکان له يوې خلا څخه تر موږ رارسيدلې ده ډير ارزښت لري. ځکه چې عقلاً دپخواني او لرغوني معبد ځای ځايگي رابښيي او له نيکه مرغه د همدې دروازې ترڅنگ دخاورو دوې غونډۍ موجودې دي چې يوې ته ((رستم تخت)) او بلې ته (توپ رستم) وايي. چې وروسته دموسيوفوشه له ډيرو هڅو څخه وپيژندل شوې چې ديوې بودايي استوېې بڼه يې لرله او دهغې پر اساس ويلای شو چې اقلاً دنوبهار ددروازې ترڅنگ ديوې لويې بودايي استوېې پاتې شونې تراوسه پاتې دي او ډير احتمال لري چې همدغه استوېه همغې د(نواوبهاره) معبد پورې اړونده او تړلې وي.

دالويه استوېه درې پوړونه لري چې دمربع په بڼه يو دبل دپاسه دي او ددې درې واړوپوړونو اضلاعو ته دپايو اوستنو قطارونه ليدل کيدل او ددرېم پوړ دپاسه داستوېې لوړه گنبده جوړه کړای شوې وه، دالويې استوېې خپلو څلورو خواوو ته څلور لويې زينې لري چې پاتکويې داستوېې مرتبو پلو ته لارښوونه کوله.

دبلخ نوبهار ياناواويهارا

بلخ هغه لرغونی ښار دی چې دآریایانو د لومړي استوګن ځای نه تر اوسه پورې په ټولو دورو ټولو ماخذونو او په ټولو لهجو او ژبو کې شهرت لاره او لري يې، همدې بلخ یو مشهور معبد یا عبادت ځای درلود چې د (نوبهار) یا (ناواويهارا) په نامه یادیده چې د شهرت آوازه يې زموږ له خاورې نه دباندې وتلې او په ګاونډیو هیوادونو لکه هند، ایران او چین کې يې انعکاس شوی و او د دنیا د بودايي نړۍ له ګوټ ګوټ نه به يې کتونکي او راهبان زیارت ته راتلل.

(نوبهار) یوه ترکیبي کلمه ده او له دوو برخو (نو) او (بهار) څخه مرکبه شوې ده چې د سانسکرت ښه يې (ناوا) او (واويهارا) ده چې لومړی (نو) یعنې نوی او دویم معبد یعنې عبادت ځای معنا لري، او ترکیبي مفهوم يې (معبدنو) یا (نوي عبادت ځای) کېږي. د انوم په ټولو اسلامي دورو کې له منځه نه دی لاړ، یوه محله او دبلخ دسترې کلا یوه دروازه د نوبهار په نوم یادیده لکه څرنګه چې د نوبهار دروازه او لوی کمال يې د حصار په جنوبي برخه کې تر اوسه موجود او ډیر مشهور دی.

دبلخ نوبهار د تاریخي ارزښت او سوابقو له مخې او همدارنګه د جغرافیايي موقعیت او مذهبي رسوماتو او ادابو مفصله تاریخچه لري چې د امختصره مقاله دهغې د تشریح توان نه لري هغه څه چې غواړم په دې مقاله کې يې څرګند کړم هغه ددې معبد

په افغانستان کې د بودايي او کوشاني دورې يوه مشخصه تاريخي دوره ده چې د لومړۍ پېړۍ په پای او د دويمې مسيحي پېړۍ په پيل کې شروع شوې ده. نوسم د لاسه يې هغه پخوانۍ دورې په ځای پرېږدو او (نوبهار) د بودايي معبد يا عبادت ځای په توگه معرفي کوو.

داله امکان څخه ليرې نه ده چې دنوي عبادت ځای (نوبهار) پر ځای به کوم بل زوړ او پخوانی معبد هم و خو تاريخ ويلی نه شي چې د بلخ بودايي پخوانی اونوی معبد يا عبادت ځای په کوم عصر او وخت کې جوړ کړای شوی دی، تر يوه حده دا څرگنده ده چې د بلخ (نوبهار) د افغانستان د کوشاني کورنۍ د تر ټولو لوی پاچا امپراطور کنيشکا په زمانه (د لومړۍ پېړۍ په پای او د دويمې مسيحي پېړۍ په نيمايي کې جوړ شوی و.

لومړی شخص چې د بلخ يو معبد يا عبادت ځای يې د (ناواويهارا) په نامه ياد کړی دی هغه چينائي گرځنده هيوان تسنگ دی چې په بلخ کې يې د ليدلو کتلو ۱۲۲۷ کاله تيرېږي.

نوبهار يوه لويه عبادتگاه وه چې په شاوخوا کې يې ۳۶۰ حجري د بودايي راهبانو له پاره جوړې شوې وې او د بلخ يو ډير شمير روحانيون به په هغو حجرو کې اوسيدل او دې معبد ته يې د يو لوی مذهبي پوهنتون حيثيت ورکړی و. داوومې ميلادي پېړۍ په لومړي نيمايي کې د دې علماوو سر حلقه (پراجناکارا) نومیده چې د مشهور چينائي گرځندوی يې په بلخ کې استقبال کړی و او د هغه په افغانستان د پاتې ټول سفر له پاره يې ورته لارښوونې او مرستې کړې وې.

د بلخ په هواره لويه ساحه کې ډيره زياته زمکه د دې معبد له پاره وقف کړای شوې وه، د بودا غاښ لويه مجسمه او جاړو يې په معبد يا عبادت ځای کې ايښودل شوي وو د دنيا له لريولريو ځايونو څخه به د بودايي دين پلويان او کتونکي هر کال هلته د زيارت له پاره ورتلل. پاتې دې نه وي چې په سانسگرېټ کې ټولو بودايي معابدو يا عبادت ځايونو ته سنگهارمه ويل کيدل او دا کلمه د بلخ د معبد له پاره په ځانگړي توگه هم استعمال شوې ده، يو بل چينائي گرځندوی چې تسنگ نومیده وائي چې د بلخ د نوبهار معبد يا عبادت ځای د يوې طريقې متعلق د (خلاصون ور لاره) وه او دا بايد هير نکړو چې د بودايي دين پلويان په عمومي توگه په دوو طريقو پورې اړه درلوده يو د خلاصون د لويې لارې پلويان او بل د خلاصون دوړو کې لارې پلويان.

موږ ټول دخپل هیواد په اسلامي تاریخ کې دبلخ له (برمکیانو) څخه لږ ډیر خبر
یو چې دبغداد دخلافت په دربار کې یې دوزیرانو په حیث څومره ارزښتناکه
اوستره ونډه درلوده او په څومره بڼه ډول یې چارې پر مخ بېولې، هغوي اصلاً دبلخ
دنوبهار دمعبد یا عبادت ځای دمتوالي باشیانو اولاده وه.

موسیوفوشه فرانسوي ختیځ پیژندونکی دبرمکیانو پخوانی نوم په
(نواکرمیکا) کې موندلی او لیکي چې (کرمیکایان) یا دبلخ دنوبهار دمعبد
متوالیان یوه منوره کورنۍ وه او دمعبد دمتوالي توب دنده ډیره لویه
او ستره دنده وه.

کرمیکیان چې وروسته یې ترې برمکیان جوړ کړل دوي په بلخ کې ډیر معنوي
قدرت او نفوذ درلود او دنوبهار معبد دعلماوو او پوهانو دروزنې مرکز شمیرل
کیده، چې له همدې وجې یې دپخواني افغانستان په فرهنګي تاریخ کې ډیر مهم
نقش لوبولی دی.

دورينمو لار او دهغي په اوردو

کې دافغانستان دريځ

دبحري لارې ترکشفېدو دمخه، راکړه ورکړه، تلل راتلل اودتجارانو مالونه وړل راوړل دحيواناتو په واسطه کيدل چې د (مدیترانې) يا سپينې بحيرې ختيزو خواو دچين ترمنځ (داسيا ترمنځ) پورې اوږدوالی درلود. ویلی شو چې دبحري لارو ترکشف وروسته سفر کول په سیندونو کې له خطرونو څخه خالي نه وو، خوبیا هم ترڅه موده پورې وچې لارې خپل موقعیت له لاسه ورنکړې. هغه چا چې دیونان اوبکتریان یا باختر ترمنځ لاره کشف کړه هغه دمقدوني یوتن سوداگر ماتسن تي تیانوس نومېد، دغه سوداگر په دې کشف سره دافغانستان په شمال کې مخصوصاً دبلخ تجارتي مرکز دبحرالروم له څنډو او ښارونو سره وصل کړ.

ددې اکتشاف اصلي لامل دورينمو د پېرو پلور (سوداگری) موضوع وه ځکه چې نوموړي سوداگر په شمال کې تجارت خانه درلوده او ډیره هڅه یې کوله چې د وروينمو دتولید له نقطې سره دهغه مرکز رابطه قايمه کړي چې هلته درنگولو او تاو ورکولو مخصوص مرکز وو. دادواړه نقطې یوه له بلې لرې پرتې وې ځکه چې هغه وخت دورينمو مهم توليدي مرکز ختيز ترکستان یا دسنگيانگ سېمه وه چې په هغه وخت کې یې هغه ځای ته (سیرند) یعنې هند او چين ته دنژدېوالي په علت یې (هندوچين) وې چې پرته له هند او چين څخه مشهور و او په هغه وخت کې دورينمو دتولید مشهور ښارونه له (کاشغر) او (ختن) څخه عبارت وو.

ورينمو او ورينمين توکرانو د رومي امپراطورۍ په ساحه کې ډیر رانيونکي درلودل اوپرلار دبیلا بیلو هیوداونو تجارانو لکه د شام، پارت او نورو له اخیستلو او حمل ونقله ډیره گټه ترلاسه کړه اوداوبنانو لوی لوی کاروانونه دکاشغر او ختن اوهمدا راز ترشامي ښارونو او بحر روم پورې به تلل راتلل. هغه مهمې نقطې چې

دورينمو پر لار واقع وي له لويديځ څخه تر ختيځ پورې عبارت وي له هر اپوليس (د فرات په غاړه يو ښار و) اوس ، سيبې ، هكتبان چې پکې پلورنه او پيرو د نه كېده . افغانستان دورينمو له خاطره يو ځانگړې شهرت او خاص موقعيت درلود او د سوداگرو د مال له نظره يې له ترانزيت نه ډيره گټه اخيستله . لكه څرنگه چې د لارې په منځنۍ برخه كې واقع و او په دې سيمه كې لاره د شمال پر لور تر ماوراء نهر او مروج پورې او جنوب لور ته تر هند پورې نيميدله ، نو ځكه يې ترانزيتي گټه ډيره زياته وه اصلاً دغه بلخ ښار په داسې يوه نقطه كې پروت و ، چې د هندي يا جنوبي شاخ او شاخ ياچيني هغوي دواړو دورينمو لارې هملته يوځای شوې وې او يو تر بله يې اړيكې پيدا كړي وو اود (بخدي) اوبنان چې د دوه كوپونو (مورو) لرونكي وو او شهرت يې په ټوله نړۍ كې خپور دی دورينمو په كاروانونو كې يې مهمه ونډه ترسره كوله او دچين له بيلابيلو برخو څخه حتی له پيكن څخه ددې اوبنانو دپخې خټې مجسمې په لاس راغلي دي .

پرته له ورينمو څخه چې د ترانزيت په ډول له دې خاورې څخه وارد شوي اود آسيا لويديزو سيمو ته ليرې ډول شوي يوشمير نور معدني ، نباتي او حيواني محصولات هم وو لكه لاجورد ، عقيق ، وړۍ ، غالى او وچه ميوه دهيواد له داخل څخه او ديو شمير سوداگرو مال لكه پنبه ، خوشبويه نباتي مواد ، نيل او نور دهند له خاورې څخه داسيا لويديزو سيمو ته رسيدل چې له هغه ځايه رومي او يوناني سوداگرو دروم دامپراطورۍ له سيمو څخه وړل دورينمو لاره چې په نړيواله سطحه شهرت لري ستر سره د كاروانونو لاره ده چې تقريباً داسيا دوه برابره برخه يې نيولې وه اود تجارتي گټو دلرلو په خاطر دلويو هيوادونو لكه چين ، كوشاني پاچاهانو اود رومي امپراطورۍ ترمنځ يې دارتباط عامل شميرلى شو .

ایاتکار زریان یا ددقیقی بلخي

د شاهنامې منبع

افغانستان د آسیا په څلور لاري کې مدنیت لرونکې او مدنیت روزونکې خاوره ده چې د علمي هڅو له مخې مو تر ۵ زره کلو دمخه خلکو د ژوند او اوسیدلو نښې نښانې دارغنداو په سېمه کې تر لاسه کړي دي اوله هغې پورته دهندو کش په غارو یا لویو سمخو کې چې د (ایبک) سیمې ته نژدې دی، بریالي شوي یو، چې د حجرو د لومړیو دورو د ژوند آثار پیدا کړو چې پر زرگونو کلو وړاندې زمانې پورې اړه لري، د ۳۰ زرو څخه تر ۵۰ زره کلو دمخه زمانې د شهادت په توگه یې وړاندې کولی شو.

لکه څنگه چې د سپړنو دهڅو چارې د پخوانیو د ژوند د سوابقو لمنه پراخوي او په دې هیواد کې له تیارو پرده پورته کوي، یو شمېر داستانونه، کیسې او اسطوري هم لرو چې له زرگونو کلونو راهیسې سینه پر سینه خوندي شوی دی او د هرې ورځې په تیریدلو د پخوانیو پر ژوند او دهغو په تاریخي پېښو رڼا اچوي.

له دې سره سره گورو چې دنړۍ یو شمېر هیوادونه او یو شمېر بشري ټولنې د دوه ډوله تاریخ لرونکي دي: یو واقعي تاریخ چې اسناد ثبت کړای شوي وي اریاني باختري ټولنه چې په ایران او هند کې اوسیدلې چې د (هند او ایرانی) په صفت هم پېژندل شوې ده، ددې دوه ډوله تاریخ لرونکې ده، په ډیرو مواردو کې یې اسطوره یې تاریخ ډیر قوت لري او دهغه ډیره برخه دارزمي ادبیات او حماسې تشکیلوي.

شاهنامي، داستاني کيسې او اسطوري چې په افغانستان هند او ايران کې له ډيره وخته را په دې خوا مشهورې او مروجې دي داداسطوره يي تاريخ دېدايتوب دليل دی چې حماسياتو دمنبع او زړو کارنامو په توگه يې وروستی دور تذريق کړی دی.

په افغانستان کې د شاهنامي دليکنې په لړ کې يوه هم ددقيقي بلخي شاهنامه ده چې زريبتونه يې موږ ته رارسيدلي او داکار د شاعر دوژنې په وجه ناتمام پاتې شوی، ددې شاهنامې اصلي او پخوانۍ منبع تر ډيره وخته ناڅرگنده او مجهوله وه، چې په تدريج سره له يو لړ پرله پسې مشترکو هڅو نه وروسته دباختر له ژب پيژندونکيو څخه کشف شوي.

دپهلوي ساساني ادبي آثار او په جمله کې د (اياتکار زريران) يا (قکار زريران) په نامه کتاب موجود دی چې په پهلوي ساساني ژبه د زيږدې پر شپږمه پيړۍ ليکل شوی او تر دې وروستيو وختو پورې هغه ديوې منثورې رسالې په حيث کاریده. يوشمير باختري ژبيژندونکيو لکه (پلياردو) ايطالوي او (گايگر) الماني له ډيرو کلونو دنوموړي اثر په نثر شکمن وو، او حتی دځينو کلماتو او آهنگ له مخې يې دا اثر منشور باله تر دې پورې چې پروفيسر بن ونیست مشهور فرانسوي ژب پيژندونکی په خپل اثر کې په اثبات ورسوله چې (اياتکار) منظوم اثر دی نه منشور. اصلاً له شپږمې مسيحي پيړۍ نه دمخه او همداشان له ساساني عصر نه دمخه او حتی دپهلوي ساساني ژبې له پيداېښت نه دمخه په (پرشوي) ياپهلوي پارتي او يا هم پهلوي خراساني ژبه کې تر دويمې مسيحي پيړۍ دمخه يې موجود و او ديو ډير پخوانی زيب اوزينت ورکولو وروسته دساسانيانو په عصر کې يې خپلې شعري او منظومې بڼې او ماهيت ته په کلي توگه تغير ورکړی دی. (اياتکار زريران) يا (ياتکار زريران) چې په فارسي دري کې ورته (يادگار زير) ويلى شو يوه حماسي رساله او يوه جنگ نامه ده چې کشتاسپه دبلخ دپاچا او دهغه دورور (زير) او دهغه دوراره (پسته واري) او بسته واري دزوي (سپندات) يا اسفنديار يا ارجاسپ خيوني توراني په هکله يې درزمي عملياتو او جنگونو دشرح په بڼه سندريز کړی اوليکلی دی.

ټول پوهيږو چې دبلخ دپاچا کشتاسپه او دهغه دکورنۍ جنگونه له تورانيانو او په ځانگړې توگه (ارجاسپه) سره ايران دپخوانۍ حماسې يوه مهمه موضوع وه او انعکاس يې په متوالي دورو کې په تاريخ فرهنگ او ادب کې مشهور دی. او په حقيقت کې يوه مجادله ده دهغو اريايانو ترمنځ چې څه موده يې په بکتریان کې استوگنه دلورده اودهغو اريايانو ترمنځ چې دامو سيند شمال لورته کډوال وو. يوشمير خلکو دې جگړو ته مذهبي بڼه ورکړې او وايي هغه مهال "زرتشت سپنتمان" په بلخ کې يگانه پرستي اعلان کړه نوپه ملاتړ يې کشتاسپه دنوي ديانت

به خپرولو کې ډيرې هڅې وکړې او په پای کې دهغه اودارجاسپ ترمنځ جگړې ونښتې، کله چې داجگړې د (آريا) او (توريا) سپين پوستو او تور پوستو ترمنځ ونښتې دا په حقيقت کې ددوه مدني او غير مدني ټولنو ترمنځ وې چې دواړه ریايان او يوه ډله دآمو سيند په يوه او بله ډله په بله غاړه وه.

ددې جنگي داستانونو يو تن پهلوان (زير) دبلخ دبادشاه گشتاسپه ورور و، چې په همدې مناسبت داجنگي کارنامې د(يادگار زير) يا (ياتکار زيران) په نامه منل شوي، اودبلخيانو او بلخي پهلوانان حماسي خاطري د راتلونکيو غوږونو ته رسوي "مسترونست" يوتن ختيځ پيژندونکی، (باتکار زير) د (گشتاسپه شهنامه) يا (پهلوي شهنامه) بولي اودبلخي پهلوان دنامه په مناسبت چې هغه پکې عمده ونډه لري هغه ته (زير نامه) هم وايي.

ددقيقي گشتاسپ نامه چې يو زر بيتونه يې ترموږ رارسيدلي دي له (ياتکارزيران) په حماسي روح درلودلو او يو شمير مطالبو سره چې حتی دپهلوانانو نقش پکې توپير نلري بلکه دواړه يوڅيز دی او داوېستايي ادب لرغونتيا او تکرار يې په وروستيو دورو کې په دري او پهلوي ادب کې څرگندوي چې عموماً حماسي منظومې او اسطوري پخوانۍ بڼه لري چې لومړۍ منبع او حتی راتلونکيو ته الهام پکې گڼل کيده.

بلخي شاعر دقيقې هر رنگ چې و که په (مستقيم ډول يا په څه بله واسطه) له (يادتکارزيران) څخه يې گټه اخستې ده، اودهغه په دري ديوزر بيتونو دحماسي خاطرو انعکاس د ((زيرنامه)) حماسي منظوم اثر چې دمخه د ۳ زېږدي پيړۍ موجود و تر غوږو کيږي او له دې سره ددې دواړو اثارو څه موده وروسته د ۷ سوه ۸ سوه کلويه حدودو کې او دواړه اثارو نه په بيلابيلو ژبو کې سندريز شوی دی، همداراز په يقين سره ويلای شو چې دواړه اثار يوشی وو او يو شمير حماسي خاطري په ځانگړې بڼه چې ددې خاورې دنيکونو دکارنامو دخوندي کولو لپاره له يوه بل ته ليږديدلي زمونږ غوږونو ته رسوي.

نيسا

يوله ودانو ښارونو څخه اوياهم يو سترکلی چې په لرغوني تاريخ کې مخصوصاً د سکندر مقدوني د يرغلونو پر مهال شهرت لري هغه (نيسا) دی چې (ديونيزوس) هم ياد کړی دی. په ختيځ کې د سکندر مقدوني له هغو يرغلونو څخه دمخه چې دافغانستان پر خاوره يې کړې، دې ښار هغه مهال هم شهرت درلود، او ډير شهرت يې دهغه ځای دانگورو او شرابو په وجه و او حتی په داستانونو او اسطورو کې ويل کيده چې "ديونيزوس" دانگورو او شرابو ځانگړي خدای ددې ښار باني و او په دې خاطر د (ديونيزوس) په نامه مشهور شوی و. ديوشمير نورو تعبيرونو په بنا دشرابو ځانگړی خدای ددې ښار اوسيدونکی، دنيسا دځانگړي خدای په نامه مشهور شو، لکه څنگه چې داتعبيرونه ډير په يوناني ژبې پورې اړه لري ځکه (ديوس) (خدای) او نيزوس دښار نوم و، او هغه يې دنيسا دښار خدای ياداوه او يا خو عقلاً يونانيانو دالقب ورکړی و.

د (ديونيزوس) يا (نيسا) ښار ختيځ ته ديونانيانو له راتللو څخه دمخه ديونانيانو په اسطورو کې مشهور و او ديونانيانو دمشهورو خلکو په منځ کې يې داسې شهرت درلود چې دشرابو ځانگړی خدای دهغوی ميترلوژي اصلاً ددې ښار اوسيدونکی و.

ددې ښار دموقعيت په اړه ډيرې خبرې شوي دي دهغو تاريخي پېښو په اړه چې
ددې ښار دشهرت سبب شوی دی داسې اټکل کيږي چې نوموړی ښار بايد
دافغانستان په نيمه ختيزه خوا او يايې که په صحيح توگه ووايو دکابل رود
دسيمې ختيځ پلو ته او ددې رود خانې او داندوس (سند) درودخانې ترمنځ يې بايد
لتون وشي.

يوه له تاريخي پېښو څخه چې دښار يې دسکندر دپوځي کارنامو په اړه
مشهور کړی داده چې دسکندر مقدوني په دې سيمه دتيريدلو په مهال يې دنيسا
دښار له ريس "اکوفيس" سره ملاقات شوی و.

نوموړی ريس له سکندر څخه هيله وکړه چې د "بگوش" ديوناني ځانگړي
خداي دشرابو په خاطر ددې ښار دخلکو آزادۍ ته دې په درته سترگه وکتل شي او
دهغوی په چاروکې دې مداخله نه کوي. اوسکندر هم داوپراندیزومانه.

د(نيسا) يا (تيسايا) دښار موقعيت بايد دافغانستان په ختيزه برخه کې دکابل
ولايت اوننگرهار ولايت ترمنځ ولټول شي. له هغو نښونښانو څخه چې دې ښار
درلودې، يوه داوه چې د (مروس) په نامه يوه غره ته نژدې و، اوبله داچې هلته
دعشق پيچان بوتې ډير شنه کيدل چې يوناني، عسکرو به لکه دتاج په ډول له خپله
سره تاوول اودا په پخواني يونان کې دځوانمردۍ او وياړ نښه گڼل کيدله.

يوشمير پوهان د (ديونيزوبويس) يعنې ديونيزوس ښار دشرابو ځانگړي خداى د
(هډې) په چاپيريال کې تشخيصوي، او ديوشمير نورو دتعبير له مخې د(نيسا) ښار
دننگرهار ولايت په منځني برخه کې دتلاقي په برخه کې چې دکابل رود دعلينگار
او عليشنگ له رودونو سره يوځاي کيږي، يعنې دلغمان کوزنۍ برخه ټاکي اوځينې
يې په هغه ځای کې گڼې چې دکونړ سيند د(پيچ) له رود سره يوځای کيږي چې
اوس دچغه سراى په نامه شهرت لري اويوشمير کنډوالي هم ددرې په دننه کې
ترسترگو کيږي.

د (نيسا) ښار يا په لغمان ويا په هډه او ياهم دکونړ په منځنۍ برخه کې خو په
هر ځای کې چې وڅو دادرې واړه دننگرهار په ولايت کې وو او يودبل څخه ۶۰
کيلو متره واټن لري او که دلور غره (مروس) دنزدې والي په نظر کې ونیول شي
بايد موقعيت يې په لغمان او ياهم په کونړ کې وپلټل شي.

سربېره پردې پيچک او سبزه پيچان همغه دکونړ دغرونو په شمالي برخو کې
چې دنورستان غرونه دي ډير راشنه کيږي.

هغه څه چې د (نيسا) د ښار موجوديت د کونړ په چغه سراي کې تائيدوي د ښار
د رئيس او سکندر ترمنځ ملاقات دی چې د بکوس شرابو د ځانگړي خداي د آزادۍ
له ړنگولو منصرف شوی و.

داله شک نه لرې نه ده چې سکندر په هغه سيمه کې د غرونو داراضي له ويرې
د نيسا د ښار دريس غوښتنه په ظاهري ډول د "بکوس" په احترام له مداخلې نه
منصرف شوی وي.

په هر حال د موضوع حقيقت ته نژدې ده چې سکندر مقدوني د نورستان په
غرونو کې دننه شوی نه دی او د يوناني تعبيراتو له مخې دنه داخليدو علت يې
د شرابو د ځانگړي خداي احترام گڼلی دی او که چيرته دې خبرو ته د صحت په بڼه
وکتل شي نو په قوي احتمال ويلی شو چې د (نيسا) ښار د کونړ په دره کې و
او هند ته د سکندر د حرکت پر لاره واقع و او د سند له انډوس
څخه چندان لرې نه و.

ساکیان، سکتان، سجستان، سیستان

لکه د تخار او تخارستان د بحث په څېر د (ساک) اوسېستان بحث هم ډیر په زړه پورې تاریخي او جغرافیایي بحث دی دلرغوني افغانستان په تاریخ او فرهنگ کې ډیر ارزښت لري.

لکه چې دوخت په تیریدلو او د فرهنگ له بڼې بدلونې سره د تخار د کلمي مبداء مو په خپلو خاطرو کې هیره کړه او دهغوي استوګنځی معنی تخارستان اوس هم زموږ په ذهن کې تازه دی عین په همدغه بڼه د ساک یا اسکایي کلمې د تاریخچې مبداء مو هیره کړې ده او دهغود استوګن ځای (سیستان) اوس هم زموږ پر ژبه شته. په لرغونو دروکې د افغانستان د تاریخ ارزښت په همدې کې دی چې هغه څه چې نن گورو او مبداء اولرغونتیا یې د پخوانیو پیړیو په تیارو کې هیره شوې موږ ته روښانوي اونننۍ فرهنگي رېښې له پخوانیو لرې پرتوو رېښو سره مربوطوي.

ساکیان یا اسکایان چې د لته ترېنه بحث کوو د (سیتی) ټولنې یوه لویه خانګه ده چې د چین په پخوانیو ماخذونو کې دسیت یا (سیک) یا (سی وانګ) په نامه یاده شوې ده، دفرانسې یوټن فقیډ ختیځ پیژندونکی موسیورونه ګروسه چې داسیا په فرهنگي اوتاریخي لرغونتیا کې یې ډیر معلومات درلودل، وایي

"ساکیان یا ساسیان د کاشغر په سیمه کې د لوړو غرونو د پای په برخه فرغار خواته او دایکزارس (سردریا) درود په ښي خوا څنډو کې داورال د وړوګي سیند تر غاړو پراته وو"

د کاشغر سیمې اوداورال د وړوګي سیند ترمنځ سیمه ډیره پراخه ده چې دافغانستان دشمالی سرحداتو سراسر برخه دمرکزي آسیا دروسیې شوروي جمهوریتونه رانښيي. دساګ دځای تعریف ته که دپورته شرح له مخې په غور وګورو څرګند یږي چې دساکیانو دثقل مرکز په ختیځ ترکستان اویاد (سنگیانګ) په سیمه او سردریارود په سیمه کې پروت و.

اسکایان د ۵-۶ ق م دهخامنشیانو په عصر کې مشهور وو او دهخامنشیانو ډبرلیکونو تردې پورې چې دوی ښه پیژندل دهغوی په منځ کې دتقسیم قابل شوي وو اودهغوي دځانګړي تعریف دنامه یادونه یې کړې وه، یو یې (ساګي هوما وار) چې عبارت له همغو ساکیانو څخه دی چې د لته دهغوی په باره کې ګرېږو اوداوخت یې داوسیدلو ځای دفرغانې په چاپیریال اوکاشغر کې و.

دویم (ساکاتیګراخواد) یادمخروطي خولیو ساکیان چې دهغوی د اوسیدلو سیمه یې داورال د وړوګي سیند شاوخوا ښودلې ده.

دریم (ساکاتارادرایا) یا هغه ساکیان چې له سیند نه دې غاړه دي. چې عبارت له هغو ساکیانو څخه دي چې دخضر دبجیرې په ها پلو څنډو کې اوسیدل.

له دې درې تعریفونو څخه څرګند یږي لکه څنګه چې فرانسوي ختیځ پیژندونکی موسیورونه ګروسه څرګندونه کړي اسکائی قدمونه له کاشغر نه د اورال تر وړوګي سیند پورې منبسط وو او داساحه د (سیتی) قومونو استوګنځی اومسکن هم وو اوهغوی چې (اسکائي) او (سیتی) سره ورته ګڼلې دی له حقیقت نه لیرې نه دی، منتها (سیتی) عام صفت دی چې ټول بادیه نشین اقوام اوقبایل که هغه دمرکزي آسیا دي او که تخاري اویاکوشاني اواسکایي او نور ټول دهغې جز کیدی شي.

د او داسکائي یا (ساګ) دقوم عمومي تعریف چې وړاندې تر دې چې دافغانستان خاورې ته راداخل شي حتی په ۵-۶ پېړۍ کې ختیځې منابع لکه

دهخامنشيانو ډېر ليكونو هغوی پيژندل او ډير لږ يې دهغوی دنامه يادونه کړې ده، که لږ نژدې راشو وينو چې دوه تنه يوناني اولاتيني مورخين اپولو دوروس اوتروگوس په باکترين (باختر) کې ديوناني سلطنت سقوط دلته دنورو قومونو دراتللو په وجه رانيسي چې د (ازي ئي) (يازياتي) (تخاري) او (ساکارولي) يې ياد کړي دي.

که څه هم چې تروگس دتخاري قوم نوم هم يادوي مگر دباختري يونانيانو دسقوط نتيجه د(ازي ئي) او(ساکارولي) قومونو دراتللو په وجه بنيي او له دې لنډ تشخيص نه څرگنديږي چې ديونانيانو دهندوکش په شمال کې لومړی سقوط داسکائي قبایلو راتلل وو.

صحيح اوسمه خبره داده چې څلور گوني قبایل ټول دق م په لومړۍ پيړۍ کې له آمو سيند څخه راتير او (تخاريان) دآمو سيند په دې بلې غاړې اوسواحلو کې پاتې شول او (ساکارولي) يعنې ساکيان وروسته له دې چې دآمو له سيند نه راتير او دباختر په پراخو صفحاتو کې تيت شول او دهری رود تر سيمې پورې ورسيدل اوبيا لږ څه دلويديځ په لور وړاندې لاړل چې له ډول ډول مقاومتونو سره مخامخ شول او بيا هغه وخت يې خپل تگ لوري ته بدلون ورکړ او جنوب لور ته متوجه شول او دفراه رود او هيرمند درودونو سيمې ته نژدې شول.

ټول پوهيږو چې (پارتيان) يا (اشکانيان) د ۱۴۰ ق م په شاوخوا کې دميمني خواته اولږ دمخه دختيځ په لور راغلي وو.

دختيځ په لور دساکيانو او پارتيانو ترمنځ سختې جگړې وشوې لکه چې داسترابن فرهاش په قول يعنې فرهاد ارتبان په ۱۲۸ او ۱۳۰ ق م په کلونو کې په نوموړو جگړو کې ووژل شول تر دې پورې چې ميتري داتش يعنې دويم مهرداد داسکائي قومونو د مهاجرت لاره دغرب په لور ونيوله اوپه نتيجه کې اسکايانو لاره بدله کړه او جنوب لور ته دهري رود سيمې ته دغربي افغانستان درود خانو سيمو ته په ځانگړې ډول دهيرمند په سيمه اوبيا مخصوصاً په کوزنيو برخو کې ځای په ځای او ميشت شول.

يوشمير پوهان په دې عقیده دي چې په لومړۍ مرتبه کې تر دې قبيلې دمخه داسکائي يوبل قوم دهيرمند سيمې ته راغلی دی او هلته يې استوگنه اختيار کړې وه، داخبره چې حقيقت لري يا نه خو ددې قوم دراتللو څرنگوالی دتاريخ په تيارو کې پروت دی خواکثره پوهان په دې نظريه عقیده لري په هر حال داسکايي قومونو هيرمند په راتللو کې اړنگ نشته لومړی (امور جيزيان) او بيا (ساکاروبي) او نور

ډير اسكائي قبایل دې سيمې ته راغلي دي او د سيستان په تاريخ كې چې هر
خومره پلټنه وكړو گورو چې داريایانو له پخوانيو مهاجرتونو وروسته اسكايي
قومونه هلته راغلي او خپاره شوي دي او هغه سيمه د (سكستان) يا (ساكستان)
اوياد (سكانوچ) د ټاټوبي په نامه مشهوره شوې ده.

عربي مورخينو او مخصوصاً جغرافيه ليكونكيو سكستان له كلمې نه
سجستان جوړ كړی او ددې كلمې دابنه دټولو عربي جغرافيه ليكونكيو په ليكنه
كې څرگنديږي، ترڅو چې زموږ خپلو مورخينو او جغرافيه ليكونكيو ته وار راځي
او گورو چې د سيستان كلمې اوسيستاني صفت په شعر، ادب، تاريخ، فرهنگ او
جغرافيه كې لاره موندلې هر ځای ليكل شوی او اوریدل كېږي او د سيستان تاريخ
چې ليكوال يې ناڅرگند دي ددې خبرې ډير غوره شاهد دی او د اكتاب ډير ښكلي
اوبهترين تاريخي كتاب دی چې ددې سترې او مشهورې سيمې تاريخي بهير په
جزئیاتو سره تشریح کوي.

تخار - تخاري - تخارستان

د جغرافيه او تاريخ له هغو نښنو نښانو څخه چې د قوم، ژبې او اوسېدنځي يعنې د پخواني افغانستان او منځنۍ پيړۍ داوسيدونكيو داوسيدلو ځای ژبې، تمدن و فرهنگ له په اړه معلومات راكوي يوه مخامخه، تخاري او تخارستان دی چې په ثبت او ضبط كې يې د (ط) توري هم استعمال شوي دي او د اكلمات په عين بڼه (طخار) (طخاري) او (طخارستان) هم ليكلي شو.

د (تخار) د كلمې، (تخاري) صفت او د (تخارستان) د اسم مكان د پيدا كيدلو مبداء دقيقه مطالعه او تعريف غواړي، دادرې كلمې دي چې په اسلامي منځنيو پيړيو كې يې شهرت لاره، خويابد ووايو چې يو اسم مكان شهرت يې لږ څه ډير و او په پخوانيو دورو كې تر اسلام دمخه د اسم علم په حيث يې شهرت لاره.

اصلاً (تخار) د خلكو د يوې ډلې نوم دی چې په عموم ډول تر ميلاد دمخه پيړيو كې په مركزي اسيا كې اوسيدل چې دهغوی په مهاجرت، خوريدلو او داستقراريې د افغانستان په يوه ټاكنې برخه كې چې هغې حصې يې د (تخارستان) يعنې د تخاريانو د استوگنځي په نامه شهرت پيدا كړی دی.

اروپائي مدققينو د تخار د خلكو د تخاري ژبې او فرهنگ په اړه ډيرې څيړنې كړي دي او تردې پورې چې له نيمې پيړۍ راهيسې يې لا هڅې قطع شوي نه دي خو تر

اوسه هم په مشخص ډول مخصوصاً د تخاري ژبې په رابطه کومې قطعي نتيجې ته نه دي رسيدلي او تر اوسه پورې يې په فکر کې يو شمير شکونه، اختلافات او نظريات شته.

هغه څوک چې د لرغوني افغانستان تاريخ معلومات او مطالعه لري، هغوی په عمومي خطوطو کې دومره پوهيږو چې يوشمير قبایل د مرکزي اسيا له شمال ختيزې زاوېې څخه (دايگزارت له حوزو اوسردريا نه) افغانستان ته رانوتلي دي، چې يوه ټولنه يې کوشاني قومونه دي چې هغوي ته سيستي يا سیت هم وايي، د سیت او سيستي کلمه په ډيرو ځايونو کې د (تخار) او (تخاري) د کلمو مترادفه هم راغلې ده، او يو شمير پوهان داسې هم شته چې سيستي او تخاري قومونه يوشی بولي او حسابوي. چې کوشانيان هم تخار او تخاري وگڼو.

پاتې دې نه وي دمخه تر دې چې د تخار کلمه دمعنا او تعبير له مخې وسعت پيدا کړي وړوکې کلمه وه چې د مرکزي اسيا له قومونو څخه يوه قوم ته اطلاق کيدله او په دې باره کې يوناني او چينائي منابع ډيره مرسته کوي. يوناني بطليموس ديوناني مصري جغرافيه ليکنې يواځينی شخص دی چې د (تگوروا) په نامه د يوقوم يادونه کوي او دهغوی بنار (توگارا) په نامه دورينمو په لويه مشهوره لاره واقع يادوي.

چيني منابع په دويمه م ز پېړۍ کې (توگارا) د يوقوم د (کانسو) په علاقه کې يادونه کوي ددې نامه يادونه چې پورته يې ذکر وشو له تبتي ماخذ سره يې ژبه يوه ده او دهغو اسنادو له مخې چې په ختن کې موندل شوی او په ۸ زيږدې پېړۍ پورې اړوند دي نوموړي بنار په (کانسو) کې تصديقوي.

ددې يادونو له مخې څرگنديږي چې (تخار) د سيسي خلکو يوه قبيله يا ټولنه وه او ددوی په څير د مرکزي اسيا د کانسو له علاقې نه د ځای بدلونې له پاره پرختيزه خوا هجرت کړې او دامو سيند تر سيمې پورې رسيدلی او ددې سيند تر تيريدلو وروسته دهغې رود خانې کين لور ته سيمي د پامير تر لمنو پورې يې د تخارستان په نامه شهرت حاصل کړی دی.

بطليموس د مارينوس د يادښتونو له مخې په څوبيلابيلو ځايونو کې د (کانسو) او (باختر) دنوم يادونه کړې ده او دا هغه نقطې دي چې يا خو هلته (يوچيان) مسکن وو او يا خو له دې ځايه تير شوي دي اگر چې دانومونه او دا يادونې په خپلو کې يوڅه اختلاف لري مگر د تخاريانو د حرکت پر تسلسل رڼا اچوي.

بطلیموس په شمال کې د (کانسو) له علاقې نه تر (تاگوروا) پورې دایماروس نه (ناگوري وا) د (اسبک کول) وړو کې سیند تر نژدې سیمو او تاگوري وا پورې اودسغديان په سیمه کې له تاخورو او په باختر کې د (تخاروا) د سیمې یادونه کوي. لکه څنګه چې یوچیانو عینا له (کانسو) نه تر (باختر) پورې همدغه واټنونه وهلي دي د کومو چې پورته یادونه وشوه نو یوشمیر پوهان دچیني منابعو (یوچي یان) او دیوناني منابعو یونانیان یوبولي، لکه چې د چیني منابع په ماخذ کې په دې اړه څه توپیر نشته، بلکې هندي منابع د (یوچي) د کلمې په عوض یې په هر ځای کې د (تخاري) کلمه استعمال کړې ده او په دې ترتیب همغې نتیجې ته رسیږو چې ددې مقالې په پیل کې یې یادونه وشوه یعنې کوشاني او تخاري قبیلې دواړه د (یوچي) او (سیتی) له ټولنې څخه دي یواځې همدومره خبره ده چې دقبائلو په څیر ځانته ځانته یې ژوند کاوه او نظر یو چي ته سیتی د مهاجرت لاره خپله کړې او زمونږ د هیواد شمال ختیځو سیمو یعنې دهندو کش شمال ته رارسیدلی دی.

داموضوع افغانستان ته له مرکزي اسیا څخه د قومونو د مهاجرت په تاریخ کې روښانه ده چې تخاري قبایل د (اري یي)، (ازپائي)، (ساکارولي) (تخاروا) په نومونو د (یوچي) کوشاني قبایلو دمخه په دویمه ق م پېړۍ کې افغانستان ته راداخل شوي دي. یو "تن اپولو دوروس" ددې قومونو یادونه د (ازلي)، (ازیاني)، (تخاري)، (ساکارولي) په نومونو کړې ده، پوهان ددې دواړو نومونو دتوپیر ترمنځ ددوه نورو نومونو فقط یوه نظریه لري او هغه داده چې تخاري قومونو له (اسکائي) قومونه څخه بیلوي او دا عمل هم د افغانستان په تاریخ کې یوه په زړه پورې خبره ده ځکه چې ټولو ته څرګنده ده موږ دخپل هیواد په لرغوني تاریخ کې (اسکائي) او (تخاري) درلودل چې ددواړو خاطرې زمونږ د هیواد په دوو خواوو کې پاتې دي (ساکارولي یان) چې یو د سکائي قومونو څخه و وروسته دآمو سیند تر تیریدو دباختر په برخو کې لویدیځ لور ته دهریرود ترسیمې پورې تللی او هلته دجنوب پر لور یې هڅه کړې اودهیرمند په سیمه کې ځای پر ځای شوي دي. لکه څنګه چې یې هغه سیمه ددوی په نامه (ساکستان) (سجستان) او (سیستان) مشهوره شوه، تر اوسه په همدې وجه نومول کیږي او لکه څنګه چې مو وویل تخاریان دآمو سیند په بنکتنیو برخو کې تیت شول او هغه علاقه ددوی په نامه (تخارستان) یاده شوه.

تخارستان دجغرافیایي اوتاریخي مفهوم له مخې داسې یوه سیمه وه چې اوسنۍ دوه ولایته مزارشریف او قطغن او همدارنګه یو ښاغلی بدخشاني حکومت

په کې شامل و، په ځينو ځايونو کې يې د مفهوم لمنه پراخه شوې او ټول باختري يې رانيولې دي، او په ځينو وختونو کې يې مفهوم دهندو کش جنوبي برخو ته هم پراخوالی موندلی چې هغه يې سياسي مفهوم گڼلی شو، ځکه چې يو وخت باميان د تخارستان مرکز گڼل کيده، او يو شمير پاچاهانو، لکه دشنستباني غوري باميانې سلسله له باميان څخه په ټول تخارستان البته شمال لور ته او همدارنگه ختيځ لور ته په ټول کابل او حتی ترکشمير پورې يې سلطنت کاوه.

تخاري صفت د (تخار) او تخارستان د نامه له مفهوم څخه لويې دي او د تخاري او حتی د تخاري اوزکوشاني قومونو تمدن، فرهنگ، ژبه، اوادبيات سره تړاو لري او هغه يو ځانگړي بحث دی چې دلته ورته ځای نلرو.

کاپیسي - بگرام

د کابل شمال لور ته یوه لویه پراخه تر اوتازه زراعتي او دباغونو لرونکې ځمکه او سیمه لرو چې له دوو خواوڅخه لویدیځ لور ته د پغمان له غرونو او شمال لور ته د پنجشیر له غرونو راگیره ده. اودوه نورو خواوو ته یې واړه او ګډه وډ غرونه پراته دي چې مهم یې د صافي غرونه (کوه صافي) دي چې دهغو تورو غرونو په مقابل کې د پغمان او پنجشیر د غرونو سپینې واورې د کال په ډیرو موسمو کې د مناظرو مخالفه وضع تولیدوي.

دالویه، پراخه، حاصل خیزه او د ډیر نفوس لرونکې سیمه معمولاً په دوه نومونو یادوو یو (کوهدامن) او بل (کوهستان) ددې دوه سیمو د فاصلې خط معمولاً څلور مشترکې رودخانې (د غوربند، سالنگ، شتل او پنجشیر) دي چې ټول په مشترک ډول د پنجشیر درودخانې په نامه ددې دواړو سیمو له منځنۍ برخې څخه تیریږي هغه څه چې شمال او یادرود کینې خواته لیدل کیږي کوهستان هغه سیمه چې جنوب پلو ته یا بنی خواته لیدل کیږي کوهدامن نومیږي.

دالویه سیمه لکه څنګه چې اوس بېرازه تر اوتازه او د ډیر نفوس لرونکې ده په پخوانیو زمانو کې هم همدغه شان د ډیر نفوس لرونکې او بېرازه وه د معبدونو د کنډوالو او استوېو موجودیت له تاریخي منابعو سره یوځای دا ثابتوي چې د کوهدامن او کوهستان سیمې له نفوسه ډکې وې بنارونه یې درلودل لوی کلي یې لرل، معبدونه اولوي عبادت ځایونه یې درلودل داټول په ښه بڼه او لویه پیمانه هلته موجود وو.

لکه څنگه چې ټول پوهيږو د کوهستان، کوهدامن، په لويه اوپراخه دره کې لويه کنډواله چې د يو ښار په بڼه شهادت ورکوي هغه دبگرام کنډوالې دي چې له چاريکا څخه د ختيځ پر لور د ۵-۶ کيلو مترو په واټن پريوې وړې جلگې واقع دي چې دشمالې برخې څوړې اوژورې برخې يې د پنجشير درود پرخوا پای ته رسيږي او ددې کنډوالو ختيځ لور ته په دوه کيلو مترو کې دپهلوان غر په مخروطي بڼه پروت دی چې په لمنو اوځنډو کې يې ۷-۸ استوپو او دبودايي وخت عبادت ځايونه په ږنگه شوې بڼه څرگند يږي.

نورې ډيرې کنډوالې هم د کوهدامن، کوهستان په ډنډ کې شته لکه سار سکندري يا حصار سکندري چې سرای خواجه ته نژدې دی اويا په اوپيان کې کنډوالې چې د چاريکار شمال لويديځ لور ته واقع دی، همداشان نورې خرابې په ريزه کوهستان کې چې هغه سيمې ته (کره تار) وايي مگر هيڅ يو دپراخوالي له مخې بگرام ته نه رسيږي. او له بلې خوا ديوناني او کوشاني دوخت ۶۰ زره سېکې موندل چې ۱۴۰ کاله دمخه د چارل مسن انگليس له خوا په بگرام کې وموندل شوې، همداراز د عاج قيمتي کليکسونونه او د بنيسنوگيلاسونه چې په ښکلي ډول انځور کړای شوي وو اومسي مجسمې هم تر لاسه شوي دي اوداسې نور څيزونه چې په دې نقطه کې له دويمې نړيوالې جگړې دمخه دفرانسې دپلاوي ترکيندلو وروسته داثابتوي چې دبگرام کنډوالې پرته له شکه ددې علاقې دمهمو ښارونو نمايندگي کوي دامهمې خرابې دلرغوني تاريخ په اوږدو کې يواځې د (کاپسي) په نامه يادې شوي دي، سره له دې چې بگرام پخوانی نوم دی، مگر دې سيمې سره يې دانتساب په رابطه تازه او نوی دی.

لومړی تن چې دکاپسي نوم يې زموږ تر غوږونو راوړس او هغه پاني نې دسانسگرېټ دصرف اونحوې عالم و چې په څلورمه م ز پيړۍ کې دپيښور مربوط داوسني اتک تر خوا اوسيده. داسې دموږخينو دپلار يوناني هردوت هممهالي و ده دکاپسي دشرابو ډير تعريف کړی دی، لکه څنگه چې فرانسوي ختيځ پيژندونکي موسيو افردوفوت وايي له پاني نې څخه تر هيوان تسنگ چيني پورې يعنې له څلورمې م ز پيړۍ څخه تر اوومې زېږدې پيړۍ پورې يوزر کاله وړاندې داسلام له دورې څخه دکاپسي نوم اخستل شوی دی او دا نوم دهندوکش دجنوب خواته ديوناني پاچاهانو په سکو کې يادشوی دی اودلرغونو موږخينو په ډله کې چې وروستی ځل يې داسيمه ياده کړې ده هغه البيروني دی او په بل عبارت داسلامي دورې لومړی مورخ دی چې دکاپيسا دالرغوني کلمه موږ ته رايادوي او باقي غربي موږخين او جغرافيه ليکونکي له دغه نامه سره اشنائي نلري اودهغوي په ليکنو کې دکاپسي پر ځای هر څه چې دی خو دکابل بحث شوی دی.

دپورته څرگندونو له مخې چې دکاپیسي نوم په څلورمه م ز پیرې د (پاني نې) له خوا یادشوی نو مخکې له دې چې سکندر مقدوني دې سیمې ته راشي په دغه سیمه کې چې نن دبگرام کنډوالې پرته دي دکاپیسي ښار پنجشیر ته نژدې و، لکه چې په ځینو ماخذونو کې دسیروس هخامنشي په اړه چې هغه په شپږمه م ز پیرې کې تیر شوی، او ددې ښار له خلکو سره یې مقاومت کړی یادونې شوي دي. د ۱۹۴۱ کال په پای او د ۱۹۴۲ کال په اوږدو کې چې فرانسوي پوه موسیوگیرشمن کومې کیندنې ترسره کړې دهغو کیندلو په اثر داسې څرگنده شوه چې دیوناني باختري په واکمنو دورو کې ددویمې ق م پیرې په لومړۍ نیمایي کې دلته ښار جوړ کړای شوی چې هغې ته یوناني کاپیسي ښار ویلی شو. آیا یونانیانو دخپل ښار بنسټ دکاپیسي دپخواني ښار پر ځای ایښی او که ترڅنګ یې ورته جوړ کړی؟ دامسټله لانوره مطالعه غواړي موږ فعلاً په بگرام کې دوه معلومې کنډوالې لرو: یوبرج عبدالله چې دپنجشیر ډیرې اوبه یې ترڅنګ دي اوبل ۵۰۰ متره پورته شمال لور ته چې کنډوالې یې یوڅه زیاتې دي. یوشمیر په برج عبدالله کې یو کلا گوري چې د سکندر په وخت کې جوړه شوې وه نه پوهیږم چې دهغوی دلایل څه دي؟ دکیندلو په ترڅ کې یوشمیر خامې خښتې چې نقش کړای شوي وې او دیوناني الفبا حروف پرې لیکل شوي داهم هلته موندل شوي، آیا له دې نه نتیجه اخستلای شو چې هلته کلا د سکندر په وخت کې جوړه شوې؟ هو ددې احتمال شته چې له سکندر نه وروسته یوناني باختري شاهانو هلته کلا آباده کړې وی.

موسیو هاکن پخپله دبگرام کنډوالې دنوي شاهي ښار په صفت یاد دې کړي دي چې بنسټ یې لکه چې پورته یې یادونه وشوه دگیرشمن دکیندلو پراساس چې وایي دا د دویمې م ز پیرې په لومړۍ نیمایي کې ایښودل شوی دی. همدغه ښار کوشانیانو دمسیحي پیرې په پیل کې له یونانیانو څخه نیولی دی چې دایې یو مرکز او یوپایتخت و، دښار په ټولو بدلونونو او دورو کې د (کاپیسي) په نامه یادیده او حتی د مسیح په اوومه پیرې او داسلام په پیل کې هم په همدغه نوم یادشوی او پوره شهرت یې لاره، او حتی هیچا په اوومه مسیحي پیرې او داسلام په پیل کې او همدارنګه دهجري په لومړۍ پیرې کې دبگرام په نامه ندی یاد کړی او زموږ قاطع ثبوت البیروني دی چې هغه هم داځای د (کاپیسي) په نامه یادوي نه د (بگرام).

البته موږ دبگرام اوبگرامي په نامه دوه سیمې لرو مګر دکلام روح دلته دی چې دپیړیو په اوږدو کې یوزر کاله تر اسلام دمخه همیشه دکاپیسي نوم اوریدل شوی او دداسې کوم ماخذ درک نلرو چې پدې ټاکلي ځای کې یې دبگرام یادونه کړې وي. آیا احتمال شته چې د (بگرام) نوم لویو کوشانیانو او یا وړو کوشانیانو

اویا هم یفتلي شاهانو منځ ته راوړی وي؟ مگر ولې چيني کتونکي هیوان تسنگ په اوومه مسیحي پیری او څلور سوه کاله وروسته له البیروني څخه بیا هم د (بگرام) په ځای د (کاپیسي) د نامه یادونه کوي؟ دایو لږ پوښتنې دي چې قانع کوونکي ځوابونه غواړي. هغه څه چې څیړل شوي او سم دي دادي چې :-

په لویې کنډوالې دکوه دامن، کوهستان په سیمه یعنې بگرام کې موجودې دي او بگرام هغه نوم دی چې دهغې په واسطه نژدې یوه نیمه پیری را دې خوا دې کنډوالو شهرت موندلی دی، هو په لیکنو او ماخذونو کې چې له یوې نیمې پیرې را په دې خوا لیکل شوي اومخصوصاً له هغه وخته چې "چارل مسن" په دې سیمو کې تگ راتگ وکړ او یو شمیر سکې یې راټولې کړې نو وروسته له هغې دبگرام نوم په کتاب کې داخل کړای شو.

البته په دې کې شک نشته چې دنوم وضع دعوامو له خوا دسوابقو سره امتداد لري او په دې باور دی چې دبگرام نوم دسیمې دعوامو په خاطرو کې پخوانی دی او داهم له شک نه لیرې نه ده چې د (کاپیسي) نوم ورو ورو دخلکو له خاطرو او دماغو څخه وتلی او په ځای یې عام نوم لکه بگرام راغلی وي. دانومونه کچ او اندازه شوې او تردیره په خاطرو او حافظو کې راغلي او همهلته خوندي شوي او لږ لږه په دغو دوو پیریو کې څرگند شوی دی.

د کاپيسا ښار

د کابل په شمال کې يوه حاصل خيزه ، ښيرازه او له خلکو ډکه سيمه لرو چې نن ورځ د (کوهدامن او کوهستان ډنډ) په نامه يادېږي. په پخوانيو زمانو کې (تر اسلام دمخه) سيمه عموماً د (کاپيسا) په نامه ياديدله او ځانته يې لويه او مشخصه ساحه درلوده چې اوږدوالی يې ۱۰۰ او سوري يې ۵۰۰ کيلو مترو ته رسیده او ددې لويې ساحې شمال لور ته واورين سپين غرونه او په ځينو ځايونو کې تور غرونه و ددې لويې له نفوسه ډکې مدنيت پالونکې ساحې په منځ کې مود (کاپيسي) په نامه يونښار درلود چې دا په حقيقت کې د کاپيسا مرکز و. چا چې نننۍ شمال ليدلې وي او داده مشخصې منطقي (کوهدامن او کوهستان) يې ليدلې او پکې گرځيدلې وي هغوي پوهيږي چې په عمومي توگه کوهدامن له کوهستان څخه دخو سيند گوټو اوبه بيلوي چې دهغو ټولو تريوځای کيدلو وروسته د پنجشير درود په نامه يادېږي چې د ختيځ پر لور بهيږي چې داد کابل د سيند له لويو مرستيالو څخه دی. د کاپيسا له شمال لويديزې برخې څخه څلور سيند گوټي چې تقريباً سيلابي بڼه لري ډير مست او څپاند دي ددرو له برنيو برخو رانښکته او جلگې ته ور داخلېږي چې دا په ترتيب سره د غور بند ، شتل ، سالنگ او پنجشير سيندونه دي دا اوبه چې کله له درو څخه راوځي په ترتيب سره لومړی غور بند او شتل دويم سالنگ او پنجشير سره يوځای کيږي او په همدې ډول جريان مومي تر هغې پورې چې داده خانگې بيا په يوځای کې سره ملگرې کيږي او همدا سيمه عجالتاً د کنډوالو په مخه کې پرته ده چې نن ورځ يې هغې برخې ته ((بگرام)) وايو او په لرغونو زمانو کې يې ((کاپيسي)) باله چې داددې سيمې د يوې آبادي ښيرازې برخې څخه و. معمولاً تر کومه چې تاريخي خاطرې مرسته کوي داسې څرگندولی شو چې په ډيرو پخوانيو دورو کې مثلاً دهخامنشيانو په لومړيو دورو کې او د ((سيروس)) په

وخت کې يعني پر ۵ م ز پيرۍ اوياترهغې هم دمخه مو په دې ځای کې کلا اويومستحکم حصار لاره او دهغې داوسيدونکيو مقاومتې انعکاس له سيروس هخامنشي سره دلرغوني تاريخ له پاڼو څخه زموږ تر سترگوکيږي.

له فرانسوي پوه موسيوفوشه څخه نيولې تر هاکن پورې موږ ته داراښي چې دابادۍ پخوانۍ نقطه او لومړۍ هسته په بگرام کې برج عبدالله و چې دکنډوالو پاتې شونې يې لکه ديوې لويې دايرې په څير دپنجشير له اوبوڅخه تريباً دشل مترو په لوړوالي له سيند سره جوختې واقع شوي دي او وروسته له هغې څخه دشل مترو په لوړوالي بيا له سيند سره جوختې دي او وروسته له هغې څخه دوخت دايجاباتو له مخې ۵۰۰ متره پورته دجنوب په لور دبگرام ددښتې په څنډه کې دکاپيسا دبنار بنسټ ايښودل شوی دی.

هغه کنډوالې چې نن دبگرام په نامه ياديږي نژدې دوه نيم کيلو متره احاطه لري چې دريو خواوو لويديځ، ختيځ او جنوب لور ته يې دلوۍ ديوال اثاري نښې نښانې څرگنديږي چې دوخت په تيريدلو اوبادباران له امله يې ديوې غونډۍ بڼه خپله کړې ده.

دې بنار شمال لور ته هم ديوال لاره خو لکه څنگه چې هغې لور ته يې رود واقع دی اوداوبو دډيرښت په وجه اودسيند تگ لورې بدلولو په خاطر اوياهم دزراعت په وجه يې له منځه وړی اونښې نښانې يې تراوسه پاتې دي.

موسيوهاکن دفرانسې دکينډلو دپلاوي پخوانۍ غړی فقيدريس همدغه کنډوالې چې دکلاديوالونه يې تراوسه شاهد او څرگند دي هغه يې د(بگرام شاهي نوي بنار) په نامه يادوي او دبنار عبارت له همغه بنار څخه دی چې چينائي گرځنده هيوان تسنگ په ۶۳۲ کال کې هغه د (کاپيسي) په نامه ياد کړی دی.

دا و دکاپيسي دبنار لرغونتيا او هغه شواهد چې دخاورو پر مخ پاتې دي او هر ليدونکی چې دبگرام له دښتې نه تيريږي هغه وينی، خو لکه څنگه يولرغون پيژندونکی يواځې دکنډوالو په ليدلو اکتفا نه کوي او کيندنې هم ډول ډول دي چې يو ډول يې عبارت دبنار او آباديو دمشخصاتو له ټاکلو او دلرغونتابه له عمومي دورو څخه دی، يوتن فرانسوي پوه موسيوگيرشمن د ۱۹۴۱ کال په پای اود ۱۹۴۲ په پيل کې يې دکاپيسي دکنډوالو دکينډلو څرنگوالی عملي کړ چې دلته يې يو څولنډتکي دکارولوپه اړه راوړم:

دموسيويگيرشمن د عملي څيړنې پر اساس داسې معلوميږي چې دکاپيسي بنار ديونان باختري سلطنت پر دوره ددويمې م ز پيرۍ په لومړۍ نيمائې کې جوړ کړای

شوی او د جوړولو سبب یې هم ددې دورې دواکمنو دواکمنۍ لوړوالی او ختیځ، جنوب لور ته یې دواکمنۍ د ساحې پر خوالی و، ځکه چې (بکتریان) یعنې بلخ چې دسلطنت مرکز و هندوکش په شمال کې و دواکمنۍ له نورو ډیرو برخو څخه لیرې پروت و نو په دې وجه چې دیونان باختري واکمنان د آمو له سیند څخه په فتوحاتو بریالي شول نو دې ته اړ وو چې د غرونو جنوب پلو ته یولوی مرکز پیدا کړي، نو پدغه لحاظ داسې یوه سیمه چې د اجتماعي او سوق الجیشي په لحاظ مناسب وي د کاپیسی له مرکز څخه بل داسې یوځای نه و نو په همدغه اساس دمستوسیندونو تر څنگ یې د دویمې م ز پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې یې د بنار بنسټ کېښود او یونوی شاهي بنار یې جوړ کړ. ځکه باید هیرنکرو چې پخواني بنارونه، دمستحکمو لویو کلاگانو په بڼه وو او د کاپیسی د بنار کنډوالې چې دوه نیم کیلو متره واټن لري، څرگندوي چې دادهغه وخت لوي بنار و او تر خوايې خندق، کلا او برجونه وو، ترکومه ځایه چې دهڅو له نتایجو څخه څرگنده شوې ده د کاپیسی د حصار دیوال په خپلو بنسټیزو برخو کې ډیر سورلري چې له ۲۰ مترو څخه زیاتېږي د بنار په څلورو گوټونو کې د دروازو تر څنگ یې ډیر لوي برجونه وو او نور دیوال یې ځای په ځای وتلې برخې درلودې چې پدې ترتیب بنار ته د دښمن نژدې کیدل د خندقونو له لارې څخه اسان کار نه و.

د کاپیسی بناریوڅه موده دیو بنار په توګه اوبیا وروسته د مرکز او پلازمینې په حیث یې شهرت پیدا کړی دی. وروسته تر هغې چې د هندوکش په شمال کې دیونانیانوځای کوشانیانو ونيو، نو یونانیانو قهراً په جنوبي سیمو کې سره محدود شول تر دې پورې چې په ۵۰ م ز کې کوشانیانو جنوب ته هم لاره وکړه او دیوناني وروستي پاچا هر یالوس چې د کابل پاچا و، کوشاني پاچا ویماکدنیزوس ته یې سیمه تخلیه کړه او لدې تاریخه وروسته د کاپیسی نامه د کوشانیانو د پایتخت په توګه شهرت ترلاسه کړ او دنوي کوشاني امپراطور کنیشکا دواکمنۍ پر وخت د اوړنۍ پلازمینه (پایتخت) پیژندل کیده.

د کاپیسي وروستی ورځې

(کاپیسي) د کاپیسا مرکز دی چې نن ورځ د بگرام، کوهستان او کوهدامن په منځ کې پروت دی، داځای نه یواځې د پیریوپه اوږدو کې د افغانستان یو مشهور ښار و، بلکې په بیلابیلو دورو کې له یو نانیانونیولې تر کوشانیانو پورې د افغانستان پلازمینه یا پایتخت پاتې شوی دی. داچې څه وخت بگرام د پایتخت مقام ترلاسه کړی؟ دا داسې یوه پوښتنه ده چې پخواني وختونه په ذهن کې گرځي او په دې ډول ځواب ورکولای شو کله چې دیونان باختري پاچاهان د (سیتی) قومونو تر فشار لاندې راغلل مجبور شول چې (بکتر) بلخ او وکتریان (باختر) نه کډه وکړي دوی دهندوکش جنوب پلو ته ښکته راغلل او برج عبدالله سره نژدې یې (نوی شاهي ښار) جوړ کړ چې ددې د جوړولو نسبت پخپله سکندر ته ورکوي، یعنې اوسنی بگرام پورته یاده شوې کاپیسي چيني ماخذ و لیکلې په دقیقه توګه ویلای شو چې (هیلو کلس) دیونان باختري وروستی پاچا دی چې له بلخ نه کاپیسي ته راغلی دی او د دویمې پېړۍ له پیل نه کاپیسي مرکزي او د پایتخت حیثیت پیدا کړی دی.

دیونان باختري پاچاهانو یوه نیمه پېړۍ له کاپیسي نه د افغانستان په ډیرو ځایونو او هند باندې سلطنت کړی دی. او لکه دیونانیانو په خیر کوشانیان هم په لومړۍ مسیحي پېړۍ کې له باختر نه دهندوکش و جنوب لور ته راغلي دي او په کاپیسي کې یې د باختريونانیانو ځای نیولی دی او دلوي کنیشکا پر وخت بگرام دیو لوي باعظمته مرکز په حیث وپېژندل شو او همدا ځای د کوشان شاهانو د اوږدې مرکز وټاکل شو.

وروسته د لویو کوشانیانو څخه وروکو کوشانیانو یا (کیدارانو) اوبیا وروسته تر هغو څانګو لکه یفتیانو هم همدا ځای د مرکز په حیث وټاکه یو تن چینایي ګرځندوی چې په اوومه مسیحي پېړۍ کې یې کاپیسي په خپلو سترګو لیدلې ده

هيوان تسنگ دی هغه وايي چې په ۶۳۲ کال کې له باميانو څخه کوهستان او کوه دامن ته ورغی او پوره يوه مياشت هلته د ښار تر څنګ پاتې شو، دهغه د يادښتونو له مخې داوخت سلطنتي کورنۍ (کشاتريه) ياديدله چې لغوي معنایي (جنگيالي نجيا) وه او عبارت د (کوشان اويفتلي) کورنۍ څخه وو چې دادکوشان اويفتل له کورنيو څخه يوه مشترکه کورنۍ وه او کله چې هيوان تسنگ په ۶۴۴ کال کې له هند څخه بيرته راستنیده داکورنۍ په کاپيسي کې واکمنه وه او بگرام لا تر دې وخته خپل دپايتخت حيثيت دلاسه نه و ورکړی.

کله چې داسلام ددين مبلغين اولښکري لويديځ افغانستان کې څرګندې شوې اودسيستان په ځينو برخو لکه (زرنګ) (زالق) (کرکويه) کې مخ په وړاندې راغلې تر دې وخته بگرام خپله دمرکزيت اوپايتخت حيثيت درلود مګر دکابل ښار چې دغرونو په لرلو او دلويې کلا په موجوديت دسوق الجيشۍ له مخې تر بگرام نه ډير غوره و، نو په دې وجه دبگرام اهميت يو څه کم دثقل اواداري مرکز خصوصاً دنظامي چارو مرکز کابل ګرځيدلی و، پردغه اساس رتبيل شاهان چې کوشان اويفتلي وو ددې ښار له استحکام څخه په غرونو کې له ديوالو څخه چې ديفتليانو په وخت کې جوړ شوي وو داسې ګټه پورته کړه چې تقريباً دکاپيسي نوم دخلکو هير شو، چې دعربو په مقابل کې ټولې منابع دهمدې ځای څخه دمقاومت کيسې کوي. لکه څنګه چې دچيني ګرځندوی يادښتونه شهادت ورکوي داوومې پيړۍ ددويمې نيمايي په پيل کې دعربي ځواکونو دموجوديت په وجه کاپيسي ته دتلو راتلو لاره لابنده نه وه په دې لحاظ داوومې پيړۍ په دويمه نيمايي اود ۸ پيړۍ جريان چيني منابع له کاپيسا څخه اوهمدارنګه عربي منابع له کابل څخه د کيسې په ډول رااخلي.

ددې وجه داده چې چينايانو دکاپيسا ددولت ((کي پن)) په ملاتړ دا کلمه ډيره په خپلو دفاترو کې ثبت او تکراروله اوعربانو چې دکابل استحکام اومقاومت لاره نولدغه ځايه يې ډيرې خبرې کړي دي حقيقت دادی چې دکاپيسي چې دخپل عمر اوتاريخ وروستۍ شپې ورځې پوره کولې دکابل دسوق الجيشي موقعيت په وړاندې بې ارزښته شو.

اورتبیل شاهان چې پخپله دنظامي فوځونو قوماندانان هم وو د کابل په مقابل کې یې دکاپیسي ارزښت له منځه یوړ ، په دې کې شک نشته چې دکاپیسا مرکزیت د کابل په وړاندې په یوناڅاپي توګه له منځه نه دی تللی په دې ډول چې کاپیسي یودیني اومذهبي مرکزیت لاره او کابل یو نظامي اوسوق الجیشي ارزښت درلوده اودې دواړو تر یوې مودې خپله موازنه په مساوي توګه ساتلې ده او ډیر ښه مثال ددې ثبوت له پاره دانظریه ده چې پورته یې یادونه وشوه ځکه چې په عین وخت کې چینایي منابع له یوځایه اوعربي ماخذ له بل ښار نه خبرې اوڅرګندونې کوي او دا پخپله څرګندوي چې دې دواړو ښارونو شهرت درلوده په دې ترتیب چې کاپیسا ورو، ورو مخ په زوال و، او کابل دعربو بریدونو اوقدرت دترلاسه کولو په وجه مخ په پیاوړتیاو.

پر ۷۵۱ او ۵۶۹ کلونو چې «ووکونګ» بل چيني ګرځندوی ګندهارا ته راځي تر دې وخته هم کاپیسي مرکزیت لري اودامسټله دموسیوفوشه په نظر تر ۱۷۶ هجري کال او ۳_۷۹۲ میلادي کاله پورې دوام کوي اوداهغه موقع ده چې ابراهیم دجبرئیل زوی مرفضل دیحیی زوی برمکي دخراسان والي د (قوربند) یعنی دغوربند له درې څخه پر کاپیسا حمله وکړه دښار مذهبي ودانۍ یې وړانې کړې له دغه تاریخه وروسته دکاپیسا او کاپیسي نوم چاوانه خست، پرته له البیروني څخه چې هغه په خپل مال الهند کې یاد کړی دی. اوهغه هم دیوې کیسې په ډول چې دپخوانیو وختونو حکایت کوي. لکه څرنګه چې مو یادونه وکړه پردغه وخت دکابل نامه په عربي ماخذونو کې شهرت درلود. اورتبیل شاهان په همدغه ښار کې اوسیدل، خوترکومه ځایه چې مو ولیدل علت یې یواځې دسوق الجیشي والي دی اوبس.

په هر حال قراين په دې دلالت کوي چې د ۸ مې پېړۍ په پای اود ۹ مې مسیحي پېړۍ په پیل کې دافغانستان مرکز بیخي له کاپیسي څخه کابل ته منتقل شوی دی اود کاپیسي ښار څه دپاسه زر کلونو مرکزیت کابل ته پرېښودلی دی. تر هغې وروسته بیا منابعو دکاپیسي نوم هیر کړی دی. اود کابل نوم عمومیت پیدا کړی دی.

(سريکه اويهارا) معبد يا

(شالوکيا) اوياهم د (شترک) معبد

افغانستان په بودايي عصر کې د پرتمينواو بنکليو معبدونو په لرلو شهرت لاره تر دې پورې چې له يوې خوا يې د بنکلو معابدو او له بلې خوا يې د بودايي علماوو او اوزه ترچين او هندوستان پورې رسيدلې وه. هر يو پخوانی ښار يې، لکه، هډه، بلخ، کابل، بگرام او باميانو په خپل چار چاپير کې ډير او مختلف ډوله معبدونه درلودل چې ځيني لويې او مشهور وو او يوشمېر يې د شابهار په صفت ياديدل.

په پخواني بگرام کې، د ښار له کلانه د باندې مو يوشمېر مختلف ډوله معبدونه درلودل چې ځای او پاتې شوني يې تر اوسه معلوم او څرگند دي. د بگرام د ښار ختيځ لور ته په درې کيلو مترۍ کې، يو وړوکی غردی چې دخلکو تر منځ (پهلوان غر) يا (پهلوان کوه) په نامه شهرت لري چې ختيځ، لويديځ او جنوب خوا ته يې د بگرام د ښار د دې او د شمال په لور د پنجشير سيند گوټي په واسطه را چاپير دی. د دې غره په لمنو کې ۷ يا ۸ بودايي معبدونه ليدل کېږي او داسې رانښيي چې د دې غره ټولې ساحې د بودايي عصر د سپېڅلتيا جنبه درلوده د بودايي دين پلويانو معبد تر معبد استوپه په استوپه له دې غره څخه طواف تر سره کاوه. د دې غره په معبدونو کې يو معبد له ټولو څخه ډير مشهور و د دې معبد د کنډوالو پايڅوړ په ياده شوې سيمه (شترک) کې څرگنده شوې او دامشرفه نقطه د پنجشير داوښو د پاسه دريزه کوهستان په مقابل کې واقع ده. د شترک معبد په بودايي عصر کې د (شوالوکيا معبد) او ياد (سريکه ويهارا) په معبد

شهرت لاره او د شهرت وجه يي له دې امله وه چې له يوې خوا دامعبد ډير لوی و ډير شمېر علماء او راهبان هلته وو او له بلې خوا د چيني يرغمليانو د استقرار ځای و چې يوشمېر چيني شهزاده گان د چين په (سنکيانگ) کې د کوشانيانو د لويې پاچا کنشکا له خوا په فتوحاتو کې نيول شوي وو. چيني گرځند ليدونکي هيوان تسنگ ددې معبد په اړه دارنگه ليکي چې: د پايتخت يعني د (کاپيسي دښار) ۳ يا ۴ لسی (چې دوه يا ۳ کيلومتره کيږي) ختيځ لور ته د غره په لمنه کې (مقصد يې د پهلوان غردی) لوی معبد دی چې ۳۰۰ راهبان پکې اوسيږي چې د پيری او طريقې لاره د خلاصون وړ لاره بولي. د کنشکا درواياتو له مخې په لرغونو زمانو کې ټولې سيمې او گاونډي قومونه حتی د پامير تر ختيځو سيمو پورې يې قوي کرل او هغه يې يرغمل نيولي وو داوړي په موسم کې يې دلته ځای ورکړی و. ځکه چې په همدې مقصد جوړ کړای شوی و په يوبل کتاب کې چې د (هيوان سنگ د ژوند) په نامه شهرت لري همدامعبد يې د (شالوکيا) په نامه ياد کړی دی.

د پورته ليکنې له مخې هغه څه چې چيني کتونکي د (شالوکيا) دمعبد د موقعيت په اړه لوستي او ليکلي هغه ټولې کت مت د پهلوان غره په شمالي لمنو کې د (شترک) معبد څرگندوي.

(شالوکيا) کله يوشمېر څيړونکي د (شارکه) په صورت او يوشمېر يې د (سريکه) په ډول لولي. د (سريکه) کلمه حقايقو او مطلب ته نژدې ده ځکه چې (سريکه) هغه کلمه ده چې د چين له مورد سره يې تړاو لاره. د (سريکه) (چين) او چيني تغير کيدای شی او له (سريکه او يهارا) څخه مقصد (چيني معبد) دی ځکه يې (ويهارا) او (يهار) يې بودايي معبد ته ويل کيدل او د اتعير يولې تاريخي نظرياتو سره هم سمون خوري ځکه چې يوشمېر نظريات په دې اړه شته چې وايي د (شالوکيا) بودايي معبد د چينايي يرغمليانو په پيسو اباد کړای شوی و.

وراندې مو ورته اشاره وکړه چې کوشاني پاچا کنشکا چيني يرغمليانو ته په دې معبد کې ځای ورکړی و، دهندي او چيني منابعو پر اساس دامسئله په اثبات رسيدلې وه چې کوشاني شاهنشاه کنشکا د کاشغر په سيمه کې د فتوحاتو پر مهال يوشمېر يرغمل په لاس راوړي وو چې له هغوی څخه يو تن چينايي شهزاده هم و، د يوچيني تاريخ له ليکنې

څخه چې د (شاهان) په نامه شهرت لري او تر ۱۱۳ عيسوي کال پورې يې پيښې ليکلي دي داسې څرگنديږي چې د چيني کاشغر پاچايوله خپلو خپلوانو څخه چې (شن پان) نومیده دگروگان په ډول ديوچي پاچا ته چې عبارت له کنيشکا پاچا څخه واستولی و له دې چيني شهزاده سره يوشمېر نور کسان هم وو او دا ټول د کنيشکا له خوا داوړي دپايتخت تر څنگ په همدغه ځای کې چې د (شالوکيامعبد) آباد شوی ورتته داوسيدلو امر شوی و او چينايانو دخپل شهرت له پاره يو په زړه پورې ښکلی معبد آباد کړ چې دخلکو تر منځ يې د (سريکه ويهارا) يعنې چيني معبد په نامه شهرت تر لاسه کړ.

وايي چې چيني شهزاده گانو دښت اينودلو پرمهال يو مقدار پيسې او جواهرات د جوړولو يا بيا رغونې په خاطر هم له ځان سره ساتلي وو. خواتفاقاً په ۶۳۲ م کال کې کله چې چيني کتونکي هيوان تسنگ د کاپيسې ښار ته رسېږي او هغه دشهزاده گانو دساتلو پيسو غوټه يې خلاصه کړه او معبد چې دامهال دمرمت يا بيا جوړونې وړ شوی و بيا يې ترميم کړ پر ۱۹۳۷ کال دشرک معبد چې همغه د (شالوکيا) دمعبد پاتې شونی دی دپروفيسر هاکن تر څارنې لاندې د موسيومونيه له خوا وکيندل شو او په نتيجه کې يوه مستطيل شکله ودانۍ چې په برخه کې يې يوه استوپه وه، کشف کړای شوه. دغې ودانۍ لمر خاته پلو ته يوه بله احاطه درلوده. او دلته ډير شمېر نورې وړوکې استوپې هم ابادې شوې وې چې ځينې يې لاتراوسه جوړې وې.

دشرک له معبد نه چې کوم اثار تر لاسه شوي هغه ټول د کابل په موزيم کې ځای پر ځای کړای شوي دي او يوشمير د تيرې توپل شوې دحيواني مجسمې په لاس راغلي دي چې ډير شمېري د عيسوي په لومړۍ او دويمې پيړۍ پورې اړه لري او دې سيمې ته چيني گرځند او کتونکي راتلل، د ۶۳۲ زېږدي کال له هلته اوسيدلو څخه داسې څرگنديږي چې داوومې پيړۍ تر لومړۍ نيماي پورې دامعبد له منځه تللی نه و او وروسته له هغې د اسلام په راتلو سره لکه چې په کاپيسا کې نور ډير معبدونه هم ړنگ کړای شوي داهم ړنگ کړای شوی دی.

۱۳۳۷/۶/۳

په بکتریان کې ناهیده اود هغې

(عبادت ځای)

ناهیده چې داسم خاص په توګه د ډیرو جنګیو او میرمنو په منځ کې همدارنګه د ختیځ فرهنگ او افسانوي او فارسي ادب له (وینوس) سره مترادفه ده د جنس لطیف د ښکلا علامه ګرځیدلې ده دایوه تاریخي کیسه او سابقه لري چې یوه برخه یې عمومي جنبه لري او بله برخه یې په ځانګړې توګه د بکتریان د خاورې او دامو سیند له پاره ده.

په اوبستایي ادب کې د ناهیدې د کلمې پخوانۍ بڼه د (اناھیتا) په شکل راغلې او عموماً د بلې کلمې چې عبارت دی له (اردو یسورا) سره ملحق دی. چې دیوشمیر پوهانو په عقیده د آمو د سیند نوم و. په اوبستایي متون کې (اردو یسورا اناھیتا) کلمه په سلګونو ځله تکرار شوې ده او په څرګنده ښکاري چې دانوم دمخه له زرتشترا څخه نه، بلکې له تاریخ نه دمخه داوبو ځانګړي خدای هم په همدغه نامه مشهور و. په اوبستا کې داوبو د ځانګړي خدای دویستورا اناھیتا په بڼه یادونه شوې ده.

(ګایګر) الماني پوه باوري دی چې په دغه ترکیبي نوم کې دوه خاص نومونه وو (آمو) درود نوم اوبل د نوموړو اوبو موکل نوم لیدل کیږي، او اناھیتا) د آمو د سیند داوبو موکل نوم دی.

نوموړې داوېستا له متن نه ديوې پارچې يادونه كوي او دهغې له مخې استنباط كيږي چې د (اردويسورا) يا آمو سينديو لوى مست اوڅپاند سيند دى چې ددينا له لوړې برخې نه يې سرچينه نيولې ده اوپه سلگونو داوېستا په اصطلاح چې په زرگونو ښاښونه يې له غرونو څخه راښكته كيدل او ددومره لارې په اندازه چې په څلويښت ورځو كې تر سره كيداى شوه له خپلې سرچينې څخه لرې كيدل.

بايد پاملرنه وكړو چې (آپان يشت) يا داوېستا پنځم پښت دځانگړي خداى ستاينه او يا دهمدغې لويې رودخانې موكل ته وقف ده چې دبكتريان له شمالي برخې نه تيريده او تيريږي.

فرانسوي پوه "دارمستېر" پدې باوري دى چې (اردويسورا اناھيتا) كولاى شو (مطهر عالي قوه) ترجمه كړو او له هغې څخه مقصد طبيعي سرچينه ده له هغه ځايه چې لوړه څوكه يې په ستورو لگيږي او په اوېستاچې دځمكې دمخ ټولې رودخانې ترې سرچينه اخلي، په تازه ماخذ كې (اروديسورا) درودخانې نوم او (اناھيت) دهغې دموكل نوم شويدي.

لنډه داچې دزمانې په تيريدلو سره د (اناھيتا) كلمه له (اردويسورا) څخه جدا شوه او (اناھيتا) ديوې عالي مظھري (ژنې) قوى صفت يادرودخانې دموكل ديوې ښكلې جلۍ دځانگړي قياڼي صورت پيداكړ چې په هغه برخه كې هم پخپله اوېستا موږ ته ډير ښكلي معلومات راكوي او وايي:

"اناھيتا يوه ځوانه اوښكلې نجلۍ ده چې دښكلي اندام لرونكې لوړه ونه لري پاكي او سپيڅلتيا يې په سر او صورت كې څرگنده ده.

ملايې تړلې او زرین حاشیه لرونکې کمیس یې په تن، لویې مربع شکله طلايي والۍ لري او غاړه کې یې پر سپینه غاړه لیدل کیږي، خپله ملاتړي او تر سینو پورې ښکلې او برجسته معلومیږي، په یې دطلا تاج پر ګرده ښه بریښي او سلخالونه لري چې هر یو ۸ مخه لري چې ټول یې پر مخ پرک وهي"

لکه څرنگه چې کتل کیږي اوېستا اناھيتا داسې تشریح کوي لکه چې مجسمه یې په هغه وخت کې موجوده وه، داهم دیادونې وړ ده چې داوېستا دشهدات له مخې په باختړ کې دکیسو اوافسانو پاچاهان لکه

پيشداديان کواني او اسپه کورنۍ تر گشتا سپه پورې دوی ټولو له هغې
مرسته غوښتې او پخپله زرتشترا هم خوڅو ځله ترې مرسته غوښتې ده.
هغه څه چې "ناهيتا" په ډيره اندازه دبکتريان خاورې ته مربوطوي هغه
ددې په خپل نوم ديو معبد عبادت ځای وجودو.

دبکتریا په ښار کې یو ښکلی اود ډیر شان اوشوکت لرونکی معبد د
(ناهيتا معبد) یا "انانیتس" په نامه وجودلاره، باید هیرنکرو چې د
"ناهيتا معبد" د "بکتر" په خاوره کې ډیره لرغونتیا لري او ډیر په دې
عقیده دي چې دامعبد په دې ځای کې وړاندې ترهخامنشانو موجود وه.
اوددې کورنۍ موسس "سیروس" په باختړ کې وروسته له یرغلونو
د "ناهيتا" دین (اټین) له ځان سره د فارس خاورې ته یوړ او دخشاپادشاه په
زمانه کې دناھید پرستش په هغه ځای کې خپل اوج ته رسیدلی و.

۱۳۳۸/۲/۱۲

وارا

په پخواني اريايي تاريخ کې په عامه معنا او د (هند، ارياني) اريايي ټولنې د استقرار او مهاجرت په تاريخ کې په خاص مفهوم او همدارنگه د افغانستان له تاريخ نه مخکېنې دورو کې په ځانگړې توگه يوه مسئله ډيره مهمه چې د غور او څيړنې وړ ده هغه د (وارادارگ) جوړول دي. (وارا) چې دلته مې (ارگ) ترجمه کړې دی په نورو صورتونو هم ترجمه او تعبير کيدلای شي. کولای شو د اکلمه مانې، کلا، حصار، قريه کلي، ښار، داوسيدلو ځای او استوگنځی ترجمه کړو.

(وارا) لومړنی ارگ او لومړنی مقر دی چې (ياما) د اريايانو لومړنی پاچا، دهند او ارياني ټولنې لومړنی پاچا او د بلخ د پيش داديانو د کورنۍ لومړنی لوی پاچا جوړ کړی او په خپل ژوند يې دهغې په ابادۍ کې هڅې او هلې ځلې ترسره کړي دي.

د اريايي داستانونو پراساس (ياما) د برودت او يخنۍ په مقابل کې چې راتلونکی و، نو ځکه يې د (وارا) په جوړولو لاس پورې کړ، اريايي داستانونه واي وروسته له يوزر کالو سلطنت څخه په هغه وختونو کې چې د (ياما) د سلطنت دوروستيو دوروسره برابر یدله، پاچا يوه سخته يخني پيش بيني کړه. وايي چې هره اجوره يواځنی خدای ياما پاچا ته الهام

(زيری) وکړچې دسختې پخنۍ او واورې وريدنې په مقابل کې چې ممکن غرونه به ټول سپين کړي، ځانته داوسيدلو له پاره پناه ځای جوړه کړي. پاچا د(وارا) داحاطې له پاره په کار لاس پورې کړ داوېستادشرحې له مخې چې په دې باره کې يې ورکوي داسې ترينه استنباط کېږي چې د (وارا) احاطې لويه او پراخه لمنه درلوده ځکه چې هر بازو يې دآس ځغاستې په اندازه اوږدوالی درلود ، ياماپاچا په داسې يوه لويه احاطه کې ښار جوړ کړ داوبو ځايونه، کورونه او ځانته يې داوسيدلو ځای جوړ کړ.باغونه يې کيښول او چارچاپيره يې لوړه کلا جوړه کړه چې لوړبرجونه او دروازې يې درلودې.

ددې تعريف له مخې په جرئت سره کولای شو حکم وکړو چې دجمشيد (وارا) ارگ، حصار اويالوی اومستحکم ښار و ځکه چې ځانته يې حصار لاره، برجونه او ديوالونه اودروازې يې درلودې او په دننه کې يې ابادۍ داوسيدلو ځايونه ، کوټې، ودانۍ ،باغونه دغفيري جم له پاره جوړ کړای شوي و. او حتی دمرغانو اوحیواناتو داوسيدلو له پاره ځايونه ځنگري جوړشوي وو.

ارباڼي داستانونه نوره شرخه هم ورکوي اوداسې يادونه کوي کله چې د (وارا) کار تمام شو (ياما) پاچاښايسته سړي او ښځې چې دلوروونو لرونکي وو او په صحت ښه توانا وو له يوشمېر جفتو (جوړه) حيواناتو اوپرندگانوله اصيلو تخمونو اوجنسونو اودښو اصيلو نباتاتو سره ارگ يابنار ته ور داخل کړل د (ياما) پاچا (وارا) يا (دجمشيد مرکز) لکه په کومو صفاتو چې اوېستايې وايي دامن اومان ځای اودنيکوکارو خلکو ځای و.

وايي چې دې سيمې ته ناروغۍ نشوې راتللی امنيت او ارامي دديوالونو دننه ښکاريده، دبشر ښکلی اوښايسته نسل همداراز دمرغانو اوحیواناتو رنگين اوښکلي ډولونه همداراز گلان اونباتات هلته راټول کړای شوي وو.

تر دې وړاندې داستانونو نور گامونه اخستي او وايي په دې ځای کې بد خلقي، جنگ جگړه، فريب او نور شیطاني خباثت نه ليدل کيدل، خلک يې ټول روغ رمت تر اوتازه وو په هغه ټولنه کې بې ترکيبه غاښ لرونکي، په سترگو ژوند، په خپه گوډ او ديوي عضونه لرونکي بلکل نه ليدل

کیده، مگر ددې برعکس داچاپیریال داستوگنې خوشحالی، اوسعادت
 چاپیریال و او پاچا له خپل رعیت سره په ډیره خوشحالی هلته ژوند کاوه.
 ایاداوېستا اصلي مطلب له وارا څخه څه وه؟ ایا (وارا) دارگ، کلا،
 یا بنار په حیث خارجي مفهوم لاره! او که یایې مقصد دزمینداری، کښت
 اوزراعت دژوند د (وارا) په اړه له عمومي فهاو څخه داسې څرگندیږي
 چې (هند اواریاني) اریائیانو دتیرو دپخوانیو اونویو دورو دتیرو لو څخه
 وروسته بالاخره یې دامو دریا اوسردریا دحوزو ترمنځ دځمکو په کښت او
 کار بوخت شوي، نوی ژوند یې له نعمت او برکت سره موندلی دی.
 د(پاراداتا) یا پیش دادیانو دوره دهند او اریاني اریایانو دزمینداری
 او بزگری دوره ده چې لرغونتیا یې هر څه چې وه خوله یوې مرحلې سپره
 یې دامو دریا په حوزه مخامخ یو، لکه څنګه چې پیش دادیان او له هغې
 جملې څخه جمشید(یاما) له بلخ سره ارتباط لاره. ایا د نیمه تاریخي او نیمه
 افسانوي او اسطوره یې تعبیرونو یوڅه برخه د (وارا) شته والی په بخدي یا
 پخواني بلخ کې دیوې کلا په حیث ګاڼه؟

۱۳۳۸/۳/۱۰

د "زر اسپه" یا "آزار اسپه" ښار

د افغانستان د لرغونو ښارونو د اثارو په اړه پلټنه او مطالعه د تاریخ او ادب له نقطه نظره ډیر ارزښت لري، دلته له تاریخ او ادب څخه مقصد د ښارونو او مرکزونو ترمنځ ارتباط دی چې په ادبي لحاظ دهیواد پخوانیو ژبو ترمنځ د مطالعاتو او دلچسپۍ وړ پرانیزی، او د تاریخ له نظره د لرغونو ښارونو د موقعیت ټاکل د گذارشاتو په پوهیدلو کې ډیره مرسته کوي، لکه څنګه چې څو څوځل ویل شوي دي افغانستان دا وړد تاریخ په لرلو مختلف مدنیتونه ترسره کړي دي او بیلایل دینونه یې یو په بل پسې تیر کړی. ژبو او لهجو یو پر بل تاثیر کړی دی چې دا ټولې صحنې ډیرې په زړه پورې دي او د مرکزونو د نومونو مطالعه د نمونې په ډول دیوې وړو کې جهاني کلمې په قالب کې له — ادبي، تاریخي، فرهنګي او مذهبي معناوو څخه ډکه دسترګو پر وړاندې انځوریري.

د هندوګش په شمال کې یو د لرغونو ښارونو څخه چې نوم یې لږ اوریدل شوی دی او دهغو په هکله څه لیکل شوي نه دي دا هغه ښار دی چې دلته یې د (زر اسپه) یا (آزار اسپه) تر عنوان لاندې قیدو، اصلاً د باختري د ښارونو په اړه لرغوني منابع لرو د یوناني مصري جغرافیه لیکونې (بطليموس) او (استرابون) او نور و اثار په لاس لرو.

استرابون په داسې حال کې چې دبکتر (بلخ) د ښار نوم اخلي هغه په لاندې ډول هم یادوي: یعنی (زراسپه) (داراسپه) یا (ادراسپه) "آرین" یوتن بل یوناني جغرافیه لیکونکی دباختر د مشهورو ښارونو په قطار کې د (زاراسپه) د ښار یادونه هم کوي. او هغه یې د (زاریسپیس) په نامه هم یاد کړی دی د (زاراسپه) یا (زاریسپیس) د ښار ارزښت د سکندر مقدوني د یرغلونو پر مهال چندان روښانه نه دی، مگر د سکندر د یرغلونو د دوام پر وخت له باختر نه د (سغد) یا (سغديان) (ماوراءالنهر) اودآمو د سیند شمال لور ته په نورو سیمو د بریدونو پر مهال یې ژمی په نوموړي ښار کې تیراوه ځکه چې د زراسپه ښار مهم ښار ؤ. اود جنگي پیاوړتیاوو اولوړو برجونو له نظره په زړه پورې ځای و او که داسې نه وای نو د سکندر په باختر کې د جنگ پر مهال له یوناخاپي سپرله ییز گواښه په هغه ځای کې نه اوسیده. په عمومي ډول داسې رابښيي چې (بکتر) یعنی دیونانیانو د عصر له بلخ ښار یاد سکندر معاصر اود (زاراسپه) له ښار یوڅخه وو.

د پخوانیو جغرافیه لیکونکیو په جمله کې یوازینی شخص بطليموس دی چې دهغو دورو ترمنځ توپیر کوي لکه چې د (بکتریا) اوزراسپه ښارونه بیل بیل ښارونه وو، خو ددې له پاره چې ډیر سره نژدې واقع وو، یوشمیر خلک دواړه یوښار بولي.

پاتې دې نه وي چې د (زراسپه) نوم پرته له ښار نه دیوړودپه باره کې هم راغلی دی چې نوموړی ښار دهغه رود په غاړه اباد شوی ؤ اوددې ښار اوسیدونکي د (زراسپه یانو) په نامه یادیدل.

د ښار دنوم په شاوخوا غور کول زموږ معلوماتو ته نسبتاً پراخوالی ورکوي اوپه دې کې شک نشته چې د ښار دمخه دیونانیانو له زمانې اود مقدوني سکندر له یرغلونو څخه موجود ؤ. او په دې کې هم شک نشته چې یونانیانو د سیمې له خلکو دانوم اوریدلی اوپه هغه بڼه چې پورته مو ولیدل چې له جملې څخه یې یو هم (زراسپه) دی، قید کړی وي. په دې دوو کلمو کې په کوم نامه کې شک لیدل کیږي؟ یو (زر) اوبل (اسپه) دویمه

کلمه ډیره روښانه ده چې عبارت له (اس) او (اسپه) څخه دی چې په فارسي او پښتو ژبو کې یې تر اوسه تغیر نه دی کړی. لومړۍ کلمه ډیره مطالعه او ترجمه غواړي. ځکه چې تر اوسه یې د (زر) د (طلا) په معنا او (هزار) یې د زر په مانا ترجمه کړی او نوموړی ښار یې د (یوزراسونو) او یاد (طلايي) (اس) په صفت توجیه کړی دی. اولکه څرنگه چې د باختر اسونوله پخوا راهیسې شهرت لاره، دواړه تعیرونه له حقیقت څخه خالي نه دي.

دهمدې کلمې له پاره یوه بله توجیه هم لرو چې هغه د (اذر) کلمه ده یعنې اور او لکه څنګه چې مو په لاپخوانۍ زمانه کې د بلخ تر څنګ اورتون د (ازر اسپ) یا (ازر یاسپه) په نامه درلود نو کیدای شي یونانیانو همدغه نوم اوریدلي وي او اصلاً د ښار د واقعي نوم معنا د (اتشي اسپ) د مطالعې په باره کې وي چې د تشکدو له جملې څخه دیوې مشهورې تشکدې د اسم خاص په صورت ایښودل شوی وي لکه څنګه چې پوهیږو د اسپ کلمه په باختر کې د اوپستایي عصر په ځانګړو شاهانو او مشهورو شخصیتونو پورې ډیره اړه درلوده. چې د ادبي او تاریخي حلقو پدې تسلسل کې د (ادراسپه) د ښار مبداء په اوپستایي عصر کې ترمیلاده یوزر کاله وړاندې رسولی شو.

تخاري ژبه د با ختر اوتخارستان

د خلکو آرنۍ ژبه

د ۱۹۵۷ کال د مۍ ۴ مه نيټه د افغانستان د لرغون پيژندنې د کيندلو تاريخ يوه ډيره مهمه ورځ شميرل کيږي. ځکه چې په دې ورځ د سره کوتل په کيندن ځای کې د تېرې يوه لويه لوحه کشف شوه چې په لوی ډبر ليک پوښل شوې ده، دغه چې له يونيم کال مطالعې او تدقيق وروسته يوتن موسيو ماريک بلژيکي چې د فرانسې د کيندلو د پېلاوي غړی دی، په دې وتوانيد چې هغه ولولي او يوشمير کلمې او جملې يې ترجمه کړي او دا څرگنده شوه چې له کومې ژبې نه چې په دې ډبر ليک کې گټه اخستل شوی د باختر اوتخارستان اصلي او محلي ژبه ده، چې بايد هغه د تخاري ژبې په نوم اصلاً موسيو ماريک دا ژبه په فرانسوي اصطلاح "توتخارين" يعنې د (تخار اصلي) ژبه ونوموله او د دې وجه تسميه داده چې له دې وړاندې يوشمير ژب پيژندونکيو د اسکاږي يوه لهجه چې د "سنگيانگ" ځوانان په علاقه کې کشف شوې د (تخاري) په صفت ياده کړېده (ددې وينا تصحيح ايجابوي چې د تخاري اصلي ژبې د پيدا کولو له مخې بايد هغه د تخاري د اصلي ژبې په توگه ياده کړو او دا کار موسيو (ماريک) په همدې غرض عملي کړی دی چې د پخوانيو ژب پيژندونکيو تير وتنه اصلاح شي.

ټول په دې پوهيږو چې د افغانستان خاوره دهند او اروپايي ژبو د پاتې شونيوله نظره ډيره غني ده او د درو په کړليچونو کې کم تر کمه د (۲۰) بيلابيلو لهجو شواهد تراوسه خوندي شويدي. دا د حيرانتيا ځای دی چې ددې لهجو يوشمير دهندې کورنۍ او يوشمير نور يې ارياني ژبو کورنۍ ته اړوند يږي.

لکه څنگه چې د ژبو اړوند له مطالعو څخه جوتیږي چې اریایي قبایل له هندي، اریاني کورنۍ یال له شمالي سیمو څخه اویا هم د همدې خاورې له لرغونیو هغو څخه به پیل شوی وي.

تخاري ژبه چې تازه یې له سره کوتل څخه دلوی ډبر لیک شواهد څرگند شوي دي، وروسته له پهلوي، پارتی، سغدي، خوارزمي او اسکایي لهجه د اریاني ژب لهجو شپږمه ژبه ده چې د ډبر لیک په مضمون یې څرنگوالی څرگند شوی او د افغانستان په ژبو کې یې د ډیرې مطالعې له پاره نوی فصل پرانستی دی.

موسیوماریک عقیده لري چې وروستی تن چې د تخاري ژبې یادونه کوي هغه البیروني دی چې په خپل یو تالیف د داروگانو د نومونو په باب کې د یوشمیر نباتاتو نومونه یې په تخاري ژبه یاد کړي دي.

کله چې چینایي گرځند کتونکی هیوان تسنگ داوومې پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې د افغانستان شمالي برخو ته راداخلیږي په تخارستان کې د ادب اولیکدود دمعنا او څرنگوالي په اړه چې په هغه وخت کې په دې علاقه کې رواج او معمول و معلومات ورکوي او له هغې نه داسې څرگندیږي چې زموږ د بحث وړ تخاری ژبې د ادبي آثارو په نسبت یې له سغدي ژبې نه ډیر پراخوالی درلود. د نوموړي کتونکي نظریات ددې لیکدود له پاره ډیر په زړه پورې دي، ځکه وایي چې لیکدود یې ۲۵ توري لري او په افقي توګه له چپ نه بڼې خواته لیکل کیږي لکه څرنگه چې د تخاری ژبې لیکدود د سره کوتل په ډبر لیک کې څرگند شوی یوناني دی، ۲۴ یوناني توري پکې شامل دي او پنځو شتم توري یې د (ش) حرف دی چې د (ش) اواز لکه د کنیشکا په خیر اداکوي.

په دې ترتیب څرگندیږي چې د ځاګرو اړتیا و له مخې یې نوی حرف هم په الفباء کې اختراع او ورزیات کړی و.

موسیوماریک د مطالعې پر مهال د تخاری ژبې صفت د انتصاب څرنگوالي له پوښتنو سره مخامخ کیږي، چې پخپله یې ځوابونه ورکړي دي، مثلاً:

ایا طبعاً مو په خاطر کې څرځي چې نوموړې ژبه د متهاجمو یا مهاجرو قومونو ژبه نه ده چې د تخاری پر نامه دویمه م ز پیړۍ کې د آمو له سیندرا

تیره شوې او دافغانستان دغې څنډې ته راغلې او دهغو دراتلو په تعقيب سره بکتریان په تخارستان شهرت وموند؟

نوموړې مدقق په ځواب کې خپله پوښتنه داسې ردوي چې هيڅ دليل نشته چې يوه له کوچيانو او کپړدۍ والو خلکو خپله ژبه دباختر پر خپلو خلکو چې دلته مېشت او دډيرې مودې اوسيدونکي وو، تحميل کړې وي.

دهغه بله پوښتنه داده لکه څنگه چې کشف کړای شوی ډبر ليک يورسمي ډبر ليک دی او تقريباً د کوشاني امپراطور کنيشکا حکم اوديوې رسمي اعلاميې بڼه لري ولې ژبه يې کوشاني ژبه نه ده؟ ددې پوښتنې ځواب داسې ردوي چې که چيرته دا ژبه د شاهي کورنۍ او ياد کوشاني پر گنيزه شاهي ژبه وای نو د ډيرو پراخو ادبياتو څخه برخمنه کيده. خودچيني گرځنديا ليدونکي پر وينا دا ډيره پراخه ژبه ده او حتی له سغدي ژبې نه هم پراخ اوبدای ادبيات لري.

نودبلژيکي پوه په عقیده هغه ژبه چې د سره کوتل په ډبر ليک کې ترې کار اخستل شوی دی دباختراو تخارستان د اصلي اوسيمه ايزو اوسيدونکيو ژبه ده او دلويديزو اوختيزو دلو ترمنځ د ايران ژبو کورنيو د استعمال عامل شميرل کيږي.

د تخاری باختري ژبې رسم الخط د استعمال له مخې د منځنۍ ايراني ژبو د رسم الخطونو سره لکه پارتی، سغدي، او خوارزمي توپير لري ځکه چې نوموړي رسم الخطونه په مستقیمه توگه له ارامي رسم الخط څخه مشتق شوي چې په ډيره پيمانه ده خامنشيانو د دفترې منشيانو تاثير په کې څرگند دی، حال دا چې باختراو تخارستان ديوناني عنعنوي لرغونتيا پر اساس يوناني الفبا په خپله ليکنۍ ژبه کې استعمال کړې ده او د رسم الخط د صوتي سيستم په لرلو د تخاری ژبې د صوتونو له پاره بشپړ غوره او مناسب و او په عين حال کې دباختراو تخارستان ادبي ازادي هم راڅرگند وي.

باختري يابلخي ژبه او د سره کوتل

د ډبر ليک وروستی ژباړه

بغلان دسره کوتل ډبر ليک (۱۹۵۷ م کال دمی ۴ مه ورځ) په افغانستان مرکزي اسيا هند او ايران کې ډېر تاريخي او فرهنگي (تاريخ او ادب له نظره) ارزښت لري. له ۱۹۵۷ کال څخه تر نن (۱۹۶۷) کال پورې ددې لسو کالو په اوږدو کې چې له کشف نه يې پوره لس کاله تيرېږي يوشمير اروپايي پوهان لکه په فرانسه کې (پروفيسر بن وانيست) په انگلستان کې (فقيده پروفيسر هيننگ) او پروفيسر گرسه ويچ) په المان کې (پروفيسر هومنبخ او گوبل) او دنړۍ په ډيرو برخو کې يې په تحليل، تجزيه، قرائت د الفاظو په سموالي او د متن په راټولولو بوخت دي.

د (اتوتخاري) او (اصلي تخاري) صفت هغه صفت و چې د ډبر ليک د کشف په لومړيو کې د موسيو (ماريک) د فرانسې لرغون پيژندنې د پلاوي د غړي له خوا ورکړای شو او (په تيره مقاله) کې مې دهغې يادونه وکړه نو موسيو "راوول کوريل" د فرانسې د لرغون پيژندنې د پلاوي غړی په (ازياتيک ژورنال) د اسيا په تحقيقاتي مجله کې په دې باره کې په ځانگړي توگه د ليکونکي له زاويې خپره کړه مگر يو ډير مهم قدم په ۱۹۶۰ کال کې د فقيده استاد "هيننگ" له خوا په لندن کې واخستل شو، او نوموړی په

خپله مشهوره مقاله کې (دبکتریان ډبرلیک) تر عنوان لاندې ددې ډبرلیک ژبه د (باختر) یا (بلخي) ژبې په نامه ياده کړه.

استاد هنینګ په يوه مثلث ډوله کاني باندې چې له سره کوتل نه کشف کړی شوی، او ددري کرښولرونکی و، دلومړي ځل لپاره دبغلان دنوم په لوستلو بريالی شو. په دې ترتيب سره چې دډبرلیک په دويمه کړښه کې دانوم په لرغوني بڼه د (بغولانګو) په بڼه ولوست هغه باوري دی چې دا کلمه په سغدي ژبه کې د (بغدنک) (اوبغدنګ) په صورت راغلې اوټول دارياني له پخوانۍ کلمې (بغودانکه) څخه مشتق شوي او معنایي تشګا اورتون دی او وروسته تردې چې وروستی حرف يې حذف شوی له (بغولانګو) څخه لومړی (بغلانګ) او وروسته اوسنی نوم (بغلان) منځ ته راغلی دی.

لکه چې فرانسوي لرغون پيژندونکی پلاوی وروسته دسره کوتل له ستر ډبرلیک څخه دکيندلو په نهمه اولسمه مرحله کې (د ۱۹۵۸ کال دنومبر له ۲۰ څخه ددسمبر تر ۲ نيټې اوبيا د ۱۹۵۹ کال دنوامبر له ۴ مې څخه دنوامبر تر ۲۶ نيټې پورې ۵۳ نورې دکاني خښتې چې دڅاه په سنکاري کې ترې کار اخستل شوی و) نوي اسناد (لاسوندونه) و. چې په لاس راغلل او پروفيسر بن اونيست چې دواړه دارياني ژبې متخصصين وو او يوتن بل استاد کولشر دوفرانس په ۱۹۶۱ م کال کې دبغلان په ډبر ليکونو مطالعه پيل کړه او څرګنده يې کړه چې دغه ۵۳ ډبرليکونه په حقيقت کې دهغه ډبرليک دويم نقل دی چې پر ۱۹۵۷ کال پريوکاني کښل شوي وه. ددې ليکونو (۲۱ پارچې يونقل او ۳۲ پارچې کاني بل نقل داليکنه بشپړوي) په دې ترتيب دبغلان له سره کوتل نه درې نقله ډبرليکونه په لاس راغلي دي چې ټول دکابل په موزيم کې موجود دي.

له دې سره سره يې مطالعې دژبو دمتخصصينو له پاره دکلماتو دتفکيک اولوستلو او ترجمې کارنسبتا اسانه کړی دی. همدارنګه يوشمير الماني پوهانو لکه (هومېخ) او (ګوبل) هم دډبرليکونو دکلمو په تعبير اولوستلو اومتن په ترجمه کې نظريې ورکړي چې ټولي دقيقې اوډيرې علمي جنبې لري چې دټولو مقالو شرحه رسالو ته اړتيا لري چې په ډيره پيمانه به دژبو مدققين ورته پاملرنه وکړي اوپدې ورکوټې مقاله کې يې دتشرېح گنجائش نشته.

لکه څنگه چې مې په پیل کې وویل چې د سره کوتل د لومړي ډبر لیک د کشف دغه لس کاله تېر شول، تر دې وروستیو پوهان دهغې په ژباړه کې بیلابیلې هڅې ترسره کوي، ددې ژباړو یوڅه برخې د څو کلمو په معنا اوتعبیر منحصرې دي، بالاخره ټوټه ټوټه څو کرښې ژباړل شوي او هغه وخت د ټوټه کیدو په وجه د متن عمومي گټه استنباط شوه.

وروستی شخص چې د متن په بشپړه ژباړه یې لاس پوري کړ د فقید هنینګ شاگردانو څخه یو تن پروفیسر (گرشه ویچ) و چې تیر کال مې د ایران پیژندنې په کنگره کې ولید او په همدې باره کې مې ورته د لرغون پیژندنې د څانګې خبرې واورولې چې مقاله یې د (چاه بغلان) ترسرلیک لاندې د (ریشامیجر) په مجله کې خپره شوه.

په (فروغ فرهنگ) رساله کې چې دانیس په ۱۳۴۶ کالنی کې چاپ شوې له انګریزي ژبې نه یې یوه ډیر ازاده ژباړه پکې نشر کړه چې همغه کټ مټ دلته نقلوم:

"کله چې د کنیشکافاتح معبد جوړ شو، یو پاچا په خپل نامه ونوماوه. اوبه هلته موجودې وې، مګر وروسته وچوبې اوداوبو د کم والي په وجه خدایان له خپلو ځایونونه پورته شول او معبد شړ پاتې شو، اوس په دې حالت و چې (نوګرو نزوګو) (فریخ وادیو) چې دهیواد پورو، داسمان زوی، عادل، شفق د ټولو موجوداتو خیر غوښتونکی پاچا له سر پرېکړو پلویانو څخه و د ثور په میاشت کې ۳۱ کوشاني عهد کې داخل شو او امپراطور د اوامرو په اثر په ملګرتیا د (کوزګنګ) زوی د (برزومهر) (خیرکمن) (سیتل گانزیک) د معبد چارچاپیر کلا جوړه کړه او څاه یې وکیندله او هغه یې په ډبرو وپوښله او څاه ته یې څرخ نصب کړ اوداوبو ذخیره یې جوړه کړه او د معبد محوطه یې تر لرې لرې ځایونو خړوبه کړه (اپومن) (مهرامن) او (برزومهرپور) ډبر لیک ولیکه"

البته د بغلان د ډبر لیک د متن لوستنې ترجمې اوتفسیر د مناظرې په اړه وړ خلاص دی په همدې ترتیب راتلونکي پر راتلونکیو سپارو. سملاسي د بغلان د ډبر لیک اصلي ژبې ته چې هغه لومړی موسیو مایک د اصلي تخاري په نامه لوستی اوبیا فقید استاد هنینګ د (باختري) یا (بلخي) په نامه ونوموله. یوه داریاني ژبوله کورنۍ ختیزه منځنۍ ژبه ده چې د کوشانیانو په دوره د مسیحي په لومړۍ پېړۍ کې د هندو کش په شمال

بغلان کې اودباختر په ډيرو برخو کې پرې خبرې کيدلې او پخوانيو (سغدي)
او (خوارزمي) ژبو ته يې ډير ورته والی درلود.
لکه څرنگه چې د ډيرو ارياني ژبو پر خلاف (که هغه پخوانۍ دي
منځنۍ او که نوي دي) چې په سامي ليکدود ليکل شوی دی يواځې ددې
کورنۍ مينځۍ ژبه چې ديوناني ژبې په ليکدود او حروفو ليکل شوی داپه
ډبر ليک کې په سمه توگه تلفظ او خوندي شوې ده يواځې دکار په پيل کې
چې کوم اشکال محسوس وو او شايد تر اوسه به هم په بشپړه توگه له
منځه تللي نه وي هغه د کلمو بيلتون دی ځکه چې د ډبر ليک يوناني توري
چې په اسانۍ سره لوستل کېږي، هغه پرله پسې او څنگ پر
څنگ ليکل شوي دي.

۱۳۴۶-۵-۷

کابل او دتاریخ په دورو کې

په پخواني نومونه

کابل دطبقات الارضي په اصطلاح "ژوره کاسه" ده چې په هغې کې د شاوخوا نقاطو اوبه راټولې شوي دي په بل تعبیر داوبو دتوئیدو ځای دی. د کابل شاوخوا ته په یوې کتنې شمال لور ته دخواجه رواش چمن، غرب لور ته یې دبیني نیزار چمن، جنوب ختیځ لور ته یې دقلعه حشمت خان چمن لیدل کیږي چې دطبقات الارض مفکوره او اصطلاح پکې حقیقت لري او یوه برخه اوبه چې د چاپیریال له غرونو څخه ښکته راتللي او راځي لاره یې نه درلوده او په مختلفو "کاسو کې" راټولیدلې او تراوسه یې دښار شاوخوا ښې ښانې لیدل کیږي.

دا څرگنده ده چې په پخوانیو دورو کې رودخانې دتلو راتلو طبیعي لارې وې مهاجر به همدغو رودخانو ته تلل راتلل لوي کلي او ښارونه به دهمدغو سیندگوټو ترخوا ابادیدل دلرغون اریایانو دیادگار دوید په سندرو کې د کابل درود نوم د "کوه بهار" په بڼه راغلی او په تکرار سره استعمال شوی دی. او دا څرگنده ده چې اریایانو په افغانستان کې د استوګنې پر مهال او دجلګې "هفت دریا" یعنې پنجاب پر لور دهجرت په مهال رود پیژانده.

طبیعي ده چې دا وخت ښار او دښار اوسیدنه نه وه او ددې سیندگوټي پر غاړه لاښار اباد شوی نه و او اریایي مهاجر دخیمو اوسیدونکي وو او دشنورودخانو پر غاړو دمالدارۍ په چارو بوخت وو. دکوبهار دپخوانۍ کلمې چې د کابل درودخانې نوم دی "کو" د "اوبو" په معنا چې د "و" بدلیدل په "الف" تر اوسه د "کابل" په کلمه کې له منځه تللی

نه دی او دهغوی چې په شاعرانه صورت کې د کابل په کلمه کې "اوبه د
"گل" په منځ کې لیدل هغوی د فیلوژي حقایقو ته هم نژدې دی.

پخوانی کابل چې هر ځای و خو څرگنده داده چې پر غرونو د دیوالونو
جوړولو وروسته د ابادۍ د ثقل مرکز د دوو غرونو "اسمایی" او (شیر
دروازي) په منځ کې یې پراخوالی وموند او دا وروسته له ۵ مسیحي پېړۍ
نه پیدا شوی دی.

هماغه ډول چې "وید" د کابل درودخانې یادونه کړې ده او بېستا هم
د ۱۴ قطعو څمکو په یادونه کې ۷ قطعي څمکه د (ویکده ته) په نامه یادوي
اولرغون پوهان ټول هغه کابل بولي او یوتن حماسي پهلوان ((کرسپه)) یې
ډیر مشهورو چې بیا وروسته د کابل او کاپیسا د پهلوانانو یادونې شوي دي
پیل یې له همدغه ځایه شوی دی.

د دریمې م ز پېړۍ په نیمایي کې یوتن مورخ چې اراتوستنس نومیده
له دې سیمې (اورتسپانا) یا (اورتسپنه) په نامه یادونه کوي چې پوهان
د بطلیموس مصري جغرافیه لیکونکي په مرسته دویمه مسیحي پېړۍ کې
داسیمه کابل تعبیر وي، البته یوشمیر ددې ښار موقعیت ښکته پورته کړی
دی او د نورو ځایونو وړاندیز یې هم کړی دی لکه "حصار سکندري"
د سرای خواجه تر څنګ او د اسی نور مګر د کابل د ښار موقعیت د
"اورتسپانا" د موقعیت ارزښت له دغې څخه څرګندېږي چې د پخوانیو
کاروانونو لار چې دهند، باختر او اراکوزي "قندهار" په لور تیتې شوي،
موجودې وې او فاصلې یې معمولاً د موقعیت له مخې شمیري او همدې
کتنې له مخې "استرابون" هغه ځای (څلور لاری) بولي د همدې تعبیر له
مخې څرګندېږي چې د "اورتسپانا" ښار چې اوس یې (فعلي کابل) بولو
د کاروانونو پر لاره یې یو مهم موقعیت لاره چې د لارې له همدې ښار نه
دهند، بلخ، باختر او غند او سیمې او د ښارونو پر لور یې تیتې شوې وې او
د کابل موقعیت دا خصوصیت اوس هم لري او ددې درې تر خواوولارې اوس
هم له همدې ځایه تیرېږي. البته د اصف په سراج خواجه اوبګرام کې حصار
سکندري هم لري. مګر مدققین ډیر په خواستمال دي چې کابل
نوموړی (اورتسپانا) (ارانوستنس) وګنې او جغرافیه یې جوړښت
هم د نظریه تائیدوي.

بطلیموس یوناني مصري جغرافیه لیکونکی چې په دویمه مسیحي پېړۍ کې یې ژوند کاوه د ښارونو او قریو په ډله کې (د پاروپیامیزاد) ولایت د (کارورا) د ښار په نامه یادوي چې پوهانو یې د تلفظ صورت د (کابورا) د ښار په نامه هم کړی دی او د کابورا نورې برخې یې د ښار داوسیدونکیو نوم (کارورا) تلقي کړی دی د بطلیموس د (اوراسپانا) او (کارورا) دواړه یوښار بولي او (کارورا) یې د (بازلیثوس) په صفت یعنې (شاهي ښار) هم یاد کړی دی. د بطلیموس نظریات د (کارورا) او (واتسپانا) د ښار په اړه د کابل تاریخچې په اړه ډیر ارزښت لري او په ځانګړې توګه داچې د ښار د (شاهي) ښار په نامه یادوي. اوتر دې اندازې پورې چې دا ښار اداري مرکزیت څرګندوي.

لکه څنګه چې دنوموړي جغرافیه لیکونکي د قریو په نومونو کې د کابل د چارچاپیره ځینو نقطو لکه (لوکرنا - لوګر) (ارګوده - ارغنده) (بګرده - وردګ) هم یادوي او دادرې نقطې د کابل په چاپیریال کې لوګر، ارغنده او وردګ یادوي دهغه لیکنې د کارورا، کایورا چې کابل دی د اهمیت او موقعیت په اړه ډیر ارزښت وړ دي او دا څرګندوي چې نوموړی نه یواځې د مرکزي ښار له موقعیت نه، بلکې د چارچاپیره مهمونقاطو څخه هم بې خبره نه وه، د کابل دنوم وروستی تلفظ (کاول) او کابل) دی لومړی یې د (پراچې) او (اور مړي) لهجو د تاثیر په وجه اود یفتالیانو د تمرکز په اثر منځ ته راغلي او دویم د پهلوي ادبیاتو د (بنداهش) په متن کې یې یادونه شوې.

(کاول) ، (زاوول) ، (کاولستان) او (زاوولستان) به مو تل اوریدلي وي داتلفظونه د مسیحي له پنځمې پېړۍ نه له یفتالیانو سره معمول شوی و. لکه څرنګه چې (زاوول) (زابل) شو همدارنګه (کاول) (کابل) شو او لکه څنګه چې وروسته له (کاول) څخه د کابل ضبط هم لرو کولای شو ووايو چې د (پ) او ښتل په (ب) چې دواړه قریب المخرج دي د کابل دنوم ضبط وتلفظ منځ ته راغلی چې تقریبا له یوزر کالوراپه دیخوا معمول او متعارف دی.

بودايي کابل

ديوناني اوپهلوي کلاسيک متون کې د کابل دنوم دريښې او ددې ښار د بيلابيلو نومونو د ضبط په اړه چې راډيو ته مې يوه لنډه مقاله وليکله (تيره مقاله) دلته غواړم د بودايي کابل موقعيت تصريح کړم. په دې کې شک نشته چې کابل د يوې (وادي) په حيث، د يوې کلا په حيث، د يوې درې په حيث، د يو کلي په حيث او بلاخره د يو ښار او د افغانستان د پايتخت په حيث اوږد تاريخ لري. او که چيرته يې د پخوانيو اثارو پر اساس چې يوه مجموعه يې ۲۰ کاله دمخه له چمن حضوري او د مرنجان غونډۍ له کوزنۍ برخې نه کشف شوې او اوس هم د کابل په موزيم کې خوندي ده وشميرل شي نو کولای شو چې د کابل تاريخ تر ميلاد پنځه پيړۍ دمخه د کابل تاريخچه شروع کړو. ددې ۲۵ پيړيو په اوږدو کې کابل د تاريخ بيلابيلې دورې تيرې کړې دي چې له هغې جملې څخه يې يوه هم د بودايي دوره ده چې هغې ته د لويو کوشانيانو دوره هم ويلای شو.

په دې کې شک نشته چې دلرغون پيژند او د خيرنو په وجه بودايي معابد او استوپو د کنډوالو اثار د غرونو په څنډو کې او د ښار په ماحول کې د غونډيو د پاسه په مختلفو برخو کې لکه چکري، کمري، شيوکي د شاخ برنتي د غره له لمنو، پنجه شاه، د علي اباد گردنه او همدا راز له نورو

ځايونو څخه هم پيدا شوي دي. خو كه چيرته په غور سره ددې عبادت ځايونو او استوپو دودانيو طرز، شواهد او اثار مطالعه شي څرگنديږي چې داهريو ديوې نوې اوتازه دورې سره اړه پيدا كوي.

داگونه معبدونه وو چې دبودايي وخت له دود سره سم دمشخصو څنډو دپاسه دكابل چار چاپيره تپوياندي ابادې شوي دي.

فرانسوي فقيد موسيوفوشه عقیده لري چې بودايي كابل ديو كلي په توگه داوسني كابل جنوب ختيځ لور ته په ۱۲ كيلومتري دچكري په برخه كې په داسې ځای كې واقع و چې نن ورځ يې هم دغره پر څوكه (دپای په برخه) كې يومنار دچكري منار په نامه موجود دی چې ليدل يې مدقینو اوسيلانيانو ته ددير ارزښت وړ دي.

دموسيوفوشه نظريه ددې ځای دتاريخي ودانيو پر مطالعاتو اودده پر هڅو ولاړه ده چې دده په غوښتنه دموسيو (گودار) له خوا يې صورت نيولی دی.

په چكري كې پرته له دې چې دغره په يوه څوكه باندې منار موجود دی چې دهغې تورې وارثې او ثبوت ته رسول ځانگړې مقاله غواړي، يو بل منار د (سره منار) په نامه او څو استوپې موجودې دي چې له نيكه مرغه دزمانې په تيريدو سره دقصدي خرابيو ساتنه او محافظه يې په ښه توگه ترسره كړې ده او مطالعه يې په كوشاني عصر كې دكابل دبودايي معمارۍ دسبك له نظره خاص ارزښت لري. دهغې غونډۍ چارچاپيره چې سره منار پرې اباد شوی دی دلوړو ديوالونو اثار تر ۴۰ كالو دمخه هم موجود وو چې اوس يې شواهد لږ لږ له منځه تللي دي، مگر دسره منار په مقابل كې دبودايي كابل دلوې استوپې ښې ښانې تر اوسه موجودې دي چې دمحيط اوږدوالی يې ۴۷ متره دی مگر دمعبد يې پرته له پورې لرونكې ځمكې نه نور څه پاتې نه دي.

دسره منار شاته ديځ درې په نامه يوه وړو كې دره ده او دچكري دمنار ترشاه يوه بله دره ده دسنجد درې په نامه چې ددواړو په منځ كې تر اوسه وړو كې استوپې موجودې دي.

له چكري نه لږ لرې دلمرختيځ پر خوا دخورد كابل په لور يوه ساحه ده ددامن كمري په نامه ياديږي چې هلته هم ددوه استوپو ښې ښانې ليدل كيږي چې ديوې دمحيط اوږدوالی ۴۵ متره دی او له هغه ځايه بيا لږ

دلمر خاته پر لور يو بل ځای راځي چې د سيمې خلك يې (سه توپان) بولي،
خولکه څنگه چې توپ همغه داستوپې کلمه ده. څرگنديږي چې هلته
استوپې موجودې وې، نه يواځې د درې استوپو بلکې د ۵ استوپو نښې
نښانې ښکاري.

په دې ترتيب څرگنديږي چې د (کمرې اوچکري) په علاقه کې په
لومړۍ مسيحي پيړۍ او په ځانگړې توگه له لومړۍ څخه تر دريمې
مسيحي پيړۍ پورې د پيړۍ استوپې او معابدونه موجود وو او پدې کې
داستوپو او معبدونو نښې نښانې هيڅ شک نه پيدا کوي.

انگريز لرغون پيژندونکی ميسن له ۱۴۰ کاله دمخه بودايي کابل
کنډوالې ليدلي دي او حتی دچکري په لويه استوپه کې يې يولوي سوري
کړي و. او يوشمير خټين لوبني د تيږو صندوقچه او سکې يې له هغه ځايه
وړي دي بودايي کابل د ودانۍ د جوړښت د ښار د ابادۍ او د خلکو د جمعيت
له نظره چندان اهميت نه درلود، مگر د ديني مرکزيت له مخې په پورتنیو
پيړيو کې چې يادونه يې وشوه بې اهميته نه وه دچکري د منار موجوديت
دمعبدو او استوپو شته والی دا رانښيي چې د ختيځ او شمال لوري بودايان
هلته روزل کيدل.

د کابل شاوخوا بودايي پاتې

شوي ودانۍ

لرغون پيژندونکي پوهان معمولاً پدې باوري دي چې کابل بودايي عصر څانگړې سيمه لرله يا پر بل عبارت (بودايي کابل) له ننني کابل څخه ليرې وجود لاره. دنوموړو پوهانو نظريه په دغو دوو دلايلو متکي ده. يودپخوانيو اثارو، اباديو، دمعدونو او داستوپو ودانۍ اوبل د کابل د ځينو اوسيدونکيو افواهات، عرف او عادتونه.

لدې سره سره دپورته نظرياتو پر اساس پخوانۍ کابل په لومړيو دوه درېيو مسيحي پيړيو کې دلوگر دحوزې له مخې له اوسني کابل نه يې جنوب ختيځ پلوته په ۸ کيلو مترۍ کې قرار لاره او دا هغه حوزه ده چې (ساکا) (کمرې) (چکري) او (بگرامي) نيولې ده اودلوگر اوبه دمخه تردې چې د کابل سيندگوتي سره يوځای شي. يواځې د يعقوب له تنگي څخه راوځي داپورته يادې شوې ساحې خړوبوي.

دکومې ساحې چې مويادونه وکړه هغه سيمه ده چې دشاخ برنتي، کمرې او چکري غرونو يې لمر خاته، لمر پريواته او جنوبي خوا وې ئې

راچپيرې کړي دي او شمال لور يې خلاص دی. همدارنگه يوشمير غونډۍ لکه: خاک بلخ او تپه مرنجان يې په لرې شمال لويديزه برخه کې پرې دي. داوس له پاره دبودايي کابل لرغونتيا دودانيو دجوړښتي سبک له نظره اويوشمير سکودشهادت له مخې چې له پخوانيو اباديو څخه راپيداشوی دی دلومړۍ، دويمې اودريمې مسيحي پيرۍ پورې ترشابيولای شو اوداهغه وخت دی چې لوي کوشانيان دخپل قدرت اوج ته رسيدلي و. او دافغانستان په ټولو برخو اودهغه په ځينو فتح کړای شويو برخو کې يې واکمني درلوده.

فرانسوي هيوادپيژندونکی موسيو فوشه باور لري چې دبگرامي وجود پر دغوسيمو کې چې يادونه يې وشوه دغلته دوجوديوبل دليل دی اواحتمال لري چې (کابورا) دبطليموس يادونه (چې دبنار په حيث يې ترينه يادونه کړې ده) په همدغه سيمه کې واوسيږي.

لکه څنگه چې کتل کيږي اوپخوانۍ بقايا وې اونومونه شهادت ورکوي دغرونو دلوړو څوکونه نيولی دغرونو ترلمنو او غونډيو پورې په ټولو ځايو کې معبدونه اواستوپې جوړې شوې وې لکه (شاخ برنتي) او د(چکري منار) چې دغرونو په ښکتنیو مورگو باندې واقع وو او په دواړو ځايونو کې دبودايي اباديو بقاياوې — دغرونو په لمنو اودغنديو دپاسه په پنجه شاه غونډيو، جان باز، جبه کهنه، کمري، چکري او تپه مرنجان او نورو کې مشاهده کيږي.

په هغو سيمو کې چې يادونه يې وشوه دبودايي اباديو پاتې شوني معمولاً له زراعتي ځمکو پورته اوهمدا راز له کليو لکه (شيوکي) او (کمري) نه پورته اوډير وختونه يې ددرو په منځ کې چې له نظره نسبتاً پناه وې جوړې کړای شوې دي.

دپخواني بودايي کابل له مشهورو ودانيو څخه يوه هم دچکري منار دی چې داوسني بنار جنوب ختيځ لور ته په ۱۲ کيلومتري کې ديوغر دموږگي دپای په برخه کې ودان کړای شوی دی. او نژدې ۲۰ متره لوړوالی لري او داهم له شک نه وتلې نه ده چې په پخوانيو وختونو (مسيحي لومړۍ پيرۍ کې) ددې منار په پورتنۍ برخه کې يو څرخ يادبودايي دين علامه و. لکه څنگه چې په بنارس کې داشوکا دوخت منار پاتې دی او په سر کې يې څرخ ليدل کيږي.

دپخواني بودايي کابل دودانيو په قطار کې يوبل دقدر وړ څيز (سره مناره) ياسور منار دی چې دچکري دغره په پای کې ليدل کيږي لکه څنگه چې ددې منار په تعمير کې دسور رنگ کاني لگيدلي دي په دې وجه يې د

سور منار په صفت شهرت موندلی دی. ددې دواړو منارونو ترمنځ دڅو استوپو پاتې شونې لیدل کیږي چې مخ یې ښه ساتل شوی دی. دلویې استوپې احاطه یې له ۴۵ مترو نه اوږې.

ددې استوپو په مقابل کې دوره وړو کې درې دي چې یوې ته (یخ دره) او بلې ته (سجد دره) وایي او دهرې یوې په دننه کې وړې استوپې لیدل کیږي.

له چکري نه دختیځ پر لوري دغره دیوې گرځنې ترشا یوه بله لویه ساحه پرته ده چې معمولاً ورته دکمري دامن وایي هلته ددوو ځانگړو درو په پای کې دوې نورې کنډوالۍ څرگندې شوې چې هر یو یې ځانته استوپې لري چې دیوې دقطر اوږدوالی څه دپاسه ۴۰ متره دی همدا ډول له دویمې ساحې نه لمر خاته پلو ته دبل غره دیوې څوکې ترشا یوه بله لویه ساحه راځي چې معمولاً هغې ته (سه توپان) وایي چې پخپله یې له نوم څخه څرگندیږي چې دلته یوشمیر معبدونه او بودايي استوپې جوړې کړای شوې وې. ځکه چې باید هیر نکړو چې (توپان) د(توپ) جمع ده او توپ تر اوسه دافغانستان په بیلابیلو ځایونو کې داوسیدونکیو په عرف کې داستوپې له پخوانۍ کلمې نه عبارت دی لکه: (توپ دره) چې چاریکار ته مخامخ پرته ده او یوه لویه استوپه اوس هم هلته لیدل کیږي.

لنډه دا چې هغه سیمې چې داوسني کابل جنوب ختیځ لور ته پرتې دي له (جبهه کهنه) څخه تر (سه توپان) پورې په بیلابیلو برخو کې پرله پسې دگرځنیو او ځنډو ترشا یوشمیر مهمې بودايي ودانۍ ابادې وې چې بقایایې دمعدونو، استوپو او منارونو په ښه پاتې دي، خودزمانې په تیریدو او ددې سیمې ښار ته دنژدیوالي په وجه پکې ډیرې خرابۍ پیښې شوې، خوبیا هم ویلای شو چې بودايي ودانۍ پدې برخه کې ډیرې وې او داهم له احتمال نه لرې نه ده چې حتی په دریمه ق م پېړۍ داشوکا په وختونو کې کله چې بودايي دین افغانستان ته راغی په دې سیمه کې ابادې شوې وې.

کابلي رتيل شاهان

نردريمې زېږدې پيرې وروسته په لويديځ کې د ساسانيانو او په ختيځ کې د غربي ترکانو درامنځ ته کيدو پر اثر په افغانستان کې د کوشاني دولت قدرت ورو، ورو کمزوری شو. په پنځمه زېږدې پيرې کې د يفتل په نامه دنوو خلکو د څرگنديدو په وجه چې دهغوي شل زره کورنۍ اوس هم په بدخشان کې د فيض اباد په شمالي برخه کې اوسيږي، ترکان او ساسانيان دواړه تر شا کړای شول يفتليانو لومړی دهندو کش په شمال اوبيا په جسرې کې د زابل په سيمه يعنې د غزني او کندهار ترمنځ مقتدر دولتونه منځ ته راوړل او په هند کې يې ډير فتوحات ترسره کړل چې له هند څخه گوپتايانو دوی بيرته افغانستان ته پر شا کړل، چې وروسته بيا په ترکيبي بڼه وړو کوشانيانو او يفتليانو په شريک ډول د افغانستان په بيلا بيلو برخو کې د يوشمير سيمه ايزو واکمنو په مرسته حکومت او قدرت ته ورسيدل، چې د باميانو زمريان دهغو قبيلو نمونې وې، بايد ياد ولرو چې په غربي ماڅوونو کې په عموم ډول د کابل سيمه ايز واکمن د (کابل خدا) په لقب ياد شوی دی چې مقصد ترې همغه کابل شاهان دي، چې کولای شو د کابل شاهان په بيلا بيلو کورنيو او ډلو وويشو چې په هغه ډله کې يو هم رتيل شا شميرلی شو چې يو ښاخ ته يې د (رايان کابلي) په لقب سر ليک ټاکلی شو.

له کومې ورځې چې عربانو د افغانستان له لويديزو سرحداو سره تماس وموند يعنې له ۲۳ هجري (۶۴۵ مسيحي) تر هغې زمانې پورې چې کابل

د یعقوب لیث صفاري له خوا په ۲۵۸ هجري (۸۷۹ مسیحي) کې فتح کړای شو دڅه دپاسه دوه پېړیو په اوږدو کې د کابل د سیمې پاچاهان چې د هندوکش جنوب پلوت ته یې په پراخه او لویه ساحه کې امارت درلود د (رتبیل) په نامه اوصفت یاد شوی دی.

د عربي ماخذونو په تعقیب د فارسي متون په تاریخي او ادبي اثارو کې هم یاد شوی، واکمنان د هجري په لومړیو پېړیو کې هر ځای د (رتبیل) او (رتبیل شاهانو) په نامه یاد شوي دي.

د رتبیل شاهان د هندوکش په جنوبي برخه کې په لویه او پراخه ساحه کې له کابل نه د سیستان تر هامون یا په بل عبارت له کابل نه تر زرنگ یعنی د اوسني افغانستان او ایران تر پولو پورې سلطنت درلود او د ډیر قدرت لرونکي وو مگر په کابل کې د سیمه ایزو واکمنانو په نامه یې ډیر شهرت لاره لکه چې برسیره پر ادبي او تاریخي ماخذونو د کابل د عوامو په فوکلوري کیسو کې یې هم شهرت لاره او لري یې او حتی — د شیر دروازي او شاخ برنتي د غرونو د پاسه د ابادیو نسبت ورکړ شوی او ورکول کېږي دا اولسي کیسې او عامیانه داستانونه د دې شاهانو د تاریخي حقایقو په روښانولو کې ډیره مرسته کوي.

په دې کې شک نشته چې د (رتبیل) د کلمې د لیک اوضبط صورت لږ څه غور غواړي، او د مطالبو د تحلیل صورت یې راڅرګندوي. ټول پوهیږو چې د (رتبیل) کلمه په عربي او فارسي متون کې له بیلابیلو بنو ضبط شوی دی.

لکه له هغې ډلې نه "رتبیل" زنتبیل، زنبیل، زنده پیل او نور د اوضبط توپیر په غالب ګمان چې د عربي لیکدودونه راولاړ شوی چې په دواړو ژبو عربي او فارسي کې یې د تاریخي او جغرافیایي نومونو د لیکنې د سم ضبط ستونزه یې جوړه کړې او په داسې کلمه لکه (رتبیل) کې د (ت) (ب) او (ی) د تورو ځای پر ځای کول تغیر کوي او بیلابیلې بڼې خپلوي لکه چې مثالونه یې لرو.

لکه څرنگه چې رتبیل شاهان د دین له پلوه د هندويي دین پیروان وو او دهند او بابر شاهانو په سلسله کې همدغه کابلي شاهان راځي، پر غالب ګومان وایو، چې د (رتبیل) نوم له کابلي هندوي نامه سره اړیکه ولري، له احتمال نه لرې نده چې د دې کلمې ترکیب د "رتن پاله" یا نو "رای پاله" له کلمې له اسم خاص سره دخالت ولري، "رتن پاله" چې یو ځانګړی هندي نوم

دی د "رتبیل" له نامه سره ډیر ورته والی لري او په اسانۍ سره له "رتن پاله" څخه "رتن پال" او "رتبیل" جوړیږي، همدارنگه "رای پاله" هم د "رتبیل" په تشکیل کې دخالت لرلی شي، "رای" د "شاه" په معنا او "راني" يې "ملکې" ته ویل او "پاله" د کورنۍ نوم و، د "رای پاله" او "رای پال" له ترکیب نه چې هغه یې (د پاله کورنۍ پاچا) ترجمه کولای شو، نو کیدی شي په اسانۍ سره د "رتبیل" کلمه منځ ته راوړي.

په هر حال ددې کلمې د تشکیل صورت چې څنگه وي هسې به وي خودومره په څرگندتیا سره ویلای شو چې "رتبیل" د کوم پاچا نوم نه و د عربي او فارسي ماخذونو څخه یواځې د کابل دیوتن سیمه ایز پاچا مقصد نه دی، بلکې مقصد یې د کابل د څو پاچاهانو او کورنیو څخه دی چې ددوه پېړیو په اوږدو کې یې کابل له کابل څخه بهر د افغانستان په ټوله جنوبی برخه باندې سلطنت کړی دی او موږ د افغانستان (دهغوی) د تر اسلام دمخه تاریخ معمولا په دوه ډولو ویشو: (۱) رتبیل شاهان (۲) کابلی رایان دادواړه ډلې د نژاد او اصلي ریښې له نظره سره ګډې وې، دوړو کوشانیانو او یفتلیانو له بقایا و څخه چې د افغانستان په ډیرو برخو کې یې سیمه ایز امارتونه منځ ته راوړل او د اسلام تر راتګ پورې یې په خپلو حوزو کې امارت وکړ یواځې یې د اوروستی هندي او برهمني دین لاره لکه چې د بامیانو سیمه ایزو واکمنو یا دبامیان زمریانو بودايي مذهب درلود.

پدې کې نشته چې د رتبیل شاهانو مرکز او پلازمینه د کابل ښار و او یا تردې ښه و وایو چې په دې کې شک نشته چې د "کابل کلا" یفتلي شاهانو پنځمې مسیحي پېړۍ په اوږدو کې له بگرام نه د پایتخت د لیږدونې په هوډ په کابل کې جوړه کړه او په کابل کې د بالاحصار په ودانولو کې یې ډیرې هڅې ترسره کړې او حصار یې د ښار د غرنیو سیمو کې وکېښ چې کله پدې ځای کې امارت ته ورسیدل د بلې واکمنۍ مرکز یې همدغه د کابل کلا و ټاکله او بیا ددې کلا په ټینګښت برجونو او د غرونو د پاسه د یوالونو په استحکام کې ډیرې هلې ځلې وکړې.

تر دې دمخه مو اشاره وکړه چې د پخواني افغانستان په تاریخ کې رتبیل پر دوه ډلو ویشلی شو: یو کابلي رتبیل شاهان او بل کابلي رایان ددې کورنۍ دواړه ډلو د عربو د لښکرو او د عرب دخلافت دراستول شوو سرتیرو په وړاندې او حتی د سیستان د صفاري مسلمانو نسلونو سره په

مختلفو ځايونو په ځانگړي توگه دغزني، لوگر او کابل ترمنځ سبختې
جگړې وکړې چې خاطرې يې په جزئياتو سره دتاريخ په متونوکې خوندي
دي.

تر دې پورې چې يعقوب ليث صفاري هم ددوروستي رتبيل شاه له خوا
ديوحربي چل پر اثر دکابل په غربي برخه کې معالجه ته ددعوت په مهال
گرفتار کړای شو او کابل په ۲۵۸ هجري کال چې له ۸۷۹ ميلادي کال
سره سمون خوري دنهمې ميلادي پيړۍ په دريمه نيمايي کې افغانستان
دلويديځ له لوري دمسلمان امير په لاس فتح کړای شو. خو درتبيل شاهانو
پايڅوړونه بشپړ له منځه لاړل پدې چې تاريخ ديعقوب ليث صفاري
دورور عمر ليث صفاري په وخت کې هم دلوگر اوغزني په برخو کې درتبيل
شاهي وگړو يادونه کوي.

برهمني واکمني ياهند او

کابل شاهي

داوومې مسيحي پيرې له پيل نه وروسته دجنوبي هندوکش په مختلفو برخو کې بيلابيل نسلونه واکمنۍ ته ورسيدل چې عربي، سانسگريټ، فارسي اوچينايي ماخذونو په دوه ځانگړو نومونو ياد کړل چې نن ورځ دواقاتو ترتجزيي اوتاريخي پيښو ترپيښيدو وروسته دومره ويلای شو چې ددې کورنيو نومونه او القاب هر څه چې و خوداصلي ريښې له مخې يې د(کوشانيو يفتليانو) په صفت يادولی شو، ځکه چې ددې دوه اصلي ريښو عنصر زموږ په هيواد او په ځانگړې توگه دخيتخ هندوکش په جنوبي برخه کې دپخوانيو سوابقو له مخې تيت او ځای پر ځای وو.

دبرهمني شاهانو په اړه چې دکابلي شاهانونسلاو دوه منبع لرو يو البيروني چې هغه وخت په غزني کې اوسيده او له غزنوي واکمنو سره يې هند ته سفرونه کړي اودير پراخ او افافي معلومات يې ترلاسه کړي اوبل (کلهنه) دکشمير مشهور شاعر اومورخ دي چې اثر يې (راچاترانگيتي) نومېږي چې کولای شو هغه (دپاچاهانو رود) وژباړو اودشرح په ضمن کې يې دکشمير اوهنددشاهانو کارنامې دحال څرنگوالی اوددواړو ترمنځ دتعلقاتو په اړه خبرې کوي.

البيروني دکابل شاهي نسل دهغې زمانې چې دمطالعې وړ گرځيدلی په دوه نومونو اونښانو يادوي: يو (ترکيان) اوبل (شاهي برهمن) ترکي

شاهيان يې د (کشتاترپه) نسل څخه عبارت دي او ياهم هغه جگړه ماران دي چې دافغانستان په تاريخ کې يې د (رتبيل شاهانو) په لقب لارښه پيژنو. دبرهمن نسل د شاهانو بل نسل دی چې د عقيدې له مخې (برهمن) يا (هندي) وو. او د کابل دسيمه ايزو برهمنيانو او هندوانو څخه شميرل کيدل او ډير معبدونه يې په کابل او د کابل په چار چاپيره سيمو کې درلودل چې د لوگر د (سگاوند) معبد يې مشهور معبدو.

څرنگه چې له يادو شويو ماخذونو څخه څرگنديږي چې رتبيل خلک عسکر پيشه (عسکري) خلک وو او معمولابه يې ښه عسکري مشران له برهمنانو څخه ټاکل.

البیروني د (ترکي شاهي) نسل لومړی پاچا د (برهاتگين) اووروستی يې د (لکه تورمان) په نومونو ياد کړی دی او وايي چې وروستی پاچا يعني (لکه تور مان) د (کلر) په نامه برهمني وزير لاره.

له ترکي شاهي وروستی پاچا څخه دپاچاهۍ د قدرت او اقتدار انتقال صورت برهمني وزير او ياهم دبرهمنشاهي کورنۍ ته يوه سلسله کيسه لري چې البیروني طبعاً هغه اوريدلې اوداسې يې نقل کړی دی:

البیروني وايي: (کلر) برهمني وزير اتفاقاً خزانه وموندله او يوناڅاپي پانگه وال شو، او لکه څرنگه چې پانگه پخپله قدرت دی ورو، ورو يې د مال په لرلو ډير پلويان وموندل او لږ لږ يې دپاچاهۍ اقتدار دترلاسه کولو لپاره ځان چمتو کړ. اوله بله پلوه دترکي شاهي وروستی پاچا لکه تورمان چې ډير ظالم شخص و. له رعيت سره يې ډير بد سلوک کاوه او پدې وجه خلک ترې ډير په تنگ راغلي وو ټولو دپاچا وزير ته شکايت وکړ دبرهمني وزير پانگه او دارائي چې دده شخصي اعتبار نور هم ورزيات کړی و له پاچا څخه يې گټه پورته کړه (لکه تور مان) يې بندي کړ او پخپله دپاچاهۍ په تخت کښيناست. داو د البیروني له نظره برهمنشاهي نسل دموسس منځ ته راتلل، خو که چيرته همدا عين موضوع د کشميري مورخ په کتاب ((کلنه)) کې مطالعه کړو يو بل څه به وگورو کشميري مورخ دبرهمنشاهي نسل بنسټگرياهندوشاهي د ((کلر)) په نامه بالکل نه پيژني، بلکې ددې کورنۍ بنسټگړد ((لليه)) په نامه يو تن يادوي دا ((لليه)) د کشميري پاچا ((سکزه ارمان)) معاصرو چې د (۹۰۲-۸۸۳ م) ترمنځ يې په هغه ښکلي دره کې پاچاهي درلوده.

په دغه ترتيب ددوو مورخينو دنظرياتو پر اساس چې يودغزني اوبل دكشمير و دبرهمن شاهي ياهند وشاهي كابلې نسل موسس دوه تنه گورو يو ((كلر)) اوبل ((لليه)) اروپائي مورخين اوباخترې مدققين لكه "كننگهم" او "سراورل ستن" چې دواړه انگريزان دي او دوى ((كلر)) او ((لليه)) يوسرى بولي . "سراورل ستن" چې پخپله دكشميري مولف ((راجا ترانگين)) ژباړن دى تعجب كوي چې څنگه دوه تنه دغزني او كشمير مورخين ((كلر)) و ((لليه)) دواړه انځورلي اودا دواړه اشخاص ديوتن جز نشي كيدلى دا په همدغه ترتيب .

يوبل ختيځ پيژندونكى چې د ((كلر)) او ((لليه)) دنومونو ظاهري اختلاف د عربي حروفو ليكدود راولاړه شوې ستنه بولي اوپه حقيقت كې يې هغه دوه نومونه ديوه سړي گڼلي دي په هر حال كه چيرته دا دواړه نومونه يوتن ته مربوط وي نو دادغور وړ ده چې كشميري مورخ په داسې وخت كې ((لليه)) دبرهمن شاهي دسلسلې سر بولي چې مركز يې كابل نه ((ويهند)) ته منتقل شوى او په كابل كې ((لكه تورمان)) پاچاهي خپله كړې ده. يوشمير اروپائي پوهان په دې باوري دي چې دادواړه نومونه يو دي د ((كلر)) او ((لليه)) نومونه په مشترك ډول د ((كلر ليه)) په بڼه ليكي او همدارنگه دزمان اومحل دتشخيص په پام كې نيولو سره دهغوى پاچاهي داسې تعبيروي چې ((كلر)) په كابل كې دبرهمن شاهي كورنۍ دسلسلې سر و او هغه په كابل كې دبرهمني شاهانو بنسټگر گڼلى شو، پداسې حال كې چې لليه ددې كورنۍ پاچا و چې برهمن شاهان ياهند او كابلې شاهان دغزنو يانو دفتوحاتوپه اثر كابل، لوگر، اوگرديز كې له پښو ولويدل اوپه پاى كې يې داتك ترڅنگ ((ويهند)) كلك كړ او هلته يې نوى مركز منځ ته راوړ.

برهمن شاهي يادهند او كابل شاهي نسل په كابل كې معبدونه اباد كړي اودبنارپه يو درم سال كې يې ديوتن پاچا مجسمه تر يوه حده نقش كړاى شوې ده.

د کابل پخواني دیوالونه

یو له پخوانیو خاطروڅخه چې د کابل ښار ارزښت یې مخصوصاً د تدافعي ترتیباتو له نظره ثابت کړی دی د پخوانیو دیوالونو وجود دی، چې له نیکه مرغه پر دوو غرونو شیردروازه او اسمایي یې ځینې برخې تر اوسه پاتې دي چې د ښار له هرې برخې نه څرگندیږي. د اسمایي او شیردروازې واړه غرونه یو د بل په مقابل کې یو د پخواني ښار جنوبی پلو او بل یې شمال لویديز لور ته پروت دی او په پخوانیو وختونو او د اسلام په لومړیو پېړیو کې یې د طبیعي حدوداتو په توګه د کابل ښار محدود کړی او د ښار ساتونکیو (دفاع کوونکیو) له دې غرونو څخه د طبیعي پناه ګاو په حیث کار اخیستی او په لوړو برخو کې یې ښه کلک دیوال تیر کړی دی.

لکه څنګه چې ټول پوهیږو د کابل اوسنی ښار درود دوو غاړو ته چې د کابل په سیند شهرت لري پروت دی چې داسیند د پغمان د غرونو له لړۍ نه سرچینه نیسي، او لکه څنګه چې مې یوې راډیويي مقالې ته هم لیکلې و یو وخت و چې د کابل ډیرې ابادۍ د یوې بلې رودخاتې په حوزه کې پرته وې چې هغه د لوګر درود په نامه یادېږي او د لوګر ډډرې له جنوبی برخې نه راغلی او بلاخره د یعقوب له تنګي څخه راتیر

دسهاك اوشيوكي سيمې خړوبوي او له تنگ غارونه څخه څو كيلو متره وړاندې د كابل له سيند سره يو ځای كيږي.

د كابل د اباديو تاريخي بهير كه په غور سره وكتل شي څرگنديږي چې كابل د پخوانيو اباديو د ثقل له مركز نه په دويمه او دريمه مسيحي پيړيو كې چې په چكړي كې يې قرار درلود په تدريج سره د لوگر رود حوزې او بيا د كابل د سيند گوټي حوزې يې ځايي بدلون موندلی او په دې تدريجي سير كې داسې وخت هم راغلی دی چې د دوه غرونو شير دروازه او اسمايي ترمڅ ځمكې د بالاحصار د مورگي په ګډون د اهميت وړ گرځيدلی دی.

د څلورمې اسلامي پيړۍ د متون په شهادت لكه د المسالك اصطخري، ابن خردادبه، حدود العالم او اشكال العالم چې جيهاني ته منسوب دي. كابل هميشه د (كلا) (قهندز) يا (كهندژ) (ادژ) او (حصار) په صفت ياد شوی او د اكلودژيا حصار هميشه د حصين، محكم او استوار په صفت ياد شوي او ښار له ځانه (ربص) يا حومه درلوده چې د كلا يا حصار د ديوالونو څخه دباندې يې لمنه ډيره پراخه ده.

نو د څلورمې اسلامي پيړۍ د ماخذ له مخې چې له لسمې عيسوي پيړۍ سره سمون خوري د كابل كلا او حصار وجود لاره او د استحكام او شهرت يې ډيره اواز خپره وه.

دې ته بايد پاملرنه وكړو چې د كابل پر غرونو زاړه ديوالونه د ښار له مستحكمې كلا سره اړونده موضوع ده. او اصلاً د كهندژيا زړې كلا شته والی چې د اوسني بالاحصار پر ځای د ديوالونو جوړاونه پر غرونو ددې له امله شوې وه چې كلا د دفاع له نظره استحكام ومومي.

افغاني مورخينو تر يوه وخته داسې فكر كاوه چې اصلاً د كابل پخواني ديوالونه د اسلام د مقدس دين د خپریدلو په مهال د لويديزو بلوسگرو د منځينوي له پاره د كابلې پادشاهانو يعنې رتبيل شاهانو جوړ كړي دي.

خو كه چيرته د كار اوږدوالی، د جوړولو عظمت او هغه وخت ته پاملرنه وشي چې ددې په جوړولو كې ترې كار اخستل شوی دې ټولونه په غور سره تركتلو وروسته داسې څرگنديږي چې د ديوالونو په بېره جوړ شوي نه دي او ددې د جوړولو مفكوره پخوانۍ سابقه لري.

يو تن لويديز عالم پادر كسپاني ديكالوي چې نژدې ۱۸ كله يي په كابل كې ژوند كاوه او دافغانستان مجله ۱۹۴۸ كال په دويمه شماره كې يي مقاله هم خپره كړې ده، هغه ليكي چې دكابل پرغرونو ديوالونه په احتمال سره ديفتليانو په وخت كې پنځمه زېږدي پيړۍ كې اباد كړای شوي دي.

پدې كې شك نشته چې يفتليان اوس هم نژدې (۲۰) زره تنه بدخشان كې دفيض اباد شمال لور ته اوسيږي دوی دپنځمې پيړۍ په اوږدو كې ديو فعال قوت په حيث دهندوكش شمال او جنوب لور ته په فعاليت لاس پورې كړ ساسانيان يي دهيوادله مركز څخه لويديځ لوري ته شا كړل او دهندوكش جنوب لور ته يي (دزاولي) په نامه يوه مشهوره قبيله په زابل او كابل يعني په غزني او اوسني كابل كې ځای پر ځای شو اود (زاوول) (كاوول) زابلستان او كابلستان نومونه دهغوی دوخت داستقرار خاطرې دي. لكه څرنگه چې يفتليان وسله لرونكي او جنگيالي خلك وو او همدا راز دسوق الجيشي له نقطه نظره يي په ځمكو كې ډير شناخت اومهارت لاره، دنوموړي ايتاليائي پوه له نظره قوي احتمال دی چې دكابل دكلا مستحكمه هسته دكابل اوسنی بالاحصار اودمحافظة له پاره يي دغرونو دپاسه ديوالونه ددوی په لاس اباد شوي دي.

دكابل پخواني ديوالونه دچين دسترو ديوالونو يوه وړو كې نمونه ده چې نښې نښانې يي دپيكن غرب لور ته ۹۰ كيلو مترۍ كې په ختيزه نړۍ كې نوم لري لكه څرنگه چې ټول پوهيږو چې دچين لوي ديوالونه د ۳۰۰۰ كيلو مترو په شاوخوا كې اوږدوالی لري اوداديوال په ۲۴۰ ق م كې ديوې چيني كورنۍ له خوا چې مانچو نومیده اودهيوانگنو خلكو دیرغلونو دمخنيوي له پاره جوړ كړای شوی و.

دكابل ديوالونه دچين دلويسو ديوالونو په مقابل كې فوق العاده وړو كې ديوالونه دي او داخواخي ديووړو كې ښار له پاره چې ددوه وړوكو غرونو په منځ كې پروت و ددفاع په خاطر جوړ كړای شوی و.

مگر ددې دواړو ديوالونو دجوړښت دسبك له نظره چندان توپير نشته.

دكابل دديوالونوپه جوړولو كې دډبرو ټوټو، غټو خامو او پخو خښتو څخه كار اخيستل شوی، برجونه، كنگرې او تير كښونه يي تر اوسه په ښه ډول تشخيص كيږي، دديوالونو دجوړولو دځای ټاكل مخصوصا دغرونو په

لمنو کې چې ددهمزنګ په تنګي کې سره مخامخ کېږي دمهندسانو کمال اومهارت په ډيرو سختو ځايونو کې څرګندوي. په دې کې شک نشته چې دې ديوال خپلې دروازې درلودې او يوه دروازه يې همدغه ددهمزنګ په برخه کې وه او دا له امکان نه لرې نه ده چې د (شیردروازې) وجه تسميه له همدغه ځايه اخستل شوې وي.

داديوالونه درتېيل شاهانو په عصر کې د عربانو د حملې پر مهال اوتر هغې په نژدې دورو کې جوړ شوي دي لکه څرنګه چې داحمدشاه دراني اوابدالي تيمور شاه په وختونو کې هم پکې يوڅه رغاونې شوې دي لکه څنګه چې په لمر خاته پلو کې ديوال دجلګو او زراعتي برخونه تيريده هلته يې اثار پاتې نه دي او دبريد ټاکل يې يوڅه شکونه پيدا کوي.

دکابل ديوالونه زمونږ له تاريخي ميراثونو څخه دي دهغې ساتل اومحافظه که هغه دتاريخي خاطراتو له نظره وي او که دگرځندويانو دمطالعاتو له نظره وي، زموږ ملي دنده ده.

د کابل لمنوګې د اباديود پراخوالي

ستراتیژي مفهوم او موقعیت

کابل د جغرافیایي جوړښت له مخې د غرونو په څو پردو کې تاوراتاو پیچلی پروت دی. که چیرته یې شاوخوا ته وکتل شي نو یو شمیر غونډۍ لکه (مرنجان) (کلوله پشته) (بي بي مهر) او نورې یې د ابادیو نژدې چاپیریال کې واقع شوی دی. خو د ښار مرکزي برخه د دوه وړو ګو غرونو (شیر دروازي) او (اسه مایي) په منځ کې پرته ده او خارج ته په لرو برخو کې یې نور غرونه په کره وړه بڼه پراته دي.

ټول پوهنیزو چې د بودايي اثارو د شهادت له مخې د کابل ښار له اسلام څخه دمخه په خپل چاپیر چل کې د غونډیو د پاسه هم ابادۍ درلودې ددې ابادیو لمنه تردویمې، دریمې زېږدې پېړۍ پورې رسیږي او دهغو مسکو کاتوله مخې چې په چمن حضوري کې تر لاسه شوي دي څرګندېږي چې په څلورمو او پنځموم ز پېړیو کې په دې حدوداتو کې ابادیو وجود لاره مه سکندر او حتی چینایي لیدونکي هیوان تسنگ له دې ځایه د تیریدلو په مهال د کابل ښار لیدلی نه دی خو داسې اټکلوي چې د کابل ښار په پخوانیو وختو کې دمخه تر اسلام سره لدې چې ډیر اباد معبدونه یې درلودل مګر ډیر ارزښت یې نه لاره او دا خبره هغه وخت ښه څرګندېږي چې د بگرام د ښار موقعیت په ۸۰ کیلومتري کې په نظر کې ونیول شي. هغه وخت سړی پوهیږي لکه څنګه چې بگرام یو لوی ښار او د کوشانشاهانو

پایتخت و دسترو خلکو او بودايي علماو گڼه گڼه هلته جوړه وه او کابل
دلارې له اوږد کناره په یوه څنډه کې واقع شوی و.
هغه څوک چې د کابل په ښار کې ژوند کوي او بهرنيان چې دلومړي ځل
لپاره دې ښار ته راځي ټولو یو عجیبه څیز پدې ښار کې لیدلی او ویني
چې هغه یولوی حصار دی چې د شیردروازې او اسه مائي په غره باندې جوړ
کړای شوی دی ایاددې حصار په جوړولو کې پرته له نظامي اوستراتیژیکي
گټې نه نور څه و؟

لکه څنګه چې د چین لوي دیوال دهن ما دیرغلونو په مقابل کې جوړ
کړای شوی و او نور څه ترې مطلب نه و همدا راز د کابل په غرونو
دیوالونو یواځې او یواځې دیودفاعي غرض په خاطر له ښار او ابادیو څخه
چارچاپیره جوړ کړای شوی و چې مطلب ترې یواځې مدافعه وه. اوتل ددې
دیوالو له لیدلو ځینې پوښتنې په ذهن کې گرځي چې دامستحکم حصار
د چا له خوا؟ په کوم کال او کومه نیټه جوړ کړای شوی دی؟

له بده مرغه چې تر اوسه هیڅ یوموثق تاریخي ماخذ او هیڅ یوډبرلیک
په دې اړه درک نلرو چې صحیح اوموثق معلومات راکړي، یو تن
(پاورکسپاني) ایتالیایي پوه چې ۱۸ کاله د کابل په ښار کې اوسیده او
د افغانستان اړوند یې یو کتاب هم لیکلی سرلیک یې دی (افغانستان
چهار راه اسيا) هغه پدې باوري دی چې د کابل په غرونو دیوالونه
د یفتلیانو په وخت کې پیل او تکمیل شوی دی.

دایفتلیان چې د افغانستان د تاریخ د پنځمې مسیحي پېړۍ په اوږدو
کې راڅرګند شوي داخلک نظامي او جګړه مار خلک وو په بل عبارت په
ټوله معنا متحارب، نظامي او جنگجو خلک وو دوی له منځنۍ اسیا
د پامیر له هغه لورې او سر دریا اومودریا نه راغلي وو او دبلاخره په
پخوانۍ تخارستان او بدخشان کې میشت شول.

دایفتلیان وروسته تر هغې چې دسلطنت په تشکیل بریالي او په
بدخشان کې یې مقر اختیار کړ په دوه ډولو وویشل شول چې یوه ډله یې له
همغه بدخشان څخه غرب لور ته داوسني افغانستان تر وروستیو پولوپورې
خواره شول اوله ساسانیانو سره تر مخامخ کیدلو وروسته یې هغوی پر شا
کړل او بله ډله یې دهندوګش جنوب پلو ته راغلل په زابل، کابل او کاپیسا
کې خپاره شول چې ددوی مهمه قبیله (زاوړ) نومیده دا ډله لکه څرنګه چې
په غزني کې اوسیدل هغې سیمې په زاوړ شهرت وموند.

دایفتلیان په همغه نظامي شیوه چې درلوده یې د کابل په غرونو
ددیوالونو دجوړولو په فکر کې شول، ددوی دښه یووالی او داوامرو

تعمیل له مخې يې د دیوالونو په ابادولو لاس پورې کړ او دالوي حصار چې له نیکه مرغه بقایایي تر یو حده اوس هم موجودې دی منع ته راغی.

کابل پخپله (کهن دژ) یالویه زړه کلا درلوده او دا (کنهدژ) يې بالا حصار و، چې په پخوانیو عربي او فارسي ماخذونو کې د(حصار)، (دژ)، (کنهدژ) (کلا) په حصینه او مستحکمو صفاتو یاده شوې ده او ښار له کلا سره سره چې مستحکمه هسته يې وه دښار چار چاپیره يې دیوال هم لاره، که چیرته ښه دقت وشي لومړی پخپله کهن دژ دښو استحکاماتو او برجونو لرونکی اوښه مضبوطه کلا وه او بیا دښار چار چاپیره بل حصار جوړ کړای شوې و چې د کابل دغرونو په څوکو يې یوڅه برخې پاتې دي.

د کابل دغرونو دپاسه دحصار جوړول ددقت او مصالح له نظره څه اسان کار نه دی او دایو لوي کار گڼل کېږي او ددی کار تکمیل ډیر وخت او مقتدر سلطنت ایجابوي او داسې څرگندوی چې نظامي او سوق الجیشي ارزښت چې کابل پکې اباد او معمور و په پنځمه مسیحي پېړۍ کې ایجاب کاوه چې ددفاع له پاره مهم تدابیر ونیسي.

ټول په دې پوهیږو اوریدلي اولوستلي مو دي چې د کابل رتبیل شاهانو دې حصار اودې استحکاماتو ته ډیر ارزښت ورکاوه. دا حصار دغریو مجهزو قواوو درسیدلو پر مهال په اوومه زېږدې پېړۍ کې ځای پر ځای و چې پدغه مهال دښار ساتندویانو او عربو ترمنځ خونړۍ جگړې هم شوي اودا جگړې دمدافعینو ترمنځ ددې دیوالونو ترڅنګ څوځله تکرار شوي دي. د کابل - غرونو دپاسه دحصار تر جوړولو دمخه خاص کلی نه و او دې دیوالونو جوړولو یو خاص ارزښت ورکړ خو کله چې دیوالونه اباد او حصار له لویو اوضخیمو دروازو سره خپله وروستی ښه خپله کړه کابل د یو مستحکم پایتخت او مرکز په حیثیت وشمیرل شو.

د چکري منار

د کابل جنوب ختيز لوري ته لږ څه لرې که په دقت وکتل شي د غره په يوه تيفه باندې يوتور رنگه ياباريک عمودي کرښه څرگنديږي کله چې دا غره په ژمي کې واورې سپين کړي دا کرښه لږه څه ښه څرگنديږي د اتور عمومي خط د چکري له منار څخه عبارت دی.

د (چکري منار) د جغرافيايي، تاريخي، فرهنگي او معماري مفهوم له نظره پايته ته په نژدې ساحه کې يوه مهم مېراث دی او د پورته شرح له نظره ددې آبادۍ ارزښت هغه وخت څرگنديږي چې په هغه ځای کې چې دامنار واقع دی په جغرافيايي مفهوم يې رڼا واچول شي.

کابل د افغانستان مرکز او په عين زمان کې يوتاريخي ښار شميرل کيږي چې له ډيرو وختو راپه ديخوا دې اوسني حال ته رسيدلی دی يو وخت بالاحصار په جنوب شرقي برخه کې د ښار مهم مرکز و د بالاحصار تر شا زړه جبهه او شهدای صالحين واقع دي چې دا ځايونو هم دمخه تر اسلامي دورې ډير ارزښت لاره د زرې جبهې تر شا يو لړ غرونه لکه شاخ برنتي، کمري او چکري ډير مشهور دی او ددې هر کنډر تر شا په څوکو کې يې د پخوانيو زمانو د آباديو پاتې شوني شته.

اوځينې نقاط لکه پنجه شاه، جانباز، بيني نيزار، سهاک، کمري او چکري د پاملرنې وړ دي او وروسته د چکري د غرونو تر کنډرونو پخ دره، سنجد دره او سه

توپان" داسي درې دي چې ليدونکي داوسني کابل له حوزې نه قدم په قدم لمر خاته لوري ته راکاږي اوبلاخره دبت خاک او تر هغې هم ليرو منطقو ته يي بيايي. دچکري منار چې دغره په يوه څوکه واقع دی په موجوده حال کې ۱۵ متره يا څه دپاسه لوړوالی لري او قطري يي د ۲۰ مترو په شاوخوا کې دی.

دچکري منار په استوانه يي بڼه جوړ کړای شوی دی په داسې ډول چې پورتنۍ برخه يي په تدريج سره نرۍ کيږي دمنار پورتنۍ برخه داوښ دموري په شکل ده اولکه څنگه چې پوهانو او بلاخره موسيوفوشه فرانسوي دخپل نظر څرگندونه کړې ده داسې څرگنديږي چې په لرغونو زمانو کې دمنار په پورتنۍ برخه کې (خرخه) يعنې (عراده) چې دبودايي دين آيين او قانون وضع شوی وه، لکه چې همدې نظريي او مفکورې ته مربوط په هند کې بنارس ته نژدې دموريا هندي امپراطور (اشوکا) دوخت منار موجود دی چې په سرکي يي (چکره) يا (عراده) دبودايي دين علامه ليدل کيږي او (چکره) عين همغه کلمه ده چې دچکري په منار کې ليدل کيږي اوله نامه څخه يي هم معلوميږي چې دنوموړي منار په پورتنۍ برخه کې (چکره) (خرخه) يا (خرخ) چې دبودايي دين او قانون علامه وه وضع شوې وه.

معمولاً فرانسوي لرغون پيژندونکي دتاريخ له نقطه نظره دچکري منار او يو شمير استوپې چې ورته لرې او نژدې واقع دی لکه (يخ دره) (سجد دره) (سه توپان) اونوروکې دويمې مسيحي پيړۍ ته نسبت ورکوي مگر پوښتنه پيدا کيږي چې ايا دامنار د(اشوکا) زمانې دريمې م ز پيړۍ لومړۍ نيمايي پورې تعلق نه نيسي؟

موريا امپراطور اشوکا چې دهغه کتيبه په بودايي اخلاقي لارښوونو ليکلې وه پدې وروستيو کې دکندهار په سرپوزه کې تر لاسه کړای شوه چې بودايي دين ته يي په افغانستان کې رواج ورکړی دی او همدا راز يو بل ډبر ليک په جلال آباد کې دډرونتې په برخه کې تر لاسه شوی دی او همداراز دچيني ليدونکي هيوان تسنگ دليکونو له مخې چې ياد شوی امپراطور په هډه او بگرام کې استوپې او معابدونه جوړ کړي ودا ملاحظات پورتنۍ پوښتنه تقويه کوي چې دچکري منار بايد داشوکا په وخت کې جوړ کړای شوی وي.

دچکري منار يوه مذهبي ابادي ده او په ټول موجوديت يي له بودايي قانون څخه استازيتوب کاوه او دغره په پوزه باندې يي موقعيت داسې مفهوم لاره چې له يوې خوا يي دبودايي کابل څرگندونه کوله او له بلې خوا يي دبودايي دورو راهبانو د لارښوونې له پاره شميرل کيده. لکه چې دشرق دلوري يي دهدي، دشمال دلوري يي دبگرام او دشمال غرب له خوا يي داراکوزي (کندهار) له پاره جلب توجه

کوله. بگرام، چکري، کمري، سهاک چې چارچاپير پراته او ډيره ساحه يي نيولې وه چې دبودائي کابل ابادۍ يې په مختلفو برخو کې پرتې وې او ډيرې ابادۍ دچکري دمنار په نژدې چاپيريال کې متمرکزې وې.

ټول په دې پوهيږو چې اشوکا په هند کې ډير معبدونه او استوپې جوړې کړې دي او په ځانگړي توگه دتيږو منارونه يي په مختلفو ځايونو کې اباد کړي او خپل فرمانونه يي پر ډبرو کيندلي او په منارونو کې کلک کړي دي او تر اوسه لکه څنگه چې دمخه وويل شول دوه فرمانونه يې دافغانستان په خاوره کې هم موندل شوي دي.

که چيرته داملاحظات په نظر کې ونیول شي په اسانۍ سره ويلای شو چې دچکري منار به هم دهغه وخت ابادي وي، لکه چې مو وويل، همدغه شان د(چکره) لرونکی منار په بنارس کې هم لري چې تر اوسه موجود او مشهور دی. لکه څنگه چې (اشوکا) دپاچاهۍ ترڅنگ درهبانيت مقام هم درلود، او دخپلې واکمنۍ په لسم کال يې دبودائي دين مبلغين دارغنداو سيمې موجوده کندهار ته ورسيدل، غالب گمان دادی چې دچکري دمنار اساس هم هغوی ايښی وي او په کابل کې دبودايي دين دخپريدلو دځاطرې په ډول يي دامنار جوړ کړی وي ځکه چې طبيعي وه ددې منار چارچاپيره په درو کې ډيرې استوپې او معبدونه و چې دځينو شواهد اوس هم ليدل کيږي اوداهم له امکان څخه لرې نده چې ددې اباديو لمنې تر لومړۍ، دويمې اودريمې مسيحي پيړيو پورې اوږدې شوي وي.

خم زرگر

دبودايي معبدونو او استويو پاتې شوني

((خم زرگر)) يوې نښانه ځای دی چې په ځانگړې توگه يې په کتابونو او تاريخي اثارو کې دنوم يادونه شوي نه ده، مگر دتاريخي اباديو دلرلو په وجه په پخوانيو زمامونو کې مهم ځای و. پرته له شکه په کابل کې به داسې څوک نه وي چې د "گلېهار" نوم يې اوریدلی نه وي. دا ښکلی کلی دپنجشير ددرې په دننه اود کوهستان او نجرا ب په لاره د (شتل) او پنجشير دمستو او څپاندو رودونو پر غاړه واقع دی او داځای دنوې پلازمینې کابل دخلکو دتفريح اوميلو ځای دی. گلېهار په خپله شمالي برخه کې د "شيخان خيل" په نامه يوځای لري چې له څوکالو راپدېخوا هلته يوه لويه دټوکر جوړولو فابريکه جوړه شوې او په فعاليت يې پيل کړی دی اود "شيخان خيل" نوم دگلېهار دنساجي په بڼه منځ ته راغلی دی. بايد هير نکړو چې دشيخان خيل هغه دښته چې اوس هلته دفابريکې ودانۍ جوړه شوې، څلور سوه کاله دمخه يې دډيرو گلونو په لرلو او په ځانگړې توگه دلله گل په لرلو يې ډير شهرت لاره. او ظهير الدين محمد بابر په خپلو يادښتونو کې چې په "تذک" شهرت لري د شيخان خيل دنوم يادونه يې د (شيخاد دښتې) په نامه کړې ده.

اوپه پښتو کې دلاله گل دمخلفو ډولونه تعریف کوي اوپه ځانگړي توگه يي یادونه کوي چې دلاله د ۳۲ ډوله گلانو څخه يي پدې دښته کې د (لاله گل بوی) او (لاله صبرگ) يي ډیر شهرت لري چې دغور بند دتنګي په خوله کې راتوکيږي. دگلېهار دکلي شمال شرق لوري ته دشیخان خیل دښته، خم زرگر او خواته يي اشتراگرام پروت دی او ددې منطقې شمالي لوري ته د"سنگن" او "درنامي" غرونه پراته دي. خم زرگر او اشتراگرام دکاپيسا دډیرونورو نقاطو په څیر دپخوانیو دورو ډیرې مذهبي ابادۍ درلودې او دقدیمه اثارو بقایاوې دامفکوره په وضاحت سره تائیدوي. ددې کلي شمال لوري ته دغرونو اوسیدونکي که هغه د(سنگن) (درنامه) او که دشتل درې اوسیدونکي دي چې شمال لويديځ ته واقع دی ټول په پشه يي ژبه خبرې کوي او داسې څرگندیږي چې په پخوانیو وختونو کې دې لهجې پدې سیمه کې عمومیت لاره.

داخبار، فرهنگي او اطلاعاتي یادښتونو پر اساس چې ما پخپله په همغه ځای کې اخیستي، پدې وروستیو کلونو کې بودايي اثار او تراشلي مجسمې ورو، ورو له "سنگن" او خم زرگر څخه ترلاسه شوي دي.

په دې اړه لومړۍ په زړه پورې پارچې چې له "سنگن" څخه ترلاسه شوي عبارت له دوه لویو دکانو هیكلو څخه دي چې یوې یومتر اولس سانتی لوړ والی لري اودبودا مجسمه په داسې حال کې څرگندیږي چې له اوږدو وېښتو څخه يي داور شغلې لوزیږي اودپښو له تلووڅخه يي اوبه جاري دي داډول مجسمه دمخه تر دې هم په ۱۹۲۶ کال کې چې ډیره ښکلې هم وه د"پایتاوه" په کلي کې چې سرای خواجه ته نژدې دی کشف شوې وه او هغه د بودايي خارقه بزرگ په صفت یادوي او دویمه پارچه چې له "سنگن" څخه ترلاسه شوې یوه دناستې "بودلس اتوا" مجسمه ده.

دشیخانخیل او خم زرگر ترمنځ دیوه غره لړۍ ده چې ډیره برخه يي سلیت کانی لري او ددې غره لمنې چې مخه يي دشیخانخیل په لور ده تاریخي شواهد نلري مگر هغه لمنې يي چې د"اشترگرام" او "خم زرگر" په لور دی تاریخي شواهد لري اوځای په ځای دخرابو اواستویو بقایاوې دسړي پاملرنه رالږوي.

دبودايي معابدونو اواستوپو شواهد په خونقاټو کې ليدل کيږي، هغه نقطه چې لومړی دپام لرنې وړگرځي "رامو" نومېږي او متصل يې دبي بي سبز په نامه يو زيارت دی، ددې ځای په پورتنیو برخو کې د خونگو د پاسه ديوې بودايي استوپې بقايا ليدل کيږي چې کولای شو هغه د (رامواستوپې) په نامه ياده کړو. د غره په لمنه کې دوه درې ځايه له کاني جوړې د زمري مجسمې پرته دي چې دهغو وجود دلويو اباديو په وجود شهادت ورکوي، ځکه تر کومه ځايه چې دکاپيسا دبودايي عصر په معمارۍ مطالعه شوې ده دازمريان به معمولاً دمعبدونو دپورې دوه خواو ته نصب کيدل.

درامو استوپې جنوب لويديځ لوري ته نژدې ديوکيلو متر په فاصله د غره دپرخونگو دنورو استوپو شواهد ليدل کيږي چې يوې ته يې بهمن استوپه او بلې ته يې تخت توپ وايي. د "توپ" کلمه بشپړه او خوبخود داستوپې پخوانۍ کلمه ده چې دافغانستان په ډيرو ځايونو کې هماغسې پاتې ده. د (تخت توپ) پورتنۍ برخه دسراج المله والدين امير حبيب الله خان په عصر کې هوارې شوې او دسوپې په ډول يې جوړه کړې ده، لکه څرنگه چې دپخوانۍ استوپې خرابه يې دتخت په بڼه جوړه کړې ده نوځکه يې (تخت توپ) بولي.

هغه غر چې درې د (رامو) (بهمن) او (تخت توپ) استوپې لرلې دنيمې دايرې په بڼه يې ميداني احاطه کړې ده، چې ورځ دڅو معبدونو بقاياوې پکې ليدل کيږي او خرابې يې هم يو له بلې نه برجسته دي. پدې کې شک نشته چې دوخت په تيريدو سيلابي بارانونه د غره له لمنو رابښکته شوې ډيرې خاورې اوختې يې دمعبدونو په پاتې شونيوانبار کړي، همدارنگه دبنیادگر دې تيرې او پايي چې پکې کلونه کيندل شوي څلور متره دځمکې لاندې څرگنديږي او داراښي چې ډيرو رسوباتو ډير تاريخي شواهد تر خاورو لاندې پټ کړي دي.

دبودايي عصر کې دا دود ؤ چې مذهبي معبدونه اواستوپې به يې په غرنیو برخو کې دغرونو په لمنو اولوړو برخو کې جوړولې، ځم زرگر يوځل بيا دابادۍ داروش ثابت کړو. د (اشترگرام) له وجه تسميه نه څرگنديږي چې دلته نه يواځې معابد بلکه محتملاً کلي اوښار هم اباد وو، اصلاً داشترگرام غره دبگرام پهلوان غر ته ډير ورته والی لاره، لکه څرنگه چې مودپهلوان غره ترڅنگ دبگرام ښار لاره

همداراز داشتريگام ترخنك هم حتماً بنار موجود و نوم او نښان يې دتاريخ له پاهو
خڅه وهل شوى خو خامخا به خيرنې او كيندنې پدې باره كې دوباره رڼا واچوي.
په لويي او عام مفهوم دگلبهار دموقعيت په ارزښت كې شك نشته چې دځمكې
په مخ دشواهدو او له مختلفو منطقو خڅه دتراشلو هيكلونو دټوټو له بيا بيا موندلو
خڅه چې هر يو يې په خپل ذات كې ارزښت لري او له پخوانيو مدني كاروانونو
خڅه راپاتې دي. خيرنې دځم زرگر، اشترگرام او دگلبهار په نورو ډيرو كليو كې
دځمكې پر مخ اوترخاورو لاندې ډير نور ارزښتمندشواهد لري، ځكه چې نن ورځ
دگلبهار دنساجي فابريكې دې منطقې ته يوځانگړى ارزښت وركړى دى او دلته
ديو وړوكي بنار په بڼه اباديو صورت نيولى چې خامخا به په راتلونكې كې دا
ابادى لاپراخوالى ومومي.

۴۱۱۵۱۲۰

جبل السراج (دهندوکش ور)

دلومړي پنځه کلن پلان ددویم کال په نیمايي کې چې دهیواد دابادی له پاره ترسره کیده، دیوستر کارداجراء خبر په ورځپاڼو کې خپور شو چې هغه دسالنگ په دره کې دموټر و سړک او هندوکش په زړه کې دهغه تونل کښل دي چې جبل السراج او خنجان به سره وصل کړي یعنې چې دهندوکش دوه برخې شمالي او جنوبي برخې به سره وصل شي، او له نیکه مرغه چې نن دا کرښې لیکم دپروگرام مطابق دکار په اړه دشمال او جنوب دلوري دپاملرنې وړ پرمختګ شوی دی او دهغه وړاندلید له مخې چې دکارپوهانو له خوا جوړ شوی ددویم پنځه کلن پلان په نیمايي کې به داستر کار پای ته ورسېږي.

دکاپیسا (کودامن او کوهستان) دلویې جلګې دنیمه شمال او شمال غرب په نیمه دایره کې یوه مهمه او حساسه نقطه لرو چې له نیمې پېړۍ راپدېخوا یې دجبل السراج په نامه شهرت پیدا کړی دی او تر دې دمخه په ټولوپخوانیو دورو کې دپروان په نامه یادیده.

جبل السراج یاپخوانی پروان دجغرافیایي موقعیت له مخې (په لرغونو وختونو کې هم خاص ارزښت لاره او اوس یې هم لري) چې داستوګنې دمنځني ځای په توګه دمنځني هندوکش دلویو څلورو لارو په حیث قرار لري، پدې معنا چې جنوب لويديځ لوري ته یې د ۵ کیلو مترو په فاصله دغور بند دره پرته ده اوشمال ختیځ لوري ته یې په همدغه فاصله په ګلبهار کې د پنجشیر ددرې پیل دی چې بیا پدې دواړو درو کې دوه دتیریدنې نورې لارې دي چې یوه دشتل دره او بله دسالنگ دره.

دشتل دره تنګه محدوده او دتیریدنې له پاره ډیره له ستونزو ډکه ده، مګر دسالنگ دره نسبتاً له دې درې څخه پراخه اودیانه له پاره مساعده ده که چیرته دشتل دره حذف کړو درې، درې نورې به پاتې شي لکه پنجشیر، سالنگ او غوربند چې دادرې واړه په لرغونو زمانو کې دعبور او مرور له پاره مساعدي وې او غوربند چې دهندوکش جنوب لوري ته دشیر تر کوتل پورې امتداد لري په اکثره لرغونو وسطي او نویو لارو کې شامل و او له څه مودې راپدېخوا دموټر و لاره ګرځیدلې ده.

له دې لنډې شرح ورکولو وروسته که چیرته ښه پاملرنه وشي جبل السراج له خپلې ښکلا سره سره د "گلېهار" او "متیک" ترمنځ اویاد پنجشیر او غوربند ترمنځ او یا خو هم د سال او لنګ یا سالنګ په خوله کې قرار لري او کولی شو چې هغې ته د هندوکش جنوبي دروازه ووايو.

وايي چې تاریخ تکرارېږي. ایا دابه بهتره نه وي چې ووايو ثابت جغرافیایي موقف او موقعیت په تاریخ کې خپل نقش تکراروي؟ لکه څنګه چې اوس جبل السراج ډیر ارزښت حاصل کړی په راتلونکي کې به تر دې ډیر ارزښت تر لاسه کړي. په لرغونو وختونو کې يې هم ډیر اهمیت لاره او داتول ارزښتونه دهغې سیمې په جغرافیایي موقعیت پورې تړلی و چې د هندوکش په درو او مهمو کوتلونو لارې تیرې شوي دي او له هغې ورځې چې په دغه درو کې د شیر پښه لګیدلې ده جبل السراج خپل ارزښت ترلاسه کړی دی.

معمولاً مورخین دلته دیوبند څرګندونه کوي چې په ۳۲۹ ق م کال کې پخپله د سکندر مقدوني په لاس جوړ کړای شوی، داهمغه د هندوکش د پای سکندریه یا پاروپامیزاد دی، لکه څرنگه چې اسکندر په هغو ځایونو کې سکندریه جوړوله چې هلته به تردې دمخه ابادي موجوده وه، نو کله چې مقدوني سردار د بندر بنا کوله هلته حتماً ښه مستحکمه کلا موجوده وه چې اوس يې اثار نه څرګندیږي او نه د تاریخ په خاطره کې ځای لرلی. مګر موقف او اقلیمي موقعیت يې په یقیني توګه حکم کوي چې وړاندې د سکندر د عسکرو تر رسیدلو پدې ځای کې ابادي وه لکه په هري رود کې وړاندې د سکندر تر رسیدلو د (ارکاګانا) کلا موجوده وه همدارنګه حتماً د هیرمند په سیمه او ارغنداو کې وړاندې د سکندر تر رسیدلو موبنارونه او مستحکمې کلاګانې درلودلې.

جبل السراج یا پروان د هندوکش جنوبي دروازه وه او په آینده کې به هم وي، لکه څنګه چې د هوامرغان ددوبي او ژمي پر مهال د مهاجرت په وخت کې د سالنګ دلارو څخه ګټه اخلي انسانان هم له همغو او ترڅنګ لارې د پنجشیر له درې څخه استفاده کولی.

سکندر مقدوني ۲۳ پېړۍ دمخه هلته سکندریه پیل کړه او د سکندریې د جوړولو پر مهال يې روزانه د سیمې له خلکو څخه د هندوکش دلارو ګودرو په هکله معلومات ترلاسه کول. مخصوصاً د هغو ځایونو په اړه چې له اوسني جبل السراج سره پیوست پراته دي.

ددې ۲۳ پېړیو په اوږدو کې يې جغرافیایي جوړښت او دلارو وضع د لږ ډیر توپیر سره یوشان وه او اوس دادی تازه پدې کلونو کې چې موږ په کې ژوند کوو د سالنګ وضع شرایط او عبور و مرور هلته په کلي ډول بدل شوی.

يو له هغومساييلو څخه چې دافغانستان په دې برخه کې دسکندر دخطو سیر په هکله تر اوسه په يقيني توگه معلومه نده هغه دسکندر په هندوکش باختري ته ورتلل اوبيرته پروان ته راتلل دي.

پدې کې شک نشته چې داندراپ اوسيدونکي چې له هرې نقطې څخه يې وي دځواک په کوتل شپه ترمنځ يعنې په دوه ورځو کې ځان گل بهار ته رسوي. او په همدغه دوه ورځو کې يو تن کولی شي چې له اندراپ څخه دخنجان په لاره دسالنگ په کوتل ځان جبل السراج ته ورسوي.

په (پادشاه نامه) کتاب کې چې دمغلي پاچا شاه جهان دپېر پيښې پکې ليکل شوي دي په قول ويلی شو چې هغه وخت چې علي مردان خان له کابل نه دبدخشان دتسخير په قصد حرکت کاوه، هغه ته وويل شول چې دهندوکش له درو څخه ډير عسکر نه شي تيريدای، نو ځکه هغه له لس زره سپرو سره دپروان، اهنگران، سالنگ، اودوشاخ دلارې ورتير خنجان ته ورسيدل اندراپ ته په رسيدلو له سراب او دطول (ځواک) له کوتل نه ورتير (شپن) ته او له هغه ځايه (رخه) دپنجشير حاکم نشيني سيمې ته راغی او له هغه ځايه گلېهار ته ستون شو.

اگر چې دعليمردان خان تلل او راتلل په ۱۱ هجري شمسي پيړۍ کې (۱۷ مسيحي پيړۍ) کې ترسره شوی دی مگر موږ ته ښه معلومات راکوي او کولی شو ترنتيجي اخستلو وروسته ووايو چې په ډير باور سکندر مقدوني هم ۲۳ پيړۍ دمخه له همدغو دوه لارو او دوه کوتلونو سالنگ او پنجشير نه گټه اخيستي يعنې دسالنگ پرلار تللی او دځواک او پنجشير پر لار گلېهار او له هغه ځايه دپروان سکندريي ته يې مراجعت کړی دی. دامفکوره راته هغه مهال پيداشوه چې تيره اونۍ مې پروان، گلېهار او پنجشير ته سفر وکړ پدې سفر کې ماته ثابته شوه چې سکندر لدې دوه لارو استفاده کړې ده جبل السراج او دپروان سکندريه لکه څنگه چې ۲۳ پيړۍ دمخه دجنوبي هندوکش دروازه وه بيا دنوي سرک په خلاصيدلو، سالنگ لوي تاريخي موقعيت بيا له سره نوی کړ.

دلوگر تاريخي او جغرافيايي

موقف

کابل د جغرافيايي جوړښت له مخې په يوه غرنۍ نقطه کې پروت دی چې د غرونو پر دو له نژدې تر ډېرو ليرو په غيږ کې نيولی، ددې تاريخي ښار په شمال او جنوب کې دوه نسبتاً پراخې او حاصل خيزې ساحې پرتې دي چې دواړه د کابل انبار خانه شميرل کېږي. لکه څنگه چې کاپيسا (کوهدامن او کوهستان تراوتازگی دشميرې ډيرښت حاصل خيزې او تاريخي اثارو د بقاياوله مخې د کابل په شمال کې شهرت لري، تقريباً په همدې فاصله په مقابل سمت يعنې د پايښت په جنوب کې يوه بله علاقه د (لوگر) په نوم لرو چې لکه د کابل دشمالې برخې په څير زر خيزه، حاصل خيزه تراوتازه او ډير نفوس لرونکې ده، دا دواړه سيمې چې سره ډير ورته والی لري په عين حال کې د زراعتي توليداتو يو توپير هم لري او هغه دادی چې په لومړي ځای يعنې کاپيسا په ډيره پيمانه د انگورو باغونه او ميوې توليدوي او په مقابل کې لوگر ډيره غله لري. همدارنگه د دواړو سيمو ترمنځ درودخانو او د اوبو د منابعو توپير هم موجود دی پدې ترتيب چې کاپيسا ښه مست او څپاند رودونه لري چې له لوړو غرونو څخه سرچينه نيسي او په مقابل کې لوگر بيا يورود لري چې د لوگر رود په نوم ياديږي منها ددې رود اوبه ډيرې ښې ويشل کېږي او اراضي ته ښه رسېږي او په کرهڼه کې ترې ښه گټه اخيستلاي شي او د کاپيسا رودونه په ډيرې تيزۍ سره حرکت لري لکه څومره چې بايد ترې گټه واخستل شي هومره گټه ترې نه اخستل کېږي.

لوگر لکه د کاپيسا په څير چې د تاريخ په اوږدو کې يې ستړې دورې ترسره کړي دي منها د کاپيسا په ځينو نقاطو کې لکه (بگرام)، (پايتاوه) (شترک) او نورو کې

دلروغون پیژندونکو له خوا کیندنی شوي او څیړنې ترسره شوي مگر په لوگر کې متاسفانه تر اوسه هیڅ ډول علمي او عملي هڅې ترسره شوي نه دي، ددې علاقې موقعیت د کابل، گردیز او غزني ترمنځ چې دادرې واړه لوي اداري، سیاسي او فرهنگي مرکزونه دي او دادرې واړه داراښي چې داڅومره دتاریخ په ژورو کې دارزښت وړ ده.

تر اوسه مودلوگر دنوم دیادونې له پاره پرته دیوناني مصري جغرافیه لیکونکي بطليموس له یادونې چې په دویمه عیسوي پېړۍ کې تیر شوی نور څه نه دي موندلي. دهغه دلیکنو له مخې چې د (پاروپامیزاد) چې عبارت له کابلستان څخه وي د کابل درودخانې مرستیالانو او مختلفو ځایونو نومونه یې اخستي چې یوې (لوگرنا) ده یوتن انگریز کنگهم او نورو پوهانو همدا (لوگرنا) د شباهت او ورته والی له مخې همدا اوسنی لوگر کړی دی.

لکه څنگه چې (گر) د غره په معنا دی او (لو) د (لوی) مخفف دی نو ویلای شو چې په لرغونو زمانو کې دانوم د (لوی غر) په معنا ویل شوی او ورو ورو دوخت په تیریدلو د عوامو په ژبه چې اختصار ته متمایل دی د (لوغر) او (لوگر) په بڼه منځ ته راغلی دی.

لوگر په لرغونو زمانو کې هغه سیمه وه چې هلته (اورمړی) ژبه ویل کیده چې بقایایي اوس هم په (برکي برک) کې لیدل کیږي دانوم اوداسې نور ډیر نومونه چې لنډه یادونه به یې وشي ددې محتاج دی چې پرې څیړنه وشي او په (رمړی) ژبه کې مطالعه به ډیره مرسته وکړي.

په لوگر کې د بعضې ابادیو، نهرونو، کاریزونو نومونه واقعاً په ذهن کې یوه مفکوره تولیدوي لکه: کاریز رسن، کاریز تشن، کاریز روشن (داوسنی ارزي درویش نوم)، کاریز خزر، پل جوگی، نهراجان، نهر منسچ، نهر پند جوی بابوس، ده کشن، غندي کشن، پادخواب، شانه اونور.

همدغه د (برکي برک) تسمیه چې همدا اوس هم یو شمیر محدودې کورنۍ په اور مړي ژبه خبرې کوي عجیب نوم نه دی؟

همدارنگه د (برکي راجان) تسمیه، د اور مړي ژبې بقایا پرته له برکي برک نه دوزیرستان په (کاني گرام) کې هم پاتې دی.

په لوگر کې داسې نور ډیر ځایونه هم شته چې اوسیدونکو یې یا خوشاواد ترلاسه کړي او یا خولیدل شوي او یا یې درک لرلی. موسهي چې داهم یوله همغو عجیبو نومونو څخه دی چې پدې هم نه پوهیږو چې سهي صورت یې څرنگه ولیکو

هلته هم وړو کې مجسمې موندل شوي چې خټينې جچورې او پخې شوې داسپ او دسوار کار مجسمې په لاس راغلي دي چې يوه يادوه نمونې يې د کابل په موزيم کې موجودې دي او په لږ اختلاف يې جوړه له بگرام نه هم په لاس راغلي دي او معمولاً هغه د کوشانيانو دوروستۍ دورې يعنې د عيسوي د دريمې پيړۍ ته نسبت ورکولی شو.

د (پادخواب شانه) له چار چاپيره زراعتي ځمکو او باغونو څخه د غزنويانو او کوشانيانو سکې تر لاسه شوي او تر لاسه کيږي او ځينې فلزي مجسمې او فلزي مهرونه او نور ترې هم تر لاسه شوي دي، په ياده شوې سيمه کې (خم هندو) چې د (کنگار) شرق لوري ته واقع دی د خلکو د وينا له مخې ډيرې سکې پيدا کيږي او همدارنگه له نورو نقاطو څخه لکه (تخت شاه) او (استي ميدان) کې تاريخي شواهد کله کله تر نظره کيږي.

پدې کې شک نشته چې سيمه ايز او فولکور داستانونه په ډير پيمانه دانومونه خپل کړي دي، همدا پادخواب شانه ډيرې مختلفې کيسې لري وائي چې اصلاً د اتسميه "باد - خواب" و او د سهار نسيم به دلته ډير ښه چليده او د غزنويانو خواب خانه يا خوب ځای همدلته و نو پادخواب شانه اصلاً "باد خواب شاهانه" تعبير کولای شو.

يوشمير نور ددې ځای په چينو کې نورې کيسې گوري او وائي چې ددې چينو او د "سلطاني پور" د چينو تر منځ د ځمکې لاندې ارتباط موجود دی. پدې کې شک نشته چې د لوگر د پادخواب شانه او د جلال اباد د سلطان پوري چيني د کابل د اهل هندو په عرف کې متبرک مقام لري او تر اوسه هم پدې دواړو برخو کې کال په کال سترې ميلې تر سره کيږي. لنډه دا چې د لوگر منطقه چې د "واغجان" له تنگي نه د التمر تر کوتل پورې او همدارنگه له چرخ نه تر (سجاند) پورې لويه علاقه راجا پيره ده چې په اسلامي او تر اسلام دمخه دورونو کې يې فرهنگي دورې تر سره کړي دي او هغه شواهد چې پدې ناحيه کې حد په حد ليدل کيږي دلته بايد حتماً هڅې صورت ونيسي.

استوپه يا توپ

په افغانستان کې د بودايي آباديو، يو ميراث

د افغانستان په اکثر وځايونو کې مخصوصاً د دې خاورې په نيموختيزو برخو کې چې بودايي دين څه د پاسه يوزر کاله پکې رواج و، لکه د گنبدې په څير د کاهو يو امبار چې له کاهو او خاورو جوړ او د يو برج په څير چې په عموم ډول خارجي برخه يې له تزئيناتو خالي نده څرگندېږي لکه څرنگه چې اکثره معبدونه په لوړو او وچو ځايونو او د غرونو پر خونگو جوړېدل، همدارنگه داستوپو پاتې شوني هم په لوړو داماني برخو او د غرونو په لمنو کې وجود لري، هيڅ به د افکر ونکړي چې د بودايي دين پر مهال په زرگونو وړې او غټې استوپې د افغانستان په مختلفو برخو کې ابادې شوې وي، هرې خواته چې به کتل کيدل يوه استوپه به خامخا په نظر ورتله او د دې معبدونو او استوپو د معمارۍ او فرهنگ سبک په وروستيو وختونو خپل اثر پرېښودى دى او پخپله د استوپې کلمه له منځه تللې نه ده او د توپ په بڼه وروستيو وختونو ته هم را پاتې ده. او د کابل د محيط په ۱۰۰ کيلو مترۍ کې څو ځايه دا کلمه اوريدل کيږي او د بودايي وخت په پخوانيو استوپو شهادت ورکوي

لکه (توپ دره) چې د چاريکار په مقابل کې د عمومي سرک چپ لوري ته په يوه دره پورې نښتې. چې په يوه نقطه کې يې چې ډيره ښکلي او برجسته نقطه ده د يوې استوپې پاتې شونې څرگنديږي چې شايد داپه افغانستان کې ترټولو ستره استوپه وي، توپ درې ته کولی شو.

(استوپه دره) ووايو. په عرف او دمنطقې په دود کې "توپ" همغه استوپه ده چې له لريو ځايونو څخه ښکاريږي او د کوشاني عصر د تلپاتې کارونو څخه يې پاتې شوني څرگنديږي اوله چارچاپير سيمې څخه يې د کوشاني عصر مسکوکات په لاس راځي هغه مربع شکل ستوپه يې ۱۵ متره لوړ والی لري او خارجي وړې استوپې يې خپله بڼه بدله کړې ده او خرابې شوې دي.

د کابل په لور ښکته له بېگ توت کلي نه يايې که په دقيقه توگه ووايو د بېگ توت او چهل تن ترمنځ يوه غونډۍ ده چې "سه توپان" نومېږي لکه څنگه چې يې له نامه څخه څرگنديږي هلته درې ښکلاوې په نظر راځي چې سترگې له ورايه هلته د تاريخي پاتې شونيو تاريخي شواهد گوري چې دلته په بودايي دوران کې درې استوپې خوا تر خوا ابادې وې او نننۍ د توپ کلمه پخوانۍ داستوپې کلمه ده او هلته سيمه ايزې ژبې د توپ له واحدې صيغې نه د جمعې صيغه توپان جوړه کړې ده او (سه توپان) اوسنۍ نوم د تاريخي حقايقو له مخې په درې استوپو موافق او شاهد دی.

د کابل شمال ته له چاريکار لږ څه لرې د گل بهار شمال شرق لوري ته د خم زرگر په علاقه کې (اشترگرام) ته نژدې د غره پر خونگه يوه نقطه ده چې "تخت توپ" نومېږي دلته هم په يوه ښکلې نقطه کې يوه استوپه موجوده وه چې د ډيرې ښکلې منطقې او بڼه موقعيت په مناسبت چې لاره يې شپيته کاله دمخه شايد د سراج الملة والدين په امر به هغه بدله شوي وي چې وروسته له هغې ورته "تخت توپ" وايي او دادی گورو چې په يوه بله نقطه کې پخوانۍ استوپه د توپ د کلمې په بڼه له منځه نه ده تللې.

دوه ښکلې نور مثالونه د توپ رستم دی چې يو په سمنگان او بل په بلخ کې مشهور دی او دواړه بودايي استوپې دي خوتوپير يې دومره دی چې هغه توپ رستم چې ايبک سمنگان کې واقع دی تيرې يې تراشل شوی او کاري يې ناتمام پاتې شوی دی او هغه توپ چې د بلخ د نوبهار دروازې ته نژدې واقع دی له غټو خامو څښتو څخه جوړ شوی دی او يوه بله ښکلا هم د تخت رستم په نامه موجوده ده چې تر

اوسه دهغې د تشخیص په هکله د یو معبد یا اورتون په حیث
اتفاق نظر ندی حاصل شوی.

ددې لنډې شرح په رڼا کې شکونه نه پاتې کېږي چې استوېې که هغه دودانیو
د جوړښت د بقایا له نظره وي او که هغه د ادبي خاطرو له نظره وي له منځه نه دی
تللی، د غرونو په خونگو او لمنو او شیلوو کې یې بقایاوې په تیره، خښته کاپو او
برجستګیو کې پاتې دي. او په خاطرو او کیسو کې د "توپ" په صورت نقش دی او
د عوامو قاموس ددې محلي نومونو د تاریخي خاطرو غوره ساتندویه وسیله ده.

اصلاً په هند کې استوېې د "بودا" دایرو د محافظې او بودايي راهبانو له پاره
جوړیدلې وروسته سلاطینو، شاهانو، وزیرانو او حتی مشهورو اشخاصو د خاطرو په
خاطر دا ودانۍ جوړولې او په عموم ډول به یې قیمتي نګینې، سکې مهرونه او
نور په همدغو استوېو کې خښول لکه چې یوه ورانه شوې استوېه په همدغه غرض
ولټول شوه او له لدې پرته دانگریزانو د لومړي او دویم یرغل پر مهال په کابل،
درونټه بگرام، او بامیان کې وپلټل شوې او ډیر خیزونه یې دلندن برتش موزیم ته
یوړل، دودانۍ په بڼه استوېې په افغانستان کې له تاثیراتو تشې ندی او اکثر
ضخیم برجونه چې زموږ د کلاګانو په کنجونو کې لیدل کېږي تر ډیرې اندازې
پخوانۍ استوېې را یاد وي.

۴۷۸۱۱۸۳۰

توپ دره

څه موده دمخه په جرايدو او وروځپانو کې خبر خپور شو چې کابل موزيم په نظر کې لري چې ديونسکو د يوتن راليزل شوي مهندس په لارښوونه د کابل دنژدې سيمو د ځينو تاريخي ابادۍ مرمت کاري وکړي او په همدې تازه ورځو کې د توپ درې د ابادۍ مرمت هم پيل شوی دی.

پدې کې شک نشته چې په کابل او د کابل په لرې اونژدې چاپيريال کې يو لړ مذهبي تاريخي ابادۍ د اسلامي اوبودايي دورو وجود لري چې مرمت او بيا جوړونه يې دا ثارو حفظ اوساتنه يې د افغانستان د هنري او تاريخي اثارو له مخې ډير ارزښت لري. دا کار نه يواځې زموږ پخوانۍ مذهبي ودانۍ له نړيدلو څخه ساتي لاچې د سياحانو له پاره هم ډيرې پاملرنې وړ دی. ځکه چې د خارجي سياحينو په نظر کې پرته له طبيعي مناظرو څخه دويم ارزښتمند څيز مذهبي تاريخي ودانۍ دی چې له نيکه مرغه افغانستان تر اوسه خپل پخواني ټول اثار په خپلو ځايو حفظ او ساتلي دي. مقصد د توپ درې له مذهبي آبدۀ څخه څه شی دی؟ او توپ دره په کوم ځای کې واقع ده؟ دادی د دې پوښتنو ځواب ته راځو:

دلومړۍ پوښتنې ځواب بايد سملاسي ووايو چې د ابدۀ مقصد له بودائي استوپې څخه دی.

استوپه ياتوپ چې د پخوانۍ بودائي دورې خاص او عام نوم دی چې په کابل او د کابل په چارچاپير سيمو کې زموږ تر وخته شکل او اصلي مفهوم ساتلی دی هغه (استوپه) ده.

په عموم ډول بودايي معبدونه په دوه برخو ويشل شوي چې يوتۀ يې سنگهارمه يامعابد او بل تۀ به يې استوپه ويل او په بودائي عصر کې له دويمې م ز پيرۍ نه

تر ۹ زیږدې پیړۍ پورې د ۱۱ پیړیو په اوږدو کې په نیمه شرقي افغانستان کې له (بلخ نه تر کندهار د ختیځ په لور) رواج درلود پرته له مبالغې څو سوه وړې او غټې استوېې ودانې شوې دي او د کابل د ښار په منځ کې د شیردروازې او آسه مایې غرونو پر خونگولسگونې استوېې وې.

په اساسي توګه هر یو معبد کم تر کمه یوه استوېې درلوده او ډیروختونه ډیو معبد چارچاپیره ډیرې وړې اولويي استوېې هم جوړېدې. استوېې به اکثراً له منځ نه ډکې او د باندې به د ګنبدې په ډول جوړېده. په لومړي وخت کې به یې دهند په ښار کې د استوېې دننه د بودا الماس ایښوده او بیا وروسته به یې د راهبانو الماس او نور قیمتي څیزونه په ځانګړي صندوقچه کې اچول او د استوېې دننه به یې ایښودل له پورتنی شرح نه څرګندیږي چې توپ دره اصلاً استوېې دره وه د (س) حرف په اسانۍ سره حذف شوی او اوس د توپ په بڼه پاتې دی او د کوه دامن او کوهستان خلکو لکه د افغانستان دنورو برخو په څېر ددې پخوانی مفهوم په سهي توګه ساتلی دی.

توپ دره د خواجه سیاران اوسنجد درې په منځ کېښې د پغمان د غره په کوزنۍ برخه کې د چاریکار تر څنګ پرته ده او د کلي کورونه یې له دوه ګاونډیو کلیو او چاریکار نه په وضاحت سره معلومېږي یو کیلو متر د چاریکار د بازار له پیل څخه یوه لاره چې لوري ته د توپ درې په لور تللې ده چې کیدای شي د جیپ په واسطه یو کیلو متر فاصله طی کړای شي. او وروسته بیا د کلي تر څنګ کله چې له غونډۍ وړ واوړئ او پلي تر توپ پورې ورسئ.

دمخه د درې تر خولې په دامن کې په ټیټ توګه ښې جلګې موجودې دي چې لویه یې تر یوې نیمې پیړۍ دمخه د ټپه رستم په نامه یادیده. دمخه مې اشاره وکړه چې د توپ کلمه د افغانستان په ډیرو برخو کې د استوېې په معنا او محفوظه پاتې ده د مثال په توګه له (توپ رستم) څخه په ایبک (سمنگان) او له (توپ رستم) د بلخ په ښار دنوښهار د دروازې جنوب لوري ته یادولی شو.

د ادواړه توپونه که هغه په ایبک کې دی او که په بلخ کې له نیکه مرغه دلویو توپو له جملې څخه دی چې تر اوسه پاتې دی همدارنګه د چکرې د منار (بودایي کابل) او خور د کابل تر منځ د درې استوېو بقایاوې موجودې دي چې سه توپان ورته وایي، البته دا څه د تعجب ځای نه دی چې په اسلامي دوره کې یې اکثر کلاګانو او استوېوته د کابل اوزابل درستم پهلوان شهرت ورکړی دی.

په توپ دره کې لکه چې مو وویل نه یواځې غونډۍ درستم په نامه شهرت لري بلکې هلته یو قبر هم و چې هغه ته به یې درستم د زوی قبر وایه.

په هر حال لدې لنډې شرح نه څرگنديږي چې د توپ درې آبدې همغه استوپه ده چې د درې په منځنۍ برخه کې د کليو په منځ کې ليدل کيږي او خلک د پخوانيو خاطرو په ياد لرلو هغې ټولې درې ته توپ دره وايي.

لکه څنگه چې مې دمخه شرح ورکړه پرته له مبالغې په کابل او د کابل په اطراف کې له پغمان څخه تر شيو کيو کمرې، چکري او خورد کابل پورې او همداراز د کاپيسا په حوزه کې که هغه په بگرام کې دی او که د پهلوان غره چارچاپيره او که د خواجه سياران په لاره کې، سنجد دره استدغچ، استالف، گل دره او شکر دره او نورو کې اوڅه په گل بهار او اشترگرام او ريزه کوهستان کې مو په سلگونو استوپې درلودې چې زياتره بيخي له منځه تللي دي مگر په دوه ځايونو په چکري منار او توپ دره کې استوپې په ښه ډول حفظ او ساتل شوي دي. توپ دره د کابل په چارچاپيرو نقاطو کې داستوپو د پاتې شونيو له نقطه نظره ډير ارزښت لري ځکه چې هم تر ټولو استوپو لويه ده او هم تر ټولو ښه ساتل شوې ده او له نیکه مرغه کابل د چاريکار لويې لارې ته نژدې واقع دی اوسيلانيان کولای شي په اسانۍ سره ترې ليدنه وکړي.

دغه استوپه نژدې ۱۵ متره لوړوالی لري او د دايرې محيط يې نژدې څلوېښت متره دی او په ملا کې يې لکه د کمر بند دوه حلقې ليدل کيږي او پلستر کاري يې په ښه توگه محافظه شوې ده.

دالويه استوپه له ډيرولريو ځايونو څخه لکه له بگرام څخه هم ښکاري او د دوربين په واسطه يې د چاريکارو له عمومي سرک څخه د جوړښت ټول جزئيات څرگنديږي، دغه استوپه د لويو کوشانيانو د تلپاتې ودانيو يادگار دی او که په دقيقه توگه ووايو نو دامپراطور کنيشکا د سلطنت يعنې د دويمې مسيحي پيړۍ تر نيمايي پورې اړوند و.

هيله لرو چې ددې لويې مهمې تاريخي ابادۍ مرمت چې د کوشاني عصر د معمارۍ نمونه ده داسې په دقت مرمت شي چې پخوانيو ښيگڼو ته يې تاوان ونه رسيږي.

باميان د سياحت او نړۍ

گرځيدنې له نظره

لکه څنگه چې دعجائباتو په نړۍ کې اووه خارقه څيزونه شهرت لري زموږ په هيواد افغانستان کې چې تاريخي هنري شهکارونه يې په هر کڼج او کتار کې ليدل کيږي لکه (۱) باميان (۲) بند امير (۳) منار جام (۴) دايېک استوپه (۵) تاق بست (۶) دخواجه محمدپار ساد مسجد رواق (۷) او گازرگاه شريف.

باميان چې هغه مو په افغانستان کې په لومړۍ درجه دعجايبو په قطار کې راوړی، ډيره ښکلې او زړه راښکونکې دره ده چې هنري او طبعي ښکلا يې سره يوځای شوې، هنري اعجاز يې منځ ته راوړی او دښکلې دره يې په نړۍ کې مشهوره کړې ده، باميان يې له لريواونژدې نقاطو سره لکه:

شهر غلغلہ، شهر ضحاک، شهر سرخشک، اثر دهای سرخ در، فولادي درې، ککرک، کالو، سوماره، آهنگران، آغرابات، داهغه برخې دي چې طبيعت پکې ټولې ښکلاوې راټولې کړي دي او هنري بديع يې پرې ورزيات کړي دي او همدارنگه ښکلې خاطرې يې پر هره پاڼه ورزياتې شوې دي او بيا ترې يوه هنري قدرتي کتاب منځ ته راغلی دی چې هره پاڼه يې دهندوکش او بابا دغره له سپينو واورو ډکه او ښکلې ده.

هغه لويې مجسمې چې دنړۍ تر ټولو لوی مجسمې شميرل شوي دي اواقونه اومعبدونه چې دسمخو په ډول په غرونو کې کيندل شوي دي دباميان دديوال نظيفه او رنگه نقاشي چې دهندوکش په زړه کې ديونگارستان په څېر منځ ته راغلي چې دټولو ورپېښو شويو روزگانو سره سره دليدونکيو دکتني وړ دي باميان دهند او

چين تر منځ دتلو راتلو لويه لار وه چې په همدې سيمه به ددې دوه برخو ترمنځ ستره لاره تيره او دهندوكش په غرو رغو كې به تيريدل.

باميان تر تاريخ دمخه دورو كې دهندوكش دبنكاريانو مركز و چې چهل ستون ستره نغاره ددې دعوي ډير بڼه ثبوت دى خو بيا دبودايي دين په خپريدلو سره مخصوصاً دكنيشكا او هوويشكا لويو كوشانيانو په دوره كې چې (د دويمې ميلادي له دويمې نيمايي څخه تر دريمې ميلادي پير پورې) دې درې بل ارزښت خپل كړ او څخه دپاسه ۸ پير په منځنۍ اسيا كې دبودايي دين يو پرمين مركز پاتې شو. باميان دمملكت دارۍ له مخې هم بڼه سوابق لري كه هغه له اسلام نه دمخه دى او كه وروسته دغوري په وخت كې دافغانستان دقلمرو و تاريخ و چې كله كله يې شمال لوري ته تخارستان او دهندوكش جنوب لوري ته كابلستان هم پكې راتلل.

پدې څو كالو كې چې افغانستان ته سيلانيان راغلي او شمېره يې هم ورځ تر ورځې په ډيريدو ده نو ډيره شمېر يې باميانو ته راغلي دي. او ددې وجه څرگنده ده وجه يې همغه دباميانو ۵۳ او ۳۵ متره بودا مجسمې دي چې تقريباً ۴۰۰ قدمه يوله بله لرې واقع دي او دغره په كمر كې يې مجسمې كندل شوي او دبدن غټې برخې يې له صدمونه په امان پاتې دي.

باميان له كابل نه ۲۴۵ كيلو متره فاصله لري چې په هرډول موټر كې كولاى شو په ۷ ساعتو كې دالاره ووهو.

باميان پرته له دوه سترو مجسمو او يو شمير معبدونو څخه نور هم په زړه پورې دليدلو څيزونه لري چې سيلانيانو ته ډير په زړه پورې دي او هغه په هغه سيمه تاريخي محاسن طبيعي مناظر او يو شمير نورو ته دخالدارو ماهيانو بنكار ډير په زړه پورې دي.

پرته له لويو مجسمو څخه چې يادونه مو وكړه يوه بله مجسمه هم دلس مترو په لوړوالي دكرك په دره كې وجود لري او دكرك دره دباميان جنوب ختيځ لورته پرته ده او هغه سرك چې نوى جوړ كړاى شوى ، دهوتل له مخې د بابا دغره شاته هغې منطقي ته نژدې كيږي.

ددې درې نور تاريخي اثار دضحاك بنار او شهر غلغه دي چې په ډيره پيمانه دغوري دورې خاطرې ، خوارزمشاهي او دچنگيز دخرابيو ډيرې خاطرې لري او پدې دريو دورونو پورې يې خاطرې تعلق نيسي دچنگيز لمسى دضحاك په بنار

کې دجلال الدين منکبرني د عسکرو دلاسه ووژل شواوشهر غلغله دمقاومت کولو په وجه دچنگيز دلاسه وسوځول شو. او هيڅ شی يې ژوندی پرې نه ښود.

هغه ځايونه چې د باميانو په لرې اونژدې برخو کې پراته دي او سيلانيانو ته ډير په زړه پورې دی هغه بند امير دی چې په ۸۰ کيلو مترۍ کې واقع دی او نور وړوکی رودونه دي چې فوکلوري کيسې لري او هر ليدونکي ته په زړه پورې اودلچسپ دی. د فولادي دره د لويو مجسمو جنوب لويديځ لوري ته واقع ده چې لوړه څوکه يې (شاه فولادي) نومېږي اونوی سرک چې ۱۲ کيلو متره اوږدوالی لري ددې درې کوزنۍ برخې ته رسيږي چې هلته يو حوض هم دی.

روانې اوبه، مستې ويالې، ښکلي کلي، واړه واړه ښکلي باغونه، له واورو ډکو غرونو په لمنو کې چېنې پرې شوې څوکې داټول هر يو په خپل ځای يوه ځانگړې ښکلا لري.

همدارنگه دککرک دره او په ځانگړي توگه کوزنۍ برخه يې برخې (دوکاني) پورې ډيرې ښکلې زړه راښکونکې منظرې لري چې بيا هم دبابا په غره پورې نښلي.

دضحاك دښار په پای کې يوه بله دره د بابا دغره له خوا سره وړاندې تللی چې د (کالو) په نامه ياديږي او عجيب طبقات الارضي تشکيلات لري چې دليدنې وړ دي.

همدارنگه د (سوماره) او (آهنگران) درې چې دباميانو په لويه لار واقع دي هر يو ځانته ځانگړې ښکلا لري او پرته له طبيعي محاسنو څخه خالدار ماهي هم لري او هغه څوک چې دماهيانو دښکار علاقمند وي هغوی ترينه ډير خوند اخلي.

باميان دتاريخي اثارو او طبيعي ښکلا په لرلود نړۍ د سيلانيانو په منځ کې ډير شهرت لري ځکه چې هر سيلاني هلته تللی دی په ډير شوق يې بيرته مراجعه کړې ده او نه هيريدونکې خاطرې يې له ځانه سره راوړي دي او په حافظه کې يې حفظ کړي دي.

صلصال وشاه مامه

پدې وروستيو کي هر چا دباميانو نوم لږ ډير اوريدلى دى او پدې وروستيو کي دنړۍ ډير سيلانيان هلته ليدلو ته ورځي. باميان د سيلانيانو له پاره ډير بهترين ځاى دى اونژدې ۹۰ فيصده سيلانيان هلته ور روان دي.

شايد هر هغه چا چې باميان ليدلي او يا دهغه ځاى په اړه يې څه مطالعه کړې وي او يا يې له نامه او اثارو سره اشنايي ولري درک کولای شي چې دهغه ځاى د ټول بنايست او ښکلا سره سره هغه څه چې د سيلانيانو پاملرنه جلبوي هغه ددوه مجسمو موجوديت دى چې يوه يې ۵۳ متره او بله يې ۳۵ متره لوړوالى لري. دادوه لوى ولاړ هيکلونه او نور غټ او واړه ناستي مجسمې معمولاً دباميانو په بتانو شهرت لري او داسې څوک به نه وي چې ددې لويو مجسمو په ليدلو سره حيران نشي.

دباميان ۵۳ متري هيکل دنړۍ لوى ترينه مجسمه ده او ددې وړ ده چې ددنيا په عجائب سבעه و کې وشميرل شي، هغه کسان چې دامجسمې گوري نوخامخا يي يوشمير پوښتنې په ذهن کې گرځي او دهغو په اړه يې دنوم هويت نوم اونښان په باره کې ورته پوښتنې پيدا کيږي.

مهمې پوښتنې دادي چې دامجسمې څه نوميدلې؟ پدې کې خو هيڅ شک نشته چې دبودايي دين دپلويانو پر نظر دامجسمې صرف دبودا دمجسمې تمثيل دى. چې په فوق العاده لويه اندازه له طبيعي انسان څخه ستر(د انسان له قده ستري) دغره په زړه کې کيندل شوي او تراشل شوي دي.

ددې مجسمو بدن له اوږو څخه دپنبو تر بندونو پورې په قبايا راهبې شوقه باندې بوبنل شوی و او دهغې قاتونه او ضمونه ډیر ښه څرگندېږي دادواړه قباوې رنگه وې او تر اوسه په اسانۍ سره تشخیص کېږي. ۵۳ مترو قبا اصلاً سور رنگ لري او د ۳۵ مترو قبا شین یاداوېو په څیر رنگ.

ددې دواړو قباگانو رنگونه په هغه مهال چې مسلمانان دلومړي ځل دپاره دبامیان درې ته ننوتل ډیر تاثیر پرې کړی و او دا دواړه بتان یې دهغو درنگونو له مخې په (سره بت) او (خنک بت) په نومونو یاد کړل دیوشمیر تاریخي او ادبي متون داشارو پراساس ثابت دي چې دا دواړه صفتونه په ۴ مه او ۵ مه پېړۍ کې او تردې وروسته یې رواج وموند او تر ټولو دامهمه ده چې دسلطان محمود غزنوي ددربار ملک الشعرا امیر عنصري دسره بت او خنک بت په باره کې قصیده جوړه کړې وه چې متاسفانه له منځ تللې ده او یو بیت نیم هم ترې پاتې نه دی ددې قصید کشف یو له مهمو تاریخي او ادبي کشفیاتو څخه دی چې هر کله تر لاسه نوزمونږ دتاریخ په یوه پاڼه به ډیره رڼا واچوي.

(سره بت) همغه ۵۳ متر بت او (خنک بت) ۳۵ متر مجسمه وه داتکي دکتلو وړ دي چې ددې دواړو بتانو قباگانې په اوومه مسیحي پېړۍ یعنی (لومړي هجري پېړۍ) کې چيني لیدونکي هیوان تسنگ هم تیر ویستی و. هغه فکر کړی و چې دمجسمو بدن له چودن څخه ټوټې ټوټې ریخت شوی او بیا سره یوځای شوی مجسمه ترې جوړه شوې، خوداچې موږ پوهیږو چې دامفکوره په قطعي توګه غلطه وه او له فلز څخه دمجسمو په جوړولو کې بلکل کار اخستل شوی نه و.

او ټول بدن یې دهمغه غره په دانه داره تیږه کې تراشل شوی او دقباگانو قات یا لوړې ژورې د پلستر او رسی په ذریعه لوړې ژورې شوي دي او په مخ یې ورته سور او شین رنگ وهلې و او همدغه رنگ مسلمان دې ته اړ ویستل چې یو ته (سور بت) او بل ته (خنک بت) یعنی سین بت ووايي.

کولای شو دې مجسمو ته دبامیانو په کیسو او اسطورو کې دوه نور نومونه هم پیدا کړو: یو (صلصال) او بل (شامامه) دبامیانو په سیمه ایز دود کې صلصال د ۵۳ متر بت نوم و شامامه د ۳۵ متر بت نوم و دصلصال دکلمې لغوي مفهوم گل او خاورې دی دبامیانو سیمه ایز د خپل ساده فکر کې صلصال دنر له پاره او شاه مامه د ښځې له پاره تصور کاوه او کوي یې او داهم فکر کوي چې یو یې شاه او بل یې ملکه وه پدې معنا چې دا یوه جوړه شاه او ملکه دي. دتاریخ څېړنو او لرغون پېژندنې په رڼا کې څرګندولی شو چې دافکر ونه ټول له حقیقت نه لرې دي

او دا دواړه مجسمې دبودا دي، خوياید وويل شي چې دفولکلور مطالعه او دعوامو فرهنگ ډير په زړه پورې دی مخصوصاً په تاريخي مسایلو کې ورته ډير ارزښت ورکول کېږي او سيمه ايزې کيسې اوریدل ډيرې دلچسپې او آموزنده دي. د شاه مامه دکلمې په ترکيبي جوړښت کې دوه کلمې څرگندې دي يو (شاه) او بل (مامه) چې دا دواړه دپنجشېریانو په لهجه کې ورگډې دي او مور ته يې اطلاق کېږي. همدارنگه دشهبانو هم توجیه کیدی شي.

لکه څنگه چې مو دمخه وويل چې عوام دا دواړه بتان ښځه، میره او همدارنگه شاه او ملکه بولي همداراز درې وړې مجسمې دلویو مجسمو په طاقونو کې په ناسته تراشل شوي دهغو دوه و ماشومان بولي او هغوی (نقصاني) بولي، په همدې ترتیب دبامیانو سيمه ايز خلك هغه ټول غټ او واړه بتان چې دڅلور سوه قدمونوپه ليرې والی تراشل شوی دی یوې کورنۍ ته منسوب بولي چې عبارت له پلار، مور او ماشومانوڅخه دي.

دبامیانو ۳۵ متري بت دڅیړنو له مخې داسې څرگندوي چې له ۵۳ متري بت څخه ډيره لرغونتیا لري او ۵۳ متري بت په ۴مه يا ۵مه عيسوي پيړۍ کې جوړ کړای شوی دی او په همدې ۵۳ متري مجسمو کې تناسب ډير په نظر کې نیول شوی دی او دادگویتا دمدرسي له دخالت نه بې تاثیرې ندی. وایي چې دبامیانو دلویې مجسمې وړې نمونې دتجارانو په کاروانونو دورینم په لاره کې دچين او جاپان ترخاورو پورې دلارې په اوږدو کې انتشار موندلی و.

دسرخ در اژدها

دباميان له عجيبو خيزونو څخه چې دداستان، کيسې، تاريخ، فولکلور، عاميانه کيسو، طبيعي تشکيلاتو طبقات الارضي له نظره دپاملرنې وړ دي هغه (اژدها) دي چې دباميان په يوه فرعي دره کې (سرخ در) نومېږي قرار لري.

سرخ در دباميان جنوب لويديځ لوري ته دڅاورينو غونډيو په منځ کې واقع دی چې دباميان دگڼو ځايونو په څير يې خاوره سور رنگ لري او په عامه توگه داوبو نرلو په وجه دکرهڼې وړنده. دطبقات الارض کوايف څرگندوي چې تريند امير اويکاولنگ اوحتی ترده زنگي پورې اوږدوالی لري چې پوښل شوی داهغه سرچينې دي چې اوبه يې ډير اهکي موادلري. په بل عبارت دڅاورې هغه طبقه چې دځمکې سطحي قشر ته نژدې ده ډير اهکي مواد لري اودسرچينو په اوبو کې نوموړي مواد په ډيره اندازه تحليل شوي دي. لکه څنگه چې هماغه شان دسرخ در دتشکلاتو په څير دلارې په اوږدو کې په مختلفو برخو کې لکه بندامير، يکاولنگ اوده زنگي کې مشاهده کېږي. هغه څه چې دسيمې په عرف کې په اژدهاي سرخ مشهور شو يو طبقات الارض تشکل دی چې شايد څو ميلیونه کاله دمخه دسرچينې دبنعان په وجه يې تشکل پيل شوی وي چې لاتراوسه هم ادامه لري.

اژدهای سرخ نن ورځ د ۴۰۰ قدمونو په شاوخوا کې اوږدوالی لري چې له لکۍ نه تر سره پورې په اژدها کې يو ژور شق ليدل کېږي اوله هغه ځايه چې داداژدها

دسر تصور کوي تر اوسه يو څه مخلوط معدني مواد چې له اوبو سره يوځای دسور او جیگري رنگ په لرلو جریان لري او دڅو دقیقو په موده کې سور او منجمد شي او شیکي يې لکه دمار يا دماهي دشا په څیر تشکیل شوی، حد په حد داوبو سوری نژدې یو متر جگوالی تشکیلوي او همدارنگه په شاګې يې شق شوي ځای کې داوبو دسپردلو او موادو دورتللو په وجه دیو حوض بڼه خپله کړې ده چې واقعاً هېښنده ده. میلیون کاله دمخه سور اژدها محض په چینه کې وې داوبو له دریمې جریان سره اویایې داهکي موادو په سريزې سره له لومړۍ نقطې څخه بې ځایه شوی او په دزمانې په مرور سره له خپل اصلي ځایه ۴۰۰ قدمه لرې شوي دي. داوبو حرکت او داهکي موادو ددریجې سربست په وجه دوه خواوو ته يې اوږدې غونډۍ تولید کړي دي چې سراسر يې شاشق يا دوه ځایه لیدل کیږي. ماچې ترکومه د(اذان چینه) په غور لیدلې نه وه نو تر هغې د اژدهای سرخ د طبقات الارض په موضوع بڼه نه پوهیدم.

په غور کې چینه ده چې د(اذان په چینه) مشهوره ده چې له اهکي موادو سره ګډې اوبه لري ددې چينې اوبو د ۶ يا ۷ مترو په اوږدوالی یو مار تشکیل کړی دی. کله چې دامعدني اوبه سرې او منجمدې کیږي دمنځني خط ترڅنګ په جریان کې یوه برجستګي لکه دمار په څیر کړه وړه تشکیلوي او دجریان خط يې ژور پاتې شوی دی او یوه ژوره تولیدوي چې د اژدها سرخ په شاوه نظر داوبو په ظرفیت ډیره ژوره لیدل کیږي.

اژدها سرخ لکه داوبن په څیر له اسلام نه مخکې هم دسیمې دخلکو دکیسې او داستانونه تشکیل کړې دي، هغه څوک چې دبامیانو دبتانو له تاریخي دورو څخه اطلاع لري پوهیږي چې پرته له دوو مجسمو څخه چې یوه ۳۵ متره او بله ۵۳ متره ده یوه بله مجسمه هم وه چې اوږدوالی يې یوزر قدمه و هم وجود لاره چې د خوب په بڼه پروت و لکه چې بودا يې په (نیروانا) یعنې قبر کې څرګند اوه. کله چې چینایي لیدونکی هیوان تسنګ داوومې پیړۍ په لومړي نیمایي کې له بامیانو تیریده لدې اوږد پروت بت څخه يې یادونه کړې ده او ویلي يې دي چې دابت دبامیانو دوه مشهورو بتانو ته نژدې واقع دی.

او وروسته تر هغې ددې ۳۰ کالو په اوږدو کې پوهان ددې بت دموقعیت اومحل په اړه ډیر پلټنه کې دي او دځای په هکله يې اټکل کاو او کوي يې. تر کومه ځایه چې مې دافسانو او تصوراتو په روح کې فکر کړی دی گمان کوم چې دطبیعي جوړ(اژدهای سرخ) شکل او داوږد پروت بت چې یوزر قدمه وه

ترمنځ ارتباط موجود دی. او داچې یو وخت بوداییانو دبامیانو دره د(بودایی خوابیده) دره یا دوله داسلامي دورو په داستانونو کې د (اژدها) په بڼه منځ ته راغلی او نوي تصوري زيب او زينت يې موندلی دبوداد اوږود پروت بت ترڅنگ په ۸ مسيحي پيړۍ کې يو معبد وجود لاره چې په کال کې يوځل هلته لويه ميله ترسره کيده او اوس داژدها ترڅنگ يوه گنبده وجودلري چې دسيمې خلك خپل نذرونه هلته پخوي. تر اوسه ديو شمېر غړنيو غرڅو ښکرونه هم داژدها پر بدن موجود دي چې گمان کوم د عرف او عاداتو له مخې له ډيرو پخوانيو زمانو څخه تر اوسه له منځه ندي تللي.

خلك دتاريخ په دوه مختلفو دورو کې په يوڅيز کې گډون چې هغه عبارت دتصور، تخيل، داستان او اسطورو څخه دی، دمعدني چيني اهکني اوبه چې دوخت په تيريدو سره راوتلې اوميليون کاله کيږي دتکمل په لور ده اوبلاخره يې دبودا په بڼه اوږده مجسمه جوړه کړې ده او پدې دورو کې په اژدها مشهوره شوې او ليدنه يې له مختلفو نقطو نظريو څخه ډيره په زړه پورې ده او دباميان له عجايبو څخه يوه هم همدا مجسمه ده.

دباميانو زمریان یا

شاه شکاری

له اسلام نه دمخه په لرغونو زمانو کې په ځانگړي توگه له دریمې زیږدې پیړۍ راوړوسته چې په افغانستان کې د کوشاني دامپراطورۍ اساس ددوو قدرتونو په رامنځ ته کیدلو چې یو یې ساساني په لويديځ کې (په ایران کې) اوبل په ختيځ کې عربي ترکان (په مرکزي اسيا کې) مخ په سقوط شول په افغانستان کې یوه دملوک الطوايفي دوره منځ ته راغله چې داسلام تر راتللو پورې یې په مختلفو عناوینو دوام وکړ او د یو شمیر مقتدرو دولتونو د هندوکش شمال او جنوب کې په درو او سیمو کې وجود لاره چې دهغوی دهر یونوم اونښان دنفوذ ساحه دافغانستان په پخواني تاریخ کې ځانته بحث او په زړه پورې مطالعه غواړي.

هغه څه چې دملوک الطوايفي دورې ته یې تر یو حده په ذهنونو اوتاریخي ماخذونو کې شخصیت ورکړی دادهغوی عناوین او القاب دي چې انعکاس یې په لومړۍ هجري پیړۍ کې د عربو مورخینو او جغرافیه نگارانو څخه اورو، پرته لدې چې په جزئیاتو کې ورداخل شو ویلای شو چې دافغانستان مختلفو نقاطو واکمنو مختلف القاب او عناوین درلودل.

مثلاً د کابل واکمنو لقب (کابل خدا) د زابل واکمن یعنې د غزني او کندهار ترمنځ (زابل خدا) دبامیان دواکمنو لقب (شیر بامیان) او د غرجستان یعنې د میمنې

د علاقې له وړوكو درو اود هري رود ددرې دپای تر برخو پورې دواكمنولقب (شارغرجستان) له داوله عناوینو او القابو څخه ډیر و چې دلته دټولو یادونه خبره ډیره اوږدوي ، ددوه لومړیو لقبونوپه باره کې یعنې (کابل خدا) او (زابل خدا) همدومره یادونه کوم چې دخدای کلمه چې اوس دپاک پروردگار پر لوی ذات اطلاق کیږي . په هغه وختونو کې له اسلام څخه دمخه یې ځانگړې معنا درلوده او د "شاه" با "پادشاه" په معنا وه لکه "شاه نامه" چې مختلف، ډولونه یې درلودل په پهلوي بهجه کې د (خنای نامه) په صورت یا (خدای نامه) په بڼه یادوي نو پدې بنا (کابل خدا) او (زابل خدا) په (کابل شاه) او (زابل شاه) تعبیر کولای شو.

پدې ترتیب سره دبامیانو سیمه ایز واکمن تر اسلام دمخه عبارت و له "شیر" او دبامیانو له شیرانو څخه چې عربي ماخذونو یې یادوښه کړې ده عبارت و په سیمه ایز واکمنې کورنۍ یانسل څخه په بودايي دوره کې، چې مرکز او پایتخت یې بامیان و او دلرغون پیژندنې څیړنو څرگنده کړې ده چې (شهر شاهي بامیان) یا دبامیان پایتخت په بودايي دورو کې په دره فولادي کې چې دبامیان په جنوب غربي زاویه کې واقع دی موجود و. سیلانیان او هغه کسان چې بامیانو ته ورځي او یا ورغلي دي ددره فولادي له پیل نه تر دوه درې کیلو مترو پورې یې په سلگونو بلکې په زرگونو سمڅې لیدلي دي او لیدلی شي چې په مختلفو ارتفاعاتو کې دتېرو په منځ کې لیدل کیږي. اوداثابتوي چې دلته یوگني شمیر کسان اوسیدل او واقعاً دیووروکي ښار حیثیت یې خپل کړی و.

دکابل دموزیم دبامیانو په ځانگړي خونه کې درنگه تصویرونو په ډله کې چې دیو ښکلې اونفیسې اوقیمتي بودايي کلکسون دی دیوبادشاه رنګه تصویر وجودلری چې پروفیسر هاکن په افغانستان کې دفرانسې فقید پخوانی دلرغون پیژندنې دهیئت مدیر چې دبامیانو په دره ککړک کې دبودايي تصاویرو کاشف و نوموړی پاچایي د شکاری پاچا په حیث یاد کړی دی.

داتصویر واقعاً دکابل دموزیم یونفیس او قمیدار تصویر دی که دهغه تصویر ارزښت درسامۍ او هنر له نظره هر څه وي خو دتاریخ له نظره ډیر ارزښت لري، ځکه چې فعلاً داتصویر یواځینی تصویر دی چې داسلام نه مخکې دساسانیانو او بودايي دورې په بامیانو کې لومړی تصویر دی چې زموږ لاسوته رارسیدلی دی.

شاه لکه ۴-۵ عیسوي پېړۍ په خیر نسبتاً تنګې اوله تن سره نښتې جامې اغوستلې ، دارنگه جامې چې ساسانیانو دود کړي تر ۷ عیسوي پېړۍ یعنې داسلام ددین تر ظهور پورې دودوې او دپاچا اوملکې مجسمه چې له فندقستانه (په

غوربند دره کې سیاه گرد ته نژدې) تر لاسه شوې او فعلاً د کابل په موزیم کې محفوظه ده دارنگه تنګې او په تن نښتې جامې یې تر اوومې عیسوي پېړۍ پورې دخسرو اونوشیروان ساساني تروخته څرګندېږي، ګلوبند، ګمرېند او له مروارید نه ډک امیل ددې عصر رواج اودود و.

هغه څه چې تر هر څه مهم اودپاملرنې وړ دی هغه دپاچا دتاج شکل او بڼه ده چې مرکب ددرې (هلال) او درې (کره) حلقي څخه دی او دپروفیسر هاک دهغوڅپرڼو له مخې چې ددې دورې په سکویې تر سره کړې دي، دې نتیجه ته رسیدلې دی چې درې (هلاله) او درې (کرې) په مختص ډول دبامیان او غزني دواکمنوپه تاج کې وو.

پاچا په داسې حال کې لیدل کېږي چې لیندۍ یې له خپلې سینې سره جوخته په دواړو لاسونو نیولې ده او په چپ خوا اوږه باندې یې د دو مرغاو یوغاړې او ککړۍ څرګندېږي. متصل دښي خوا زنگون سره یې دوه غشي او ښکاري سپي نیمه تنه څرګندېږي. غشي، لیندۍ، مرغاوۍ، او ښکاري سپي ټول سره یوځای شوي دي او پاچا ته یې دیوښکاري پاچا بڼه ورکړې ده.

دپاچا مخ ښي خواته دبودا پر لور چې تر څنګ یې انځور دی کوږ دی او په حقیقت کې لیندۍ هغه ته وربښي او داسې څرګندوي چې له ښکار دحيواناتو او پرندګانو وژل دبودايي په دین کې منع وو او هغه ډبر لیک چې ۵ کاله دمخه په کندهار کې کشف شو دا دډیر پخواني تاریخي سند له مخې څرګندوي چې (آشوکا) په دریمه م ز پېړۍ کې خلک دپرندګانو اوماهیانو له ښکار نه منع کول، دبامیانو ددې ښکاري پاچا رنگه تصویر چې دبامیانو دککړک له درې څخه په ۱۹۳۰ کال کې لاس ته راغلی په حقیقت کې دبامیانو یو سیمه ایز پاچا دی چې لړۍ یې دالپتګین اوسیګتګین همداراز دیعقوب لیث صفاري تر راتلو تر ۹ زیږدې پېړۍ (دریمې هجري پېړۍ) پورې دبامیانو پر غرونو روانه وه او له منځه نه وه تللې.

عربي اواسلامي مؤرخین دوی دبامیانو دزمریو په لقب یادکړيدي. او اصطخري یوتن دڅلورمې پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې چې دلسمې عیسوي پېړۍ له لومړیو سره برابره ده له دوی نه یادونه کوي او طبري نژدې نیمه پېړۍ دمخه دبامیان داسیمه ایز واکمن په همدغه لقب دبامیانو دزمریو په نامه یادوي.

دچيني لیدونکیو له یادونو او یادښتونو څخه واضحه څرګندېږي چې بامیان هغه وخت چې دتګ راتګ لار پرې سپړه وه په ۵-۶ او ۷ مسیحي پېړۍ کې یې سیمه ایز پاچاهان او سلطنتي کورنۍ درلودلې اوله چيني ګرځندویانو څخه لکه

دمثال په ډول هیوان تسنگ چې په ۶۳۲ مسیحي کال کې بامیانو ته ورغلی او هغه د سیمې د پاچا له خوا استقبال شوی او هغه یې سلطنتي میلستون ته بیوولی او هملته اوسیدلی دی بل چيني لیدونکی په ۷۲۷ عیسوي کال کې له بامیانو تیر شوی او په ۸ عیسوي پېړۍ کې دبامیانو د سیمه ایز پاچا د قدرت او ځواکتابه یادونه کوي.

دادوه سیمه ایز پاچاهان چې چینایانو په ۶۳۲ او ۷۲۷ کال کې په بامیانو کې لیدلي دي د یو لړ پاچاهانو جز بلل کیږي چې عربي او اسلامي مورخینو هغوی د دبامیانو د زمریو په نامه یاد کړي دي. او دا کورنۍ د (کوشانو یفتلي) له بقایا او پاتې شونو څخه وه.

لکه څنگه چې ټول پوهیږو دوږو کوشانیانو وارثین (کیداریان) همداراز یفتلیان وروسته له ۵ مسیحي پېړۍ چې دیفتلیانو سلطنت سقوط وکړ دافغانستان دغرونو په سختو او مرکزي برخو کې لکه بامیان، غرjestان، دیراود، جاغوري، مالستان، شارستان، گردیز او نوروبرخو کې تیت کیږي او په محلي یاسیمه ایزه واکمنۍ لاس پورې کوي او بامیان یې یوله مرکزونو څخه و او دبامیان زمریان یو له همدغو نسلونو څخه و چې دبودایي دین پلوي وو اوله نیکه مرغه ښکاري پاچا چې له همدغو پاچاهانو رنگه تصویر یې هم شته او دواکمنۍ تاریخ یې ۵ مسیحي پېړۍ ته منسوبولای شو.

د باميانو د ((جي)) په سمخه کې يوبودايي کتابتون:

افغانستان د زرکالو په اوږدو کې (له ۲ ق م پېړۍ نه تر ۹ مسيحي پېړۍ) داسيا يو مهم بودايي مرکز و او له مختلفو ځايونو څخه د کشف شويو اثارو شواهدو لکه په هډه، بگرام، شترک، فندقيستان، او د باميانو لويې بودايي مجسمې او د لويو استوپو پاتې شوني چې څو نمونې يې په بودايي کابل، توپ دره، ډرونټه، د بلخ په ايک درک کې لرو کولای شو دامفکوره په بڼه توگه زبات کړو.

ديوزرکالو په دوره کې چې بودايي دين په دوه مختلفو طريقو د خلاصون وړو کې لاره او لويه لاره په نامه دهيواد په مختلفو نقاطو کې اباد و يو شمير دامعبدونه که هغه په هډه کې وو که په کابل، بگرام، باميان، او که په بلخ کې او يا د افغانستان له حدوداتو څخه بهر په اسيا کې ډير شهرت يې لاره.

بودايي معابدونه عموماً لکه د اسلامي دورې د خانقاوو په څير چارچاپيره يوه لويه مستطيل شکله احاطه لري او خوا پر خوايي حجرې لرلې دا په ځانگړې توگه د راهبانو، علماو روحانيونو او پوهانو د اوسيدنې له باره وې او ځنې وختونه په ځينې معابدونو کې درې يا څلور سوه راهبانو د تفکر، انزوا په عالم کې ژوند کاوه او په ډيره پيمانه دهغوی فکري محصول ليکل او د مذهبي، اخلاقي او کيسو او رواياتو ترجمه وه.

په بل عبارت دامعبدونه لکه د اسلامي دورې مدرسې د تعليم و روزنې، تدريس افادي او استفادې مرکزونو وو، راهبان او دهغوي شاگردان په ډيره ارامۍ او خاطر جمعې سره په لوستلو او ليکلو مشغول وو او هر معبد ځانته کتابخانه درلوده، په کومو ځايونو کې چې د غرونو په منځ کې يې سمخه کيندله لکه په افغانستان کې باميان په چين کې توان، هوانگ او لانگ من همداراز په اجانتا کې کتابخانې اکثراً په همداسې سمخو کې وې او ټولو په عموم ډول تحريري اثار له همدغه شان سمخو او غرونو څخه کشف کړي دي.

له نیکه مرغه په ۱۹۳۰ عیسوي کال کې چې له پروفیسر هاکن د دخیږنې او سپرنې لپاره بامیانو ته لاړو دهغو پلټنو له مخې چې دنوموړي پروفیسر تر څارنې لاندې پیل شوې د ۳۵ مترې مجسمې په ښکتنۍ شرقی برخه کې مویوه نوې سمخه وموندله چې وروسته په سمخه ونومولشوه او په هغې سمخه کې دیوې پخوانۍ کتابخانې شواهد څرگند اوښکاره شول.

پدې سمخه کې چې پکې دپخوانۍ بودايي ورقي دسنسگرېت په ژبه او رسم الخط کشف شوي دبامیانو یوه پخوانۍ سمخه وه چې په ډیر احتمال له اسلام نه دمخه په ۴ او ۵ زیږدې پیړۍ کې دځینو کانیو په رانړیدلو دا سمخه ورانه شوې وه او دځینې طبیعي عواملو په وجه یې خوله بنده شوې وه او تر ۱۹۳۰ کاله پورې په همدې حال پاتې وه خو چې فرانسوي پلاوی ورته ورسید اودايي کشف کړه او کشف کړای شوي څیزونه یې دکابل موزیم ته منتقل شول او هلته دبامیان په ځانگړې خونه کې ځای پر ځای کړای شول.

په یاد مې دي چې ددې سمخې په منځ کې مویوه استوپه وکتله چې داطراف دیوالونو یې رنگه تصویرونه درلودل او دبودا دزیږیدلو دمجلس څرگندونه یې کوله دهمدې استوپې دکتابخانې ټوټه ټوټه پانې خورې وړې پرتې وې چې دباران داوبو او رطوبت په وجې سره ښتی وي چې سره بیلول یې ستونزمن او شکمن کار و. داپانې دکاغذ نه وې بلکې یو ډیر نازک نباتي پوستکی و چې له خانبانغ کاغذ څخه یې ضخامت ډیر نه و او دوخت دتیریدو په وجه ډیر ژر ماتیده مطلب داچې ترڅنده شوې وه کله چې به یې له یوې برخې سره تماس وشو نو ټول به له منځه لاړ، دې نازکه او ترڅنده بانه دپورته کولو له پاره دساعت جوړولو ډیر نازک وسایل پکار و، دډیر زحمت په تیږولو مو وکړای شول چې داوبو دبخار په واسطه یې غټې ټوټې له خاورې سره له ځمکې پورته کړو، چې دځینو عرض او طول ۱۰/۲۵ سانتي متره دی.

دافغانستان دښوونې او روزنې دوزارت په موافقه یې ځینې ټوټې دمطالعې په خاطر پاریس ته واستول شوې چې بیا وروسته دوباره دکابل موزیم ته راوړل شوې او یو تن فرانسوي لرغون پوه موسیو سیلون لوی پدې برخه کې مطالعات ترسره کړي چې لنډیز یې دلته وړاندې کيږي.

دکوم کتاب پانې او ټوټې چې په لاس راغلي دي عموماً په سنسگرېت ژبه او رسم الخط کښل شوي دي او دهغې رسم الخط دسبک اوشیوې له نظره په درې برخو ویشل شو.

۱) کوشاناروش - ۲) دگوپناروش - ۳) دمرکزي اسيا روش -

لومړۍ ډله په ۳ - ۴ مسيحي پيرۍ پورې مربوطه او دويمه ډله په ۷ - ۸ مسيحي پيرۍ پورې مربوطېږي او دريمه ډله دليکدودونو دډولونو نمونې را په يادوي چې دمرکزې اسيا له مختلفو نقاطو څخه لکه په «ختن» او «کوټچه» کې بېلگې اويا ورته نمونې يې دکوشاني امپراطورۍ په برخو کې موندل شوي دي. درس الخط مختلف انواع واضحوي چې دباميانو په سمخه کې يوه بودايي کتابخانه دايره شوې وه او درس الخط مختلفې نمونې څرگندوي چې علماوو او روحانيونو له مختلفو نقاطو لکه «ختن» او «کوټچه» څخه يې بېلگې اويا ورته نمونې يې دکوشاني امپراطورۍ په برخو کې موندل شوي دي.

درس الخط مختلف انواع واضحوي چې دباميان په سمخه کې يوه بودايي کتابخانه جوړه شوې وه او درس الخط مختلفې نمونې څرگندوي چې علماوو او روحانيونو له مختلفو نقاطو څخه له گاونډيو هيوادونو څخه باميانو ته تگ راتگ درلود. او لکه څنگه چې باميان د هغو لويو لارو پرسر واقع وو چې له مرکزي اسيا څخه هند ته تللی وې نو طبعاً راهبان دافغانستان له شمال او شرق څخه او له سرحداتو نه دباندې دهند او چين له همدې لارې تيريدل او هلته يې اقامت هم کاوه او داقامت پر مهال يې په مختلفو رسم الخطونو اثار ليکل نو ځکه دا دتعجب ځای ندي چې دباميانو په يوه کتابخانه کې دې په مختلفو رسم الخطونو اثار وموندل شي.

په هر حال کله چې دموسيوسيلون لوي له نظريې څرگنده شوه پدې کتابخانه کې پخواني اثار د ۳ او ۴ مسيحي پيرۍ اثار دي او نوي د ۷ او ۸ مسيحي پيرۍ اثار موجود دي او داتاريخونه په باميانو کې دبودايانو دعروج او انحطاط دورې څرگندوي لکه څنگه چې په متون کې دبوريس او ذاتوا کلمه تکرار شوې ده پدې خبره نو موسيوسيلون لوی باوري دی چې ډيرې شلیدلې پانې دبودايي دنجات دلوپې لارې مربوطې دي.

هغه څه چې دبودايي مذهبي ادب په اړه ډير مهم او ددقت وړ دی هغه ديو بودايي کتاب داصلي پارچو وجود دی چې وينايانومیده او دبودايي مذهبي دنجات وړې لارې مربوط و. دچينائي ليدونکي هيوان تسنگ دشهادت په اساس باوري به چې ددې طريقې پيروان په باميانو کې اوسيدل، نو دادتعجب ځای نه دی چې ددې طريقې د پيروانو مذهبي اثار دې دباميانو په سمخه کې پيدا او کشف کړای شي.

د (وینایا) د کتاب پارچې د (گوپتا) په رسم الخط لیکل شوی دی. اصلاً چې
دا کتاب یو اخلاقي او مذهبي کتاب شمیرل کیده سانسگرت په متن کې وړک و او
هغه یې یواځې دیوچینائي متن له مخې پیژنده او هغه د بنو غتو جلدونو لرونکی و
چې دبامیانو په کتابخانه کې یې څو په سانسگرت لیکلې پانې وموندل شوې،
لکه څنگه چې خبر یو درې کاله وروسته (دبامیانو ترکشف وروسته) څو پانې نورې
یې په کشمیر کې په یوه سمخه کې ترلاسه شوي دي.

پدې کې شک نشته چې په سمخه کې کشف شوې پانې یوه مهمه مفکوره
څرگندوي چې په یوه مهمه نقطه کې لکه بامیان چې د غره په زړه کې په زرگونو
سمخې کیندل شوي دي او د دنیا لویې مجسمې په غره کې تراشل شوي دي
نوخامخا به یې مهمې کتابخانې هم درلودلې چې دافغانستان دمختلفویرخو
راهبان او دگاوندیو هیوادونو راهبان هلته دمطالعې دپاره راتلل
او مطالعه به یې کوله.

د ککرک تنګي "لس متری مجسمه"

((پر معبد دیوالونو رنگه تصویرونه))

ښکاری باچا یا دبامیانې زمرې

هر کله چې دبامیانو نوم اخستل کېږي، او یا دهغه دمشهورتنګي په باره کې څه شرح کېږي نو لومړی ددوه لویو ۵۳ متری او ۳۵ متری مجسمو په باره کې بحث کېږي، ډیر لږ په ککرک دره کې دلس متری مجسمې او دبودایي رنگه تصویرونو یادونه کېږي او اکثراً د ککرک درې او دښکلیو تاریخي او هنري اثارو یادونه یې نه کېږي. او حال دا چې هغه لس متری مجسمه او په ځانګړې توګه رنگین تصویرونه یې چې کشف شول دبامیانو په تاریخي مقام کې یو ځلاند ډیرښت او ارزښت دی.

ککرک تنګی دبامیانو د لویو مجسمو جنوب ختیز خواته په درې کیلو متری کې واقع دی، دتنګي فاصله له هوټل نه دوه کیلو متره او دغلغله ښار له کنډوالوڅخه څه کم یو کیلو متر فاصله لري او دغلغله ښار دارګ له خرابوڅخه ټوله دره (تنګی) او دلس متری مجسمې طاق هم ښکاری د ککرک دره له پیل نه تر پایه چې د بابا دغره تر لمنو پورې رسیږي د ۱۵ کیلو مترو په شاوخوا کې اوږدوالی لري او سرک ددرې په امتداد تر (دوکاني) چې دهغې په کوزنۍ برخه کښې واقع دی دلس کیلو مترو په اندازه وړاندې تللی دی.

ترکومه ځایه چې دلرغون پیژندنې مطالعات او داثارو بقایا وې څرګندوي دبامیان درې هر یو معبد وړې او غټې مجسمې او رنگه تصویرونه درلودل ددرې په خوله کې دیو کیلو متر په فاصله دغره په ختیز لوري کې یو طاق دغرب په لور

کېنډل شوی چې په رواق کې یې یو لس متري مجسمه ولاړه ده دامجسمه دبامیان د لویو ۵۳ متري او ۳۵ متري مجسمو چې دهغوی مخونه قصداً تراشل شوې او له قصدي خرابکاریو یې تاوان ندی لیدلی مگر باداوباران دوخت په تیریدوسره دمخ اوبدن ځنې ځایونه ورتراشلي دي.

دامجسمه طبعاً دیو لمعابدو مرکز و او په کال ۱۹۳۰ میلادي کال کې ددې ترڅنګ یو معبد کشف شو او رنگه تصویرونه یې دکابل موزیم ته راوړل شول او دغه کلیکسون داسیا په بودایي تصاویرو کې د ډېر ارزښت وړ دی او دغه وروسته د (اجانتا) له اثارو د بودایي رنگه تصویرونو په کلیکسون کې شمېرل کېږي.

د ککړک د معبد رنگین تصویرونه څو پېړۍ د خلکو له نظره پټ وو، ځکه کله چې د دغې درې بودایان د کوم جنگي خطر سره مخامخ شوي دي نو د معبد د تصویرونو مخ یې په خټه لړلی او د بیا مراجعت په تمه لادرکه شوی دی او د زمانې په تیریدلو هغه ځای ته، دورختلو لاره ورانه شوې ده او رنگین تصویرونه دختې د نازک قشر لاندې تر کال ۱۹۳۰ پورې پاتې و.

د ککړک د معبد د دیوالي رنگه تصویرونو په منځ کې یو تصویر دافغانستان دتاریخ له نظره ډیر ارزښت لري او هغه دهغه پاچا تصویر دی چې دلیندۍ، غشي او ښکاري سپي په لرلو یې هغه ته د (ښکاري پاچا) لقب ورکړی دی او پرته له شکه دهغې درې دسیمه ایزو پاچاهانو د نیکه تصویر دی چې اصطخري دڅلورمې (ه) پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې (د لسمې مسیحي پېړۍ لومړۍ) یې د (بامیانو د زمریانو) په لقب یاد کړی دی. دبامیانو زمریان لکه دغرجستان د شاریانو لقب داسې سیمه ایز القاب و چې دمشهورې درې دشاهي کورنۍ په وجه هغه دره مشهوره وه. ټول پوهیږو چې په بامیانو کې دسلطنتي کورنۍ ورثې واکمني کوله. چيني لیدونکي، هیوان تسنگ په ۷مه مسیحي پېړۍ کې یې یو تن په بامیانو کې لیدلی او مصاحبه یې ورسره کړې ده او په سلطنتي قصر کې دهغه میلمه و او ورسره اوسیدلی دی. هیوان تسنگ نوموړی پاچا د (کشاتریه) د کهاله بولي او په دې صفت کولای شو هغه دسیمې له نظامي سیمه ایزو نجیباوو څخه وبولو. داډول سیمه ایزو واکمنانو داوومې پېړۍ په اوږدو کې دافغانستان په جنوبی برخه کې مخصوصاً په بامیان، جاغوري، غزني، ارزگان، کاپیسا، لغمان، گردیز، جهرستان او نورو ځایو کې وجودلاره.

او وروسته دکوشاني اویفتلي دولت له انقراض نه دهغوی اولادې او کورنۍ یې په خپل منځ کې مخلوط شوی او په هره گوشه او خنده کې یې سیمه ایز حکومتونه

جوړ کړل دا کورنۍ د پخواني افغانستان په تاريخ کې د کوشان اويفتلي په نامه پيژنو او ددوی مسکوکات، مجسمې او ډبر ليکونه دهيواد په مختلفو برخو کې ددوی نوم وښان هست او بود تائيدوي او دباميان په دره ککړک کې يو برجسته مثال دشکاری پاچا دی. چې دهغه انځور بودايي گروهمن په معبد کې ځای پر ځای کوي او له بودا سره محبت دارنگه ښيي چې ده له ښکار او دحيواناتو له وژلو لاس کښلی او توبه يې ويستلې ده.

دا پاچا په سريوتاج لري چې درې هلاله (سپوږمۍ) او درې کُرې په سر تومبلي لري ديو تخت دپاسه ناست او تکیه يې کړې ده او دهغه وخت د معتقدانو په نظر د حيواناتو او پرندگانو له وژلو څخه يې لاس اخستی او مقدس مقام ته واصل ښکاري.

دباميانو زمرې چې تصوير يې د ککړک له درې څخه تر لاسه شوی دی هغه دافغانستان له مرکزی دروڅخه ديوه واکمن په توگه موندل شوي کوي. ۸۵ کاله وروسته له هيوان تسنگ څخه يو تن بل گرځند چې اصلاً دکوريا و او (هوي تچاوو) نوميد، له باميانو څخه تيريدل او دهغه له وينا وو څخه داسې څرگنديږي چې نوموړي پاچا دکوم بل ځای تر تائير لاندې نه و او خپل پياده نظام يې ډير قوی و دکوريايي گرځند شهادت ديو سيمه ايز پاچا په اړه تر اسلام دمخه لومړۍ منبع ده چې په باميانو يې ديو پاچا په باره کې ورکوی او دهغې له مخې معلوميږي چې د ۷ مسيحي پيړۍ په اوږدو کې او حتی د ۸ ميلادي پيړۍ په پيل کې دباميانو سيمه ايز واکمن چې اسلامي ماخزونو د (بامياني زمرې) په صفت ياد کړی دی قوي او نيرومند پاچا و اود محلي جنبي په لرلو يې ډير قوت لاره، مگر دبودايي معتقداتو دنظريې دپيروۍ له مخې يې له جنگ قتل او وينې تويونې څخه کرکه کوله.

ضحاک بنار

داستانونو، او اسطورو چې له خوزره کالو راهیسې یې دملي خاطراتو دفتر احتوا کړی دی. زموږ په دماغ او حافظو کې محدود پاتې شوې ندې بلکې جغرافیایي میدان پر مخ ښکته راغلی او داوبو، خاورو، دښتو، غرونو او صحراگانو سره مخلوط او یوځای شوی دی.

خومره چې ددې خاورې داوسیدونکیو حافظه اودماغ دتاریخي او لرغونو پهلوانانو له نومونو څخه ډک دی همدا راز دغرونو څوکو، صحراگانو، کمرونو، مستو او څپاندو رودونو هم عین همغه خاطرې په ځان کې منعکسې کړي دي، او هر قدم چې ددې تاریخي خاورې په هره برخه کې کیښودل کیږي نو خامخا تاریخي، فوکلوري، داستاني، او خیالي خاطرې په نظر ښکاري. په بامیانو کې ۱۸ کیلو متره وړاندې هغه ځای کې چې د "کالو" دره دبامیان ددې ښکتنۍ برخه قطع کوي او ددواړو غرنیو خوړونواوبه سره یوځای کیږي. دغرونو هغه پرې کړې برخې چې له خاورو او ستگ مخلوطې دي چې جیگري او سور رنگ ورته یوځانگړی هیئت او صلابت ورکړی دی. لویې ضخیم برجونه او برداره دیوالونه دپاملرنې وړ دي. اروپایانو په دې کلونو کې دانیمه وران شوي دیوالونه دشاهد په توگه نیولي او هغه یې دقلعه سرخ په نامه نومولي دي مگر دسیمې خلک د ریښتینو ژورو ته ور ننوتلي دي او دتاریخ له دورونو ورتیر شوی دی او هغه سرحد ته ور رسیدلی دی چې اسطوري او داستانونه دتاریخ ځای نیسي نو دضحاک نوم یې موندلی دی او ددې اور رنگه خرابو پر مخ یې رنگ پورې کړی.

دعامیانه نوم ایښودنې له مخې ددې کلا پورتنۍ برخې دضحاک بنار په نامه او ښکتنۍ برخې یې دنریمان بنار په نامه یادولی شو. د(کالو) ددرې له هغه ځایه چې نری شوی او اوبه ترې تیرېږي لکه دمار په څیر کږه وږه لاره ختلې ده او په هره

کړليچ کې يوضخيم برج او دزينو اثار څرگنديږي دغلغله دښار دا دفاعي برخه
دنريمان په نامه يادوي او لکه څنگه چې ټول پوهيږو هغه هم
دلرغوني زمانې پهلوان و.

ددې له پاره چې پخواني داستانونه، دضحاك او نريمان کيسې، داهنگر "کاوه"
يا "دکان ځای" او نور بشپړ شي يوه دره چې دضحاك ښار ته نژدې او دباميان
ترڅنگ واقع ده د (آهنگران) نوم يې پرې کيښود چې دعاميانه اقسامو له مخې
طبيعي داهنگر (کاوه) يامرکز هلته موجود ؤ او د علاقې مندانودنظر راښکني له
پاره او په ځانگړي توگه دسيلانيانو له پاره ويلای شو چې داهنگران دره
دسيلانيانو له پاره دخال لرونکيو ماهيانو دښکار بهترين ځای دی.
دضحاك ښار دباميان دلارې په سر ددې تاريخي درې يوه ډيره مهمه نقطه ده.
اصلاً دضحاك دښار خرابۍ دوه برخې لري اوپه بل عبارت کولای شو
هغه په درې برخو هم وویشو.

اول: دفاعي سيستم چې عبارت له يو لړلارو اوپرچونو څخه دی چې دنريمان
په نامه يې شهرت حاصل کړی دی.

دويم: دښار ښکتنۍ برخه چې هلته اکثرو دسيمه ايزو خلکو ژوند کاوه.
دریم: دښار پورتنۍ برخه بالاخصار چې طبعاً دحاکمه قواوو ځای ؤ. دښار په
لومړۍ او دويمه برخه کې اوس په اسانۍ سره گرځيدل کيدای شی
او ليدنه يې اسانه ده.

دریمه برخه يې چې دبارانونو اوبادونو په وجه ډيره نشیب شوې ده ډير احتياط
غواړی او گرځيدل پکې ډير خطر لري مخصوصاً په هغو ورځو کې چې باد وي.
ترکومه ځايه چې لرغون پيژندونکيو څيړنې تر سره کړي دضحاك دښار
خرابۍ دساسانيانو ددورې آبادۍ وې او په دې ترتيب داباديو د پيل زمانه له اسلام
نه د مخه ټاکلې شو، او لکه څنگه چې دغوربند له فندفستان څخه دخسرنوشيروان
سکه تر لاسه شوې اود باميانو په لويديزه برخه کې دساساني رنگه تصويرونه هغه
ځای چې په (خسر نوشيروان) باندې مشهور دی تر لاسه شوی نو له احتمال له لري نه
ده چې دساساني نوشيروان په وخت کې پدې نقطه کې ابادي ترسره شوي وي.

دکيندلو په وجه دغربي ترکانو مارک وهل شوی کوزې هم تر لاسه شوي چې
دساسانيانو په وخت کې له آمو څخه دباختر خاورې ته راوړل شوې وې له دې وخته
ر اوروسته دامهمه ستراتيژيکي سيمه آباءه وه اودخوارز مشاهانوپه وخت کې يوه
مهمه کلا شميرل کيده او دلته دجلال الدين منکبرني او چنگيز خان ترمنځ خونړۍ

جگړې ترسره شوي دي يوه قيمتي خاطره دضحاك په كلا كې د "موتي جن" وژنه وه چې نوموړې دچغتي زوى او دچنگيز لمسى وه چې دمغلو يرغل گريي ډير په غوسه كړل. دا تاريخي كلا هغه ځاى دى چې مغل يرغلگرو د هغه وخت د افغاني مدافعه كوونكو قوت عملاً وليد.

لږ وړځې وروسته "ضحاك" د باميانو د نورو كلاگانو په شان ورانه شوه مگر د ۱۷ پېړۍ تر پايه او د ۱۸ پېړۍ تر پيله يې له برجونو څخه د دفاع له پاره كار اخستل كېده، چې وروسته د پېړيو ترتيبولو د جنگونو او طبيعي پېښو سره سره بيا هم يې د حصار ځينې برخې او ضخيم برجونه لا پاتې دي چې دضحاك ښار دمستحكمو كلاگانو په ډله كې وشمېري او د اښكلې كلا د نړۍ د سيلانيانو پر وړاندې ستاينه ترلاسه كړي.

۳۸/۲/۱۰

په پخواني افغانستان کې د لمر

پرست د قانون سوابق

دمخه تر دې چې په افغانستان کې د قبل التاريخ په اړه د څيړنو لمنه پراخه شي او د دې سيمې د لومړيو اوسيدونكيو درېسم ، عاداتو او عقايدو په ارتباط له اريايانو تر راپيدا كيدلو دمخه روښانه شي په ډيرو مواردو کې د اريايانو د اوسيدلو دځای ځايگي په اړه د هندوكش په چارچاپيره کې او مهاجرت يې گاونډيو سيمو ته ور اوږدوو.

دلته د بحث وړ موضوع (مهر) يا لمر پرستي ده چې دادی سوابق يې په اريايي (ويدي) عصر کې د پخواني افغانستان په تاريخ کې درك كوو او تحولات يې په وروستيو دورو کې مطالعه كوو.

د ويدي عصر اريايان په هغه مرحلو کې چې د هندوكش په چاپيريال کې يې ژوند كاوه. دين يې دنننۍ ورځې د كلمې په معنا نه لاره د كائناتو نوراني عناصرو پكې يوشان جذبه او اميد توليد اووه. اريايان د ژوند په لومړنيو مراتبو کې هر يو طبيعي عناصرو ته پخپله قائل شوی دی هر يو ته يې نوم ورکړی او هر يو ته يې سندرې درلودې چې خاطرې يې تر اوسه پاتې دي.

د (ويدي) د خدايانو د ډولونو مجموعه د همدغه طبيعي عناصرو له مجموعې څخه تشكيل شوی وه او په دې منځ کې له ستورو ډك اسمان لمر او سپوږمۍ ، باد او اور او همدارنگه شفق او فلق او نور د شخصيت څښتنان شول. او لمر هم د ځانگړي خدای شکل پيدا كړی ؤ او هغه يې په مختلفو نومونو او صفتونو ياد اووه او د لمر په هکله د انومونه په ويدي سندرو کې ښکاره شوي دي لکه : (سوريا) ، (ساويتار) ، (يوشان) ، (ميترا) ، (رود ورا).

لکه څنگه چې د ويدي عصر کې په افغانستان کې اوېستايي دوره په تاريخ کې منعكس شوې ده، وروسته له هغې چې (زراتشتر) ظهور وکړ داوېستايي عصر په ائين کې واحد پرستي منځ ته راغله. او يو شمېر ځانگړو خدايانو سرچپه

مفکوره او معنا پیدا کړه، د ویدي لمبر (میترا) نامه د تلفظ په لړ
تغیر سره (میترا) شو.

ژبپوهان باوري دي چې (میترا) په ځانگړې توگه د ویدي د تلفظ په صورت د
(دوست) معنا درلوده او په اوښتائي دوره کې یې هغه د (قرارداد) معهود (پیمان)
او (موافقې) په معنا تعبیروله، پدې کې شک نشته چې داوښتائي له (میترا) څخه
په دري ژبه کې (مهر) منځ ته راغلی دی دغه مهر چې تر اوسه دوستي، علاقه او
پیوند ترجمه کېږي دهغه پخوانۍ معنا په مناسبت دی.

همدغه شان لکه څنگه چې (میترا) (میترا) په (وید) او (اوښتا) کې د لمر په
معنا هم و نو (مهر) په دري ژبه کې همدغه مفهوم محافظه کړ اود اوښتا له ځینو
فکرو څخه څرگندېږي چې (اهورا مزدا) د (میترا) له پاره یعنې د غره پر څوکه لمر
(هرا برزتي) چې هغه پامیر ترجمه کوي ورته مسکن جوړ کړی و.

د تعبیر (د لمر راختل او ظاهریدل د غرونو له شاخه) ددې لپاره راوړي او
داسې چې لمر له خپل مسکن څخه د غره له څوکې راپورته کېږي، بل هغه څه چې
د لمر په باره کې یې اوښتايي یادونه مهمه ده داده چې دهغې زمانې د پوهې سره
همداسې تخیل کیده چې لمر په طلاسي څرخ بار دی او څلور
طلاسي اسونه یې راکاږي.

اوښتايي دامفکوره د هنر په مفهوم په عام او خاص ډول سره د افغانستان له پاره
فوق العاده مهمه ده ځکه چې په وروستیو دورو کې هیکل تراشانو او نقاشانو د لمر
ځانگړی خدای پر څرخ سپور له اسونو سره څو څو ځله ننداره کړې دی.

دهمدغو ویدي او اوښتا معتقدینو پر اساس په وروسته دورو کې دمخه تر
هخامنشیانو "ناهیتا" او "میترا" یعنې "ناهید" او "لمر" وروسته د افغانستان په
شمال کې دامو سیند سیمې په پخواني بکتریان کې درلودل اودامفکوره یې له دې
ځایه د ایران هخامنشیانو ته منتقل شوې ده، لکه څنگه چې لومړي داریوش له
۵۲۱_۴۸۵ م ز او لومړي خشا بارشا ۴۸۵_۴۷۲ م ز پورې دهغو د نامه
یادونه نده کړې دویم شیر ته ور داخل د لومړي ځل له پاره وروسته له "اهورا مزدا"
له "ناهیتا" او "میترا" یادونه کړې ده داسې نتیجه لاس ته راځي چې "میترا" او
دهغې نمانځنې په منځنۍ پېړۍ (۵) م ز کې په ایران کې انتشار موندلی دی او له
هغه ځایه یې بین النهرین او وړوکی اسیا ته لاره موندلې ده.

دلویو کوشانیانو په دوره کې (له لومړۍ تر دریمې مسیحي پېړۍ پورې) چې
ددیانت او ائین موضوع ډیره ازادي موندلې وه سیمه ایز ځانگړي خدایان همدا راز
هندي او یوناني ټولو ته احترام کیده اود یوناني اسطوره یې ځانگړي خدایان هم
مشهور شوي و. "میترا" د لمر ځانگړی خدای دتغییر تلفظ په یو جز سره "میرو"
د کنشکا او هویشکا په مسکوکاتو کې په ځانگړې توگه د لومړي امپراطور په

مسکوکاتو کې لیدل کیږي. "میر" همغه (مهر) (میترا) او (میترا) دی چې سلسلې یې دافغانستان په تاریخ فرهنگ، ادبیاتو او السنه کې دوام کړی دی. دغه دلمر په اړه پدې سیمه کې دعقایدو لرغونتیا تر هغې چې څلورمې او پنځمې مسیحي پېړۍ ته رسو او له دې تاریخه وروسته دنوموړې دیانت شواهد هندوکش په جنوب اود افغانستان په جنوب غرب کې یو شان لیدل کیږي او دوام یې داسلام تر ظهوره پورې په دې سیمه کې څرگند او ښکاره دی. دې لمر پرستی ته یې (برهنې لمر پرستی) هم ویلې ده او دیوناني اسطورو د تاثیر په اثر دسهار او مابنېام ستوري هم د شخصیت له مخې له لمر سره یو شان گڼل شوي او د لمر او ستورو یو شان بیان منځ ته راغلی دی او ددې نوې مفکورې تاثیر د افغانستان په هیكل تر اشنه او نقاشۍ کې مشهور او ښکاره دی.

دافغانستان په لویدیزه برخه زمین داور او جبل الزور کې دلمر پرستی د معابدونو داثارو شواهد داسلامي مبلغینو او عسکرو تر راتللو پورې خارجي وجود درلود. په همدغه زمانه او یاڅو کاله دمخه یې چيني (هیوان تسنگ) چې پخپله هم بودايي راهب و له افغانستان څخه دتیریدلو پر مهال دلمر پرستی معبدونو او دهغې پیروانو ته اشاره کړې ده لرې نه څو ایا پخپله دکابل ښار په ۱۲ کیلومترۍ کې دکاپیسا دحوزې په لویه لاره دخیر خانې په یوه غونډۍ کې دلمر پرستی یو لوی معبد کشف نه شو؟ ددې پوښتنې ځواب به په لارم تفصیل سره بله مقاله کې ورکړای شي.

دسور يا هيكل

دلمر خانگړې خدای دخير خانې په کوتل کې

دلرغون پيژندنې څيړنو دلرغوني افغانستان دمختلفو برخو په پيژندگلوي لکه تاريخ، فرهنگ، اړت، او هنر کې ډير خدمتونه ترسره کړي دي چې هېڅوک ترې انکار کولای نشي، لکه په سلگونو دارنگه مسایل چې دڅيړنو په ترڅ کې روښانه شوي يو هم دلمر پرستي موضوع ده چې د ادب او داديانو تاريخچې له نظره يې په افغانستان کې درلوده مگر تر ۱۴ کلو دمخه څه مادي شواهد ددې اثبات له پاره پد لاس نه وو.

د کابل ښار شمال لويديځ ته په ۱۲ کيلو مترې کې د غره په شرقي لمنه چې په (بغل هزاره) مشهور دی او کنډو چې د کابل او کاپيسا (کوهدامن) ترمنځ واقع دی چې په کوتل خير خانه شهرت لري يو معبد کشف شو چې په مهر يا لمر پرستي پورې په خانگړې توگه اړه لري ددې معبد کشف کوونکی موسيو کرل فرانسوي و. تر کومه ځايه چې علمي څيړنو څرگنده کړه دلمر پرستي معبد ديويل معبد په خرابو اباد شوي و چې دهغې دنوعيت تشخيص نشو کولای. دخير خانې دلمر پرستي معبد دپلان او نقشې له مخې درې کوټې درلودلې چې هرې خونې خانگړې دروازه درلوده تر څو دنوموړي ائين پلويان دمذهبي مراسمو د اجرا پر مهال په اسانۍ سره تگ راتگ تر سره کړي.

د ننه په هره يوه خونه کې درې د تسليت جوړې شوې چوکۍ وليدل شوې، لکه څنگه چې په هره چوکۍ کې دمجسمې دايښودلو له پاره سوري وليدل شول داسې استنباط ترې وشو چې په مجموعي صورت ۹ مجسمې په دغه معبد کې موجودې وې، ددقيقو کتنو څخه وروسته دانتيجبه پر لاس راغله چې نوموړی دلمر پرستي

معبد ډیره سخته صدمه لیدلې ده او ټولې مجسمې یې له خپل ځای څخه بېځایه شوي دي. لکه چې دکوتواو دهلیز تر پاکولو وروسته دوه ماتې مجسمې اویواځې یوه مرمرې جوړه مجسمه په لاس راغله چې ډیره ښکلې او زړه راښکونکې ده او دسوریا یعنی دلمر ځانگړي خدای ښودنه یې کوله او اوس دکابل په موزیم کې دنمایش له پاره ایښودل شوې ده.

دسوریا مرمرې مجسمه چې تر اوسه دلمر پرستی یواځینې مجسمه ده چې له کابل او حتی له ټول افغانستان څخه تر لاسه شوې ده دیوې مخصوصې گاډۍ دپاسه له خپلې اسطوري سره ناست او دواړو خواوو ته یې واړه هیکلونه هم څرکندېږي چې دهمدغې مقالې په اوږدو کې یې در معرفي کوو. داوېستایي عصر داسطورو مطابق (متیرا) یا لمر اصلاً خپله طلايي گاډۍ درلوده چې سپینو اسونو به راښکله.

(سوریا) دلمر ځانگړی خدای چې دخیر خانې په کوتل کې کشف شوی په یوه گاډۍ کې ناست او دوه اسونه یې راکاږي. دا تخيلی داستان ددوه زره کلو په اوږدو کې داسې دخلکو په ذهن کې ناست و، چې په پای کې یې دیو حقیقت په ډول ومانه.

او د (سوریا) دنمایش په صحنو کې یې له هغه تخيل څخه کار اخستی دی دامفکوره چې په ۵-۶ پېړۍ کې زموږ دهیواد په هیکل جوړونه کې لیکل کېږي په ۲-۳ پېړۍ کې په نقاشۍ کې هم داستعمال وړ وه اومهمه مرکزي صحنه یې دبامیان د ۳۵ مترۍ بت درواق سقف چې دسپوږمۍ ځانگړی خدای یې دگاډۍ دپاسه ښودلی چې سپین وزر لرونکي اسونه یې کشوي پدغه ترتیب گورو چې شاعرانه تخيلات او اسطوري لمر او سپوږمۍ ځانگړی خدای په گردونه کې ناست یاولاړ به یې څرگنداوه او سوریا دخیر خانې په کوتل کې په یوه گاډۍ کې ناست څرگندېږي.

مخکې مو وویل چې دهغه دواړو خواوو ته دوه واړه هیکلونه نور هم لیدل کېږي دادوه هیکلونه لکه دسبا او مابنام دستورو په شان هیکلونه دي چې وروسته هغه هم اسطوره او تخيل وی داخل چې یوناني اسطوري په افغانستان کې رائج شوې وې په محلي معتقدینو کې تاثیر کړی و او دلمر ځانگړی خدای په خپله خوا کې دوه ستوری هم پیدا کړی دی.

دادوه ستوري چې دختیز یونان په تصوراتو کې دفوسفو اوس او هسپروس په نامه یادېږي دپخواني یونان په اسطورو کې دتومان دوه ورونه وو، چې یو ته یې (

اکستور) اوبل ته يې (پولوکس) ويل تر دې پورې چې (اکستور) ناپديد شو او (پولوکس) يواځې پاتې شو او له (زوس) نه يې هيله څرگنده کړه چې له خپل ورور نه بيل نه وي او دهغه دستور مطابق داسې برقرار شو چې دوه ورځې ترمنځ دواړه يوځای يوځل په اسمان او يوځل يې په ځمکه راڅرگند شي او دسبا او مابنام ستوري دهغوی له خاطرو څخه راپاتې دي، دخير خانې دکوتل په تراشلي هيکل کې دسبا اوبيگاه ستوري د(سوريا) دگاهۍ په دوه خواوو کې ليدل کېږي. او ديو تن يوناني باختري پاچا په مسکو کاتوکې يعنې د ((ايوکراتيدس)) چې ددويمې زېږدې پېړۍ په دويمه نيمايي کې يې ژوند کاوه ددوه سپرو په نقش جوړ کړای شوی. وايي چې ددې دوه ستورو وظيفه داده چې اعمالو او ناظرو نيکې او بدې پېښې ثبتوي.

دلمر پرستی قانون او معبدونه يې له سيستان څخه تر قنوج او ملتان پورې په لويه ساحه کې خپاره وو او په افغانستان کې يې دبودايي دين ترڅنگ څرگندويي کړې وه، وروسته تر هغې چې يفتليان په افغانستان کې خواره واره شول هغوی چې کومه دلچسپي دبودايي دين سره درلوده، لمر پرستی ته ډير متمایل شول. دابايد هير نکړو چې په افغانستان کې يوشمير سکې کشف شوي دي. چې دهغوي پر يومخ دنيمې تنې په بڼه دلمر ځانگړې خداي نقش دی اودنور شعلې يې له شانه خپرې شوی.

ډيره په زړه پوري خبره داده چې پدې سکو کې دځينو ځايونو (داور) يعنې زمينداور (زابلستان) اود (سکاوند) نومونه لوستل شوی دی او دانومونه معمول او متعارف دي همدا راز زمينداور، غزني (سکاوند) يا دلوگر (سجاوند) ټول مشهور دي او پوهيږو چې دزمينداور په (جبل الزور) اودلوگر په (سکاوند) کې دلمر پرستی معبدونو وجود لاره، په غزني يا په غربي او يا هم په شمال لويديز برخو کې لکه جاغوري او نورو کې هم دارنگه معبدونه آباد و.

يواځې يو معبد چې عبارت دخير خانې دکوتل له معبد څخه دی دعلمي څيړنو پر اساس کيندل شوی او هغه دمرمرو سورياهيمکل چې راتر لاسه شوې د(سوريا) يواځينۍ مجسمه ده چې دڅيړونکيو لاس ته ورغلې ده.

مرنجان غونډۍ دکابل دښار په

منځ کې یوه پخوانۍ نقطه

دکابل ښار هغه ښکلی او تاریخي ښار دی چې دنوم انعکاس یې له اسطورو، داستانونو، فولکلوري کیسو، قصیدو او د تاریخ له متون څخه ترغږېدو کيږي، او دا ښار خپل ډیر لرغون توب د شواهدو له مخې ثابتوي. د اښکلی ښار چې ډیره برخه ابادي یې ددوه غرونو (آسه مائي) او (شیردروازي) ترمنځ واقع ده شرقي لور ته دخاوري یوه غونډۍ لري چې معمولاً یې د (تپه مرنجان) په نوم یادوي، که چیرته ښه دقت وشي تپه مرنجان او اراضي یې سره لدې چې دکابل دښار شرقي لور ته واقع شوی مگر له بلې رودخانې څخه خړوبیږي چې عبارت دلوگر له سین څخه دی. دا ټکی دپاملرنې وړ دی ځکه چې نن سبا دکابل په ډیره اندازه دکابل په سیند اباد دی او په پخوانۍ زمانه کې دښار دثقل مرکز اکثراً دلوگر په سیند اباد و په همدې ترتیب دمرنجان غونډۍ ددواړو رودخانو ترمنځ واقع شوی دی چې لږ څه لیرې دتنګ غارو په سیمه کې دواړه رودونه سره یوځای کیږي دمرنجان غونډۍ لکه دنورو ډیرو غرونو او غونډیو په څیر فولکلوري داستانونه لري او ددې داستانونو له خلا څخه داسې څرګندیږي چې مرنجان اصلاً جادوگر و او دډیر مال او ثروت څښتن و کله چې یې طلسم مات شو افسانه یې شتمني یې دخاورو په غونډۍ بدله شوه.

لرغونه پیژندنه چې دداسې فولکلوري داستانونو یواځینۍ کیلي ده ددې غونډۍ په چاپیریال او خاطراتو دیولړ حقایقو په کشف موفق شوی چې پوهیدل یې دیومملکت دپایتخت په حیث دتاریخي مراتبو په رڼا کې له دلچسپۍ څخه لیرې ندی دریش کاله دمخه دتپه مرنجان په غربي برخو کې چې دخپلواکۍ د جشون په

مهال هلته اوبه ولاړې وې پدې برخه کې دځمکې د هواري اوبلونو جوړولو په مهال یوختین دیگی وموندل شو چې پکې یو شمیر مسکوکات اونقره یې پارچې پرتې وې. ددې ټولو مسکوکاتو او ذوب شوو نقره یې پارچو مخلوط داسې حکم کاوه چې په یوه زمانه کې پدې ځای دزرگر دکان و اودا ډیر مهم او په زړه پورې کلیکسیون نن ورځ دکابل په موزیم کې موجود دی. اودچمن حضوري دمسکو کاتو په نامه یادېږي اودوه تنه فرانسوي پوهان موسیو (شلوم برژه) او موسیو (کوریل) د (چمن حضوري دمسکوکاتو خزانه) تر سر لیک لاندې پدې یو کتاب کښلې دی.

دچمن حضوري مسکوکات چې دمرنجان دغونډې له غربي برخې څخه په لاس راغلې ډیره لرغونې، ښکلې او نفیسه مجموعه ده ځکه چې په هغې کې د ۴ - ۶ م ز پېړۍ سکې هم موجودې دي او دځینو سکو وزن یې له ۵ گرامو څخه زیات دی.

معمولا دچمن حضوري مسکوکات دفن پیژندنې له مخې چې دپخوانیو اویوناني مسکوکاتو په اړه معمول دی دا (اتیک) په نوم یادوي دامسکوکات په ډیره اندازه د ۴ - ۵ م ز پېړۍ په اوږدو کې په یونان او لیرې نژدې جزیرو کې تر قبرص پورې جوړیدلي دیو شمیر په مخ یې دبوم او په بل مخ یې د (اتنا) د (زوس) دلور دتفکریا اندیښنې رتبه النوع چې د ارتن) دښار دحامي دیونان دپایتخت په حیث تلقي کیده په ضرب رسیدلی دی.

دا د سکو مجموعه ډیره نادره او قیمتي ده او تر کومه ځایه چې خپرې شوي دي دمدیترانې له لارې دتجاوز په وجه له هغه ځایه تر تپه مرنجان پورې رسیدلی دی چې دې کار دهخامنشیانو په وخت کې صورت نیولی دی ځکه چې په هغې دوره کې دهخامنشیانو دفتوحاتو اوتسلط په وجه یې دنفوذ ساحې پدې ټوله منطقه کې وسعت موندلی و. او له روم څخه کاروانونو تر سند پورې تگ راتگ درلود لکه څنګه دهخامنشیانو پخپله دومره سکې نه درلودې نودیونانیانو سکې چې ددوی سکوته ورته دی په خپله سیمه رواج کړی دی. هغه څه چې دانظریه تقویه کوي دنقرې یوه وړه پارچه ده چې دهغې په مخ میخي لیک لیدل کیږي.

همغه حروف چې دهخامنشیانو په وخت کې دود و او دا څو حرفه یې دهغه وخت نښه ده چې شواهد یې تر اوسه دافغانستان په خاوره کې لیدل کیږي.

پدې کښې شک نشته چې دمخه تر سکندراو سیروس ترفتوحاتو دمخه او تر هغه دمخه داریوش تر سند پورې دفتوحاتو د تر لاسه کولو او حتی هغه پلاوی چې د کبیتیو د چلولو دپاره د مطالعې په خاطر د سند په اوبو کې دیو تن یوناني

سیلاکس) تر نظر لاندې لیږل شوی و د کاروان او تجارت لارې د غرب، اسیا او افغانستان ترمنځ هغه وخت خلاصې وې او دا هم له احتمال څخه لیرې نده چې کابل هغه وخت د تجارت یو وړوکی ښار و او دا هم باید و منو چې هغه مهال د تپه مرنجان د غونډۍ چار چاپیره خلك اوسیدل او حتی د زر گري دکان موجود و چې په هغې کې نقره موجوده وه او د زیوراتو او نقرې د زوب کار کیده.

په ۱۹۹۳ میلادي کال کې د تپه مرنجان په هغه برخه کې چې د کابل جلال اباد سرک تیر شوی دی دوه د بودايي دین معبدونه کشف کړای شول چې شاید په ۲ یا ۳ مه عیسوي پېړۍ کې جوړ کړای شوی دی چې داد کوشانیانو وروستي وختونه و او علمي هڅو دا ثابته کړه چې ا قلا یو یې د ۴ مې یا ۵ مې عیسوي پېړۍ په اوږدو کې پخپله د کابل د ښار د بودپرستانو له خوا مرمت کاري شوی دی لکه چې د دیوال د پیروالي له پاره یې د (یودیس اتوا) مجسمه سالمه او روغه په لاس راغله چې اوس د کابل په موزیم کې موجوده ده او دا په لاس راوړو مجسمو کې تر ټولو لویه مجسمه ده.

د تپه مرنجان د غونډۍ معبد وروسته د ۵ پېړۍ له مرمت کاري څخه یې خارجي برخه دیوې وړوکی کلکې او مستحکمې کلا بڼه غوره کړې وه او لکه چې پدې پېړۍ کې دیفتلیانو ظهور کابل ته ثابت دی نو له احتمال نه بهرنده چې بت پرستانو دخپل شکست په نظر کې نیولو سره د معبد ته د مرمت کاري په همال دیوې کلا بڼه ورکړی ده.

د مرنجان غونډۍ له بودايي معبد څخه په مجموعي توګه د ۳۷۳ درنو سکوپه شاوخوا کې دنقري سکې چې د ساسانیانو دوخت دی او د ۱۲ دانوپه شاوخوا کې د سرو زرو سکې د (کوشانوساساني) د دورې کشف شوی او د اثباتوي چې د مرنجان تپه او بودايي معبد یې وروسته له کوشانیانو څخه هم له رونق څخه نه و لوېدلی. د مرنجان بودايي معبد حتی د عربي او اسلامي مبلغینو تر وخته خارجي وجود درلود ځکه چې مسلسل مرمت یې ددې مطلب بڼه شاهد او ثبوت دی.

د تپه مرنجان بودايي معبد _ او

هغه نتایج چې وروسته تر لاسه شو

د کابل شمال، شرق او جنوب شرق ته یو شمیر تپې د بي بي مهرو تپه، مرنجان تپه او خاک بلخ تپه وجود لري، د ساحې او پراخوالي له نظره د مرنجان تپه له نورو مهمتره ده چې چمن حضوري تر څنګ د کابل _ جلال اباد په لويه لار واقع او ترسیاه سنگ پورې يې لويه او پراخه ساحه رانیولې ده.

دا څرګنده ده چې که نن ورځ د کابل د ښار د ثقل مرکز د کابل درود په غاړه وقع دی نو دمخه تر اسلام د امرکزیت د لوګر د سیند په غاړه واقع و او د هغو بودايي ابادیو بقایاوې چې د شاخ پرنتي د غره په لمنه، زنبورک شاه په خضر کې او شموچینه، جان باز، پنجه شاه سهاکونه، شیوکي، کمري او چکري کې پرتې دي دا مفکوره تقویه کوي. په همدې ترتیب مرنجان تپه هم د لوګر درودخانې په حوزه کې قرار لري او هغه اوبه چې د مستان تر پیل لاندې د بالاحصار شرقي لور ته د خرابو تر څنګ تیريږي د خپلواکۍ په جشن کې د مرنجان د تپې غربي برخه په مصنوعي توګه ښکلی کوي.

د مرنجان تپه لکه د افغانستان د ډیرو غرونو او غونډیو په څیر فولکورې داستانونه او کیسې لري چې د هغو له منځه څخه داسې څرګندیږي چې مرنجان اصلاً یو جادوګرو چې د ډیر مال او ثروت څښتن و او خپله سرمایه یې په همدې غونډۍ کې خښه کړې وه ترڅو چې طلسم یې ماتيږي او ټوله سرمایه له خاورو سره خاورې کیږي.

لرغون پیژندونکي چې ددې رنگه فولکلوري معما دیواځنی حل کلیانې دي ددې تپې په چاپیریال کې او ورته په مربوطو خاطرو دیو لږ حقایقو په کشف موفق شوي دي چې په هغې پوهیدل دکابل دښار دتاریخچې دروښاونولولپاره ډیر گټور او دلچسپ دی.

د ۱۹۳۳ عیسوي کال دپسرلي په موسم کې مې موسیو ژان کرل د فرانسوي پلاوي دکیندلو دپلاوي غړي ته چې دپروفیسر هاکن په غیاب کې یې دنوموړي هیئت نمائندګي کوله خبر ورکړ چې دهغه راپور له مخې چې دکابل موزیم ته رسیدلی دی دمرنجان په غونډۍ کې یوه مجسمه پیدا شوې ده، په یاد مې دي چې له نوموړي پلاوي سره سمدلاسه همغې نقطې ته ولاړو او علمي څیړنه مو پیل کړه، وروسته تر دې موسیوهاکن چې داوخت یې په توکیو کې د "خانه فرهنگي" دمدیریت چارې په لاس کې وې کابل ته راغی او د ۱۹۳۳ عیسوي کال دجون دمیاشتې ۱۵ نېټې څخه تر ۲۷ نېټې پورې کیندلو، څیړنو او هڅو دده تر مشرتوب لاندې صورت ونيو.

دکوششونو ځای دمرنجان دغونډۍ غربي خواته لري او وروسته تریولر هڅو واضح شوه چې لاندې ابادۍ پدې نقطه کې قرار لري.

یوه مستطیل شکله ابادي ۸۶۰ متر ضرب ۱۲/۳۰ متره. داودانۍ له خامو غټو غټو خښتو څخه چې په مربع بڼه جوړې دي او هرې ضلع یې ۵۰ سانتي متره اوږدوالی درلود، دلته درې اطاقونه جوړ و، چې چټ یې دکمان یا لیندۍ په بڼه جوړ شوی و.

(۲) ددې مستطیل شکلي ودانۍ په کنجونو کې برجونه ترسترګو شول چې دسیند له تېرو جوړ کړای شوی و او منظور تر ډیر محکموالی و، ددې ودانۍ په غربي برخه کې په دیوال کې یو طاق څرګند شو چې عرض یې ۱/۲۵ متره و.

(۳) ددې غربي دیوال په مقابل کښې یوه وړوکی استوپه څرګنده شوه چې دکاڼو دکوچنیو تختو څخه جوړه شوې وه.

دلرغون پیژندنې دکتنې له مخې چې داسنادو له مخې کشف شوی: مجسمې، مسکوکات، خټین لوبښي او نور تر لاسه شول داسې نتیجه ترې واخستل شوه چې اصلا دلویو کوشانیانو په وخت کې د (۲ او ۳) مسیحي پیړۍ په اوږدو کې دلته دبودایانو له خوا مستطیل ډوله معبد جوړ کړای شوی و او دې معبد هم لکه دنورو معبدونو په څیر په خپله غربي خوا کې استوپه درلوده، وروسته تر هغې په ۵ مسیحي پیړۍ کې چې دمعبد ځینې برخې خرابې او شنیدلې

وې نو په کنجونو کې يې برجونه ور جوړ کړي و داشکست او خرابۍ يې په غربي برخه کې ډيرې محسوسيدلې ځکه چې دغربي برخې له شنيدلي ديوال سره يو بل پند ديوال جوړ شوی و.

تر ټولو پخوانۍ سکه چې مرنجان په بودايي معبد کې تر لاسه شوې ده هغه يوه مسي سکه او دکجولا کدفيزس کوشانيانو د لومړي پاچا سکه ده چې معمولاً هغه (۵۰) کاله دمخه تر ميلاد اود مسيح په وخت کې شميري.

پرته تر دې لدې معبد څخه دوه دستي نور مسکوکات هم تر لاسه شوي چې ددې برخې پر تاريخي تحولونو ډيره رڼا اچوي.

يوه مجموعه له دې مسکوکاتو څخه له ۱۲ طلايي مسکوکاتو څخه مرکبه ده چې بڼه يې محدب، مقرر او يا د نعلبکۍ په شکل جوړې دي چې داد کوشانيانو يو شمير شازيو پورې اړه نيسي. چې ساساني شاهنشاه پورې مربوط دي. پدې وجه داسکې دکوشانو ساساني په صفت يادوي. ددې سکو پريوې د(بهرام) نوم ليکل شوی دی اودلو يې کوشاني شاهنشاه بهرام په نوم يادې شې دي.

او يوولس نورې سکې فيروز، هرمز، بهرام اود شاهپور وې. يوه دسته نورې کشف شوې سکې دنقرې دي او ټولې په مجموعي توگه ۳۷۳ عدده سکې تشکيلوي. له دې جملې څخه ۳۳۸ عدده دوم شاهپور پورې مربوط دي (۳۷۹-۳۱۰ مسيحي) ۲۴ عدد دويم اردشير پورې (۳۸۳-۳۷۹ م) او ۱۱ عدده يې دريم شاهپور (۳۸۸-۳۸۳ م) پورې مربوطې دي.

پدې ترتيب لکه څنگه چې ليدل کيږي دمرنجان دتپې دبودايي معبد بڼکلي کشف شوي مسکوکات موږ دخلورمې عيسوي پيړۍ تر پايه رارسوي. دتپه مرنجان په بودايي معبد کې دهیکل تراشنې له نظره دبودا مختلفې مجسمې يوديس اتوا او اعانه ور کوونکي کشف شوي تر ټولو لويه مجسمه ده چې ددوو پخوانيو او نوي دېوال ترمنځ کشف او تر لاسه شوی او دکابل موزيم ته منتقل شوې ده. داعانې ور کوونکو مجسمه په داسې لباس کې چې جامې يې په ځان پورې چسپې نښتې او گونډې يې وهلې کشف شوې ده. يو له دې مجسمو څخه د يوې په لاس کې د گل وړوکی تاج هم ليدل کيږي.

دمعبد دديوال په اوږدو کې جنوب لور ته يو شمير نورو غټو اړ وړو مجسمو هم وجود لاره چې له خټو څخه جوړ کړای شوې وې، چې ډير ځايونه يې شنيدلي و او يوه جوړه سترې پښې څرگند کيږي چې له طبعي قايست څخه سترې مجسمې هم دلته موجودې دي.

دمرنجان له تپې څخه خټين کشف کړای شوی لوبښي دکوشانيانو د عصر
 دختينو لوبښو د مطالعې په اړه ډير ارزښت لري.
 داکوزې اکثرا مدورې وې او دبغلونو دپاسه يې شپږ پانې والاگلان، زمري او
 دغړنيو غرڅو تصويرونه کتل کيدل. او په يوه کې دگل دان په څير دوه مرغان په
 مخامخ ډول ليدل کيږي او دا په واضح توگه دساسانيانو دوخت کار رانيسي او
 همدارنگه ښکلی نقش کړای شوی کوزې هم په لاس راغلي دي.
 دمسکوکاتو، خټينولوبښو، نشق کړای شوو ظروفو د عمارت له سبک او مرمت
 کاري څخه چې هلته تر سره شوی دی داسې استنباط کيږي چې د مرنجان دتپې
 بودايي معبد د مسيح دوخت په پيل کې په لومړي پيړۍ کې (د لومړي څخه د
 دريمې) دلويو کوشانيانو دکورنۍ په وخت کې جوړ کړای شوی و. اود څلورمې
 عيسوي پيړۍ تر پايه يې دوام وکړ وروسته دڅلورمې پيړۍ په پای او د پنځمې
 پيړۍ په جريان کې دشنيدلی، درزونه يې کړي او مرمت کاري پکې شوې ده او
 برجونه يې چې ممکن تر ۱۰ مترو به لوړ و معبد ته يې ديوې کلابڼه ورکړې وه.
 دا کلاماننده معبد دبالاحصار په لور دکابل په خوا قرار درلود اوداسلام تر راتللو يا
 تر اوومې عيسوي پيړۍ بودايي راهبانو پکې استوگنه درلوده.

يعقوب ليث صفاري او

د کابل زرین او سیمین بتان

يو شمير اسلامي ماخذونه لکه المسالك وممالك اصطخري، حدود العالم، جيهاني ته منسوب اشكال العالم همدغه د کابل د زرې کلا او د مشهورې بت خانې يادونه کوي چې علي العموم راهبانو يعني کابلي رتبيل شاهانو به هلته د تاج پوشۍ مراسم ترسره کول.

دا څرگندوی چې درتبيل شاهانو د سلطنت په دوره کې کابل يو مهم او مشهور معبد درلود چې دبرهمني او هندوي کابلي کورنيوشاهانه تاج پوشي هلته ترسره کيده. له اسلامي ماخذونو څخه څرگنديږي چې يعقوب ليث د صفاري کورنۍ موسس چې په ۲۵۷ يا ۲۵۰ هـ ق کلونو کې کابل فتح کړی د سروزو او نقرې بتان يې تر لاسه کړی او بيا يې بغداد ته استولي دي. د سيستان د تاريخ مولف پدې برخه کې داسې ليکي "کله چې يعقوب کرمان ته ورسيد محمد بن واصل يې پذيرايۍ ته راغی ډير شمير عسکري يې له ځان سره د اطاعت، فرمانبرداۍ او هداياتو له پاره له ډير مال سره يعقوب ته راوړل يعقوب يې عزت وکړ او بڼه راغلاست يې ورته ووايه. بيا يې يوتن استازی د هداياتو له پاره او پنځوس زرین او سیمین بتان چې له کابل څخه يې راوړي و دمعتمد په لور واستول چې مکې ته يې واستوي ترڅو يې د کفار په غم کې دمکې حرم په کار کړي"

نو کابل ته د يعقوب ليث صفاري ننوتل د دريمې هجري پيړۍ نيمايي کې او له دې ښار نه د زرین او سیمین بتانو دوړلو او په نتيجه کې د مهم معبد په وړاندو کې هيڅ شک نشته. دا چې دا معبد په کوم ځای کې او څرنگه معبد و؟ دا هغه پوښتنه ده چې غواړم په لنډه توگه يې په چاپيريال کې تجسس وکړم.

د افغانستان اسلامي مورخين عبدالحی ضحاک گردیزی او محمد عوفي په جوامع الحکایات کې د کابل درتیل شاه او یعقوب لیث صفاري ترمنځ د جگړو یادونه کړې ده. ددې رتبیل شاه په اړه مې د افغانستان د تاریخ په دویم ټوک څوارلسم څپرکې کې په هغه څپرکې کې چې د رایان کابل یا برهمن شاه کابل کې مې شرحه ورکړې ده، عبارت له (سامنټه دیوا) د هند و شاهي د لړۍ دویم پاچا و چې هغه یې (سامنټ) یا سامند هم یاد کړی دی او مسکوکات یې په ډیره پیمانه له افغانستان او سرحدی سیمو څخه پیدا شوی او لاپیدا کيږي. همغه راز چې یعقوب لیث له سامنټه دیوا سره په کابل کې مواجه شو ورور یې عمرو لیث په غزني، کابل او لوگر کې له (کلمو) یا (کملو) ددې کورنۍ له دریم پاچا سره مخامخ شو د یعقوب په امر د کابل مشهور معبد او د ورور په امر یې د لوگر دسکاوند مشهور معبد وران کړای شول.

ایا د کابل مشهور معبد چې کابل، ایان، هات، سن پوسی کوله او د دریمې هجري پېړۍ تر نیمایي هم هلته طلايي او نقره یي بتان موجود و. چیرته و؟ د کابل د ښار په منځ کې او که په لیرو او نژدو څنډو کې؟

پدې کې شک نشته چې د کابل د غرونو په پوزو او غونډیو کې د بودايي معبدونو بقایاوې له شیوکي، کمرې او چکرې نه نیولې د خیر خانې تر کوتل او د علي آباد تر لمنو پورې په ټولو ځایونو کې وجود لاره او د شیر دروازې، اسه مائي او مرنجان تپې په ټولو پوزو او غونډیو کې لیدل شوی او په ځینو کې یې لکه خواجه صفا، تپه مرنجان، تپه خزانه او د خیر خانې په کوتل کې یې اثار او شواهد هم د کیندلو په وجه کشف شوي دي. چې د کابل په موزیم کې موجودې دي. د خیر خانې، د کوتل برهمني افتاب پرستي معبد، د علي آباد د غره په لمن کې د بودايي معبد، د شیوکیو د یعقوب تنګي تر څنګ معبد هر یو په خپل ځای ډیر ارزښت درلود مګر زرین اوسیمین بتان په هیڅ یوه کې لیدل شوی ندی پرته له یو ځای څخه چې دادی در پیژنو یې.

سمن انگریز چې په ۱۸۲۶ او ۱۸۳۸ کلونو کې ۱۳۰ کاله پخوا افغانستان ته راغی او څه موده په کابل کې اوسیده او دامر دوست محمد خان په وخت کې د کابل په بالاحصار کې اوسیده نوموړی د بالاحصار تر څنګ د حضرت تمیم (رض) د مزار تر څنګ دیو معبد او بتانو په اړه صحبت کوي چې وروسته دهغه له اوریدلو منطق حکم کوي چې احتمال لري دا همغه معبد وي چې د صفاري په عصر کې زرین او سیمین اجسام ور کې کشف شوی دی، سمن انگریز پدې اړه داسې وایي چې:

"دشمن ناو دپای په برخه کې چې له بالاحصار څخه دجنوب غرب په لور په نیم میلی کې پروت دی او له هغه ځایه دغره په کنډو دچاردیهي په لور لاره تللې ده پدې برخه کې داخوند هدایت الله باغ دی. پدې باغ کې یوه پشته ده چې دیولر هڅو وروسته ورپکې دوه طبقې سمخې څرگندې شوې چې ددې سمخو په جوړولو کې له غټو غټو خښتو څخه کار اخستل شوی و. دپشتی په یوه برخه کې یو طاق او پایي او دهرې پایي ترڅنګ ښکلي مجسمې څرگندې شوې ددې مجسمو رنګ سپین او سور و او په سرونو یې دطلا پانې جوړې کړای شوې وې. دطلا او لاجورو پانې دطاق په منځ کې هم لیدل کیدې. دطاق دپای په برخه کې یو ډبر لیک هم څرگند شو. دپشتی په نورو برخو کې یو شمیر طاقونه او مجسمې هم کشف شوي چې یو یې له ۸ څخه تر ۱۰ فوټو اوږدوالی درلود او دطلا په پانو ښایسته شوی و. مسن انگریز دخپلو ویناو په پای کې وایي چې اخوند هدایت الله او زامنو یې دطلا یو شمیر پانې دکابل په زرگرانو وپلورلې...."

لکه څنګه چې یې چارل مسن تشریح کوي چې په هغه باغچه کې چې دحضرت تمیم (رض) دزیارت ترڅنګ دپخواني بالاحصار دڅراټو ته نژدې یو پخوانی معبد دباغ په پشته چې هغه داخوند هدایت الله باغ و ۱۳۰ کاله دمخه لیدل شوی او دمجسمې په سر دطلا دپانو گل په ښکلي ډول څرگند شوی. نو ددې حقایقو له مخې نشو ویلی چې دهغه معبد چې بتان یې زرین او سیمین شوي وو او په دریمه هجري پیر کې دصفاري دکورنۍ دموسس (یعقوب لیث صفاري) له خوا بغداد ته استول شوی و په همدغه نقطه کې اباد و؟ دکابل مشهور معبد که دښار په منځ کې و نو باید په همدغسې یوه نقطه کې وای ځکه چې کومې منطقي چې دشهادت صالحین په نوم شهرت پیدا کړی دی او داشهرت هم وروسته له اسلامي مبلغینو څخه منځ ته راغلی نو داځای دکابل دزړې او پخوانۍ کلا ترڅنګ یو مهم ځای و نو ځکه ویلای شو چې له احتمال څخه لرې نه ده چې دکابل مشهور معبد په همدغه ځای کې نه وي.

پايتاوه

لکه څنگه چې مدنيت، فرهنگ او اديان دخپل عروج او زوال دورې ترسره کوي دهغې په سیر او مرور سره فرهنگي حوزې هم تغير محل مومي او خپل ځای بدلوی. يوه ورځ چې بگرام او کاپيسې دکاپيسا په حوزه کې ارزښت درلود، که هغه يې په چاپيريال کې و او که دغرونودلمنوپه حصارو کې او که هم په ميدانونو او جلگو کې په سلگونو کليو چې دليدلو وړو وجود لاره چې نن ورځ د ذهنيته په تغير په خرابو بدل شوي او د هغو ځايونو مقام او موقعيت نورو ځايونو اشغال کړي دي.

يوله هغو ابادو نقاطو څخه چې اوس يې نوم له خاطرو څخه لوېدلی دی (پايتاوه) ده چې دبگرام دشاهي خرابو جنوب لور ته په ۱۲ کيلو مترې کې دسرای خواجه تر څنگ پروته ده اود معابدونو شواهد يې تر ۳۰ کالو دمخه د زراعتي ځمکو په منځ کې څرگنديدل چې هغه هم دوخت په تيريدو دزراعت په وجه وتوبل شوې او هغه څرگندي ستوپې له منځ ولاړې او اوس هلته دپخوانۍ ابادۍ څه اثار نشته او دا چې دکابل په موزيم کې دهغې سيمې دچاپيريال يو څه هيکلونه چې زراعتي ځمکو ته دويالو دکيندلو په مهال تر لاسه شوي دکابل په موزيم کې موجود دي چې پخواني يادگارونه يې له ځان سره حفظ کړي دي.

په ۱۹۲۳ کال کې چې دلومړي ځل له پاره دوه تنه فرانسوي شرق پيژندونکي موسيو النردفوشه او موسيوهاکن دکاپيسا په طول او عرض کې د (کوهدامن) او کوهدامن په مختلفو نقاطو کې دلرغونو ځايونو دموندلو په هڅه گشت درلود دکابل دموزيم دهغه وخت دمدير غلام محي الدين خان دلارښوونې په اثر دپاتې و.

کلي ته ورسيدل هلته يې دزراعتي ځمکو کې په منځ کې يو ځای وموند چې له ۳۰ نه تر ۴۰ مترو يې اوږدوالی درلود او عرض يې له ۱۰ تر ۱۵ مترو و. دې ځای د يوبودايي معبد ځای او موقعيت څرگند او.

فرانسوي پوهانو ۳۵ کاله دمخه د ۱۹۲۴ عيسوي کال د دسمبر د مياشتې په ۱۸ نيټه د لنډې مودې له پاره په کيندلو پيل وکړ دوه ورځې وروسته يعنې د ۲۰ نيټې په ماښام يې لومړی هيکل تر لاسه کړ چې دا ورته ډير په زړه پورې او دلچسپ و. چې شرح يې په لنډ ډول ليکل کيږي.

دا پارچه هيکل د سليت په کاني کې (ساکياموني بودا) يې د دوو خارقو وړو د اجراء په حال کې ښودلې دی او د (دوه خارقو بودا) په نامه يادېږي. که چيرته دا پارچه لا ښه معرفي کړم بايد ووايم چې که چيرته يې ښه وگڼو نو له دواړو اوږو څخه يې د اور شغلې پورته کيږي او د پښو له تلوو څخه يې اوبه روانې دي. په بودايي داستانونو کې راغلي دي چې دکوشالا پاچا په خواهش او هيلې سره چې (پرازناجت) نومېده بودا خارقه قیافه ځانته غوره کړه چې له اوږو څخه يې شغلې هوا ته پورته شوي او د پښو له تلوو څخه يې اوبه جاري او پخپله لکه د يو نوراني غره په څير په هوا کې جلوه گر شو.

د تخيل په عالم کې په افسانوي توگه دلته بودا له يوه غره سره تشبيح شوی چې له لوړې برخې نه يې د اور شغلې پورته کيږي او د دې خيالي غره له لمنو څخه لکه د باران د اوبو په څير سيلابونه جاري شوي دي.

پدې پارچه تراشلي هيلکل کې دوه روښانې لارې د بودا له اړخه تيرې دي چې دې يې په رڼائي کې څرگندېږي (برهما) او (اندرا) يې خواته نژدېوالی کړی دی. بودا په کين لاس دخپلې راهبې يلان کلک نيولی دی او ښيي لاس يې د اطمینان د علامې په توگه پورته دی او په ورغوي کې يې عراده يا (چرخه) چې د حکم فرمايي علامه ده څرگندېږي.

پاتې دې نه وي چې په پايتاوه کې د دې پارچې ترکشف وروسته په وروستيو کلونو کې همدغه شان پارچې دکاپيسا له گڼو ځايونو څخه لکه بگرام او يا له شيخان خيل څخه هم تر لاسه شولې په کوهدامن او کهستان کې د دې ډول پارچو د تر لاسه کيدو وروسته پوهان پدې نظر شول چې په افغانستان کې کاپيسا د دې ډول تراشلو مجسمو ځانگړی ځای و.

له دې پرته په پايتاوه کې يو بل هيکل هم تر لاسه شوی چې د هنر او په ځانگړي توگه د تاريخ له نظره ډير ارزښت وړ دی دا پارچه اصلاً دکومې بلې سترې مجسمې تخت دی چې هغه مجسمه چې ور پکې نصب وه له منځه تللې ده او پخپله دهیكل تراشني يوه ښکلې او دلچسپه صحنه ده شرح يې په لنډې ډول ده.

درې تنه اعانه وربكونكي، درې بنځې او درې ماشومان د (بوديس اتوا ميتريا) په شاوخوا ليدل كيږي. د اصرحه يوه تاريخي صحنه او اعانه وربكونكي چې تازه بودايي دين ته ورداخل شوي دي او يايې خپلې ډالۍ (بوديس اتوا) يعنې اينده بودا ته وړاندې كړي دي. كميسونه يا پراخې چپنې او كلفت موزې يې څرگندوي چې دوي قبايلي كوشانيان دي چې تازه له مركزي اسيا نه باختر ته راغلي دي او دادې دهندوكش سويلي برخې ته رارسيدلي دي او دلومړي ځل له پاره بودايي دين خوښ كړي دي او له هغو ډاليو سره چې اكثر ميوې او حبوبات دي د (بوديس اتوا) مخې ته ږدي.

همدارنگه بنځې او ماشومان يې د كشاني له نسل څه دي او د يوې كورنۍ او يا يوې قبيلې استازيتوب كوي چې درارسيدلو په وخت يې لومړي ځل په كاپيسا كې د بودايي معابدو جلال ليدلى او بودايي دين ته داخل شوي دي او نن ورځ دادكاهي پارچه چې د كابل په موزيم كې موجوده ده د افغانستان په تاريخ كې يو معين موقف ثابتوي او د پايتاوي وړوكي كلي چې نوم اونښان يې نن ورځ ډير مجهول دى دوه مهمې تراشلي دهيواد لرغوني هيكلونه يې وركړي دي چې د تاريخ، هنر او كمال له مخې ډير ارزښت لري او له يوې نوموړې منطقي څخه د كاپيسا په تاريخ كې يوه ځليدونكي پاڼه روښانه شوه.

ميرز که اود مسکوکاتو

مجموعه يې

افغانستان د مساعد جغرافيايي موقعيت له مخې داسيائي هيوادونو په څلور لارې کې د تمدن او فرهنگ مرکز دی او يوله هغو هيوادونو څخه دی چې ډيره سابقه لري او د تاريخي دورولرونکي دی چې د مختلفو دورونو ډير مسکوکات پکې موندل شوي او موندل کېږي. دامستله نن نه بلکې يوه پيرې دمخه حتی له ۱۳۰۰ کالو وړاندې روښانه ده چې د افغانستان خاوره د لرغونو مسکوکاتو له نقطې نظره ډيره غني ده.

لکه څنگه چې دامير دوست محمد خان د واکمنۍ په دوره کې يو تن انگرېز لرغون پيژندونکي مستر مسن يواځې د بگرام له دښتې څخه پدې بريالی شو چې ۶۰ زره مسکوکات راټول کړي.

پدې وروستيو کلونو کې له مهمو کشفياتو څخه چې په ښار او علمي حلقو کې يې ډير غږ اوچت شوی دی هغه په ميرز که کې د مسکوکاتو د کشف مسئله ده چې دې اکتشاف له نن څخه پوره لس کاله دمخه د ۱۳۲۶ کال په پسرلي کې صورت ونيو او زه پدې بريالی شوم له اسلام څخه دمخه مسکوکاتو لويه مجموعه له ميرز که څخه کابل موزيم ته راوړم. ميرز که تقريبا د گرديز له مرکز څخه شمال شرقي لور ته په ۳۰ کيلو مترۍ کې واقع ده او پدې علاقه کې د منگلو قوم اوسېږي.

دميرزکي علاقه چې چاپيريال يې نسبت گرديز ته لوړ دی په همدغه منطقه کې سیرزکي او احمدزائي رودونه سره جلا کيږي داوبو د تقسيم له برخې نه درې کيلو متره ليرې دشمال په لور د (چنېحي قول) درود اوبه د (ميرزکي) له اوبو سره يوځای کيږي د (چنېحي قول) دخولې مقابل ته درود کيږي اړخ ته يوه غونډۍ څرگنديږي چې د سيمي خلک يعنې منگلي هغه د (کافر کوت) په نوم يادوي داغونډۍ د سيند له اوبو څخه نژدې ۷۰ متره واټن لري او د سيند داوبو له سطحې څخه نژدې ۳۰ متره لوړ والی لري.

د کافر کوت سويلي خواته په لوړه يوه ټوټه مربع شکله ځمکه پرته ده چې په مخ يې پخې خښتې او ټيکر ليدل کيږي او داسې څرگنديږي چې نوموړې غونډۍ او مربع شکله لوړه ځمکه په لرغونو زمانو کې تر اسلام دمخه دمهمو اباديو يوه برخه وه چې هويت يې موږ ته څرگند نه دی.

ميرزکي دنيمه وچ سيند په اوږدو کې کافر کوت ته د ۷۰ مترو په واټن يوه چينه موجوده ده چې د ۱۳۲۶ کال په پسرلي کې په ناڅاپي ډول د منگلي قبایلو ميرمنې په نوموړې چينه کې د مسکوکاتو په موندلو بريالۍ شوې. کله چې دچيني چارچاپيره په مختصر ډول وکيندل شو څرگنده شوه چې دچيني چارچاپيره يوله لويه خونه جوړه کړای شوې وه چې هرې څنډې يې ۶ متره طول درلود او ددې لوی اطاق ترڅنګ نور واړه اطاقونه هم جوړ کړای شوي و. او اصلاً داسې څرگنده شوه چې پخوا وختونو کې دمخه تر اسلام او دمخه د مسيح تر زمانې هلته يوه متبرکه چينه وه چې خلک په هغه چينه کې دسکو په اچولو عادتوو په همدې ترتيب د څلورمې قبل ميلاد پيرې نه تر دريمې مسيحي پيرې پورې د ۷۰۰ کالو په اوږدو کې دافغانستان دمختلفو پاچاهانو دمسکوکاتو نمونې په ډيره پيمانه هلته متراکمي شوې وې.

ترکومه ځايه چې اټکل کيږي له امکان څخه لرې نده چې اصلاً ۵۰ زره پخوانۍ سکې په چينه کې موجودې وې چې ډيره برخه يې سيمه ايزو خلکو د کابل - جلال آباد او پيښور په ښارونو کې وپلورلي هغه څه چې راونيول شوي او کابل موزيم ته راوړل شوي له دې سره چې ډير شمير يې په کيميايي داروگانو دپاکولو پر مهال له منځه ولاړې بيا هم له لس زرو ډيرې موجودې دي.

دميرزکي مسکوکات چې دفلز له مخې نقره اومس دي دنوعيت له مخې يې په دوه برخو ويشو.

يو سيمه ايز مسكوكات دي چې په ځانگړې توگه پرسيمه اړه لري او ډيره برخه يې په سويلي افغانستان، تاجکيزلا تېکسلا او پنجاب کې جوړ کړای شوی او په عموم ډول په گندهارا کې ليدل کېږي او دپاچا دنوم ذکر پکې نشته او داسکې منظم او مرتب شکل نلري او نورې يې د لرغونو تاريخي کورنيو منظمې او مرتبې جوړې وې لکه دهندوکش دسويل يوناني شاهانو، اسکايانو پارتيانو او کوشانيانو وې.

لومړی ډول مسکوکاتو ته په انگليسي بنت بار او پنج مارک وايي چې نقره يې ميلو يې خارجي وجود پيدا کړی دی او ددويمې يې دنقره يې نازکه پارچې دي چې دهغو په مخ مختلفې نښې چې نوعيت يې تر ۳۰۰ رسيږي لکه دانسان انځورونه، اسلحه، ونې، پرندگان، لمر، ستورې، ځينې گلان او ديوشمير ودانيو انځورونه او نور ليدل کېږي.

ددې ډول مسکوکاتو د لومړي ډول پيداينست زمانه يوشمير پوهانو ۶ م ز پيرې گڼلې ده او داخرگندوي چې ديونانيانو تر ظهوره مخه ددې ډول غير منظمو نقره يې مسکوکاتو جوړونه دافغانستان په مشرقي برخو يانې گندهارا کې تر سند پورې دود وه. او د ميرزکې دويمه برخه مسکوکات دمختلفو پاچاهانو دکورنيو او نسلونو دمختلفو دورو مسکوکات دي چې وروسته له ۲۳۰ م ز څخه د لومړۍ مسيحي پيرې په لومړۍ نيمايي کې يې دافغانستان دهندوکش په سويل او ختيځ کې سلطنت کړی دی.

دا دحيرانتيا ځای دی چې هغه مسکوکات چې په ميرزکه کې تر لاسه شوي ديونان او باختري پاچاهانو هيڅ اثر پکې نه شته چې دهندوکش په شمال باختر کې يې واکمني درلوده او بر خلاف دهغو ټولو پاچاهانو اثر پکې ليدل کېږي چې دهندوکش په سويل کې يې سلطنت کړی دی او په ځانگړي توگه د (هرمايوس) چې د کابل يوناني وروستی پاچا و او د (مناندر) مسکوکات زينت ډير دي.

دامجموعه دکوچنيو نقره يې مسکوکاتو دمطالعې له پاره ددې ډلې پاچاهانوله پاره فوق العاده ارزښتمنده ده. همدا ډول دافغانستان داسکايي خاندان نقره يې مسکوکات او (اسکايي او پارتي) پدې مجموعه کې ډير ترنظره کېږي. دکوشانيانو دکورنيو دمسکوکاتوپه باره کې بايد يادونه وکړو چې کوفيزس اوکنيشکا دکورنيو سکې پکې موجودې دي او وروستی سکې چې دپاچاهانو دنوم او ترتيب له نظره راځي هغه دواسودوا سکې دي چې هغه دکنيشکا دکورنۍ وروستی پاچا گڼلی شو چې ددريمې پيرې تر وروستۍ نيمايي سلطنت کړی دی.

پدې طريقه دميرزکي دمسکوکاتو د مجموعې نوعيت چې په کوشاني (واسودا) متوقف کيږي او يو شمير پوهان داسې اټکل کوي چې احتمال لري دميرزکي دغه ابادي د ساسانيانو د پرمختگ او فتوحاتو په اثر پدې تاريخ کې وران شوي وي. دميرزکي دمسکوکاتو مجموعه تر ټولو غني او لويه دمسکوکاتو مجموعه ده چې په دسته جمعي ډول دافغانستان له يوې نقطې څخه تر لاسه شوی دی. موسيوشلو برژه او موسيو کوريل (په افغانستان کې دمسکوکاتو خزاین) ترسر ليک لاندې کتاب کې ددې خزاینو په اړه ډيرې مطالعې ترسره کړې چې دهغوي مطالعه دارباب تخصص لـه پاره به دهيرې دلچسپي وړ وي.

۳۷_۱_۴

سجاوند او شهرت يې په اسلامي

دور و او دمخه تر اسلامه

دلوگر علاقه ددرې تاريخي ښارونو (کابل) ، (غزني) او (گرديز) تر منځ په يو لويې مثلث کې واقع شوی ده او هغه سيند چې ددې علاقې په نوم ياديږي دنوموړي مثلث له منځ نه تيريږي او دشمال يعني دکابل زاويې ته نژدې د کابل له سيند سره يوځای کيږي دهغو درې تاريخي ښارونو چې دمخه مويادونه وکړه چې هر يو په خپل وخت کې ټاکلی مقام او ياييتخت درلود اونظر په هغه ارتباط چې لوگر په مختلفو دورو کې له نوموړو مرکزونو سره درلود دجغرافيا له نقطې نظره تر دې ښه دموقعيت تعبير لوگر نشي موندلی چې داځای په يو لويې مثلث کې راويسي، په هر حال دلوگر علاقه مو ددرې لويو ښارونو په منځ کې ځکه تصريح کړه چې دامنطقه تل داقتصادي جغرافيايې له نقطې نظره او دفرهنگي تاريخي او هنر له نقطې نظره ددې درې ښارونو له برکته برخورداره وه او پخپله يې ديوې زرخيزې زراعتي سيمې په حيث ددې درې ښارونو دانبار خانې حيثيت درلود او لري يې.

(لوگر) دبطليموس په جغرافيه کې د (لوکرنا) په نوم ياد شوی او هغه چې تر اسلام دمخه يې دې سيمې ته ډير شهرت ورکړی و هغه په (سجاوند) کې دلوی معبد موجوديت و، سجاوند چې داسلامي دورو په ادبي او تاريخي متونو کې لکه حدود العالم المسالك و ، الممالك اسطخري او قانون مسعودي بيروني کې په مختلفو ښو لکه (شکاوند) ، (سگاوند) او (سکاوند) هم ياد شوی دی داد لوگر جنوب غرب خواته يوه ناحيه ده چې نوم او نښان يې له موقع او موقعيت سره مشهور او محفوظ دی.

دمخه مې تصريح کړه چې دلوگر علاقه له يوه مثلث سره شباغت لري چې درې خواته زاويه يې درې لويو ښارونو کابل، غزني او گرديز خواته قرار نيسي.

سجاوند پدې مثلث کې د جغرافيايي موقعيت له مخې غزني ته نژدې واقع شوی او په پخوانيو متونو کې ارتباط هم سره ورکړ شوی دی لکه چې په حدود العالم کې وايي "استاخ اسکاوند په غزني کې دوه ښارونه دي چې د غره په لمنه کې اباد او د ډير گشت او گذر ځايونه دي"

پدې کې شک نشته چې بيروني په قانون مسعودي کې د (سکاوند کلا) د (لوگر في استاق) بولي. دا دواړه تعبيرونه سهي اوپر ځای دی پدې ترتيب چې سکاوند د لوگر په جنوب غربي برخه د غزني په لاره واقع دی او د غزني پخوانۍ لاره له همدې ځايه تيريده او اوس هم وروسته تر يو څه منزله چې (هفت اسيا) نومېږي له هغه کولای شي غزني ته ورشي.

هغه څه چې سجاوند دمخه تر اسلام ډير مشهور کړی و ديوسترمعبد موجوديت و چې خرابې اوبقايايي تراوسه هم د غره په پوزه کې موجودې دي. د سجاوند دمعبد د څرنګوالي په اړه له دوه تنو مرسته تر لاسه کولای شو يو له چيني کتونکي هيوان تسنگ څخه اوبل له محمد عوفي صاحب څخه چې تاريخ د جوامع الحکايات څښتن دی.

هيوان تسنگ وائي چې د (تسو - کو - تا) علاقه چې غزنی او دهغې نورې څنډې يې په برکې نيولی هلته يو برهمني معبد و چې هغه يې د (شونا معبد) په نوم هم ياد کړی دی لکه څنګه چې د شيواني او لمر پرستۍ اثار له درېو لويو تاريخي ښارو کابل، غزني او گردیز څخه تر لاسه شوي چې درې واړه د لوگر په ماحول کې واقع دي نو پدې کېنې شک نشته چې د سجاوند معبد هم يو له دغو اديانو سره ارتباط لري.

شپيته کاله وروسته له نوموړي چيني ليدونکي څخه، محمد عوفي په خپل جوامع الحکايات کې پخوانۍ خاطرې تجديدوي او له ليکنو څخه يې معلومېږي چې د سجاوند معبد د دريمې هجري پېړۍ تر دويمې نيمايي پورې يعنې د (کملو) يا (کلمو) د سلطنت تر زمانې پورې يعنې د کابل د شاهي برهمن دريم پاچا او د عمر وليث د صفاري کورنۍ د پاچا دواکمنۍ تر زمانې پورې اباد و لکه چې وايي "در آنوقت معبد بزرگ هندوان سکاوند بود و در اقصاء هندوستان بزيارت بتان آن موضع تبرک کردند"

نور شواهد هم ددې نظريې د اثبات له پاره اود سکاوند دمعبد د اهميت په اړه په لاس لرو چې عبارت له مسکوکاتو څخه دی د يو ډول مسکوکانو په مخ د کوشان اويفتلي شاهانو چې د سکه پيژندونکو په وړاندې د شاهي (تګين) يا (تجين) په نوم

شهرت لري دايو ډول نيم تني هيكل دی او دافغانستان دځينو ځايونو نومونه پکې چې ضمناً د (سگاوند) نوم هم پکې لوستل شوی چې دسکاوند يا سجاوند اهميت او دمعبد ارزښت دواړه څرگندوي.

دقرائنو له مخې ويلي شو چې دسجاوند معبد لکه دخيرخاني دکوتل معبد چې لرغون پيژندونکو يې هويت څرگند کړ يو دلمر پرستی برهمني معبد ؤ او شهرت يې دکابلي رايانو د اقتدار په موقع او يا دکابلي برهمن شاهانو په وخت کې له افغانستان څخه پرته په هندوستان کې هم شهرت درلود.

دسجاوند معبد د دريمې هجري پيړۍ تر دويمې نيمايي پورې اباد ؤ تر هغې پورې چې عمر وليث صفاري کابل پلو ته د فتوحاتو په وخت د زابلستان د ښار موظف چې (فردعان) نومیده له څلور زره سپروسره موظف کړ تر څو هغه ځای فتح کړي عوفي وائي "فردعان چې کله زابلستان ته ورسيد لښکر يې جوړ کړ شکاوند يې ازاد کړ او بتان يې ورمات کړل بت پرستان يې له منځه يوړل يو مقدار غنيمت يې لښکر ته ورکړل او نور يې عمر وليث ته واستول فتح نامه يې ورته وليکله او مرسته يې ځنې وغوښتله.."

سجاوند وروسته له دريمې هجري پيړۍ دنورو څو پيړيو په اوږدو کې داسلامي ادب او فرهنگ مهم مرکز و لکه چې يوشمير علماو او عاليمقامو مفسرينو له دې ځايه سر پورته کړي چې نن ورځ يې متبرک مزار ونه دعامو او خاصو زيارتگاوي دي.

دغزنويانو په وخت کې يوه کلا او محبس په سکاوند کې جوړ کړای شو. دغزنويانو دآبادۍ اثار دپخواني معبد دديوالونو او سنگ کارۍ څخه څرگنديږي او په يو يادوه ځايونو کې پخوانۍ سنگ کاري چې تر اسلام دمخه شوی او دغزنوي عصر ابادۍ دواړه ښې څرگنديږي. او عملاً رانښيي چې څرنگه دپخوانيو معتقداتو، فرهنگ او معمارۍ ځای داسلام دين، تمدن او معمارۍ ونيو.

دسکاوند بُت خانه

دافغانستان له مشهور و بُت خانو څخه يوه هم دسکاوند بت خانه ده چې حتی داسلام له خپريدلو وروسته يې دهيواد په ځينو غربي برخو کې دصفاريانو تروخت پورې خپل شهرت دلته ورکړی نه و، پدې پوهيږي چې (سکاوند) چيرته دی؟ دانوم چې په مختلفو بڼو لکه (سجاوند)، (شجاوند) او (شگاوند) هم ضبط او تلفظ شوی دی داځای په لوگر کې دغزني دپخوانۍ لارې دپاسه واقع دی چې تر اوسه همغه پخوانی نوم مشهور دی او دې نوم چې يو وخت شهرت درلوددلوگر په ټوله ساحه تطبيق کيده.

دحدودالعالم من المشرق الى المغرب دكتاب ليکوال ليکي چې :
"استاخ اوسکاوند په غزني کې دوه ښارونه دي چې دغرو په لمنو کې واقع دی اودښې کرهڼې وړی دی" دا جغريايي تعريف ډير سهي او دقيق تعريف دی ، داستاخ په اړه تر اوسه څيرنه ندی شوی او موقعيت يې په سهي توگه ټاکلی نشو مگر د (سکاوند) موقعيت واضح دی چې دلوگر په غربي برخه کې ديو لوړ غره په پای کې واقع دی او دا غر دغزني اولوگر ترمنځ په يوه فاصله کې واقع شوی او د موټر او هغه سړک چې له لوگر څخه غزني ته ورځي اوپل علم دبرکي برك له لارې له شيخ اباد سره وصلوي نو دسکاوند له خوا تيريږي.

سکاوند له اسلام نه دمخه دورو کې دیو لویې (برهمني) افتاب پرستی- معبد په درلودلو ډیر شهرت درلود او د شهرت ساحه یې د افغانستان له سرحداتو دباندې وتلې وه ان داچې تر هندوستان پورې رسیدلې وه.

ددې علاقې او ددې معبد د څرنګوالي په اړه دوه مهمې تاریخي منابع په لاس لرو چې د چيني هیوان تسنگ خاطره او بل د محمد عوفي جوامع الحکایات کتاب چې یو داوومې مسیحي پیړۍ په لومړي نیمایي کې او بل داوومې هجري پیړۍ په لومړیو کې معلومات راکوي اود دواړو معلومات یوله بل سره تر ډیره حده تطبیق کیږي.

چيني لیدونکي چې کله دتسو- کوته له سیمو څخه یعنې زابلستان (د کابل جنوب غرب علاقه د غزني په ګډون، لوګر، گردیز تر مقر پورې) څخه یادونه کوي دخلکود عادتونو اودیانت په اړه یې داسې وايي، پدې ځای کې څو سوه معبدونه او نژدې یو زرتنه راهبان وجود لري اود نجات د لویې لارې پیروان دي پاچایي په مذهبي عقیده سمه ده او په مذهبي چارو ډیره هڅه کوي ډیر پوه شخص دی اود پوهې او فرهنگ ډیر علاقمند دی. پدې ځای کې تقریبالس استوېې دي چې داداشوکا پاچا یادګارونه دي او لدې پرته څو برهمني معبدونه هم وجود لري اود مختلفو مذاهبو پیروان پکې ژوند کوي. برهمنیان ډیر زیات او بې شماره دي او ډیره برخه یې د اشوکا پرستش کوي، دا دین د کاپیسا دارونه له غره نه دې ځای یعنې سویلي برخو ته د سرنه گیر غره ته وړل شوی او معابدونه ورته اباد کړای شوی دی. د سیمې او د لیرو منطقو خلك ټول ورته د احترام په سترګه ګوري او پیروي یې کوي.

د سیمې شهزاده ګان اونجیب خلك او همداراز د ګاونډیو هیوادونو وګړي هر کال په ټاکلي وخت ددې ځای لیدلو ته راځي سرهزر اوسپن، غوایان او پسونه د نذر په توګه راوړي.

(شونا) د لمر څانګړی خدای او د شونا معبد (عبادت ځای) عبارت له لمر پرستی- څخه و. د لمر پرستی- دیانت زموږ په هیواد کې ډېر پخوانی دی او لمر ته د احترام کولود اساس اریایانو له دې ځایه هند ته د هجرت په مهال هلته یوړل شو. د لویو کوشانیانو له وخت نه راوړوسته د اسلام تر خپریدلو سره لدې چې بودایي- دیانت د افغانستان نیمه شرقي برخه کې عمومیت لاره نو لمر پرستي یې هم په خوا کې دوام درلود او د لمر پرستی- یو مشهور معبد د کابل په ۱۲ کیلومترۍ شمال

غرب لور ته دخیر خانې په کوتل کې وجود لاره چې د کیندلو په نتیجه کې دسوریا مرمري ښکلي مجسمه له هغه ځایه کشف کړای شوې ده.

نودچيني لیدونکی دیادونو په اساس پدې کې شک نشته چې د (سکاوند) په علاقه کې یو دلمر پرستی مشهور معبد وجود لاره او دا معبد ته یواځې دسیمې خلکو داحترام په نظر نه کتل بلکه له نورو هیوادونو څخه په ځانگړي توگه له هند څخه خلک زیارت ته راتلل.

داسلامی دورې دنورو ماخذونو په اساس چې زموږ په لاس کې دي یعنې دمحمد عوفي دلیکنو په اساس چې په جوامع الحکایات کې یې لیکلی دی دسکاوند بتکده ددرې لومړیو هجري پېړیو په اوږدو کې دصفاریانو دکورنۍ دمنځ ته راتللو پورې اباد او د ډیر شهرت لرونکی و.

عوفي وائي: "... په هغه وخت کې دهندوانو لوی معبد سکاوند و اوپه هندوستان کې دې زیارت ته دتبرک او احترام په نظر گوري

دأبت خانه د عمر ولیث صفاري دسلطنت تر زمانې چې معاصر یې (کملو) یا (کلمو) نومیده او هغه برهمني دریم پاچا کابل په سویلي او شرقي علاقه مارت درلود، آباد و او بیا د عمر ولیث داستول شوې قوماندان فرد عان په واسطه وران کړای شولکه چې پدې اړه عوفي وائي.

"فرد عان چې کله زابلستان ته ورسید لښکر یې جوړ او سکاوند یې ازاد کړ بُتان یې ورمات او بُت پرستان یې له منځه یوړل ځینې غنیمت مالونه یې دلښکر کسانو ته ورکړل او پاتې یې عمر ولیث ته واستول ..."

دجوامع الحکایات دمولف په ښکاره شهادت شک نه پاتې کیږي چې دسکاوند معبد دبرهمني لمر پرستی معبد دڅلورمې هجري پېړۍ تر دویمې نیمایي یعنې تر لسمې مسیحي پېړۍ آباد و او د عمرو لیث صفاري داستول شوي لښکر په واسطه دسکاوند ښار ازاد او فتح شوې بُت خانه یې ورانه کړې او بُتان یې ورمات کړي دي.

هغه مطالب چې د (شونا) دلمر دځانگړي خدای ددیانت په اړه او دلمر پرستی سکاوند دمعبد په باره کې ذکر شول د (کوشانو یفتلي) د مسکوکاتو دمطالعاتو له مخې او شاهي تگین له مخې په وضاحت سره تائید کیږي ځکه چې هم نیم تنه هیکل دلمر ځانگړی خدای په مسکوکاتو کې نقش دی او هم دسکاوندنوم هلته لیکل شوی دی البته داسې نور مسکوکات هم شته چې دلمر دځانگړي خدای په

نیمه تنه نقش سره دنورو سیمو نومونه لکه (زابلستان) او (زمینداور) پکې
نوستل کیږي

پدې ترتیب سره په ثبوت رسیږي چې دسکاوند د کابل په جنوب کې د لمر
پرستی مشهوره بت خانه وه چې د لوگر، غزني او گردیز په علاقو کې یې ډیر
پیروان درلودل. دمخه د عمر لیث صفاري تر زمانې کابل د یعقوب لیث صفاري
دواکمنۍ په وخت کې د وروستي ځل لپاره پخپله د افغانستان د مسلمانانو له
خوافتح کړای شو او لوگر یې سره له مشهور ښار سکاوند سره د عمر لیث په وخت
کې فتح شو او دسکاوند بت خانه ورانه کړای شوه همدلته و چې په کابل او
سویلي خواو کې یې د برهمن شاهانو مقاومت پای ته ورسید.

۴۱/۶/۶

د ارزگان ډبر ليک

دهلمند او ارغنداب ددوو سيندونو ترمنځ دقندهار دښار شمال لور ته ددوه سوه كيلو مترو په اندازه دافغانستان دجغرافيايي نقشې په مخ د (ارزگان) کلمه لوستل کيږي.

دارزگان علاقه پدې صفت يو وړوکی بين النهرين دی دا علاقه يوه غرنۍ علاقه ده چې شمال او جنوب يې دوه لويو سيندونو راجا پيره کړی دی ارزگان داوسني قندهار شمال لور ته ددوو سيندونو هلمند او ارغنداب تر منځ يوه مهمه تاريخي علاقه ده، دې علاقې تر اسلام دمخه او په اسلامي دورو کې او په ځانگړې توگه دغوريانو او غزنويانو په وخت کې ډير ارزښت درلوده، او لدې امله چې علمي څيړنې پرې نه دی شوي نوخاصه اطلاع يې په لاس نشته پرته له دې چې يو شمير تاريخي شواهد او خرابي يې څرگنديدلی او اوس چې ښاغلی بينوا اطلاع راکړه يوشمير ډبر ليکونه څرگند شوي او هغه اطلاع يې څوکاله دمخه دتاريخ انجمن مستر بيوار انگريز لرغون پيژندونکي ته ورکړه چې نوموړی هغه مهال قندهار ته روان و هلته وروسته له يو لړ څيړلو او کيندنو دوه ډبر ليکونه کشف شول چې دتاريخ له نظره ډير په زړه پورې ارزښت لري او دانگريز مدقق په نظر ديفتليانو په دورې پورې اړه لري.

د(مستر) بيوار) دڅيړنو په اثر چې عملا او شخصا ارزگان ته تللی دی داسې وايي چې دقندهار شمال غرب لور ته د ۱۵۰ ميلو په واټن ډبر ليکونه په لوی کاني کې کلک کيندل شوي دي. نوموړی په دې باره کې ددوه ډبر ليکونو په ليدلو بريالي

شویدی چې تقریباً نیم میل یو له بله لیرې پراته دي او پرته له دی دنورو ډبر لیکونو دموندلو احتمال هم شته.

لومړی ډبر لیک عبارت له دوه کرښو څخه دی چې په یوناني شکست رسم الخط لیکلی شوی او کولای شو چې هغې ته (یوناني یفتلي) ووايو لکه څنگه چې ټول پوهیږو چې یوناني لیک دود او حروفو وروسته دیونان باختري دسلطنت دورې څخه یعنې له دوه نیمو پیړیو دمخه تر میلاد څخه نژدې دسلطنت دورې څخه یعنې له دوه نیمو پیړیو دمخه تر میلاد څخه نژدې ۷-۸ پېړۍ نور هم په افغانستان کې داسلام ددین تر خپریدلو زموږ په هیواد کې رواج درلود او مختلفو کورنیو لکه کوشاني، کیداري او یفتلي هغه په خپلو ژبو کې استعمالوله لکه د (سرخ کوتل) او (سریوزي) لوی ډبر لیکونه چې دهندوکش شمال او جنوب ته کشف شول ددې نظریې ملاتړ کوي او په ځانګړي توګه داشوکا هغه ډبر لیک چې په نژدې وختو کې قندهار ته نژدې کشف شوی و دیوناني لیک دود ارزښت او دهغې دود دارغنداب په حوزه کې حتی تر دریمې قبل میلاد پېړۍ پورې ثابتوي. نو دادتعجب خبره نه ده چې دقندهار شمال غرب لور ته په ۱۵۰ میلی فاصله کې دیفتلیانو د عصر ډبر لیکونه په یوناني لیک دود کشف شوی دی.

دویم ډبر لیک نسبت لومړي ته دجیپ موټر په لاره لږ څه منحرف دی او دکاروانو په پخوانۍ لاره واقع دی او لکه څنگه چې مووویل له لومړي ډبر لیک څخه نیم میل فاصله لري اودغره لمنې ته نژدې دی

هغه کانی چې مطلوبې لیکنې یې په مخ کلکې کیندل شوی دی یو ډول تور ته ورته قشر لري چې شاید دباران دریزش په وجه منځ ته راغلی وی هغه کسانو چې دالیکنې حک کړی دی نوتور قشر یې دحک کمولو په مهال پورته کړی، په دې ترتیب دحروفو د نقر عمل ډیره ژورتیا نلري مګر په څرګنده لوستل کیږي او په ښه توګه یې عکاسي ترسره کیدای شي.

دموسیو بیوار دمطالعاتو مطابق دهغه پخپله عقیده تر اوسه کاملې قطعي صورت ندی نیولی خو په ابتدائي ډول هم ددلچسپۍ وړ دی ځکه څرنگه چې کتل کیږي دافغانستان دتاریخ له نظره دډیر ارزښت وړ دی، ځکه دوه حساسونقاطو ته به پاملرنه وکړو چې یو یې جغرافیائي تاریخي ماهیت او بل یې تاریخي ارزښت لري پدې ډول چې نوموړی مدقق په لومړي او دویم ډبر لیک کې د (زابل) او (مي

هېيراكول د نومونو يادونه كړې ده او پرته له دې د (بغ) و (شاه) كلمې يې د (بغو) او (شاو) په صورت قرائت دي.

نن ورځ چې تقريباً دوه كاله د ورزگان د كتيبې له كشف نه تيريږي د سرخ کوتل په لويې ډبر ليك دوه كلمې د (بغو) او (شاو) چې د كنيشكا پاچا په اړه دي گورو يعنې د ا دوه كلمې (خدای) او (شاه) دي او كوشاني كنيشكا خپل ځان (خداونگار شاه) بللی همدا راز دارزگان په ډبر ليكونو كې يفتلي پاچا لكه د كوشاني د عصر په دود خپل ځان ته د (خداوند گار) او (شاه) لقب ورکړی دی.

مستر بيوار وائي چې له هغو خاصو نومونو څخه چې يادونه يې وشوه يو دځای نوم (زابل) او بل د ذات نوم (مي هېيراكول) يې ياد كړی كه چيرته نوموړی مدقق ددې دواړو كلمو په لوستنو كې بريالی وي (ځكه چې په راپور كې يې نومونه پوره قرائت شوې نه وو او تر څه حده يې له اټكل نه كار اخستی و) نو دارزگان ډبر ليكونه به ډير ارزښت پيدا كړی، ځكه تر كومه ځايه چې پوهيږو زابل د جغرافيايي مفهوم په حيث دارغنداو حوزه هم په بركي نيوله او (می هېيراكول) د يفتليانو مهمترين او مشهور ترين پاچا و چې په (۵) مسيحي پېړۍ كې دافغانستان په جنوب غربي برخو كې سلطنت ته ورسيد او مقتدر دولت يې جوړ كړ چې بيا څو ځله دافغانستان له غرونو نه يې دهند په خاوره حملي وكړې او فتحې يې حاصلې كړې او نوموړي په ډيرو مسكوكاتو كې خپل ځان د (شاو و زابل) يعنې د زابل يا زابلستان پاچا بللی دی.

په هر حال د ارزگان ډبر ليك چې دلته مو پرې په لنډ ډول خبرې وكړې سره له دې چې تر اوسه په بشپړه او ډاډمنه توگه تحليل شوی نه دی خو د جغرافيا، تاريخ، ادب، ليك دود او ژب پيژندنې په اړه ډير ارزښت لري او يقين لرم چې دهغې په رڼا كې به يوه ورځ ډير مهم تاريخي او ادبي مطالب حل كړو.

سمنگان

د پلخمري او تاشقرغان دلارې په منځ کې د ډيرې ښې آب و هوا لرونکې سيمه لرو چې پدې وروستيو کې يې د (ايبک) په نوم شهرت پيدا کړی دی مگر اصلي او پخوانی نوم يې سمنگان دی چې پدې نوم د لرغوني ادب په ماخذونو کې ډير شهرت لري.

د حدود العالم من المشرق الي المغرب ناخرگند مؤلف چې دخپل وخت ښه جغرافيه ليکونکی و او په څلورمه هجري پيړۍ کې دافغانستان په شمال دگوز گانان په برخه کې اوسيده نوموړی په ۳۷۲ هجري پيړۍ کې خپله ارزښتمنه جغرافيه تاليف کړه نوموړي د سمنگان په هکله داسي ليکي:

"د سمنگان ښار د غرونو په منځ کې واقع دی په هغه ځای کې غرونه ډير دي او ټول لکه درخام دکانې په څير سپينې دي او د سيمې خلکو دهغې په منځ کې خونې جوړې کړي.

((هله د هیکل تراشنۍ مجلې ودانۍ د زراعتي ځمکو په منځ کې له يو شمېر بت خانو سره ابادې دي او د پای په برخه کې يې لکه د مجللو ودانيو په څير ودانۍ دی چې د سيمه ايزو خلکو له خوا پرې ښکلې انځورونه ترسره شوي دي او هغه مناطق ډير ښه شراب او ډيره ميوه لري))

ايبک يا سمنگان دافغانستان په شمال کې يوه مهمه منطقه کې واقع شوی دی چې پدې وروستيو کې ورځ په ورځ د تاريخي اثارو د کشف په وجه يې ارزښت ډير

زیات شوی دی لکه چې د کار لنتن کوت چې نوموړی د کیندلو او څیرنو متخصص دی ددې امریکائي پوه چې د قبل التاريخ په دوره تخصص لري ایبک ته نژدې په قره کمر کې د کیندنو په وجه یې ویلی شو چې د ۳۰ او ۵۰ زره کال م ز په شاوخوا کې دهندو کش بنکاریانو دخپل ژوند لومړۍ دکانې دورې دهمدې منطقې په غرونو کې ترسره کړي او دایبک ته نژدې غرونه دکانې ددورې یعنې ترتاریخ مخه خلکو په افغانستان کې دژوند مرکز و، سمنگان د غوري اوبغلان یادبغولانگو، خلم او بلخ ترمنځ ډیر مهم موقعیت لري او دسمنگان شرقي لور ته دسرخ کوتل داورتون کشف دلوپوکوشانیانو په عصر او دمسیحې په لومړۍ پېړۍ کې ددې سیمې په تاریخ ښه رڼا اچوي.

سمنگان ته نژدې یوه بله منطقه دباطک په نوم لرو چې ډیره مشهوره ده او داهم دکوشانیانو په وخت کې اباده وه او ددې عصر اثار او مسکوکات هم هلته لیدل شوي دي او بیا همداشان دسمنگان جنوب لور ته په زندان مشهوره دره کې سمخې او ډیره ابادي په نظر راځي چې یوه منطقه پکې د هزارسم په نوم ډیر ارزښت لري او په نظر کې دی چې ایټالوي پلاوی پدې کال هلته په علمي څېړنو لاس پورې کړی.

لنډه داچې له دې څو کرښو داسې څرگندیږي چې سمنگان دتاریخ او جغرافیې له نقطې نظره ډیر ارزښت درلود او لرې یې اوهمدا راز دهجرت له پخوانیو دورو څخه راپدې خوا په قبل تاریخ اوتاریخي دورو کې او همداشان دمخه تر اسلام او په اسلامي دورو کې دژوند اومدني مرکزونو څخه دی اوباید ووايو چې دبغلان اوبلخ دلارې دپاسه موقعیت یې موقف ورلوړ کړی دی.

دحدود العالم دلیکوال د لنډ او وجیز متن دټول لنډوالي سره چې لرې یې دهغو کسانوله پاره چې له پخواني متن سره اشنائي لري ډیر دقیق او جامع دي ځکه چې په څو لنډوټکو کې جغرافیایي او اقلیمي اوضاع او څرنگوالی یې د تاریخي اثارو له شواهدو عمراني ښیګڼو نباتي پیداوارو سره هلته شرح کوي.

ترکومه ځایه چې ټول پوهیږو هغه څه چې سمنگان ته دتاریخي اثارو دشهرت په وجه ور حاصل دی هغه له یوکاني څخه جوړه یوه ستره استوپه ده چې دمحل دخلکو په عرف کې د (توپ رستم) په نوم یې شهرت پیدا کړی دی دې استوپې په خپله ځواکې یو معبد هم درلود چې دیو وړوکی غره په منځ کې جوړ کړای شو نوځکه په ظاهره نه څرگندیږي او حال داچې دامعبد پدې وړوکی غره کې دباختر دډیرو مهمو معابدونوڅخه و.

دسمنگانو دکانو ستره استوپه ۸۰ متره احاطه لري او دپخواني افغانستان دبودايي عصر دمعماري عجيبه نمونه ده.

په وړو کي غره کې دلوپي کيندل شوې مجلل معبد دهليزونه دراهبانو اجتماعي اطاقونه او نور ملحقات يې په مراتبو دکاني له استوپې څخه عجيبه دي او يقيناً چې دابادي په مهال به يې دهيواد له گاونډيو هيوادونو څخه ډير خلک ځانته جلب کړي وي.

دورانوشو کورونو چې يادونه يې دحدود العالم مولف کړې ده همدغه دمعبد خونې او حجرې دي او په بل تغيير يې هغې ته بت خانه ويلی ده، بت خانې ته په لغوي معنا کې دبودا کور وايي چې په فارسي ژبه کې يې پورتنۍ بڼه خپله کړې ده او دبودا کور په حقيقت کې همغه خونې او حجرې دي چې په هرې يوې کې يې يوه يا څو دبودا مجسمې له ختو يا کانو تراشل شوي يا جوړې شوي ايښي وي.

په هغه متن کې چې پورته موليکل دحدود العالم مولف په سمنگان کې د کوشکونو او مجلسونو يادونه هم کړې ده، که چيرته کوشک په عام مفهوم دکور يا قصر کلمه ونيسو نو بيا ويلی شو چې استوپې ته نژدې وړو کي غره په دننه کې خونې کيندل شوي وي او (مجلسونه) دلته حتماً دزينت ورکولو صحنې او هيکل تراشني دي چې په رنگه او برجسته توگه دخونو په ديوالونو يې وجودلاره او هغه خاطرې يې حدودالعالم زموږ تر غوږونو رارسوي، دحدود العالم مولف وايي چې دهندوانو کره وره ډول ډول صورتونه په کوشکونو کښل شوي و دلته مقصد له هندوانو څخه دسمنگان سيمه ايز بودايان دي او دهغو نقش کړی رنگه مجلسونه او په ديوالونو يې رنگه تصويرونه پرته له سمنگان څخه په باميان، فندقستان، غوربند او دهيواد په ډيرو برخو کې مشهور دي.

دحدود العالم مولف دسمنگانو دانگورو او ميوې تعريف هم کوي او دا تعريف يې ډير په ځای دی ځکه چې دايبک دخوندورو ميوو لرو دخرم باغونه يې دهيواد په شمالي برخو کې ډير مشهور دي.

ترکومه ځايه چې شواهد په لاس راغلي څرگنده ده چې ايبک يا پخوانی سمنگان دخپلو حاصلخيزو غرونو، غونډيو او جلگوله لرلو له پخوا زمانو څخه يعنې چې حجر او غارونو اوسيدلوله دورې راوروسته تل دژوند کولو مرکز پاتې شوی، او هغه دکاني استوپه او دغونډۍ دننه معبد يې چې نژدې ورته دبودايي دورې ډېرې بقاياوې موجودې دي چې فرانسوي ختيځ پيژندونکی موسيو فوشه په عقیده يې تاريخ ۵ مسيحي پيړۍ گڼلای شو.

دایبک دکانی استویه دبهرنیو نړۍ ګرځیدونکو له نظره ډیر ارزښت لري خو لکه څنګه چې ایبک ډیل څمري، تاشقرغان، او مزار شریف په لویه لار واقع دی نو ډیر مسافرین قصداً له هغه ځایه عبور او مرور کوي، دتپې دننه دمعبد حفاظت او مراقبت دتاریخي اثارو او توریزم له نظره ډیره او جدي پاملرنه غواړي او دا حیثیت دی چې نړۍ ګرځیدونکي دسمنګان دتپې دمنځ ابادي ونه ګوري نو باید ووايو چې داطاقونو او دهلیزونو پاکول او په ځینو برخو کې یې دڅراغو نصب کول او لارښوونه یې یو لړ زحمتونه او لګښتونه غواړي.

۴۱/۵/۲۱

دهندوکش تهذيب

هندوکش په افغانستان کې دملا دتير حيثيت لري چې ددنيا له بام پامير څخه شروع او دهيواد په منځ کې له شمال شرق نه جنوب غرب په لور اوږد پروت دی او پدې هيواد کې ډير شمير غرونه که په شمال کې واقع دی او که په جنوب کې تقريباً ددې لويې غره شاخونه او لړۍ گڼل کيږي دهمدغو غرونو لوړوالي د افغانستان طبقات الارض برخوته ارتفاع وربښلې ده او دا غر په خپل ټول اوږدوالي کې دگڼ شمير سيلابي اومستو سيندونو سرچينه گرځيدلې ده.

دهندوکش دغرونو په لړۍ کې دايبک په سيمه کې چې دنوموړي غره شمالي برخه ده امريکايي لرغون پيژندونکي دقبل التاريخ متخصص داکتر کارلتن دقره کمر دسمڅې په اړه يو لړ څيړنې ترسره کړي، هغه وايي چې له ۳۰-۵۰ زره کالو دمخه داځای ديو شمير ښکاريانو داوسيدلو ځای و چې دمدنيت تر ټولو پخوانۍ (پاله او لي تیک) دوره او دحيواناتو په ښکار مشغول و دا په غرونو کې دکيندنو دسوپو ژوند له ډيرو ابتدائي وسايلو سره چې دچقماق له تيگې څخه به يې جوړول تر ټولو دکاڼي پخوانۍ يا (پاله او کاتيک) دوره يې منځ ته راوړلې ده.

دهندوکش دغرونو لړۍ دعلمي شواهدوله مخې او دفولکلوري اسطورو او داستانونو په اساس د پخواني افغانستان داوسيدونکو مرکز او د اوسيدلو ځای و. د اوپستا په دريمه فقره کې ددې غره پخوانی نوم (زمياديشت) او په لسمه - يوولسمه فقره کې (يسناوي) او د (يوپائي ريسنا) په صورت يا (ايشکته يوپائي ري سنا - يادشوی چې (دعقاب له الوتنې لوړ) يا (دعقاب دالوتنې له حد څخه لوړ) معنی لري. او دا غرد (اپارسين) ه نوم هم ياد شوی او دا پهلوي تسميه عبارت له همغه اوستائي نوم څخه دی چې يورته مو وليدل او په لږ تحول سره د (اپارسين) په

بڼه راغلی چې دا له دوه کلمو (اپار) یعنې ماورا او پورته (سین) یعنې (عقاب) څخه مرکب دی چې بیا هم ددې عظیم لوړ والي د عقاب له پرواز یا الوتنې څخه پورته بڼی.

د (اپار سین) غر دیونانیانو په نظر کې چې له سکندر سره افغانستان ته راغلي وو ډیر اسرار لرونکی معلومیده او هغه یې د جهان اخر او منتها باله. د هندوکش موجوده نوم اصلاً د (اندیکس) له کلمې څخه منځ ته راغلی او بیا له هغې څخه (هنديکس) او (هندوکش) جوړ کړ.

د هندوکش د غره لړۍ له تاریخي پخوانیو اوسیدونکو را پدېخوا د ښکلو خلکو داوسیدلو مسکن و. چې هغوی ته باید په اروپایي اصطلاح (هوموالپيوس) یعنې (د غره خلک) ووايو. دوی چې هر څوک و خو ددې غره لومړي اوسیدونکي وو. او وروسته داریایي قومونو ډلې چې له شمالي برخو د سر دریا او آمو دریا د منځ له حوزې نه د افغانستان په خاورو کې خپاره شوې ددې غره د دواړو خواو په لمنو کې یې ځای ونيو، هندوکش داریایي لهجو په شهادت که هغه اریایي و او که هندي دواړه په مخلوط ډول داریایي قبایلو مقر وگرځید او دا خصوصیت یې حفظ کړ او یا تر اوسه دنورو صافو اریایي امواجو چې ددې عظیم غره په لارو کې دی درک کولای شو.

لکه څرنګه چې د هندوکش درې ژورې او ورتلل یې ستونزمن و او همدارنګه کلاګانې یې ډیرې لوړې وې نو ځکه یې لږو اوسیدونکو د دوه نیم زره کالو په اوږدو کې له خپلو ځایونو حرکت کړی دی او په ځینو برخو کې ځای په ځای پاتې دی او په عموم ډول یې د ژوند کره وړه د پخوا په څیر محافظه کړی دی.

متأسفانه چې د هندوکش د پخوانیو اوسیدونکو د ژوند د مراتبو یعنې اجتماعي، فرهنګي هنري او ادبي څرنګوالی جوتول اسان کار نه دی. خو که چیرته ښه دقت وشي، نو لیدل کیږي چې ددې غره د لړۍ نیمه شرقي خوا له خنجان څخه تر چترال او پامیر پورې تر اوسه د ژوند یوه ځانګړې صبغه لري.

چې د ژوند په پخوانیو کوايفو یې لږه ډیره رڼا اچوي.

په خنجان، اندراب، شتل، پنجشیر، سالنګ، سنجن، درنا، ریزه کوهستان، نجرو، تګاب، لغمان، کټار، نورستان، چترال، سوات، باجوړ، او د پامیر په لمنو کې خلک ژوند کوي چې د هندوکش د پخواني تهذيب وارثین دي. په دې ټوله پراخه ساحه کې او په ځانګړې توګه په شرقي برخو کې یې د معمارۍ طرز یو شمیر عوامل لري چې لوړو ارتفاعاتو او غرنیو برخو کې دواورو په وجه منځ ته

راغلی دی، دنورستان دلرگیو کورونه چې له تېرو اولرگیو څخه جوړ شوی دی او کورونوته یې یو ځانگړی استحکام وربښلی دی هغه تر ډیره حده ډیرې واورې دوزن په وجه جوړ کړای شوی دی او په لرگي کې ښکلا لکه په دروازه، کړکیو او د کور په نورو لوبڼو او د کار په وسایلو کې چې لیدل کېږي هغه یې د هنر دوستۍ دروغ استازی توب کوي. دنورستان خلک چې د ختیځ هندو کش اصلي اوسیدونکي شمیرل کېږي په جمیله فونونو کې لکه موسیقۍ کې یې خاصه علاقه درلوده او لري یې د خلکو پیژندنې د ډنمارکي پلاوي د څیړنو په اساس (هارپ) چې نن ورځ دنورستانیانو په منځ کې رواج لري د (سومریانو) عصر د درې زره کالو ق م یادونه کوي. دنوموړي پلاوي د تحقیق په اساس نه یوازې دنورستانیانو هارپ د سومریانو تر دورې رسیږي بلکې اهنگونه چې نن ورځ یې نر سره کوي هم همغه تاریخي سابقه لري.

لکه څنګه چې دنورستان خلک له نخا، اتني او دنخاله ډولو او ورزش سره علاقه لري د هندو کش ډیرو درو خلک هم له دې ادابو او رسوماتو سره یو شان و، دنوموړي غره په ځینو برخو کې د پخوانیو ادابو دلریدلو علت د ښکته درو د خلکو سره تماس دی چې له باندې څخه افغانستان ته راغلی دی.

د هندو کش خلکو حتماً ځانگړی لباس، وسله، د موسیقۍ آلات، ښکار، گانه، مفروشات، موبل، اثاثیه او د طبخ ډولونه درلودل چې شواهد یې لږ و ډیر د پنجشیر په دره، نجر او، تګاب او دنورستان په درو کې لیدل کېږي او هر یو یې ځانگړې څرګندونه لري چې د هندو کش اوسیدونکو خپل مدنیت، فرهنگ او د ژوند ځانگړي روش درلود.

پخوانی نورستان د قانون له نظره

د ختيځ هندو کش په سویلي لمنو کې د کابل شمال غرب او د جلال اباد شمالي برخو کې د پنجشیر او کونړ د سیندونو تر منځ او د هندو کش او تور غره په لمنو کې شمال او سویل لوري ته یو شمیر کږې وېرې درې او یو لږ سخت اوله ځنګل نه ډکې څوکې دي چې گرځېدل راګرځېدل پرې ډیر ګران دی چې نن ورځ د عامو په ژبه یې نورستان بولي چې داسیمه ۸۰ کاله دمخه د کافرستان په نوم یادیده. د دې سیمې ختیځو برخو ته یې (بلور) او غربي برخو ته یې (کتار) وایه او دا تقسیمات اوس د لغمان نورستان او د اسمار نورستان او یا هم د لویدیځ او ختیځ نورستان په نومونو بیلولی شو.

نورستان په عام جغرافیایي مفهوم د ختیځ هندو کش سویلي لمنې په برکې نیسي او دا یواځنۍ علاقه ده چې د هندو کش محلي تمدن او فرهنګ پکې تر ډیره مصئون دی او لاس پکې ندی وهل شوی.

نورستان د غرنی اقلیم په لرلو تقریبا د تاریخ په ټولو دورو کې سرپټې او پرځنډه پاتې شواو دا همداسې ژوند یې د دې سبب شو چې عرف، عادتونه او پخوانۍ عقیدې تر ډیره وخته په پخوانۍ بڼه هلته دوام وکړي.

د نورستانیانو دا توکم په اړه د پوهانو رایې توپیر مګر وروسته د خلکو پیژنې د نمارکي پلاوی له څیړنو څخه ثابته شوه چې هغه وګړي چې شنې سترګې او

خرمائي وينستان لري او همدارنگه سپين پوستكى لوړه ونه او باريك اندم لري .
 دادهندوكش اصلي اوسيدونكي دي او ددې سيمې غرني اريايان شميرل كيږي .
 نورستانيانو په لرغونو دورو كې ځانگړې عقيدې او قوانين درلودل چې اصلا
 مبدا او اساس يې بايد د (هندواروپائي) په لومړۍ كتلې معتقداتو او (هندو
 اريائي) كې ولټوو . له احتمال نه ليرې نه ده چې نورستانيانو دخپل ژوند په
 لومړيو مراتبو كې اقلال كه د (ويدي د عصر اريايانو په څير د ځانگړو خدايانو
 مجموعه درلوده چې تر ډيره حده له طبيعي عناصرو څخه تركيب شوې وه ، تر دې
 پورې چې داوستائي دور اصلاحاتو او تحولاتو زوراستري خداوندي وحدانيت مروج
 شو

له سلو كالو را په دې خوا دنورستانيانو د مذهبي عقايدو دتحقيقاتو په اثر
 داسې څرگنديږي چې دادهندوكش غرنۍ كتله وگړي ديوه واحد خداى معتقد و .
 چې هغه به يې د (امرا) په نوم ياداوه ، انگريز الفنسټون ليكي :
 "دكافرانو دين له هيڅ دين سره ورته والى نلري دوى دواحد خداى په وجود
 اعتقاد درلود او هغه يې د (امرا) يا تسوكوي دگوري په نوم ياداوه او ډير شمير يې
 دپوتانو او پخوانيو پهلوانانو چې دهغې زمانې استازيتوب يې كاوه ستاينه كوله .
 بوتان كانى يا لرگى دې چې مذكر او مونث لري او مجرد به پرې سپور او
 نمايش به يې وركاوه .

جنرال كورټد "الفنسټن" يادونې لكه څنگه چې مو ولوستل تائيدوي او دهغوى
 خداى د (ريمر) يا (يامري) په نوم يادوي .

يو تن فرانسوي پوه موسيو پول لورى كوټو داسيائي اسطورو په مقالو كې يوه
 مقاله (دكافرانو اسطوري) ترسرليك لاندې دپخوانيو استانيانو په عقايدو ليكلي
 چې په هغې كې دلاندې ليكوالو دنظرياتو شرح وركوي .

تر كومه ځايه چې ما په خپله په نورستان كې له نورستانيانو څخه اوريدلي او يا
 مې په كابل كې له نورستانيانو معلومات ترلاسه كړي دامسئله محققه ده چې
 نورستانيانو په خپلو پخوانيو عقايدو كې د عالم څښتن او دكائناتو خالق د (امرا)
 په نوم ياداوه او په خپله ژبه او اصطلاح يې هغه (سكوك ميوك امرا) يعنې
 طلا مخي خداى باله او هغه يې لكه ديو انسان د صورت په بڼه مگر فوق العاده
 لوى تصور كاوه او تر كومه ځايه چې د ختيځ پيژندونكو او دسيمې دخلكو له
 ويناوو څخه څرگنديږي وروسته له يوې مرحلې څخه دخداى وحدانيت ته قائل و .
 البته دژوند په لومړيو مراحلو كې چې دخدايانو ډولونو ته يې عقیده درلوده نو

د جنگ او پهلوانۍ ځانگړي خدای يې ډير شهرت درلود. مگر د ژوند په تحول سر (امرا) يا واحد توانا خدای دهغوی په معتقداتو کې ځای نيولی و ډيرو د خدایانو ډولونو او په ځانگړي توگه د جنگ خدای په وړو کې صفت میدان ته شو.

دنورستان په معتقداتو کې مطالعه يوه ستونزمنه موضوع ده او د کاربڼه يې ډير په دې ناحیه کې ده چې داخلک په خپله ژبه کې ليکلي اثار او کتاب نه لري او د تيرو وختونو له افواهاو پرنه نور څه نلري داريان په مجله کې د يو کتاب په تحشيه او چاپ مشغول يم چې درویش محمد خان غازي (جنگ نامه) يا (صفت نامه) په نوم يادېږي چې دا اثر ۴۰۰ کاله پخوا د حکيم مرزا چې د ظهير الدين محمد بابر لمسی و، ليکل شوی دی ليکوال د (کتار) نورستانيانو ياد پخواني نورستان چې دلغمان د علينگار او اليشنگ په درو کې ژوند کاوه او پخواني کافران گڼل کيدل چې د تثليثي نسبت ورکړی شوی دی، د (پاندا) (شروي) او (لامانده) په نومونو هغه جنگونه چې د مسلمانانو او کافرانو ترمنځ واقع شوی دی، کفارو له دې درې تنو معاونت او مرسته غوښتې ده خو د عبارت له متن څخه سهي نه څرگندېږي چې دې درې تنو د پخواني نورستان د کتار په معتقداتو کې څه مقام او مفهوم درلود.

پدې کې شک نشته چې د عظيم الحبشه غرنیو پهلوانانو روح يې لکه يوناني (هرکول) يا رستم ددوی په افکارو او تخيلاتو کې ډير دخيل و.

لويه نظريه يې دې مفکورې ته تقويت ورکوي (گيش) ته يې اعتقاد کول دي چې حتما په لرغونو زمانو کې يې جنگي او ځواکمن کسان وو. او ورو ورو يې د کارنامو لويولود تصوراتو په عالم کې دبشر له حدوداتو ور هغه پلو مقام ورکړی دی.

دنورستان يو شمير خلکو (گيش) د جنگ ځانگړي خدای دويدي عصر له (اندار) سره تشبيه او تصور کاوه. او داسې فکر يې کاوه چې د يوقوي او توانا پهلوان په دود يې ليندۍ په غاړه په سختو درو او د غرونو په څوکو گردځېده.

پاتې دې نه وي چې يونانيانو لومړی ځل د افغانستان غرونو ته تمايل ونيو نو دهندو کش په غره کې يې د يوقوي هيکل پهلوان وجود ته اشاره کړې ده چې د غرونو د لوکل په حيث يې يو ډول د (هندو کش هرکول) بڼه ځانته خپله کړې وه، ځينې نورستاني سپين ږيري معتقد دی چې پخوانۍ زمانه کې دنورستاني قبایلو

ترمنځ جگره پيښيده . (گيش) يې هغه مهال په (كتوي) او (كانتوا) كې ليدلى و چې
تل د جنگيالانو په وړاندې مخكېن و

دنورستان په كليو كې په عموم ډول (امرا) او (گيش) جلوه گاه يا نظر گاه يا
(ذبح) درلوده چې د (امره تا) او (گيشه تا) په نومونو ياديدلو د (امرا) له پاره يې
معمولا غوا او دگيش له پاره يې سپرلي قرباني كاوه. د جگرې په غنيمتونو كې به
يې نر حيوانات دگيش له پاره قرباني كول او ښځې حيواناتي به يې په خپل منځ
كې ويشلي.

پخوانيو نورستانيانو دلرگي دهيكلونو او مجسمو د جوړولو عادت درلود پدې
مجسمو كې يې ډير دپهلوانانو او دكورنيو د مشرانو كه به هغه نارينه و او كه
ښځينه دنمايش له پاره جوړول.

تور پوښان نورستاني او امير

تيمور كورگان

د هندو کش د غره لړۍ چې د افغانستان د ملاتیر هم ورته ویلی شو له هغو لوړو څو کوسره چې جگوالی یې ۷۰۰۰ مترو ته رسیږي ډیرې مستې تراوتازه درې هم لري چې دخلکو په تمدن او فرهنگ کې یې د افغانستان د سیمه ایزو خلکو لاس وهنه ندی شوی او صاف ساتل شوی دی. ددې غره لمر خاته پلو ته سویلي په لمنو کې یوه علاقه لرو چې نن ورځ ورته په عمومي توګه (نورستان) وایو او دمخه تر (۱۹۰۰ کالو ورته (کفرستان) یا (کافرستان) ویل کیده همدا کافرستان په لمر خاته پلو ته د (بلور) او لمر پریواته خواته د (کتار) په نوم یادیده. پدې دواړو نومونو کې وروستی نوم یعنې (کتار) په ادبي او تاریخي ماخذونو کې ډیر شهرت لري.

کتار د جغرافیائی جوړښت له مخې د پنجشیر د درې په پورتنۍ برخه همدا راز د فرج غان او علینګار د درې پورتنۍ برخې تشکیلوي دا داسې منطقه ده چې شمال پلو ته یې د منجان کوتل لمر پریواته خواته یې ځواک او پریان سویل لور ته یې د علیشنګ پورتنۍ برخې او لمر خاته خوا یې د علینګار درې پورتنیو برخو احاطه کړي دي. دا علاقې د ګرځیدلو په لحاظ ډیرې ستونزمنې دي ځکه چې له څلورو خواوو نه لوړو او سختو غرونو احاطه کړی دی چې خلک یې په داسې یوځای کې ایسار ساتل شوي دي چې تر نن ورځې پورې ددې سیمې او ددې سیمې دخلکو په اړه سهی معلومات په لاس کې نشته، پدې کې شک نشته چې د ځواک له خوا او

همدا راز دپريان، عليشنگ، او علينگار له خوا لارې ور غلي دي خو دا لارې د کال په ډير وخت کې د ډيرو واورو په وجه بند وي او په عموم ډول د سيمې له خلکو پرته او هغه هم داوړي په موسم کې نور څوک هلته ورتللی نشي.

ټول پدې پوهيږو چې دنورستان خلکو که هغه لمر خاته خواته وي او که لمر پريواته خواته او همدا راز که شمال لور ته وي او که سويل لوري ته ټولو پوستکي اغوستل. د غربي نورستان يعني د کتار خلک هم له دې قانون نه مستثنا نه و بلکې د پوستکي اغوستل پکې ډير دود و او لکه څنگه چې دهغو خلکو پسونه ډير تور رنگ لري او دپسه توري وړي له باندې ډيرې تورې بنکاري نو ځکه دوی په (سياه پوش) شهرت پيدا کړی و. پدې کې شک نشته چې د جامې له مخې توپير کول په ترکانو کې هم دود و لکه چې (آقوورلو) او (قره قوزلو) ددې نظريې ډيره پلوي کوي. اګر چې له دې سره سره د اوسني نورستان او پخواني کافرستان خلک په جنگ جګړو کې مشهور و او دي مګر د کتار سياپوشان نسبت دنورستان دنورو برخو اوسيدونکو ته ډير زړه ور او جګړه مار و او د اصفيت يې له ډيرې پخوا زمانې څخه حفظ کړی دی.

اګر چې دنورستان په اړه تاريخي کتابونه او ماخذونه په لاس نلرو خو هغه چې په لاس لرو داسې څرګندوي چې پرته له سلطان محمود غزنوي او امير تيمور کورگان نه نور څوک نورستان او په ځانګړي توګه کتار ته داخل شوی ندی دالسعدين صحن دمسطح وياند د (کتار) دسياه پوشانو مقابله له امير تيمور کورگان سره په يوه شرح کې ديوه بيت په وينا دسياه پوشانو ټول شجاعت او دځمکې سختي بيانوي.

ز شاهان کسی فتح کتور نکرد
چه گویم ز دارس کندر نکرد

له دې بيت څخه چې ادبي اړخ لري داسې استنباط کيږي چې حتی داريوش او سکندر دنورستان په فتح بريالی شوی ندی چې داوينا حقيقت لري او د هیواد د پراختيا په اړه يې ونشو کړای چې نورستان ته داخل شي هو سلطان محمود غزنوي او سبکتګين وشو کولای چې يواځې لغمان تابع کړي او کتار ته تللی نه شو. له تاريخي ماخذونو چې څرګنديږي يواځې لغمانيان تابع وه او دهندو کش له شمالي برخو دنورستان له داخل څخه هيڅ خبر نشته.

دامير تيمور دلبنكر او پخپله دده ورتلل د نورستان كټار ته شرح لري او دا مطلع السعدين د (ذكر غزوكتاروسياه پوشان) تر سر ليك لاندې يولې مطالب ليكلي دي چې له عين نقل نه يې تيرېږو او دمطالبو له روح نه يې يادونه كوو. امير تيمور په بلخ كې دپاچاهۍ تر اعلان ۸ كاله وروسته په ۸۰۰ هجري كې له ماورالنهر نه دواكمنۍ دپراختيا په خاطر دهندوستان په لور وخوځيده كله چې دجيحون له سيند نه راتير شو بلخ، سمنگان (ايبك) او بيا بغلان ته ورسيد، كله چې اندراب ته ورسيد دسيمې خلكو د (كتار) دسياه پوشانو دتجاوزاتو په اړه شكايت وكړ.

داندراب دپورتنۍ برخې اوسيدونكي چې د (خاواك) او (پريان) كوتل تن نژدې او هلته د (كتار) سياه پوشان اوسيدل او داندراب اوسيدونكي دهغوی له ناخاپي حملو نه ډير په وېره كې و داوخت د (كتار) يعنې سياه پوشانو كافر و داندراب ددرې مسلمانان ډير سخت په تكليف كړی و او هر وخت به يې حملې كولې. رمې، گلي او غوايان به يې ترې بيول او باج به يې هم ترې غوښته او حتی ميرمنې او ماشومان به يې ترينه داسارت په دود بيول. د (كتار) د خلكو لوړ قدونه، قوي اندامونه او درشتې څيرې چې ليندۍ به هم ورسره وې او دپوستكي جامې به يې په تن وې داندراب د خلكو په نظر كې عجيبه مخلوق په نظر برينسيده. اولكه څنگه چې السعدين ليكي هغوی يې انسانان نه بلکې ديوان بلل، ځكه چې له دې قوي اندامونو ليندۍ او د پوستكو له البسي سره لکه دديوانو په څير سر سخت په خپلې عجيبې غريبې وسلې قوي جث راتلل او د سيمې خلك به ترې سخت ويريدل. لکه څنگه چې دهغو سيمه سخته او غرنۍ وه نو ځكه هېڅ چا داجرئت نه درلود ترڅو دهغوی دكورونو خوا ته ورشي.

لکه څنگه چې امير تيمور كورگان د (كتار) دكفارو له حال واحوال كردار او گفتار څخه اگاهي تر لاسه كړه نو د خاواك په كوتل كې يې دكلا دجوړولو امر وكړ او بيا يې دخپلو عسكرو څو ډلو ته كټار علاقې ته دورداخليدلو امر وكړ. ددې لښكر د نورستان كټار ته د حركت جزئيات روښانه ندی، خو داسې وايي چې اكثر و خلكو خپل اسونه له كمرونو نه درې ته درسيو په واسطه ښكته كول او لکه څنگه دسرطان مياشت وه او دكال تود موسم و بيا هم اسونه د ورځې له خوا په واوره كې خښيدل نو ځكه يې دښپې په يخنۍ كې له يوځای نه بل ځای ته حركت كاوه او پدې لښكر كې امير تيمور كورگان هم شامل و او كله چې دهغه قوماندانانو په سهي ډول وړاندې تگ او عمليات ترسره كولای نشو. نو خپله يې شخصاً دجنگ

قومانده په لاس کې واخسته خو اسپ سوارانو دهغه اسونه له کمرونو څخه داسپو په واسطه بنکته کړل چې څو اسپې پکې بې وخته لنگې هم شوې ددې منطقي تر ټولو لوی کافر السعدين دعداو عداسو په لقب يادوي چې حتماً اصلاً کومه نورستاني کلمه ده چې په فارسي ليک دود کې يې پوهيدل ستونزمن دی لکه څنگه چې په مطلع السعدين کې راغلی دی چې وروسته تر يو لړ سختو جگړو يو شمير سپاه پوښان په غرونو کې تر شاشول او يوشمير امير تيمور ته راغلل او امير تيمور د يوشمير ترجمانانو په واسطه داسلام ددين بڼه ورته وکړه او ډير شمير يې مسلمانان شول خو کله چې دوباره غرونو ته وختل مرتد شول او دتيمور په عسکرو يې يرغلونه پيل کړل چې په دې ترتيب دسپاه پوښانو او امير تيمور د عسکرو ترمنځ سختې جگړې پېښې شوې او لکه څنگه چې په پورتي ماخذ کې راغلی دی د کافرانو ډير زړور جنگيالي ووژل شول او تيمور يې له ککړو څخه منار جوړ کړ او د خپلو فتوحاتو او کاميابۍ خاطرې يې په کاهو کې په کيندلو وليکلې.

نو پدې وجه ۸۰۰ هجري قمري کال دنورستان د (کتار) په تاريخچه کې ډير مهم کال دی ځکه چې پدې کال کې دلومړي ځل لپاره دهيواد د پراختيا له پاره تيمور نورستان ته ورغلي دي او له سپاه پوښانو سره يې جگړې ترسره کړي دي. تر کومه ځايه چې وروستۍ پېښې څرگندوي هغه محال چې دکتار سپاه پوښان او دهغوی سيمه فتح شوه او مسلمانان شول خو کله چې امير تيمور راوگرځيد هغوی هم خپل پخواني دين ته واوختل او محمد حکيم ميرزا دبابر لمسی چې دعليشنگ ددرې په پورتنۍ برخه کې جگړې وکړې پدې بريالي نشو چې د (کتار) وگړي مسلمان کړي تر دې پورې چې دا کار دامير عبدالرحمان خان غازي په لاس صورت ونيو.

د پخواني نورستان د خلکو

د خدايانو ډولونه

د هندوکش د غره لړۍ چې له شمال ختيځ نه جنوب لويديځ ته تقريباً د افغانستان له منځ نه تيريږي نه يواځې دا چې د کاني يوه لوړه کرښه ده بلکې زموږ د هيواد دملا د تير حيثيت لري بلکې لوړې څوکې او تاوراتاو درې يې د پخوانيو وختونو محافظين په غيږ کې نيولي چې زموږ اصلي خاطرې، کلتوري فرهنگي او تهذيبي برخې تشکيلوي.

ددې لړۍ په جنوب ختيځه برخه کې شمال ته موازي د لوړو غرونو په برخه کې ننگرهار او د کونړ شمال لور ته سيند په اوږدو يوه غرنۍ برخه واقع ده چې تېرې راتېرېدل ډيرې ستونزې لري او سخت ځنگل هم لري د امنطقې ته نن ورځ نورستان وائي چې ۸۵ کاله دمخه يې نوم (کافرستان) و چې دا وروستۍ تسيمه ۴-۵ پيرۍ دمخه هم د مدارکو په شهادت استعماليدله ددې پراخې غرنۍ سيمې ختيځ لور ته يې (بلور) او لويديځو برخو ته يې (کتار) وايه چې نن ورځ دا دوه برخې د نژدېوالي او اداري ویش له مخې د (اسمار نورستان) او د (لغمان نورستان) او يا هم ختيځ او لويديځ نورستان بللی شو.

نورستان چې په عام جغرافيايي مفهوم د ختيځ هندوکش سويلي لمنې په برکې نيسي د اسيمه د غرنۍ اقليم د لرلو په وجه د گرځيدلو ډيرې ستونزې لري او تقريباً د تاريخ په ټولو دورو کې پرځنده او سرپټې پاتې شوي ده، له لويو لارو نه کناره

کیدل یې همدا سبب شوی دی چې عرف عادتونه او پخواني عقاید له فرهنګي تهذیبې او ادبي مظاهرو سره په لومړي پخواني صورت یابنه پرته له دې چې لاس پکې وهل شوی دی محافظه شي.

ننني نورستانيان اودهندوکش پخواني کافران داریایانو بقایاوي دي چې په خپل اصلي وطن کې پاتې دي او لکه دیو شمیر نورو قبایلو په څیر یې له مهاجرت نه خود داري کړې ده. نورستانيانو په لرغونو دورو کې معتقدات او دخدایانو ډولونه درلودل چې په اصل مبدا کې له هندو اروپائي د هند آریائي ټولنو سره بې ارتباطه نه وه او لکه دویدي د عصر آریایانو په څیر دخدایانو ډولونه یې درلودل چې په هغې کې طبیعي عناصر عمده نقش درلود او وروسته د زروا ستر (زردشت) اصلاحاتو او تحولاتو چې د وحدانیت روح یې منځ ته راوړو دهغوی په عقایدو کې یې تاثیر پاتې نشو.

دهغو څیړنو له مخې چې له یوې پېړۍ راپدې خوا منځ ته راغلي داسې شمیرل کیږي چې په عین وخت کې چې د هندوکش پخوانیو کافرانو دخدایانو ډولونه درلودل نو دواحد او لوی خدای وحدانیت ته هم رسیدلی و. دې لوی خدای ته به یې امرا وایه.

کله چې الفستن د شاه شجاع دواکمنۍ په وخت افغانستان کې تماس پیدا کړ پدې یې عقیده درلوده چې (دا کافران له هیڅ دین سره ورته والی نلري او یواځې واحد خدای ته معتقد دي او هغه (امرا) یا سوکوي او یا هم (گوري) نوموی د ډیرو بتانو کلي چې د پخوانیو پهلوانانو استازیتوب کوي هغوی ته عبادت کوي. دا بتان دلرګي او یادګانې دي. او مذكر او مونث لري همدا راز په مجرده توګه په خره سپاره نمایش ورکوي. یو شمیر نور اروپائي لیکوال لکه جنرال کورت انګریز دالفستن نظریات تائیدوي او د کافرانو لوی خدای یې (امرا) یا (یامري) یاد کړی دی.

یو فرانسوي موظف داسیا داسطورو په کتاب کې دنورستان په پخوانیو عقایدو یوه مقاله خپره کړې ده چې لنډیز یې همغه مطالب دي چې پورته شرح شول.

کوم څه چې مې پورته وویل ما پخپله په نورستانيانو د مسافرتونو او په کابل کې له نورستانيانو سره د تماس په ترڅ کې اوریدلي دي او د نورستان کتاب چې یو تن نورستاني جنرال محمد صفر غرزي وکیل په خپله لیکلی. نوځکه ښه او ثقه معلومات راکولی شي.

هغه څه چې څرګند دی دادی چې پخوانیو کافرانو د عالم څښتن او دکائناتو خالق د (امرا) په نوم یاداوه او دهغو په خپله عامیانه ژبه یې (سور میوک امرا)

يعني (دخولې په خير مخ لرونکي امرا) باله او هغه يې انسان په بڼه او صورت مگر فوق العاده لوی فکر کاوه.

دجنگ خانگري خدای يې دپخوانيو کافرانو دخدایانو په ډولونو کې مجهول نه و او هغه ته به يې (گيش) ويلز داگيش داندرا يعني دويدي اريایانو دجنگ دخانگري خدای معادل و او د فوق العاده پهلواني کارونو د سرته رسولوپه وجه هغه له يوناني (هرکول) او يازابلي رستم سره مقایسه کوو.

(امرا) او (گيش) دپخوانيو کافرانو دخدایانو دډولونو په منځ کې ډیر مهم نقش درلود او دهغوی له پاره يې دغرونو په لمنو کې دقرباني ځایونه او زیارتونه جوړ کړي وو چې د (امره تا) او (گیشه تا) په نومونو یادیدل دامرا له پاره يې غوا او دگيش له پاره يې سپرلی قرباني کاوه دمحمد درویش خان غازي په جنگ نامه نومي کتاب کې چې دڅلورو سوه کالو شا وخوا کې دمحمد حکیم میرزا دبابر دلمسي په زمانه کې دلغمان په عليشنگ دره کې لیکل شوی په کراتو مراتو يې له درې تنو مفسدانو چې (پاندا د) او (لاماندي) نومیدل ددرې ډلو په بڼه یاد شوی او دعليشنگ درې دپورتنۍ برخې کافرانو له مسلمانانو سره په جگړو کې له دې درې تنو مرسته غوښتله دکتاب د عباراتو له فحوا نه واضح معلومېږي چې نوموړي درې تنه دپخوانيو نورستانيانو په ذهنونو کې حتی څلور سوه يا پنځه سوه کاله دمخه هم مقدس مقام درلود.

لنډه داچې کافرانو دنورستانيانو نیکونو دهندوکش دنورو اريائي کتل و په ډول او د نورو اريائي قبایلو په خير په اصل مبدا کې دخدایانو ډولونه درلودل او داوستائي عصر په تحولاتو سره (امرا) لوړ او عالي مقام پیدا کړی دی. اودهمدغې برترۍ انعکاس دواحد خدای په بڼه په عقایدو کې لاره وموندله او ډیر دخدایانو ډولونه لکه دجنگ خانگري خدای او نور دپهلوانانو په بڼه په اسطورو کې راغلل، او په منځنۍ پيړۍ کې د فکري روش په ښکته راتللو سره دغرونو په څوکو او ددرو په منځ کې ځانته کیدلو سره یو لړ بې نظمي منځ ته راغله او په عقایدو کې يې درې برخې وزیږولې چې انعکاس يې عقلاً دلغمان په نورستان کې څلور يا پنځه پيړۍ دمخه گورو.

ننګرهار اوځینې پخواني ښارونه یې

افغانستان د جغرافیایي موقعیت له مخې په داسې یوه څلور لارې کې واقع شوی دی چې له پخوا زمانو راهیسې یې د احساس خاصیت ساتلی دی، له دې سره چې ددې محاصري او مدنیت لرونکې څلور لارې تاریخ ډیر پټ او سر بسته پاتې شوی دی خو یو څه چې پخواني سوابق او ارزښت یې ثابتوي هغه یې د وجود نوم یا تاریخي او جغرافیایي نوم او نښان دی چې دا نومونه ټول له غرونو نیولې بیا تر رودونو او ښارونو پورې جغرافیایي او تاریخي کوايف وخت په وخت معرفي کوي، او د (وید) او (اوستا) له دورو څخه نیولې تر یوناني، بودايي، کوشاني او داسلامي دورو په مختلفو وختونو کې یې خاطرې او دنومونو په قالب کې نوم او نښان پریښودی دی.

د افغانستان په ختیځه برخه کې د کابل سیند له سر چینې نه نیولې تر هغه ځایه چې سیند لوی سیند ته ور داخلېږي داسې منطقه پرته ده چې له ویدي دورو وروسته د تاریخ په مختلفو دورو کې د (گندهارا) په نوم یادېږي.

د گندهارا په زړه کې یوه بله سیمه ده چې هغې ته ننګرهار وايي او ننګرهار اوس هم د افغانستان ولایت دی.

د ننګرهار کلمه په پخوانیو ماخذونو کې دمخه تر اسلامه د لومړي ځل لپاره د (ناکاراها) په بڼه لیدل شوی.

دوه تنه چينائي ليدونكي فاهبين او هيوان تسنگ دخپلو خبرو په ترڅ كې د (ناگارا هوا) د يوه ښار يادونه د (ناكي لوهو) په نوم كوي.

پدې كې شك نشته چې هيوان تسنگ چيني ليدونكي دعين مواصلت په مهال ددهې او اوسني جلال آباد سيمې ته چې د (ناكار) يا (نگر) په نوم يې يادونه كوي دهغه له ويناو څخه داسې معلومېږي چې (ناگار) يا (نگر) او يا (نگارا هارا) يوه سيمه او يا هم (نكره هاره) يې مركز اويا كوم عمده ښار و. هيوان تسنگ د (نگر) د سيمې پراخوالی داسې رابښي اوږدوالی له ختيځ نه لويديځ ته ۶۰۰ لی اوسوري يې له شمال نه سويل لور ته ۲۵۰ لی چې دمیل په حساب يې طول ۱۲۰ ميله او عرض يې نږدې ۵۰ ميله كیده.

چينائي ليدونكي له دې پرته ليكي چې ددې سيمې چارچاپيره سختو غرونو احاطه كړې دی. او پايته يې ۲۰ لی يعني ۵ يا ۶ ميله پراخوالی درلود، پاچا هلته وجود نلري ځكه چې داسيمه دكاپيسا مربوط دي، جويات او دانه ډير حاصل وركوي، هوايي توده او اوسيدونكي يې زړور، خوش خلقه اونستأ شتمن دی دخلكو ډيره برخه يې بودايي دی او دنورو ډيرو اديانو پلويان هلته لږ دی، معابدونه او بودايي ابادۍ په كې ډيرې دي او پيروان يې هم ډير دی، له بودايي معابدونو پرته دنورو معابدونو شميره هم سلو ته رسيږي.

پدې كې شك نشته چې دهيوان تسنگ د (ناگار) يا (نگر) د علاقې له يادونې څخه مطلب همغه د (ننگر) علاقه ده چې د (هار) دكلمې په ډير والي سره چې د (ښار) معنا وركوي مركز ته يې (نگارا هارا) يا (نگرهاړ) وايه چې وروسته دخلكو په ذهنونو كې د (ننگرهاړ) په بڼه ثبت شوی دی كه چيرته فولكلوري كيسو ته چې دكونړ په دره او چغه سراي كې تراوسه دخلكو له خاطر ووتلی ندی غوږ ونيول شي نو ليدل كيږي چې شاهي د (ننگر شاه) په صفت يعني د (ننگر) د سيمې شاه تراوسه دخلكو په خوله دي.

نوويلی شو چې دننگر تسميه له تاريخي ماخذونو څخه فرهنگ ته ورداخل شوی او عامه فرهنگ ته ديوې كلمې ورداخليدل خامخا ډير استحکام او ژوره معنا لري.

د (ننگر) مركز داسې يو ښار و چې هغې ته يې (ننگر) يا (ننگرهاړ) وايه (ننگرهاړ) د (ننگرشار) معادل دی، دننگرهاړ مركز يو معظم ښار و او لويه ساخه يې درلوده.

د ننگرهار د مشهورو ښارونو له جملې څخه یو هم (هډه) ده چې چینایي لیدونکي داوومې پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې د (نارهیلو) په نوم یاد کړی دی کنگهم انگلیس پدې خیال دی چې دهېې موجوده نوم د سانسگرت له کلمې هډه چې دهېو کې په معنا ده اخستل شوی ځکه چې د بودا یو دهېو کی دهغه ښار په یوه استوپه کې ساتل شوی و.

د ننگرهار په علاقه کې نور ښارونه هم اباد و له هغې جملې څخه یو د (اویانا پور) په نوم یا صفت یاد شوی دی چې هغه د باغستان ښار ترجمه کوي همدا راز په پخوانیو ماخذونو یو بل ښار د (تاکي) په نوم هم یاد شوی چې هغه یو شمیر مدققین په شيله (ناقي) کې چې لږ څه د جلال اباد لويديځ لور ته راښيي، همدې ښار یو بل نوم هم درلود لکه (پاوماپور) چې هغه یې (دنیلو فردگل ښار) ترجمه کړی او لکه څنگه چې دنیلو فردگل په بودايي دین او فرهنگ کې د تقدس بڼه درلوده نو ویلای شو چې په بودايي دوره کې نوموړی ښار یو متبرک ښار و. همدا ښار په چيني ماخذونو کې د (گل په ښار) یاد شوی چې د چيني تلفظ د ضبط صورت یې (هوا - شي - شنگ) و همدا راز د گل ښار او دنیلو فردگل ښار حتماً داسې صفات و چې همغه ښار ته یې اطلاق کیده.

په بودايي ماخذونو کې په ننگرهار کې یو بل ښار د (ویپانکارابودا) په نوم یاد شوی او هغې ته یې (ري پاواتي) هم ویلی دی چې معنایې (شعله) او (نور) دی. ددې لنډې مطالعې نه په څرگنده ویلی شو چې د (ننگر) علاقه چې دافغانستان د ختیځ ولایت ننگرهار مرکز دی او پدې نوم شهرت لري داسې سیمه وه چې په هغې کې ډیر ښارونه اباد و او هر ښار د ابادۍ عمراني کارو بودايي مرکزونو، استوپو او معابدو نو د درلودلو په وجه ډیر شهرت درلود او هر یو په صفا او ښکلو صفاتو یادیده په ډرونټه، سلطان پور، هډه ټول سرخ رود او چپلیار کې د ډیرو خرابو استوپو او معابدونو بقایاوې ددې ادعا ښکاره ثبوت دی.

د چغان غونډۍ

د کابل شمال ختیځ لورته دشمال په خوا، د جلال اباد شمال ختیځ ته داوسني افغانستان له تحمیل شوي سرحدې خط سره په موازي ډول اوږده دره پرته ده چې معمولاً په (کترا) مشهوره ده او اوبو ته یې د کنړ سیند وائي چې په پورتنۍ برخه کې دچترال په رود مشهور دی او تر هغې پورته یې خپله سرچینه ده چې عبارت له حومه د (یردغیل کوتل)، څخه عبارت وي چې د کاشغر درود په نوم هم یادېږي د کونړ د سیند د مرستیالان دهغې نه شی اړخه د افغانستان له خاورې نه یو ځای کیږي چې دنورستان له علاقې نه سرچینه نیسي او مشهور یې (لنډی سیند) او (دپیچ وبه) دي چې دسیلابي سیندو یو په صورت په درو کې تاوپیچ سره دختیځ هندوکش په سوېلي لمنو کې رانېکته کیږي اوله دې سره سره دنورستان دپورتنۍ برخې همدغه دوه لارې دي چې اوس او په پخوانیو وختونو کې دنورستان له اسرارونو ډک زړه ته لارې ورغلي دي

لکه څنگه چې دکنړ دره اوږده پرته ده دطبیعي اوضاع له مخې یې په درې برخو ویشي: بنکتنی، منځنی او پورتنی. برخه چې په عامه اصطلاح ورته (کونړ) (خاص کونړ) او (بر کونړ) وايي او عمومي مرکز یې د اسعدآباد (چغه سرای) په نوم یادېږي چې د کونړ ددرې او پیچ ددرې دتقاطع په برخه کې واقع شوی دی او دا دکنړ لوی حکومتي مرکز دی.

دمخه مو وویل چې د کونړ مرستیالان یو (لنډی سیند) او بل دپیچ درې اوبه دي دپیچ دره تر ټولو لویه فرعي دره ده چې دچغه سرای په مقابل کې د کونړ ددرې په

وسطي برخه کې دنورستان دزړه (منځ) په لور ترې لاره خلاصه شوې ده هغه انشعاب چې په خپل منځ کې يې لري څو خواوو ته لکه لغمان او مربوطو درو ته يې او د نورستان اکثر پورتنیو برخو ته ترې لارې وتلي دي.

له دې جغرافيايي شرح نه مقصد دهغې نقطې دموقعيت اهميت په گوته کول دي چې معمولاً دچغان د غونډۍ په نوم ياديږي او محمد ظهيرالدين بابرپه خپل ترک کې هغه د(چغانيان سرای) (چغان سرای) په نوم ياد کړی او دچغه سرای په اوسني نوم کې يې مخفف صورت راغلی دی.

دپیچ ددرې په داخل کې ددرې دواړو خواوو ته دغره په پوزو کې او په ډيرو چپ خواته پوزو کې چې ډيرې دکونړ په دره هم حاکی دی داوسني حکومتي ځای چغه سرای په مقابل کې دمهمو اباديو پاتې شونې څرگنديږي چې په هغو کې په ډير شمير خبستي، دسنگ مرمر لويې اوپېرې لوحې استعمال شوی دی، تر کومه ځايه چې دديوالونو او تهدابونو بقاياوې څرگنديږي يوه ورځ په دې سيمه کې ډيرې مهمې ابادۍ موجودې وې چې له هغې جملې ديوالونو څخه ديوې ودانۍ ديوال په لويو تراشلو خبستو دغره په بغل کې په تورو کانو سره تر نظره کيږي او چارچاپيره يې دنورو اباديو حکم کوي ددې ابادۍ په بنکتنۍ برخه کې يوه لويه هديره موجوده ده چې لمنه يې دپیچ په دره کې يونيم کيلو متر اوږده ده او په ډيره پيمانه مرمرې لوې خبستې، مرمرې لويې ستنې، بنکلی نقش کړای شوی سرطاقونه هم تر نظره کيږي.

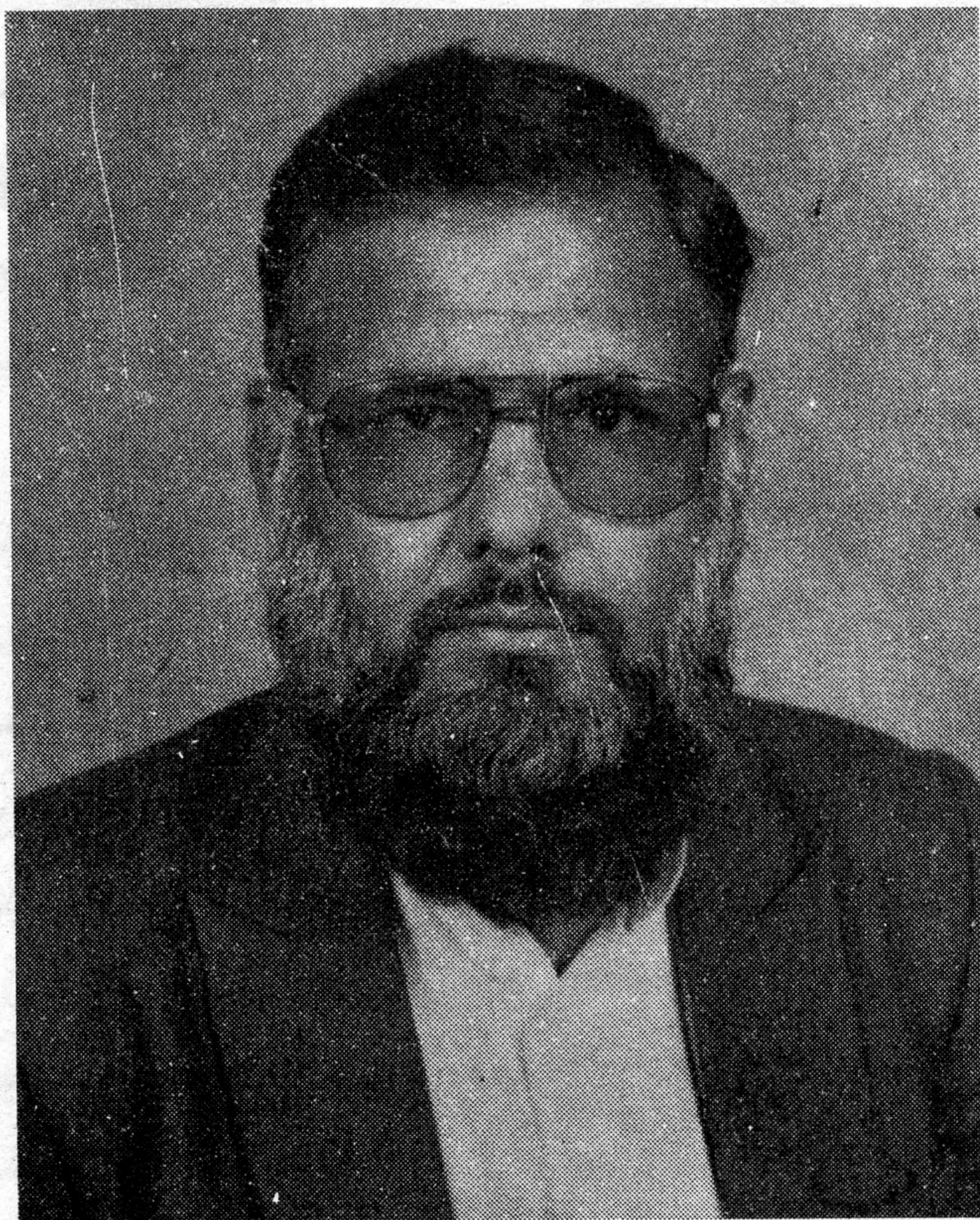
په ظاهري توگه داباديو بقاياوې دډيرو لوحو له مخې او دعربي او فارسي رسم الخط له مخې ديوشمير نومونو لکه ابن عمر، سلطان پگل، بهرام شاه، حيدر علي، ننگر اونورو له مخې داسې اټکل کولای شو چې ددې ځای ابادۍ تر اسلامي دورې او هغه هم داسلامي دورې منځنۍ وخت وي ځکه چې ديو شمير نيټو له مخې قوی اټکل کولای شو او ددې منطقي داباديو مبداء ته ۶۰۰ کالو دمخه وړاندې بيولی شو او دا حدس موږ دچنگيز دوارثينو چغتائي دورې ته رسوي اود (چغان غونډۍ) دځای نوم ياد چغان سرای دعامه فوکلور تر ډيره حده ددې نظريي ملاتړ بنکاري. البته له فولکلوري کيسوپرته دچغتائي شهزادگانو رسيدل او وتل دمحلې شهزادگانو چې دمخه تر مغلو يې پدې سيمه واکمني درلوده هم څرگنديږي، لکه څنگه چې وايي په پخوانيو وختونو کې دلته دننگرهارشاه په نوم يو پاچا واکمني درلوده دوه تنو قلعي شهزادگانو سلطان پگل او بهرام شاه يې دواکمنۍ پر ساحه يرغل وکړ.

دا فلکلوري کيسې او تاريخي ارزښت دې په خپل ځای وي د اوس له پاره
ترې يوه نتيجه اخلو او هغه عبارت له دينه دی چې دمخه تر مغلو دچنگيز
لمسيانو په چغان غونډۍ کې نورې ابادۍ درلودې او په مهمه سوق الجيشي نقطه
دکونړ ددرې په منځ کې دنورستان په يوې مهمې لوړې نقطې پخپله ددې حکم
کوي چې په پخوانيو لمنو کې دې نورې ابادۍ ولري.

بابر په خپل توزک کې وايي چې په چغه سراي کې دفتوحاتو په مهال دنورستان
کافر په داسې حال کې چې دشرابو مشک به يې په غاړه کې و ددې منطقي دخلکو
مرستې ته راتلل. دنمارکي هيئت دخلکو پيژندنې دتلفظاتو په اساس له احتمال
نه ليرې ندی چې لوی سکندر کونړ ته دتيريدلو پر مهال دکونړ ددره پيچ دتلاقي په
برخه کې يو لويې کلی اويا هم دنورستانيانو يوې جنگي کلاته اور ورته کړی دی.

په دې غالب گمان کيږي چې دسکندر مقدوني په زمانه کې په همدغه ځای کې
چې نن دچغان په غونډۍ کې خرابې واقع دی او دنظامي کلا دپاره يوه ممتازه
منطقه شميرل کيږي يوه کلا وه چې دنورستانيانو نيکونو دوه زره څلور سوه کاله
دمخه په همدغه منطقه کې له لوی سکندر سره پنجه وهلې ده او بالاخره يې
دادمقاومت قرارگاه ته اور ورته شوی دی.

نود (چغان غونډۍ) يا (چغان سراي) دمخه تر دې چې پدې نوم مشهوره شي
مهمه ابادي او موقعيت درلود او هغه لرغوني نومونه چې په غرونو کې په وړانو
کلاگانو ايسنودل شوي دي ددې نظريې څرگنده بې کوي. يوه ورځ به علمي هڅې
دې افکارو ته قطعي اويو پلوي ځوابونه ورکړی

د دې اثر د ژباړن نور چاپ او ناچاپ آثار

۱۳۷۰ هـ ل چاپ	بديع او پښتو شعر
۱۳۷۱ هـ ل چاپ	وروستنۍ سلگۍ
۱۳۷۱ هـ ل چاپ	د ژبې دلي گلونه
۱۳۷۳ هـ ل چاپ	نوميالي غازي محمد شاه خان بابکر خېل
۱۳۸۰ هـ ل چاپ	افغانستان د تاريخ په رڼا کې
ناچاپ	د جهاد خاطرې
ناچاپ	د پښتو ادب کې د ولسي شاعرۍ ارزښت
تر ليکنې لاندې	د پښتو بيان او معاني
تر ليکنې لاندې	د لغمان مشاهير
۱۳۷۹ هـ ل چاپ	د افغانستان د ولايتونو جغرافيه (ژباړه)

دانش خپرندويې ټولنې خپاره کړي:

- تاريخ احمد شاهي
- افغانستان در قرن بيستم
- تاج التواريخ- پښتو
- د افغانستان سقوط
- سقوط افغانستان
- در افغانستان چه ميگذشت؟
- افغانستان سیتج بازی بزرگ
- د افغانستان لنډ تاريخ
- تاريخ مختصر افغانستان
- خسارات وارده به فرهنگ...
- شبخون افغان
- در زوایای تاريخ معاصر...
- رجال و رویداد های تاریخی...
- بازی بزرگ
- افغانستان سرزمین اریا
- افغانستان د تاريخ په رڼا کې
- جریانات تاریخی افغانستان
- نقد بر جلد دوم مسیر تاريخ...
- خاطرات حکیم طبیبی
- اسنا دونامه های تاریخی...
- سرې لښکرې په افغانستان کې
- افغانستان څنگه تباہ شو؟
- د مرگپر وزرو
- سوځېدلی جنت
- احمد شاه بابا دیوان
- احمد شاه بابا افغان
- د الفت شعري کلیات
- د الفت نثري کلیات
- غرغښت یا گرشاسپ
- تاريخ خط و نوشته های کهن
- روسيې پراختیا غوښته او ...
- سیمای سینمای افغانی
- میتود های کلینکی طبی
- گلزار لطایف
- جنسی اړیکې
- رازی راکه نمیخواستم افشا کنم
- د پښتو ادبیاتو تاريخ
- یاداشتهای من
- مدعا و مثل در شعر بیدل
- داود خان د کی جي بي په ...
- فن زناشوی
- د ښاپېرۍ ورغوی
- له نرگسه تر نرگسه
- خوږې خبرې
- پلوشي، ژورلیدونه
- افغانستان از جنگ گرم تا جنگ...
- ضرب الامثال و کنایات
- یکدسته گل
- ستوري د ادب په اسمان کې
- افکار جاوید
- اهنکهای احمدظاهر
- اهنکهای ساربان
- اهنکهای ناشناس
- د خزان طلايي پلونه
- سپوږمۍ په ځنگل زار کې
- ولسي سندرې
- محمد نور ولسي شاعر
- پاتې شه باران دی
- شین ټاغی
- گتیاالی
- گلستان سندرہ
- د غزني شابهار او بودايي هنر
- شریک بالاپوش
- کوچیانۍ پانگه
- منثور کره کتنه
- او نور...

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library